

МЕШОВИТА ГРАБА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXVIII
(2007)

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXVIII
(2007)

Editorial board

PETAR V. KRESTIĆ, ANDRIJA VESELINOVIĆ,
ALEKSANDAR KRSTIĆ, LJUDMILA KUZMIČEVA,
GABRIELLA SCHUBERT

Editor-in-chief

PETAR V. KRESTIĆ, Ph.D.

Belgrade
2007

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXVIII
(2007)

Редакциони одбор
ПЕТАР В. КРЕСТИЋ, АНДРИЈА ВЕСЕЛИНОВИЋ,
АЛЕКСАНДАР КРСТИЋ, ЉУДМИЛА КУЗМИЧЕВА,
ГАБРИЕЛА ШУБЕРТ

Одговорни уредник
др ПЕТАР В. КРЕСТИЋ

Београд
2007

Објављивање ове књиге помогло је

МИНИСТАРСТВО НАУКЕ ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

САДРЖАЈ

Исидора ТОЧАНАЦ <i>Општенародни тутори</i>	7
Владан ГАВРИЛОВИЋ <i>Нови подаци о фрајкорском капетану Сави Демелићу</i>	21
Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ <i>Попис Тимочке епископије из 1836.</i>	31
Станиша ВОЈИНОВИЋ <i>Цариградска писма Вукашина Радишића</i>	63
Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ <i>Два писма српског митрополита Михаила (Јовановића) Рилском манастиру</i>	111
Владимир ЈОВАНОВИЋ <i>Распис о школским „каштигама“ из 1870. године</i>	117
Петар В. КРЕСТИЋ <i>Аутобиографија Константина Пејчића</i>	125
Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ <i>Писмо Видинске црквене општине српском митрополиту Михаилу (Јовановићу) из септембра 1872. године</i>	157
Милош ЈАГОДИЋ <i>Извод ратних страдалника у Србији 1876. године</i>	165
Владимир ЈОВАНОВИЋ <i>Писмо једног разочараног чиновника Јовану Ристићу</i>	193
Мира РАДОЈЕВИЋ <i>Ивањдански атентат и млађа интелигенција - Случај Божицара В. Марковића</i>	203

Весна ЗАРКОВИЋ <i>Распоред учитеља у Рашко-призренској епархији за 1905/06. школску годину</i>	225
Александар РАСТОВИЋ <i>Неколико докумената о учешћу Србије на изложби у Лондону 1907. године</i>	247
Биљана ВУЧЕТИЋ <i>Сећања Антонија Тодоровића на револуционарну акцију српског народа у Турској 1904-1914. године</i>	265
Божица МЛАДЕНОВИЋ <i>Записи Животе Живковића</i>	307
Биљана ВУЧЕТИЋ, Срђан РУДИЋ <i>Писма Милана Решетара Владимиру Ђоровићу (1919-1924)</i>	341
Божица МЛАДЕНОВИЋ <i>Живот и дела војводе Косте Пећанца (село Ђураковац)</i>	365
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	379
ГЕОГРАФСКИ РЕГИСТАР	392

Исидора ТОЧАНАЦ

ОПШТЕНАРОДНИ ТУТОРИ

Апстракт:

Циљ овог рада је да, на основу необјављених и објављених извора, прикаже установу српских општенародних тудора која је постојала у Хабзбуршкој монархији у првој половини XVIII века. Посебна пажња посвећена је њеном оснивању на Народно-црквеном сабору у Карловцима 1726. године. У раду су представљене две оригиналне саборске одлуке о оснивању ове установе, именовању општенародних тудора и дефинисању њихових обавеза и надлежности.

Key words: Serbs, Habsburg Monarchy, XVIII century, General People's Tutors, People-Church Gathering, Belgrade-Karlovac Metropolitan.

Установа општенародних тудора утемељена је на Народно-црквеном сабору одржаном у Карловцима 1726. године у намери да новоизабраном архиепископу пружи потребну помоћ у обављању народних и црквених послова. Грађа коју износимо у раду управо говори о задацима ове установе. Повод да се размишља о увођењу општенародних тудора био је избор београдског митрополита Мојсија Петровића и за карловачког митрополита, а тиме је, према мишљењу посланика, било извршено уједињење Карловачке и Београдске митрополије. Будући да је београдски митрополит требало да преузме и послове карловачког митрополита, чиме би његове дужности и обавезе биле увећане, саборски посланици су сматрали да ће му бити потребна помоћ, посебно у борби за очување привилегијалних права Срба у Хабзбуршкој монархији и уређењу митрополитских финансија. Сабор је стога донео одлуку о оснивању посебног тела које ће чинити 12 општенародних тудора. О важности ове институције говори и чињеница да је она основана на истој саборској седници на којој је претходно био изабран први заједнички архиепископ (27. фебруара) 10. марта 1726. године.

Према одлукама Народно-црквеног сабора из 1726. године, задатак општенародних татора био је да са митрополитом чувају оригиналне текстове Народних привилегија и да воде рачуна о приходима Митрополије. Обавеза им је била да помажу митрополиту Мојсију у важним делима и да се без одлагања одазову на сваки његов позив. Будући да Народно-црквени сабор није могао да буде сазиван често, према мишљењу посланика, требало је да се тутори договарају и решавају питања важна за народ. Између осталог, требало је да расправљају о тзв. *турбацијама*, сметњама које су народу чиниле државне власти, и да о томе шаљу жалбе владару. Посланици су се обавезали да ће прихватити све оно о чему се тутори са митрополитом договоре и одлуче, односно да им дају своје овлашћење да упућују тужбе и жалбе царском двору и другим царским институцијама, *инштацијама*. Сабор је изабрао 12 татора из сва три реда, односно сталежа. Из редова свештенства изабрани су будимски епископ Михајло Милошевић, бачки епископ Софроније Томашевић, крушедолски архимандрит Атанасије Величковић и карловачки прота Живан Црногорац. Међу војницима су изабрани подунавски оберкапетан Васо Николић, потиски оберкапетан Живан Зорић, посавски капетан Јован Монастерли и капетан из Гроцке Кеца Радојевић. Од коморских посланика изабрани су капетан Манојло Пачић из Пеште, хаџи Станоје Добросављевић из Карловаца, Михајло Чарнојевић из Арада и Ненад Томић из Футога. Дужност општенародног татора била је доживотна и требало је да после смрти једног за његово место буде изабран нови татор.¹

За општенародне таторе су, нема сумње, били изабрани људи који су већ имали искуства у народним и црквеним пословима, и који су били добро упућени у проблеме непоштовања привилегијалних права и финансијске ситуације Митрополије. О томе сведочи и податак да су четворица татора, епископ Софроније Томашевић, прота Живан Црногорац, оберкапетан Васо Николић и хаџи Станоје Добросављевић, раније имали слична задужења. Они су 1725. године били изабрани за помоћнике карловачком митрополиту Вићентију Поповићу, када он због тешког здравственог стања није био у могућности да обавља своје архиепископске дужности.²

¹ АСАНУК, МП“Б“, 1726/10 I-II

² АСАНУК, МП“Б“, 1725/11

О установи општенародних татора, упркос њеном значају, зна се веома мало. Разлог томе су, свакако, малобројни подаци који се могу пронаћи у необјављеној и објављеној архивској грађи. Тако нам, на пример, нису позната ни имена свих татора. Међутим, и ти ретки подаци пружају могућност да се расветли њихова делатност.

У надлежности општенародних татора била је брига о финансијама Митрополије. Наиме, и Београдска и Карловачка митрополија, а затим и уједињена Београдско-карловачка митрополија, биле су оптерећене сталним дуговима и великим трошковима. Расходи су често били већи од прихода, па су се дугови стално увећавали. Због тога је задатак татора био да са митрополитом уреде и контролишу приходе и расходе и самим тим покушају да смање дугове. Према свему судећи, одлуку о намени и трошењу новца могли су да донесу једино татори у договору са митрополитом а, у случају смрти митрополита, сами татори. Због тога не треба да чуди реаговање тада арадско-јенопољског епископа Вићентија Јовановића на догађаје који су уследили после смрти митрополита Мојсија Петровића 1730. године. Наиме, епископ Вићентије је у свом дневнику записао да је за митрополитову сахрану потрошено више од 7.000 форинти, и нагласио да је то било без знања и одобрења татора.³

Међутим, када је постао архиепископ, Вићентије Јовановић је у потпуности променио мишљење. Сматрао је да општенародни татори ограничавају његова архиепископска права и трудио се да их исључи из обављања народних и црквених послова. Будући да је установа општенародних татора била основана на Народно-црквеном сабору, одлуку о њеном евентуалном укидању, или, бар, ограничењу дужности, митрополит није могао да донесе сам. Због тога је тражио подршку Архијерејског сабора. Митрополит Вићентије је маја 1734. године писао епископима и питао их да ли би било могуће да међу њима буду изабране три особе које би му помагале у општим и духовним делима и које би долазиле на његов позив.⁴ Епископи су, без сумње, знали шта се крије иза овог митрополитовог питања и одговорили су му да је прошли Сабор (1732) именовао и

³ Д. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда од 1717. до 1739*, Београд 1958, 187.

⁴ Р. Грујић, *Писма српских народних и црквених представника из прве половине XVIII века*, АСАНУБ, ИЗ 13173, документ бр. 1872.

одредио тудоре за помоћ у, како пише у писму, *општим делима*, и да ће тако бити и убудуће.⁵

Податак изнет у писму које су епископи упутили митрополиту, између осталог, указује и на то да је нове тудоре могао да именује само Народно-црквени сабор. На Сабору 1732. године је, тако, именовано неколико тудора на место оних који су у међувремену умрли или су на било који начин били спречени да обављају своје дужности. То је, такође, могло да значи да су тудори одговарали за своју делатност једино Народно-црквеном сабору.

Одговор који су епископи дали митрополиту није био само истицање поштовања према одлуци Сабора. Разлоге треба тражити и у скубу који је у то време постојао између митрополита и архијереја. Наиме, митрополит је био под сталним оптужбама да троши непотребно много новца и да тиме доводи Митрополију у тешку финансијку ситуацију. Подозрење је изазивало и његово одбијање да дозволи увид у књиге прихода и расхода. Епископи су веровали да у таквој ситуацији општенародни тудори једини могу да надгледају и прате да ли се новац који је прикупљан у народу, тзв. *колектура* или *разрез*, троши наменски или га митрополит троши за своје потребе. Због тога су и инсистирали на опстанку и поштовању ове установе. Осим тога, међу епископима се створило мишљење да тај новац треба давати на руке тудорима. Тако је, на пример, маја 1735. године бачки владика Висарион Павловић писао будимском владика Василију Димитријевићу о договору да сваки епископ да по 1.000 форинти за општенародне потребе. Он је истакао да ће сав новац који и убудуће буде прикупљао у општенародне сврхе дати лично тудорима, а никако митрополиту. Позивао је и владика Василија да учини исто.⁶

Упркос свим напорима, ни општенародни тудори, ни Народно-црквени сабори нису успели да уведу контролу над приходима и расходима, нити да извуку митрополита Вићентија из финансијске кризе. Када је цар Карло VI проценио да митрополит не може сам да реши тај проблем и да му прети банкрот, одлучио је да се умеша. Почетком 1737. године састављена је комисија, са генералом грофом Хамилтоном на челу, која је прегледала све рачуне, саставила спецификацију митрополитових дугова и предло-

⁵ Р. Грујић, *Писма*, АСАНУБ, ИЗ 13173, документ бр. 1875.

⁶ АСАНУК, МП“Б“, 1735/93, 1735/94.

жила начин њихове исплате.⁷ Од тада се тутори нису више бавили питањима финансија Митрополије.

Други важан задатак општенородних татора била је брига о Привилегијама. Она је подразумевала помоћ мирополиту у борби за очување права и слобода која су Српској православној цркви и народу у Хабзбуршкој монархији била гарантовна привилегијланим дипломама цара Леополда I. Митрополити су се у тој борби, свакако, ослањали на помоћ народних првака, добро упознатих са садржајем Привилегија и са проблемима који су произлазили из намере државних власти да сузе и ограниче права Срба. Ти људи су митрополитима предавали жалбе и тужбе становника из својих крајева и помагали су им да их сакупе и преобликују у форму општенородних жалби, *гравамина*, које су затим упућиване владару. Будући да се радило о *општенородним делима* која су обављана у интересу целог народа, личне заслуге нису истицане. Због тога се у изворима обично не помињу имена оних који су у том послу помагали митрополитима. Тако, нису забележена ни имена татора, нити је познато које су представке и жалбе они саставили.

Брига о Привилегијама подразумевала је и чување оригиналних текстова тих диплома, свих потврда и преписа, као и потврдних диплома за митрополите и епископе. У време митрополита Мојсија Петровића дипломе су чуване у посебном дрвеном сандуку, под печатом митрополита, архимандрита Исаије Антоновића и егзарха Петра Ненадовића. Сандук се налазио у митрополитској резиденцији у Београду, према свему судећи, под будним оком татора. После митрополитове смрти, током периода у ком је Митрополијом администрирао темишварски владика Николај Димитријевић, сандук са Привилегијама се и даље налазио у Београду. Пошто су у периоду администрирања поједине дипломе извађене из сандука, а постојала је сумња да нису враћене, Народно-црквени сабор је 1731. године тражио да се садржај попише. На захтев посланика, сандук са Привилегијама пренет је из Београда у Карловце, где се Сабор одржавао, и предат је општенородним таторима 9. фебруара 1731. године. Тутори су га отворили и прегледали, саставили списак свих докумената нађених у сандуку и 14. фебруара 1731. године

⁷ Д. Руварац, *Одношаји митрополита Вићентија Јовановића спрам коадјутора Николе Димитријевића*, Српски Сион XIV (1904), 501–503, 525–528.

узнали су посланике са садржајем. Списак је сачуван и објављен, али се тутори, нажалост, нису потписали.⁸

Општенародни тутори се последњи пут у изворима помињу у вези са чувањем привилегијалних диплома 1737. године. Тада су, у време аустријско-турског рата, склањане вредне ствари из митрополитске резиденције у Београду. Драгоцености, које су обухватале кутије са Привилегијама, златне и сребрне предмете, сасуде, одежде и књиге, спаковане су у 4 сандука и пренете у Будим. Фебруара 1737. године сандуци су предати на чување српској општини у Будиму, а пренели су их, и вероватно спаковали, опште-народни тутори. У документу којим ешкут Орестије Радишић у име будимске општине потврђује да је примио поменуте сандуке забележена су и имена тих тудора. То су били будимски владика Василије Димитријевић, београдски бирон хаџи Гаврило Рашковић, будимски бирон Живан Бранковић, и будимски ешкут Јован Цветиновић.⁹

После преласка патријарха Арсенија IV Јовановића на подручје Хабзбуршке монархије и преузимања управе над Митрополијом општенародни тутори губе значај. Њихове дужности полако преузимају друга тела, пре свих Архиепископски Синод. Према свему судећи, установа општенародних тудора није била званично укинута, већ се временом угасила.

У наставку овог рада представимо одлуке Народно-црквеног сабора из 1726. године које се односе на оснивање установе општена-родних тудора и пружају најпотпуније податке о њој. Реч је о два документа која се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Митрополитско-патријаршијски архив „Б“. Свака одлука је записана на по једном пресавијеном листу хартије. Првом одлуком успостављена је институција општенародних тудора, док је другом именовано 12 особа које ће вршити ту функцију. Значај ових докумената је и у

⁸ Д. Руварац, *Српске привилегије и правике од 1690–1748*, Српски Сион XVII (1907), 426–428. Тек током следеће провере садржаја кутије, у којој нису учествовали тутори, 1732. године, забележено је да је тзв. Инвитурија, од 6. априла 1690. године, изгубљена у време администрацијског владике Николаја Димитријевића (Д. Руварац, *Српске привилегије*, 437; Ј. Радонић, М. Костић, *Српске привилегије од 1690. до 1792*, Београд 1954, 3).

⁹ Д. Поповић, М. Богдановић, *Грађа за историју Београда*, 122–123.

чињеници да припадају групи малобројних сачуваних оригиналних одлука Народно-црквених сабора из прве половине XVIII века. Осим тога, ово су једине за сада познате оригиналне одлуке Сабора из 1726. године. На том Сабору су први пут равноправно учествовали посланици Карловачке и Београдске митрополије и због тога су имена посланика од посебног значаја. Обе саборске одлуке је, својим потписима потврдило укупно 77 посланика, као и нови митрополит Мојсије Петровић. Са подручја Београдске митрополије било је 23 посланика, од којих 9 из Краљевине Србије, а 14 из Темишварског Баната. Посланици су се потписивали у две колоне испод текста записане одлуке, а уз свој потпис стављали су и печат. Реч је о малим печатима који одговарају величини печатног прстена, сви су у црвеном воску и већина је добро очувана. Међутим, нису сви посланици имали печате, па се на одлукама појављује већи број потписа у односу на број печата. Тако су, на пример, четири посланика из Славоније имали само два печата.

Обе саборске одлуке записане су ћириличним писмом, на српскословенском језику, који се још увек није променио под утицајем руског језика. Тако се потписао и највећи број посланика. Изузетак су војводе Михајло Михаљевић и Миливој Коваћевич из Вараждинског генералата, који су се потписали на латинском језику и београдски прота Павле, који се потписао на грчком језику. Ради лакшег разумевања текста унели смо неке измене у погледу транскрибовања. Будући да су у време настанка ових докумената у употреби била по два знака која су означавала гласове а, в, о, т, као и три знака која су означавала глас у, определили смо се да уместо њих користимо знакове који се употребљавају данас. Поред слова и, употребљавана су још три слова *і, і, ї* која су означавало гласове и или ј, и свако их је употребљавао према свом нахођењу. Тако је, на пример, реч игуман записана на неколико начина: *игумен, ігумен, ігумен, їгуменъ*, а то је био случај и са личним именима: *Іоан* и *Їоанъ* (Јован), *Іосифъ* и *Їосифъ* (Јосиф), *Їсаіа* и *Исаіе* (Исаија). Да би избегли ту шароликост и олакшали читање и разумевање текста, користили смо слово *ј* на местима где је означавало тај глас, а употребу знакова *і, і, ї*, поједноставили смо и уместо њих користили знак *і*. У тексту смо задржали знак *јат ѣ* (који се читао *е* или *је*), *ю* (*ју*), *щ* (*шт*), *ѣ* (*кс*), *тврди* (*ѣ*) и *меки* (*ѣ*) знак. Иако је у употребу већ

ушао знак ц, слово ж се још увек користило да означи и тај глас, па је, на пример, реч хаџи писана на оба начина, *хажџи* и *хаџи*. Слово ћ означавало је тај глас али и ђ.

Ради бољег разумевања текста интервенисали смо код интерпункције и понегде скратили реченицу. Писање речи великим и малим словом, као и састављено и растављено писање речи, прилагодили смо савременим стандардима. У угластим заградама су разрешене скраћенице, унета су слова која су изостављена, према свему судећи у журби, и означена су оштећења на тексту, која се углавном налазе у потписима посланика. Где је било могуће, реконструисани су делови текста који недостају и наведени су у угластим заградама италики (косим) словима.

I

Сремски Карловци, (24. фебруар) 7. март 1726. године

Народно-црквени сабор Карловачке и Београдске митрополије доноси одлуку о успостављању институције општенародних тудора и дефинише њихове надлежности. На одлуци се налази 60 потписа посланика и 57 печата у црвеном воску.

Понјеже ми вси собравши се zde на обще народни наш конгрес, како с[ве]щенни ред, тако воински и коморски словено србскога народа нашего от всих стран и обще саветовасмо. И доконасмо бити дванадесети искусних и д[у]шевних тудоров кои се будут скрбити поред наших общих Привилегиах и общинскога дохода, въкупе съ г[осподи]ном архипастирем нашим прѣос[ве]щенним г[осподи]ном архіеп[ис]к[о]пом и митроп[о]литом. То естъ, четири от д[у]ховних, четири от воинских, четири от коморских кои хошет отпрежде спомѣнуте народне Привилегіе са общим доходком трими различными бравами затварати, от коего затвора едан ключ у г[осподи]на архіеп[ис]к[о]па, других у воинах, трети у коморских да будетъ. И въ врѣме потребности съставши се скупа да отврзает се. И ако би се от прежде реченных тудоровъ коему год самртъ прилучила, да се таки на негово мѣсто има други поставити, кои вечно и непрестанно унапред да остане. И кад би урежденни тудори

за обще добро трудили се, да имаю и трошак от общине почто
всегда и за всаке ствари и дѣла надлежеща нѣ можемо се сабирати,
но они татори кое наредисмо да имают о всаком бл[а]гопотребном
дѣлу договор и промотрение и о всакои ползи народнои. Ешеже кад
би биле турбаце кое и тужбе при јаснеишему двору цесарскому от
народа или на друге инщанце, то они по савету и разсужденію
между собом да могутъ провиѣати - кое вси подпуно примамо и
доконавамо, и своею рукою подписуемо и печати своими утврдуемо.
Дато у вароши Карловци 1726 ме[се]ца фер[вара] 24 дан

См[ир]ѣнни архіеп[ис]к[о]пъ и митроп[олит] всего народа
христіанского под властію с[ве]тлаго римскаго цесара

(м.п.) Моисеі Петровіч т.р.¹⁰

(м.п.) Михаил Милошевић т.р.

(м.п.) хажи Јоаникіе Владисавлевић т.р.

(м.п.) Никифор Стефановић епископъ от Славуніе т.р.

(м.п.) Никанор Димитриевич епископъ Костаинице

(м.п.) себишкіи Николае Димитриевич т.р.

(м.п.) Максим Гаврилов[и]ћъ еп[ис]к[о]пъ сегетски

(м.п.) Дос[и]теи Николич архiereи валеvски

(м.п.) + Никанор Мелентіевич епископ крашедолски т.р.

(м.п.) Софроніе Раваничанин епископ јоан[о]полски т.р.

(м.п.) [Соф]роніе архимандрит ходошки

(м.п.) [А]танасіе архимандрит крушедолски

(м.п.) Ісаіа Антонович архимандрит ковински

(м.п.) хаџи Висарион игумен раковички

(м.п.) Вићентіе јеромонах игумен реметски

(м.п.) Јанићіе игумен петковач[ки]

(м.п.) Игнатіе јер[о]монах игумен воиловачки

(м.п.) Кирил вѣтаонички игумен

(м.п.) протопоп Иванъ тришк[и]

(м.п.) игумен Іліа бѣочински

(м.п.) протопоп Миха[ел] [от] Липови

(м.п.) Захаріа игумен ораовички

(м.п.) протопоп Јоан [от] Фаџет

(м.п.) попъ Гаврил мод[о]шки

(м.п.) Живан Зорич обркапитан потиски т.р.

(м.п.) Никола Рашковићъ обркапетан т.р.

¹⁰ т.р. је скраћеница за латински израз manu propria, односно својеручно, и представљала је саставни део потписа неких посланика.

- (м.п.) + Васа Николич обркапета[н] т.р.
 м.п. Коста Димитровић обркапитан от Сервие м.п.
 (м.п.) Васа Тулинац из Баната обркапитан
 (м.п.) Остоја Јоановић обркапитан у Себиш
 (м.п.) капитан Кеза Радоевич т.р.
 (м.п.) Јанко Бранкович от Липаи капет[ан] т.р.
 (м.п.) Пантелиа Капушвар[а]цъ Сегетски капитанъ т.р.
 (м.п.) [к]апетан Живан Максимовић капетан у Новски
 (м.п.) Јоанъ Манастерли капетанъ т.р.
 Michael Mihalevich Voivoda Generalatas Varasдиниensis Confinis
 Criseienis (м.п.)
 Milivoi Kovachevich Generalatas Varasдиниensis Voivoda (м.п.)
 (м.п.) [прото]попа Богосав пор[е]чки
 (м.п.) протопопа сурчинъски Чудомиръ
 (м.п.) Παύλος ἱερεὺς καὶ πρῶτοπαπ[ᾱ]ς τοῦ Μπελυραδίου
 (м.п.) протопоп Георгие дела мадератъ
 (м.п.) игуменъ Гејоргие бешеновски
 (м.п.) игуменъ Кириль врбнички
 (м.п.) игуменъ Стеванъ кувежд[и]нски
 (м.п.) јобр кнезъ Богданъ обрхъ кнез бана[т]ски [от] Пардане
 (м.п.) игумен Лејонтиѐ
 (м.п.) игумен хажи Павле
 (м.п.) ја пленипотенциашъ Цвео сапунџија от Великаго Варада
 (м.п.) Гаврило Рашъковић кнезъ белиградски
 от Шклав[о]ние
 + Станко прот[о]попа
 + Благое Лазић (м.п.)
 (м.п.) Радосав судац
 Јанко Ранковић
 Михаил Чрноевич
 протапоп [...]¹¹ (м.п.)
 (м.п.) протопоп Јосифъ из Печке
 (м.п.) [пр]отопопа Николае Поповић [от] Хрвацке
 (м.п.) [Ја]ковъ Радушевић протопопа Нещину
 (м.п.) протојерею Михаило себишки
 (м.п.) прот[о]поп Михаил у Бихарскои Вармедии т.р.

(АСАНУК, МП“Б“, 1726/10 II)

¹¹ Даље је нечитко.

II

Сремски Карловци, (24. фебруар) 7. март 1726. године

Народно-црквени сабор Карловачке и Београдске митрополије именује општенародне турске. На одлуци се налази 65 потписа посланика и 61 печат у црвеном воску.

Како ми сабравши се zde на обще народни наш конгресъ и са общим нашим саветом и промислом учинисмо и утврдисмо единогласно. И наредисмо бити дванадесети пленипотенцианалов илити плномошних турсов за всако обще народно дѣло и промотреніе кои ће носити, за помощ архипастирс[т]ви нашему г[осподи]ну архіеп[ис]к[о]пу и митроп[о]литу Моисею Петровичу. То есть, четири от д[у]ховних, четири от воинских, а четири от местних. Прво, г[осподи]на архіереа будимскаго кир Михаила Милошевића, и г[осподи]на архіереа бачкога Софроніа Томашевића, и г[осподи]на архимандрита крушедолскаго кир Атанасіа, и г[осподи]на протопопа карловачкога кир Живана. А от воинских г[осподи]на обркапитана Васу Николића [от] варадинске команде, и г[осподи]на обркапитана Живана Зорића от сегединске команде, и г[осподи]на капитана Јоанна Монастерли от Посавіа, и от Сербіе г[осподи]на капитана Кезу. А от коморски от Пеще г[оспо]д[а]ра капитана Маноила, от Карловаца г[оспо]д[а]ра хажи Станоја, от Арада г[оспо]д[а]ра Михаила Чрнојевића и от Футога г[оспо]д[а]ра Ненада Томића. Кои да се купно имаю догова[ра]ти за всако обще народно дѣло и посалъ. И ти истих да би им писао за пришаствіе Прѣос[ве]щенни г[осподи]нъ митроп[о]литель, без всакого отговора и задржаніа на рокъ да имаю прити, и за всако бл[а]гопотребно дѣло народно и ползу скрбъ носити. И що би годъ било и какове гoder тужбе народне, како при јаснеишему двору цесарскому, тако и при осталих иншанцах, и како и що год буду чинили то всех да будетъ плномошно съ нашим волом и хотеніемъ целим. На кое и ми вси подписуемо се и печате свое полажемо болшаго и съвршеннеишаго ради утврждениа. Дато у Карловци лѣта г[оспод]ня 1726 м[е]с[е]ца фер[вара] 27 дань
(м.п.) Никанор Ме[ле]нтіевич
(м.п.) хажи Јоаникиѣ Владисавлевич владика темишварски
(м.п.) Никанор Димитриевич еп[ис]коп Костаинице

(м.п.) Себишкии Николае Димитриевиѣ т.р.
 (м.п.) Максим Гавривр[и^{ло}]виѣ еп[ис]к[о]пъ сесечуиски
 (м.п.) Софроние Раваничанин еп[и]ск[оп]ъ жоанопо[л]скъ
 (м.п.) Дос[и]теи Николичъ архиереи валеvски
 (м.п.) Никола Рашковиѣ обрѣпетан т.р.
 (м.п.) Коста Димитриевиѣ обрѣпетан
 (м.п.) Васа Ђулаи^а обрѣпетанъ
 (м.п.) Остоја Јовановиѣ обрѣпетанъ
 (м.п.) Страина Вулиѣ мајоръ т.р.
 (м.п.) Живанъ Максимовиѣ капетанъ
 (м.п.) Јанко Бранкович от Липаи капетан т.р.
 (м.п.) Пантелија Капушварац капетанъ
 (м.п.) Васа Продановиѣ капетанъ
 (м.п.) Никифор Стеф[а]новичъ еп[и]ск[о]пъ славониски т.р.
 (м.п.) Софроние архимандритъ ходошки
 (м.п.) Исаа архимандрит коvински
 (м.п.) Висарион игумен Раковице т.р.
 (м.п.) Леонте игумен от Враћешнице
 (м.п.) хади Павал игумен сентђурачки
 (м.п.) Игнатие игум[е]н воиловачки
 (м.п.) Прокопие проигумен хоповски
 (м.п.) Παύλος ἱερεὺς καὶ πρῶτοπαπ[ᾱ]ς [τοῦ] Μπελυγραδίου
 (м.п.) протопоп Јосифъ печански
 (м.п.) еу протопоп Георгие дела мадератъ
 (м.п.) попъ Гаврил модошки
 (м.п.) Јаков Радушевиѣ протопопа нещински
 (м.п.) протоп[оп] Кирилъ [...] ¹²
 (м.п.) [Јо]ван Рашко[виѣ] биров темишв[арски]
 (м.п.) [Гав]рило Рашковиѣ [к]нез белиградски
 (м.п.) обрѣкнезъ Богданъ от Баната ис Парданиа
 (м.п.) обрѣкнезъ Маринко от Банат изъ Сарче
 (м.п.) Аћим Марковиѣ ис Парданиа
 (м.п.) Димитрие обрѣкнезъ смедер[е]вски
 (м.п.) от Шклавоние ис Пакраца [Ра]досав судацъ
 (м.п.) Јанъко Ранъковиѣ
 Станко протопопа
 + Благое Лазиѣ
 (м.п.) ја Мирко Вуиѣ
 (м.п.) протопопа Николае Попович од Хрвацке т.р.
 (м.п.) јереи Михаило себишъки
 (м.п.) [М]ichail Mihalevich Sacrae Caesarae Regiaque Maiestatis Con-
 finis Criseienis Generalatas Varasdiniensis Voivoda

¹² Потпис је даље нечитак.

Milivoi Kovachevich Sacrae Caesarae Regiaque Maiestatis Con-
 finis Criseienis Generalatas Varasdiniensis Voivoda (м.п.)
 (м.п.) еи протопоп Михаела [от] Липова
 (м.п.) еу протопоп Јоан от Фаџет
 (м.п.) Петаръ Пантелеимоновичъ протопоп Баи т.р.
 (м.п.) Аврам Јоаннович поп Баи т.р.
 (м.п.) про[то]поп Михаил у Баихарскои варме(д)и т.р.
 (м.п.) игумень Кириль вранићки
 (м.п.) игумень Гејоргие бешеновачки
 (м.п.) игумень Стефан кувешдински
 (м.п.) игуманъ Теорѣие азачки
 (м.п.) игумень Јанићие петковачки
 (м.п.) игумень Исаие шишатовачки
 (м.п.) игумень Илија бејочински
 (м.п.) игумен Вићентіе реметскій
 (м.п.) [И]ван протопоп иришки
 (м.п.) протопопа Чудомир сурчиньски
 (м.п.) Захариа игумен орахович[ки]
 (м.п.) ја пленипотеньцнашъ сапунџиа Цвео от Великога Варада
 (м.п.) протопоп [....]¹³

(АСАНУК, МП“Б“, 1726/10 I)

Isidora TOČANAC

GENERAL PEOPLES' TUTORS

Summary

The institute of the General Peoples' Tutors was established at the 1726 People's-Church Gathering in Karlovci. The impetus for its establishment was the selection of the Belgrade Metropolitan Mojsije Petrović for Karlovac Metropolitan. As the Metropolitan Mojsije was supposed to take over the obligations of the other Metropolitan, which would add to his duties, the people's representatives assumed that he would need help, especially in maintaining the Royal Privileges of the Serbs in the Habsburg Monarchy, as well as in dealing with the financial

¹³ Потпис је даље нечитак.

matters. Therefore, on 10 March (27 February) 1726, the Gathering decided to form a separate body, consisting of twelve General Peoples' Tutors. Their task was to preserve with the Metropolitan the original texts of the Privileges, and to take care of the Metropolitan's income. They had to help the Metropolitan Mojsije in important matters, and to answer any call from him without any hesitation. As the People's-Church Gathering could not be convened often, according to the delegates, the Tutors were supposed to meet and settle issues important for the people. Among other things, they were supposed to discuss about the obstacles created by the state authorities, and to lodge formal complaints with the Emperor.

According to the few surviving documents, one could conclude that, during 1730s, General Peoples' Tutors attempted to regulate the Belgrade-Karlovac Metropolitan's finances, and to control its income and expenditure, that they kept the original texts of the Privileges, Emperor's decrees, Metropolitan's and Bishop's diplomas, and that they helped Metropolitans Mojsije Petrović and Vićentije Jovanović in composing and editing people's submissions and complaints addressed to the Emperor. Following the crossing of the Patriarch Arsenije IV Černojević into the territory of the Habsburg Monarchy, and his taking over of the Metropolitan in 1737, General Peoples' Tutors lose importance. Their duties were taken over by other institutions, primarily the Archpriest's Synod. It seems that the institute of the General Peoples' Tutors was not formally abolished, but it simply ceased to function over time.

This paper presents two original decisions of the 1726 Gathering, related to the founding of the institute of General Peoples' Tutors. The first decision established the number of the members of the new body and their functions, and the second one named twelve General Peoples' Tutors. The decisions were written in the Cyrillic script, in the Serb-Slav language, which was still unchanged under the influence of the Russian language. Both decisions were confirmed with signatures and stamps by the total of 77 delegates, as well as the new Metropolitan Mojsije Petrović

Владан ГАВРИЛОВИЋ

НОВИ ПОДАЦИ О ФРАЈКОРСКОМ КАПЕТАНУ САВИ ДЕМЕЛИЋУ

Апстракт:

У Архиву Војводине у Новом Саду, у фонду Илирске дворске канцеларије налазе се документи о делатности, до сада у литератури мало познате личности, капетана Саве Демелића. Он је још пре избијања последњег Аустро-турског рата (1788-1791) као вршачки кнез помагао предстојећи устанак у Србији, прелазивши више пута на турску страну (у Србију). За време рата нашао се у фрајкорским јединицама поручника, каснијег мајора Јована Брановачког, а био је и учесник неколико акција са капетаном Кочом Анђелковићем, чијем је заробљавању и несрећној судбини и сам лично присуствовао. Сава се одазвао и у ратовима које је Монархија водила с Наполеоном крајем XVIII века, а у једном од њих је и погинуо 1799. године.

Key words: Sava Demelić, Serbia, Habsburg Monarchy, freicorps.

Кучук-Кајнарџијски мир (1774) крунисао је руске победе над Турском чиме се почело отворати питање поделе њених поседа у Европи. Првенствено су за то биле заинтересоване Аустрија и Русија.¹ Јосиф II, тада још савладар своје мајке царице Марије Терезије, писао је 1777. „да према Порти не треба чинити ни добро ни зло. Ми [Аустрија] је не можемо спасити, а њена пропаст биће нам више од штете него од користи. Ипак би било потребно да смо за сваки

¹ В. Поповић, *Источно питање* (III издање), Београд 1996, 117–118; С. Гавриловић, *Ка српској револуцији*, Историја српског народа IV/1, Београд 2000 (III издање), 355; Р. Монтран, *Историја Османског царства*, Београд 2002, 513.

случај спремни мало [се] распитати, како изгледају земље које се с нама граниче... Ради тога би се морали послати на пут преобучени официри, који би извршили снимање и све описали“.² Укратко, Јосиф II се спремао да Монархију поведе у нови рат против Турске, при чему се као природан савезник у тој борби наметала Русија. Зато су Јосиф II и Катарина II Велика 1781. склопили савез у виду размењених писама, с посебном тајном клаузулом о Турској.³ На основу тога Катарина II је 1782. предложила Јосифу II свој план о подели Турске, тзв. Грчки пројекат, којим би се поделиле турске територије у Европи између Русије и Монархије.⁴ Пошто је била стално угрожена од Пруске а делимично и од Француске, Монархија је пристала на већи део Пројекта, тражећи за себе ради одбране Угарске „Малу Влашку“ с дунавским градовима Београдом, Видином и Оршавом.⁵ Русија је почетком 1787. трговинским повластицама успела да ублажи евентуални отпор Француске према Пројекту.⁶ Турска је после састанка Катарине II и Јосифа II у Херсону у пролеће 1787. била убеђена да се спрема заједничка акција двеју царевина против ње, па је одлучила да их предухитри. На основу тога, Порта је августа 1787. објавила рат Русији, при чему је Монархија, невољно, као савезник Русије по уговору морала ступити у рат, па је Јосиф II фебруара 1788. објавио рат Турској.⁷

У овом последњем Аустро-турском рату Монархија је настојала да што више искористи православне у Турској за своје циљеве, а највише Србе, позивајући их прокламацијом на устанак.⁸ Због тога су извиђања у Србију од стране царских официра и Срба-граничара постала изузетно важна с намером да се пре свега заузме Београд као кључ турске одбране у Србији.⁹

² С. Гавриловић, *Ка српској револуцији*, Историја српског народа IV/1, Београд 2000 (III издање), 355–356.

³ Гарантоване су дотадашње обостране границе према Турској и била је истакнута обавеза да се зарати на страни савезника против Турске (В. Поповић, *Источно питање*, 118).

⁴ В. Поповић, *Источно питање*, 118.

⁵ Исто.

⁶ Исто, 119.

⁷ Исто, 120.

⁸ Исто.

⁹ Замисао о српској помоћи и изненадном заузимању Београда постојала је још поткрај 1786, пре избијања рата, када је Срби требало да отворе више градских врата кроз

У овом рату, који је завршен Свиштовским миром 1791, у досадашњој српској историографији су остали записани подвизи капетана Коче Анђелковића, као и фрајкора Михајла Михаљевића, Јована Брановачког и капетана Радича Петровића. У Архиву Војводине у Новом Саду, у фонду Илирске дворске канцеларије наишли смо на збирку докумената који осветљавају улогу још једне, у историји мало спомињане, личности, капетана Саве Демелића, који је био у фрајкору Јована Брановачког и учествовао у делу акција са капетаном Кочом Анђелковићем у Србији и Влашкој. Због заслуга у том рату Сава је 1791. за себе и своје наследнике тражио угарско племство, наводећи при томе податке о себи и својој делатности, што је пропратио низом потврда (атестата) од стране царских команданата.

Сава се помиње као кнез у Вршцу почетком 80-их година XVIII века. Како сам наводи у молбама за добијање угарског племства из 1792, као вршачки кнез сакупљао је тачно и прецизно порез за државне органе у периоду од 1782. до 1786. године. У исто време његовом заслугом је очишћен вршачки крај од лопова и пљачкаша, који су захваљујући њему предати у руке правде.¹⁰ Пред почетак последњег аустро-турског рата (1788–1791) боравио је у Београду припремајући устанак становништва у Србији. При томе је био изложен сталним опасностима ризикујући да падне у руке Турцима.¹¹ Његова активност је била посебно врло велика у источној Србији (Крајини) и Влашкој. По избијању рата постао је командант више јединица народне војске створених на територији Србије. Његове јединице су ушле у састав новоформираних фрајкора Брановачког и Михаљевића.¹² Учествовао је у сукобима у Влашкој, код Сипа и Нове Оршаве и подигао целу Крајину на устанак против Турака. На челу своје чете, која је бројала више од 300 наоружаних људи, успео је заузети и задржати врло важно стратешко утврђење Кулич (на ушћу Мораве у Дунав) и омогућити великој маси избеглица да се пребаци у Банат, при чему је нанео Турцима велике губитке. За ове

која би изненада упала царска војска. Операција је пропала а њени виновници су се једва спасли побегавши у Земун (Д. Павловић, *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788–1791)*, Београд 1910, 14–16.

¹⁰ Архив Војводине, фонд Илирска дворска канцеларија, 1792. год, кут. 45, бр. 13/42 (А.В., Illyrica).

¹¹ А. В., Illyrica, 1792, кут. 45, бр.13/42.

¹² Исто.

успехе је награђен од цара са 100 дуката, које је поделио са својим војницима.¹³ Налазио се у експедицији капетана Коче Анђелковића, која је имала задатак да се пробије Дунавом до Молдаве и са те стране прошири устанак против Турске. Код места Брзаске на Дунаву упали су у клопку и били поражени од Турака, при чему је страдао капетан Коча, док се Сава успео извући са мањим бројем војника и препливавши Дунав вратити се на аустријску страну.¹⁴ За своју неизмерну храброст добио је више потврда од истакнутих царских команданата, између осталих и фелдмаршала Вартенслебена, команданта царске војске у Србији и Влашкој, што је приложио као доказ при тражењу племства 1792. Иако већ племић, поново се одазвао војничком позиву и ступио у нови српски фрајкор, отишао на ратиште против Француза, на ком је погинуо 1799. године.¹⁵

Један од докумената који се односи на делатност Саве Демелића, којим он 1792. тражи племство за себе и своје наследнике, прилажемо према оригиналу, с нашим интервенцијама у угластим заградама.

Euere Majestät

Unterzeichneter erkühnet sich, um Die allergnädigste Verleihung des Hungarischen adels in aller Unterthänigkeit zu bitten und stellt zur Unterstützung dieser bitte, seine, theils vor dem letzten Türkenkrieg als ortsrichter zu Verschecz theils aber und vorzüglichst in dem Krieg als Hauptmann bei dem Branovaczkyschen Freicorps dem Staategeleisteten reelen Dienste, Euer Majestät zur allergnädigsten beherzigung vor, und zwar.

¹⁰ In den Jahren [1]782. [1]783. [1]784. [1]785 und [1]786 als Ortsrichter zu Verschetz laut des sub A. Anliegenden Attestats, hat er sein Richteramt nicht allein zum Wohl der Gemeinde, und mannigfältigen vorthailen der König[lichen] Kammer verwaltet, sonder sich in der pünktlichen Eintreibung des Quanti Contributionalis, errichtung mehr[ere]

¹³ A.B., *Illyrica*, 1792, кут. 45, бр.13/42.

¹⁴ Више о овој експедицији види: Д. Павловић, *Србија за време последњег аустријско-турског рата (1788–1791)*, Београд 1910, 29, 39, 43, 48, 49, 51; A.B., *Illyrica*, 1792, кут. 45, бр.13/42.

¹⁵ Годишњица Николе Чупића, бр.43, 1934, 182; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. II, Нови Сад 1963, 179.

brücken zur bequemlichkeit des Publici, Verfolgung und einlieferung der Räubern in die Gerichts hände, Die jene gegenden allenthalben unsicher machten, vorzüglich aber dadurch besonders hervorgethan, Daß kurz vor dem Ausbruch des Kriegs für des in Verscheez gelegene militär, welches wegen unglaublicher beschwerlichkeiten anzuführen überaus großen holzmangel leiden musste, das nöthigen Brenholz auf aerariatische Rechnung aus den Türkischen Gebiet, das Klafter a 2 f[orint] 30 xr[uciferos] verschift, welches in Lande über 9 f[orint] zu stehen gekommen wäre, wie es auch das Attestat B: bestätigt. Von eben gleichen Eifer für Staads nützliche Unternehmungen.

2° Jeden die sub C. und D anschließigen Documente, nach deren Inhalt bittsteller in Jahren [1]785. [1]786. und [1]787. eben als Versetzer ortsrichter bei Etablirung der Friedenthaler und Moratzier Colonien viele Pherde aus dem Inreico Verschafft und das Stück er 20 f[orint] dem allerhöchsten aerario überlasten, und sodurch zur aufnahmen dieser Colonien ein wesentliches werkthätig beigetragen; wobei der richtige Umstand der allerhöchsten Beherzigung allerdings würdig zu seÿn. Scheinet daß weil bei dem Ausbruch des Kriegs den Türken viele Fruchte von Kaierlicher Seite abgenommen wurden, auch ihm die Türken ein großes Quantum des schon bezahlten Brenholzes, und 95 Stück Pferde zurückgehalten haben. Wegen dieser Forderung hat ihn unterzeichneten das diesseitige General Commando an den Abdy-Bascha nach Belgrad verwiesen, der auch die Bezahlung auf den 5th December 1787. wirklich versprach; allein da im dessen am 3ten des besagten monats December Belgrad haben überrumpeln wollen, so hat bittsteller durch diesen Vorfall nicht allein sein Geld p[e]r 2395 f[orint], Sondern auch bald das leben verloren, denn er hatte sich eben zur zeit in Belgrad befunden und konnte nur mit vieler Gefahr und Mühe am siebenden December aus Belgrad entweichen beim Ausbruch der fürgewesten Türkenkriegs aber

3° Hat er mit Aufopferung seines Vormögens aufgefordert, sich dem allerhöchsten Militärdienst gewidmet; Er reiste nemlich in ganz Servien und Walachei unter stetten Lebensgefahren umher, ermahnet die Einwohner, sich mit den einrühenden K.K Troupen zu vereinigen, und sich mit vereinten Kräften dem Erbfeind entgegen zustellen, über dieses aber errichtete er selbst in dem Feindes Land zwei Freicorps Compagnien auf seine eigene kösten. Er erstattete über alles an des Banatische Armee Commando, und and Seine Höchstselige Majestät selbst die nöthigen Nachrichten. Ja er wagte sich sogar in Jahre 1787. nach Belgrad, hohlte

die wichtigste Nachricht ein, und schickte solche an den Commendirenden Generalen v[on] Vartensleben, und Seine Majestät ein, worauch er zum Oberlieutenanten, und Compagnie Commandanten bei dem Banatischen Freicorps befördert wurde, wie es aus dessen Schreiben sub E erhellet. Im Jahre 1788. reiste er

4⁰ In Servien und Walachei herum, werb allenthalben Leute zu dem Freicorps an, und erstattete von allem an den Feldmarschallientenanten Grafen von Vartensleben die genauesten Nachrichten, wie es des Attestat sub F beweiset. In Gemäßheit des ihm ertheilten Auftrags

5⁰ Verfügte er sich unter der Masque eines handelsmannes in des Fort St' Elisabeth, liess sich von der inneren beschaffenheit desselben genau unterrichten. Eben so besichtigte er auch die Festung Neu Orsova, bereiste die ganze Kraina, berichtete alles an das Corpscommando umständlich und suchte die Leute auf die Kaiserliche Seite zu bringen, welches alles aus dem Attestat G. Ersichtlich ist. Nach dem aber

6⁰ Seine Majestät geruht haben, die unter Commando des Unterzeichneten gestandene erste Compagnie des Freicorps im Jahre 1788. an den damaligen Oberlieutenanten von Branovaczký anzuweisen, ist ihm Unterzeichneten eben von Seiner Majestät der Befehl ertheilt worden, eine zweite Compagnie anzuwerben, und bei der selben das Commando zu führen, wie es die sub H. Und I. Anliegenden Attestate erwiesen, Aber nicht genug, Daß er in seiner eigenen Person zur Beförderung der allerhöchsten Absichten alles wagte, sondern nebst dem

7⁰ Hatte er auch mehrern Kundschafter aus eigenem Unterhalten, und auf solche ein beträchtliches verwendet, um durch selbe aus allen gegenden des Türkischen Reichs die besten und, schleunigsten Nachrichten einholen zu können, welche er jeder zeit mit der möglichsten Geschwindigkeit und pünktlichkeit an die betreffende Obrigkeit erstattete; über welches die Attestate sub K. L. M. die verlöblichste Zeigenschaft geben. Auch war er bei mehreren feindlichen affairen gegenwartig, und gab jederzeit Beweise seiner Entloschenheit, Geistes gegenwartig und unverrückten Treue, unter allen führet er zwei fälle an, den ersten

8⁰ In Jahren 1788. hätte nach Wunsch der hohen Brigade das Schloß Kulics wenigstens mit 300 Mann besetzt werden sollen, welches aber Unterzeichnete mit seiner Unterstehenden Mannschaft etwas über 100 Köpfe wider einen feind über 6.000 Mann durch ein 18. stündiges und ausgesetztes feuer so tapfer Vertheidiget hatte, daß der Feind unver-

ichteter Sachen abziehen musste. Dieses wohlverhalteten Gefiel Seiner höchstseligen Majestät so sehr, daß höhstdieselben zum zeichen des allernädigsten wohlgefallens 100. Ducaten unter die Mannschaft zu vertheilen, dem Unterzeichneten aber eine besondere Belobung zu ertheilen anbefohlen haben, wovon die beilagen N. und O. reden.

9° Der zweite fall war die Attaque bei Luka in der Kraina am 7ten August 1790. auch Befehl des Feldzeigmeisters Grafen von Clarfait unter Anführung des Majors von Rakittievics, bei welcher Gelegenheit gefertigter sich so rühmlich verhalten hatte, daß ihm besagter Major Laut P. ein besonderes Lob ertheilte. Was aber übrigens sein Wohlverhalten betrifft, kann er sich auf alle hohe Generalen, besonders aber auch den Feldmarschal Leiutenanten Grafen v[on] Sztaray, Vartensleben und Clairfay mit frohen bewussteyn Beruffen endlich.

10° Ruket er eine verläßliche Specification sowohl der aus eigenem gemachten Kösten auf den allerhöchsten dienst, als auch des, dieseswegen erlittenen Verlustes, unterthänigst sub Q. und R. Bei, welche er der allerhöchsten Beherzigung Euer Majestät um so würdiger unmaßgebigst erachtet, da er zum allerhöchsten dienst aufgefordert war.

Wien den 14ten Hornung 1792

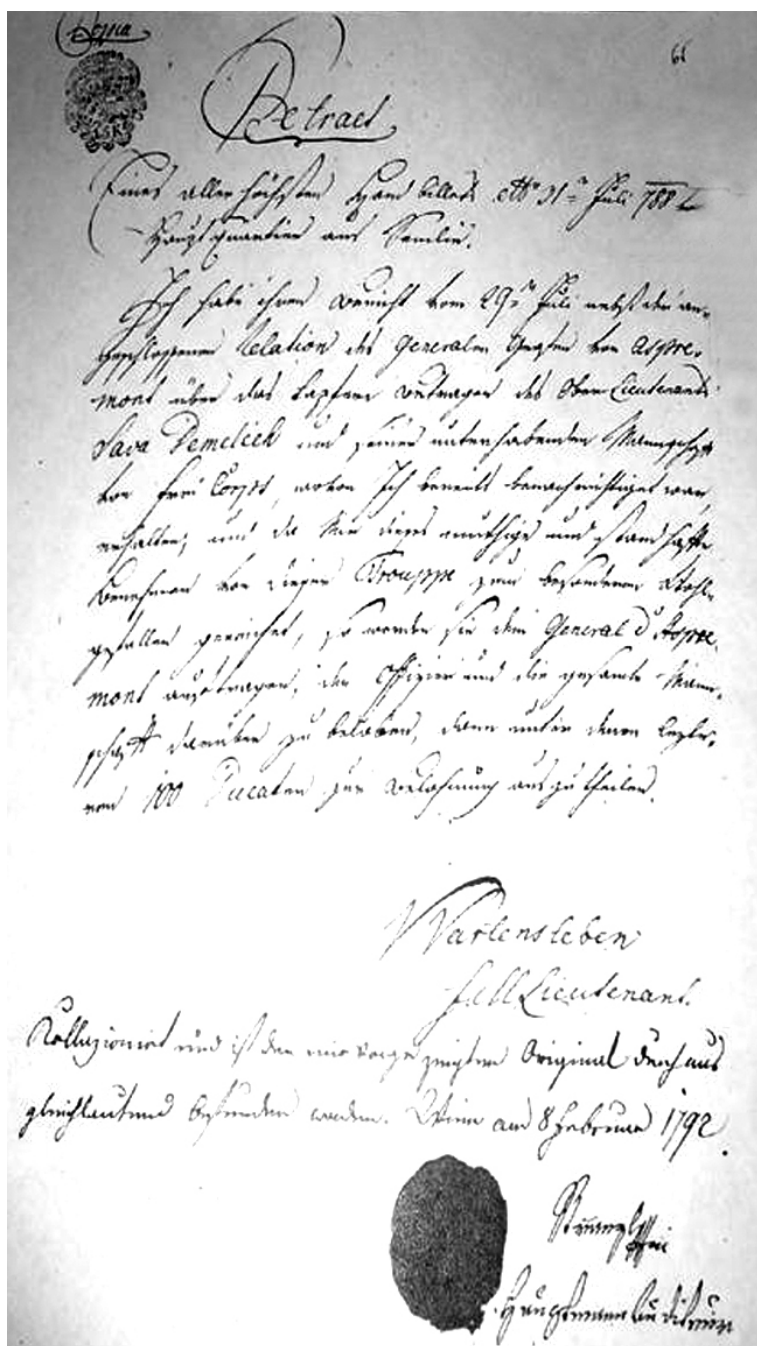
Sava Demelics hauptmann

Vladan GAVRILOVIĆ

**NEW DATA ABOUT
THE FREICORPS CAPTAIN SAVA DEMELIĆ**

Summary

The issue of the distribution of the Turkish territories in Europe was opened by the 1774 Kučuk-Kajnardži peace, as well as all the weight of the problem that will become known as “The Eastern Question” in European historiography. The newly strengthened Russia wanted to play a great role in the final solution, as it had the Habsburg monarchy as her ally. Following the so-called “Greek Project” from 1782, and the agreement between the Russian Empress Catherine the Great and the Austrian Emperor Joseph II, the war with Turkey became unavoidable. Russia entered it in 1787, and Austria in 1788, as the Russian ally. Many Serb volunteers took part in this war on the Austrian side, and they formed special units, called Freicorps. The Prince of Vršac, people’s captain Sava Demelić, took part in one of them (the Freicorps of the Major Jovan Branovački), and he was noted for his accomplishments in Serbia and Vlačka. He received several awards for bravery, which is attested by several receipts issued by the Emperor’s Generals (Werthensleben, Papila). Documents about this, in historiography poorly known person, are in the Archive of Vojvodina in Novi Sad, in the Fund of the Illyrian Court Chancery, and one of the main documents is by Sava Demelić himself, describing his activities in these years, when he applied for the title of the Hungarian noble in 1791, is presented here, based on the German language original.

Потврда фелдмаршала Вартенслебена капетану Сави Демелићу за подвиге при одбрани тврђаве Кулич у Србији 1788. године

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ

ПОПИС ТИМОЧКЕ ЕПИСКОПИЈЕ ИЗ 1836

Апстракт:

У раду је критички приређен и објављен Попис Тимочке епископије из 1836, настао након што је Васељенска патријаршија признала ново стање после припајања подручја Шест нахија Кнежевине Србији и стварања поменуте епископије 1834. Попис садржи податке о свештеницима, монасима и парохијама по протопрезвитератима. Указано је на његов значај као прворазредног извора за истраживање историје Православне цркве. Објашњени су услови у којима је Попис настао. Документ је приложен без икаквих скраћивања и уз чување аутентичног језичког израза, уз транскрипцију на савремени српски правопис. Поред тога, дипломатички и палеографски је описан.

Key words: Timok Diocese, The Principality of Serbia, Ottoman Empire, Universal Patriarchy, priests, monks, churches, census.

У „Историјском часопису“ ЛП објављен је рад *Тимочка епископија по Попису из 1836*. у коме је, на основу података из тог пописа и других њему савремених, прворазредних извора, анализирано стање у којем се та епархија аутономне Српске митрополије налазила непосредно након њеног формирања и канонског признавања новог стања од стране Васељенске патријаршије 1836. године.¹

Тимочка епископија аутономне Српске митрополије настала је 1834, после припајања подручја Шест нахија Кнежевине Србији. У њен састав највећим делом су укључени предели источне Србије, који су у црквено-административном погледу до тада припадали

¹ Недељко Радосављевић, *Тимочка епископија по попису из 1836*, ИЧ ЛП (2005), Београд 2005, 257–272;

Видинској митрополији, затим делови Нишке митрополије (Алексинац, Ражањ) припојени Кнежевини, али и Милановачки протопрезвитерат, који је до тада био у саставу Београдске епархије (Архидијецезе), под непосредном управом митрополита Србије.²

Поменути *Попис Тимочке епископије* настао је крајем 1836, а најкасније 1 (13) јануара 1837. године. До вршења пописа је, дакле, дошло је тек пошто је Васељенска патријаршија посебним *Анексом конкордата из 1831.* потврдила ново стање црквеног поретка на том простору, створено 1834. године.³ Истоветан попис, са готово истим питањима на које је требало одговорити, извршен је и у Шабачкој епископији, која је 1834. проширена подручјем Јадра и Рађевине, а затим јој је 1835. припојена и Азбуковица.⁴

Попис Тимочке епископије чува се у Архиву Србије, у фонду *Митрополија*, под редним бројем 442, за 1836. годину.⁵ Писан је прегледно, обичним црним мастилом, српским језиком и црквенословенским писмом, на 10 листова (20 страна) папира, формата 21 x 35 cm. Чињеница да је у целини писан истим рукописом указује на то да га је сачинило једно лице, вероватно неко од епархијских или митрополијских писара, на основу података добијених од старешина протопрезвитерата или игумана појединих манастира. Попис је вршен по окружјима које је епархија обухватала (Црноречко, Бањско и Крајинско), и протопрезвитератима који су се налазили у њиховом саставу. У Црноречком окружју постојао је само један протопрезвитерат (Зајечарски), у Бањском их је било пет (Гургусовачки, Сврљишки, Бањски, Алексиначки, Ражањски), а у Крајинском четири (Копривнички, Милановачки, Кладовски и Неготински).⁶

За разлику од пописа које су тада вршиле световне власти по окружјима и срезовима, и у којима су пописивани храмови, време њиховог настанка и обнове, а посебно и имовина којом располажу, у Попису Тимочке епископије спроведеном по налогу

² Исто, 261–262.

³ Исто, 259; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Београд 1991, 318.

⁴ Недељко Радосављевић, *Шабачка епископија по Попису из 1836*, Гласник ИАВ 34, Ваљево 2000, 55–56. Јадар и Рађевина су до 1834. били у саставу Зворничке митрополије, док је Азбуковица припадала Ужичкој епархији Српске митрополије.

⁵ АС, Митрополија, 442/1836.

⁶ Недељко Радосављевић, *Тимочка епископија по попису из 1836*, 265.

духовних власти пажња је пре свега посвећена мирским свештеницима и монасима. Попис садржи основне податке о сваком од њих: име и презиме, место боравка, дан, месец и годину рукоположења, величину парохије и време додељивања синђелије за њу, име епископа који је извршио рукоположење и епископа који је доделио синђелију... На крају Пописа налази се податак о смрти једног од свештеника током 1836. године.

На основу овог Пописа, поред јасне слике о територији Тимочке епископије, може се доћи до бројних сазнања о њеном свештенству: старосној доби, области порекла, етничкој припадности, миграцијама... Сва та питања детаљно су анализирана у већ поменутом чланку *Тимочка епископија по Попису из 1836*. Овом приликом приложен је Попис Тимочке епископије у целини. Ради његовог лакшег разумевања и коришћења, извршена је транскрипција рукописа на савремени српски правопис. Речи које су у изворнику писане скраћено дате су у целини, а изостављени делови писани су у угластим заградама. Друге приређивачке интервенције нису вршене, а језик на ком је Попис настао сачуван је у потпуности.

**Списак свјашченства монашеског и мирског чина
протопрезвитерата Зајечарског у окружију Црнојевом**

Число	Име и презиме и место пребивања	Степен чина	Дан, месец и година кад је рукоположен	Име архијереја код кога је рукоположен	Сингелију		Парохију		
					Има од архијереја, дана и године	Не има	Има	Не има собствено капеланише	Не има
1.	Павле Јоановић, Зајечар	Намесник	17. фебруарија 1836.	Доситеј у Зајечару	Доситеј, 1. марта 1836.		у Грлишту		
2.	Петар Ђорђевић, Вражогрнач	јереј	5. марта 1835.	Доситеј у Зајечару	Доситеј, 2. маја 1835.		у Вражогрну		
3.	Петар Јоановић, Зајечар	јереј	20. марта 1832.	Антим у Видину	Доситеј, 24. априлија 1835.		у Зајечару		
4.	Теодор Поповић, Грљин	јереј	22. априлија 1832.	Антим у Видину	Доситеј, 24. априлија 1835.		у Граину		

5.	Живадин Маринковић, Вражогрнач	јереј	17. априлија 1809.	Калиник у Видину	Доситеј, 24. јунија 1834.		у Бражогрнцу		
6.	Ђенча Стојковић, Велики Извор	јереј	15. априлија 1818.	Антим у Видину	Доситеј, 16. јунија 1834.		у Великом Извору		
7.	Бранко Петровић, Ве[лики] Извор	јереј	25. априлија 1806.	Калиник у Видину	Доситеј, 13. априлија 1835.		у Великом Извору		
8.	Сава Јовановић, Зајечар	јереј	7. марта 1829.	Антим у Видину	Доситеј, 6. јунија 1834.		у Зајечару		
9.	Живко Пајкин, Звездан	јереј	22. марта 1825.	Антим у Видину	Доситеј, 1. маја 1834.		у Звездану		
10.	Стојан Богојевић, Звездан	јереј	15. фебруариј а 1832.	Антим у Видину	Доситеј, 1. маја 1834.		у Звездану		
11.	Јован Павловић, Луково	јереј	23. марта 1824.	Антим у Видину	Доситеј, 1. маја 1834.		у Лукову		

12.	Марко Јовановић, Криви Вир	јереј	20. априлија 1819.	Антим у Видину	Доситеј, 20. фебруара 1835.	у Кривом Виру		
13.	Петар Поповић, Планиница	јереј	9. марта 1816.	Пајсиј у Видину	Доситеј, 10. маја 1835.	у Планиници		
14.	Риста Поповић, Планиница	јереј	26. марта 1822	Пајсиј у Видину	Доситеј, 29. декемврија 1834.	у Планиници		
15.	Симеон Петровић, Илиње	јереј	22. декемвриј 1824	Антим у Видину	Доситеј, 5. ноемвриј 1834.	у Илињу		
16.	Сибин Јовановић, Леновац	јереј	12. марта 1817	Пајсиј у Видину	Доситеј, 25. августа 1835.	у Леновцу		
17.	Радосав Николић, Сумраковац	јереј	2. фебруариј а 1829.	Антим у Видину	Доситеј, 10. марта 1835.	у Сумракову		
18.	Јон Гуран, Злот	јереј	2. маја 1831	Антим у Крагујевцу	Доситеј, 15. марта 1835.	у Злоту		
19.	Богосав Марковић, Леновац	јереј	21. октомвриј 1819	Антим у Видину	Доситеј, 11. априлија 1834.	у Бачевизи		

20.	Милосав Јовановић, Леновац	јереј	6. декемвриј 1821.	Антим у Видину	Доситеј, 14. априлија 1834.		у Леновцу		
21.	Илија Грујић, Подгорац	јереј	18. марта 1834.	Доситеј у Зајечару	Доситеј, 18. марта 1834.		у Подгорцу		
22.	Ђорђе Саинових	јереј	10. марта 1821.	Пајсиј у Видину					
23.	Станко Поповић, Вражогрнац	јереј	3. маја 1834.	Доситеј у Зајечару			у Вражогрнц у		

**Списак свјашченства монашеског и мирског чина
протопрезвитерата Гургусовачког у окружију Бањском**

Число	Име и презиме и место пребивања	Степен чина	Дан, месец и година кад је рукоположен	Име архијереја код кога је рукоположен	Сингелију		Парохију		
					Има од архијереја, дана и године	Не има	Има	Не има собствене но капеланише	Не има
1.	Мојсеј Петровић, м[онастир] Суводол	Игумен	6. децемвриј 1804.	Леонтиј у Београду					
2.	Пајсиј Првуловић, м[онастир] Суводол	јеромонах	22. априлија 1792.	Матеј у Видину					
3.	Пантелејмон Недељковић м[онастир] Суводол	јеромонах	25. априлија 1836.	Антим у Видину					

4.	Методије Петровић, м[онастир] Св[ега] Тројица	јеромонах	18. маја 1800.	Калиник у Видину				
5.	Петар Живуловић, Бучија	протопрез витор	9. марта 1817.	Пајсиј у Видину	Доситеј, 22. јулиј 1834.	у Бучији		
6.	Милован Живковић, Вина	јереј	25. марта 1795	Григорије у Видину	неима			
7.	Милојко Миловановић Вина	јереј	29. ноемвриј 1828.	Ђерман у Видину	Доситеј, 29. јулиј 1834.	у Вини		
8.	Никола Голубовић, Вољевци	јереј	25. априлија 1828.,	Ђерман у Видину	неима			
9.	Радојко Гојковић, Балинци	јереј	18. маја 1823.	Антим у Видину	Доситеј, 22. јулија 1834			
10.	Петар Пруловић, Каменица	јереј	6. августа 1823.	Ђерман у Видину	Доситеј, 22. јулија 1834.			
11.	Јован Петровић, Трновац	јереј	3.ноемвриј 1817.	Пајсиј у Видину	Доситеј, 10. јулиј 1834.			
12.	Дина Павловић, Штрбци	јереј	9. марта 1819.	Антим у Видину	Доситеј, 22. јунија 1834.			

13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.

Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

TIMOK BISHOPRIC CENSUS OF 1836

Summary

Following the expansion of the Principality of Serbia in 1833, there was a change in the Church structure, and almost half of the former Vidin Metropolitan was included in the autonomous Serbian Church. In 1834, that area was organized as the Timok Bishopric of the Serb Metropolitan, with the inclusion of smaller parts of the Belgrade Archdiocese and the Niš Metropolitan. The Church authorities found out about actual situation in the field through the 1836 Timok Bishopric Census, after the Universal Patriarchate recognized the new situation. The 1836 Census provides basic data about all priests and monks, parishes assigned to them, churches and monasteries where they serve, but also about bishops who ordained them as priests. The census was conducted by protopresvirates. By its content, the way and the time period it was conceived, it is a first-rate source for the study of history, both of the autonomous Serb Metropolitan, and of the history of the Orthodox Church in the periphery of the Ottoman Empire in general. The entire Census is included here, with its text transcribed into the contemporary Serbian writing, but with preserving an authentic idiom in which it was conducted. The text has been critically edited, circumstances of the document's origin have been pointed out, places and individual persons identified, along with the basic paleographic and diplomatic description.

Станиша ВОЈИНОВИЋ

ЦАРИГРАДСКА ПИСМА ВУКАШИНА РАДИШИЋА

Апстракт:

Петнаест писама приређених за објављивање настало је у периоду од 29. јануара до 1. јула 1842. године, а саставио их је Вукашин Радишић, секретар српског дипломатског представника при Порти. У њима је тајно извештавао министра иностраних дела у Београду, Ђорђа Протића, о делатности претпостављеног му капућехаје у Цариграду, Јована Антића. Писма, између осталог, пружају увид у детаље јавног и приватног живота дипломатских представника Кнежевине Србије у Цариграду, њихове међуодносе, методе којима је српска власт настојала да надзире активности својих чиновника ван земље, као и домет одјека политичких превирања у Србији 1842. године.

Key words: Istanbul, Belgrade, Serbian Agency in Istanbul, Constitutional crisis, Jovan Antić, Vukašin Radišić, Sima Andrejević Igumanov, Avram Petronijević, Toma Vučić Perišić, Laza Zuban.

У збирци Мите Петровића¹ у Архиву Србије налази се петнаест писама Вукашина Радишића, секретара цариградске агенције, у којима он извештава Ђорђа Протића, попечитеља (министра) иностраних дела, о раду капућехаје (дипломатског представника) Србије на Порти Јована Антића. То су углавном писма обавештајног садржаја, у којима је посебан акценат стављен на личност Јована Антића, кога Вукашин Радишић описује као неморалног и непоштеног човека и представника Србије који

¹ Бр. 8010.

није ништа учинио да спречи долазак уставобранитељског режима на власт. Грабежљив, неуравнотежен, склон махинацијама, Јован Антић, по речима Вукашина Радишића, учинио је велику штету кнезу Михаилу и Србији, доводећи своју отаџбину у зависан положај према Турској царевини. Поред једног броја наших политичара (Аврама Петронијевића, Томе Вучића Перишића и Лазе Зубана), Радишић је у својим писмима помињао и неке турске високе личности: сераскера (министра војног) Хозреф-пашу. У последњим писмима Радишић је помињао разговоре са једним Пољаком, чије име не наводи, али се зна да то је Михаил Чажковски. Са њим је успоставио везе још 1841. године и тако постао веома близак са пољском емиграцијом са Адамом Чарториским на челу. Стиче се утисак да му је овај Пољак веома импоновао, што нимало није случајно. Чажковски је још 1837. написао и штампао историјску студију на француском језику под насловом *La Servie et le prince Milosch*, а 1839. године и роман *Крцалије*, чији велики део заузимају догађаји на двору кнеза Милоша. Као што је познато, Радишић је веома уважавао личност кнеза Милоша и у неколико махова посвећивао му је и стихове у знак захвалности што га је овај прихватио у Кнежевини Србији и омогућио му да се истакне као професор Крагујевачке гимназије. Изненађује и овако нагли прекид кореспонденције. Можда она није сачувана? Догађаји су текли убрзано. Септембра месеца 1842. години уставобранитељи су принудили кнеза Михаила да напусти земљу, а затим изабрали Александра Карађорђевића за кнеза.

У овим писмима све се углавном тиче Ђорђа Протића, Јована Антића и Вукашина Радишића. Још једна личност, готово у сенци, јесте у то време уважени цариградски трговац Сима Андрејевић Игуманов, доцнији наш велики добротвор. Он је тада имао процес око новца са неким виђенијим Турцима, међу којима се налазио и један паша. Он је главни Радишићев помагач и поврељив човек, а уједно и повезан са пољском емиграцијом у Цариграду са Адамом Чарториским на челу. Вероватно да је он и био веза Вукашина Радишића са Михаилом Чажковским.

Изненађује Радишићево клеветање Јована Антића. Судећи према написима о Антићевој судбини, он је под уставобраните-

љима удаљен из државне службе, а и у написима о њему не могу се наћи потврде да је био онакав каквим га је описао Вукашин Радишић. Да ли је Радишић мислио да као капућехаја замени Јована Антића и, да би брже дошао до тог места слао је поверљиве извештаје? Можда је сматрао да би тако, као и уз помоћ утицајне пољске емиграције (Чарториског и Чајковског) лакше успео да допринесе одржању кнеза Михаила на власти.

Јован Антић је рођен у Параћину 1793. године. Припада групи првих ученика београдске Велике школе, који су учили у време Првог устанка. После Другог устанка послао га је кнез Милош као свога питомца прво у Сремске Карловце да заврши гимназијско образовање, а онда у Пешту. Када су хатишерифом призната права српскога народа, постављен је за капућехају (дипломатског представника) у Цариграду, што је и био до доласка уставобранитеља на власт 1842. године. Остављен без државне службе вратио се у Београд, где је и умро у дубокој старости 27. јануара 1886. године. Када се кнез Милош са кнезом Михаилом вратио у Србију 1859, Антић их је, иако стар, дочекао на савском пристаништу. Сматрало се да је за своје време био веома образован. Говорио је латински, немачки, италијански, француски, а доцније је научио и грчки и турски. Године 1838. одликован је од султана орденом „Ихтихар-ниша-ном“.²

Вукашин Радишић је као професор поезије и хеленског језика гимназије у Крагујевцу постављен је од кнеза Михаила 14/26. септембра 1840. године за секретара капућехаје (дипломатског представника) нашег при отоманској Порти у Цариграду.³ Кренуо је паробродом Дунавом, па преко Црног мора и 31. децембра 1840. године стигао у Цариград. Приликом доласка у Цариград Вукашин Радишић је неко време радио у својству личног секретара Јована Германа, који је у то време боравио у својству специјалног представника српске владе. Радишићев претходник, секретар агенције Никола Стојановић, смењен је тек 24. јула 1841. године, са којим датумом је Вукашин Радишић ступио на своје опредељено место. О томе 6. августа исте године обавештава капућехаја Јован Антић напомињући да је

² Видело, VII, 1886, бр. 22 (29. јануар), 2.

³ Новине српске, VII, 1840, бр. 39 (21. септембар), 318.

Радишићу и његовој породици „у дому своме квартир определио, који му је повољан“. Ово је потврдио и Јован Герман у писму са истим датумом. Пре него што је кренуо за Србију Герман је посетио, по службеној дужности, руског конзула Титова, а 7. августа посетио је и Рифат-пашу. Из Цариграда је кренуо 12. августа паробродом преко Костајнице и Оршаве за Београд, а „бившег секретара г. Антића Николу Стојановића водим са собом натраг, а мога секретара Вукашина Радишића остављам при г. Антићу, с којим сам се разговарао о пристојном за овога квартиру, и он ми је обећао, да ће му такови уступити. Како ће пак Антић ово своје обећање испунити видећу, пошто се ово дана Вукашин Радишић к њему пресели и смести...“⁴ Изгледа да је Јован Антић одуговлачио са пресељењем Вукашина Радишића к њему, бојећи се да овај није послат ради праћења његовог рада. Још неко време Радишић је са породицом становао приватно, што се види из његовог захтева с краја децембра 1841. године, да му се надокнаде трошкови унајмљивања стана. Ова његова молба, посредством министра инострани дела Ђорђа Протића, усвојена је и њему је за ту сврху исплаћено 640 гроша.⁵ И поред несумњиве вредноће и књижевне радозналости, Радишић је доживео тешке часове на личном плану. Једна за другом умрле су му кћи и жена, прва 5. а друга 14. марта 1842. године. Напоран рад и породична несрећа погоршали су му здравље и почео је побољевати од туберкулозе. За време боравка у Цариграду, поред чиновничким пословима утрошио је доста енергије бавећи се неким језичким питањима, превodeћи са хеленског и новогрчког тако да је 11. јуна 1842. године изабран за дописног члана Друштва српске словесности.⁶ Као дописни члан он је Друштву српске словесности почео слати и своје радове. На „Четвртом редовном заседању“, одржаном 23. јула 1842. године прочитан је његов рад *Филолошки поглед*, који може послужити као грађа за

⁴ Архив Србије, МИД-И, 1841, VI, 22.

⁵ Архив Србије, Државни савет, 1842, бр. 3.

⁶ Српске новине, IX, 1842, бр. 25 (20. јуни), 195. За дописног члана је изабран са шест гласова за и два против. Из Цариграда је писмом од 26. јула 1842. године захвалио Друштву Српске словесности на примљеном Уставу и дипломи (С. Илић – М. Станић, *Водич кроз архив Друштва српске словесности*, Београд, 1999, 9).

српску граматику, како су закључили. Рад је примљен на овој седници и одлучено је да се штампа у *Додајку Српских новина*.⁷ Затим је дошло до промене династија, уместо Обреновића дошли су Карађорђевићи. У Цариграду као центру моћи нашли су се истакнути уставобранитељи. Алекса Симић је из Цариграда обавестио министра иностраних дела 25. новембра да је 13. истог месеца 1842. године примио нове пасоше за себе, Лазу Зубана и Вукашина Радишића.⁸

По доласку уставобранитељског режима на власт Радишић је као познати присталица династије Обреновић смењен са дужности 27. фебруара 1843. године указом кнеза Александра Карађорђевића, а на његово место постављен је уредник *Српских новина* Аћим Марковић.⁹ Нове власти су 16. марта наредиле да се он врати у Србију. Капућехаја је 31. истог месеца јавио да је Радишића разрешио дужности и да се именовани спрема да првим паробродом крене за Србију. Осећајући да је непожељан код нових власти, Радишић се задржао у Цариграду још неко време изјављујући да ће поћи „на другу страну“. Звуче необично наводи Михаила Чајковског да се посредством Вукашина Радишића упознао у Цариграду са најзначајнијим уставобранитељским првацима: Аврамом Петронијевићем, Томом Вучићем Перишићем, Илијом Гарашанином, Стојаном Симићем, Стеваном Стевановићем Тенком, Јевремом и Матијом Ненадовићем и Лазаром Теодоровићем.

У Цариграду је посредством писца Михаила Чајковског (1804–1886) Радишић дошао у контакт са пољском емиграцијом са кнезом Адамом Чарториским (1770–1861) на челу. То је била она радикална емиграција, добро повезана и организована, која је тежила ослобођењу своје подељене Пољске. У рукописима и списима Чарториског и Чајковског има доста података

⁷ Архив САНУ, Друштво Српске словесности. Протокол за 1842. годину.

⁸ Архив Србије, МИД-И, 1842, ВИ, 177. Симић је нове пасоше затражио 5. новембра 1842. године.

⁹ *Српске новине*, X, 1843, бр. 19 (6. март), 73. Према сачуваним квитама, Радишић је последњу плату од 1600 гроша, колику је имао 1842. и 1843. године, примио за месец март 1843. године, иако се као секретар агенције од 27. фебруара водио Аћим Марковић (Архив Србије, Збирка Мите Петровића, бр. 7623).

о Радишићу. У мемоарима Чајковског, који је тврдио да се са Радишићем упознао 1841. године, испричана је читава сага, која нема потврде у познатим изворима. По Чајковском, упознао се са Радишићем у Франкфурту 1841. године захваљујући кнезу Милошу који је Радишића упутио у Немачку, Француску и Енглеску ради проучавања тих земаља, а после повратка у земљу поставио га је за секретара посланства у Цариграду. Измишљајући биографију Радишићеву, тврдио је да је он школован у Пешти, Видину и Бону, да је био син друга и пријатеља кнеза Милоша из устанка, у ком је овај погинуо. Радишића је, пише даље Чајковски, оженио младом и веома лепом девојком, ћерком једног од погинулих сабораца кнеза Милоша. За време Радишићевог боравка у Франкфурту добио је вест о постављењу за секретара посланства у Цариграду, па је преко Марсела отишао на место опредељења.

Стварност, коју потврђују и други извори, показује нешто друго. Ипак, како бележи Чајковски у извештају од 4. септембра 1841. године, са Радишићем се у Цариграду „познао“ и овај му је дао добре податке о Србији и другим словенским покрајинама. У извештају Чајковског Чарториском од 27. септембра исте године има доста података о Радишићу. Тада се он изјашњавао као Словен који жели јединство свих Словена под владом руског цара, који је пореклом Немац, с напоменом да би волео да Јужни Словени буду под управом Обреновића. Ови, по свему судећи, дуги састанци и пријатељски односи са Чајковским отворили су Радишићево срце. Иако у поверљивој мисији, као секретар посланства, он је Чајковском говорио о својим плановима и списима, статистичким подацима о Србији, својим пријатељима (посебно Исидору Стојановићу). Том приликом је Чајковском предао свој спис „Сабор Словенства написан од Славенина, српским наречијем, новосвесловенским правописом, прве године Златног словенског века, а од Христа 1842. у Берлину“, а овај га је послао Чарториском у Париз. Спис је посредством Адама Чарториског изашао у Паризу (иако на њему пише у Берлину) као литографисани рукопис на четрнаест страна. Умножен је крајем априла, и Чарториски је 27. обаве-

стио Чајковског да је први транспорт Вукашиновог прогласа кренуо тога дана.¹⁰

Разговоре са Чајковским Радишић је преточио у проглас (спис) *Сабор Словенсѣва*. Према овом прогласу, Радишић је тражио од свих Словена да се уједине и политички и верски како би лакше остварили своје националне тежње. Адам Чарториски је утицао и на српску политичку сцену. Илија Гарашанин је 1844. године на основу мемоара *Савейѣи шѣѣа Србија ѣреба да ради* (јануар 1843) кнеза Чарториског, израдио програм за српску унутрашњу и спољну политику под насловом *Начерѣѣѣаније*.¹¹ Сва ова три списа у тесној су вези, а садржајно разлике су незнатне.¹²

* * *

Вукашин Радишић је рођен у Батајници 20. априла 1810. године. Основно образовање стекао је у месту рођења и Земуну. Школске 1829–30. године као ученик трећег разреда Грчке школе у Земуну постављен је за њеног наставника. Незадовољан положајем у овој школи, 1836. године поднео је молбу кнезу Милошу тражећи неко учитељско место у Кнежевини Србији. Кнез Милош, у жељи да унапреди просветни систем у Србији, одговорио је позитивно и исте године је Радишић постављен за професора грчког језика гимназије у Крагујевцу.

Поред запаженог рада у Крагујевачкој гимназији, учествовао је и у другим културним акцијама у Србији. Због доброг знања грчког језика, на захтев кнеза Милоша, цензурисао је књиге са овог језика. Свестрано образовање и знање више страних језика омогућили су му да буде у главним токовима културног уздизања кнежевине Србије. Као музички образован и надарен организовао је неколико пута са својим

¹⁰ Љ. Дурковић-Јакшић, *О српској књижи коју су Пољаци шѣѣамѣѣали /у књижи:/ Вуков зборник*, уредник В. Новак, Београд, САНУ, 1966, 319–338+факсимил списка.

¹¹ В. Ђоровић, *Борба за независносѣ Балкана*, Београд, 1937, 91.

¹² С. Војиновић, *Живоѣи и дело Вукашина Радишића* у зборнику радова: *Неохеленско наслеђе код Срба I*, Београд, 2005, 109–126.

ученицима и грађанима Крагујевца прославе Светог Саве, на којима су учесници отпевали и неколико његових песама (Св. Сави, кнезу Милошу).

Крајем септембра 1840. године разрешен је дужности професора и постављен за секретара нашег дипломатског претставништва у Цариграду. На овом месту је остао до уставобранитељске кризе и промене династија. Разрешен је дужности крајем фебруара 1843. године и враћен у Београд. У Србији је од нових власти као обреновићевац примљен са неповерењем, а његове молбе за добијање државне службе одбијане су. Умро је у Београду 15/27. децембра 1843. године.

1.

Ваше Високородије, Господине генерал-мајор!

Не могу пропустити, Вашем Високородију до знања ставити, да је г. Антић од неколико дана врло смешног и непостојаног расположења. Час је весео, а час жалостан; час пун неке надежде, а час горког очајања. При свем његовом према мени ружном расположењу, јуче, кад смо пошту писали, био је принуђен, показати ми јавне знаке тога свога непостојанства. Читав сат одао је по канцеларији, кад као певајући, а кад опет нешто уздишући и потајно у себи изговарајући и псујући. У истом овом времену фалио се он преда мном Ваше Високородије, као држећа, добру систему у своме званију и делима, па тек на једанпут окренуо, да ви само гледате, како ћете доста талира наслагати, а није вам више ни за што бриге, које је однео и на остале членове Српског Правитељства. Овде умало што му се нисам гро/х/отом насмејао!? - Из овакови његови мисли проистекла су и она јучерања наша званична писма под № 35 и 36 од који у једном онако одрешено опомиње он Високославно Попеч./итељство/иностр./аних/ дела, да му гледа извадити од неког Сима 600 ф. ср./ебра/ без који неће хтети примити од сарафа ни остале суме, која се састоји из толико хиљада гроша; а у другом иште своју месечину постојано у дукатима, у време, кад ју је рад био примити у талирима. Ја у овом другом нисам

толико мога мњенија приложио, будући да сам сада примио плату у талирима, који су овде ово дана за моју оскудност много пробитачнији постали, него што су дукати. Талири се сада повисили на 24½ гроша чар./шијски/ а дукати само на 53 гроша, откуда сам ја велику помоћ добио. Ово сам и г. Антићу приметио, а он ми одговорио, да неће узети сада за јануар плате, докле му отуда не дође известије, у каквој ће монети примити. Пре се грабио, да узме талире, а сад оће дукате, па ма то било и с његовом штетом, само вели, нећу, да ми Герман и сараф одређују, шта ћу узимати.

Од скоро је нешто на г. Германа врло киван и намрштен, за кога ме је јуче и питао, где је и шта ради? Мислим тврдо, да му је отуда когод што писао, те је у оваком смешном расположењу! Особито ме је изриком питала његова жена, кад ће се позвати њен муж за у Србију? Јер вели, рада би то знати, да може после по своме плану собом управљати. Ја сам јој, као чудећи се одговорио, да за то ништа не знам; шта више, да ће г. Антић овде можда за свагда остати, будући да други ко, нити оће, нити може у Цариграду тако, као он седити и радити! Најпосле она се изразила, да је чула, да ће г. Герман овамо за капућехају на пролеће доћи, а ја сам је и у овом сусрео, одговоривши, јој, да г. Герман мрзи на Цариград, и ићиће на лето, да седи у Бечу!?

Прошасте поште писмо, које сам на г. Германа писао, ако га он буде добио, не сумњам, да ће вам он и његово содржаније саопштити. Видилисте можда до сада, шта ми је тамо жена г. Антића исказала противу њега! И ово дана, како је једнако с њиме у свађи, долази она на посећеније мојој болној жени и продужује приповедање о којекакавим прошлим делима г. Антића. Казала ми је, како је и ономадне увече ишла лагано на његова врата, те слушала, дали што о њојзи говори? Кад он развео пред капу-оланом, који је онда код ње био, беседу, како ће и садање Српско Правитељство пасти, како Турци очекују, да скоро виде Петронијевића на свом старом месту, како Његова Светлост стоји у рукама неколико људи од интереса, и с њима у слогџи свашта ради итд. Које ми је исто све редом и сам капу-олан сутра дан саопштио. Казала ми је његова жена ономад и то, како је г. Антић, кад су му отуда долазила књажевска писма на друга овде лица и особе, иста писма распечаћивао и

узимао од њи копије, те и/х/ после својом мајсторијом опет запечаћивао, и куд треба предавао. То ми је она казала приликом, кад је чула, како је он и мој пакет с писмима на г. Германа прошасте поште био извадио из пакета званични писама, и распечаћивао га те га на брзу руку због мога художественог тражења истог пакета, опет морао тамо приложити. Јели га заиста приложио, то ћу видети, ако ми г. Герман буде што на писмо ово одговорио. Уверава ме и капу-олан Берто, да је г. Антић заиста тако поступио и још поступа са свима писмима, која су му долазила, или долазе од стране Његове Светлости на овдашње високе Турке и остале, али особито турске особе, а нису му с копијом спроведена, или барем отуда распечаћена послана!/? -

Не знам шта је хтео г. Антић, те ме је јуче и то питао, дали сам ја чуо, како су нека села устала тамо на Петронијевића, и траже од њега неке накнаде? Ја сам му навалице одговорио, да сам нешто чуо, и то, само да видимо, шта ће даље о томе говорити. Но он завођен неком забуном, одма пренесе речи на друге предмете. - И то се изразио јуче преда мном, како је Порта на Светљејшег Књаза нашег и на Српско Правитељство наопако намргођена, из узрока, што Књаз и Правитељство неће једанпут да отпусте бугарске фамилије, које су у Србију иза остали поостајале. И зато, вели, неће Порта ништа Књазу и Правитељству да одобрава, што год ја њојзи предлажем. Ово је само његов јаки заклон! Турци здраво на њега самога мрзе, а он да би им се понова удворио, иде им често, и мислим за цело, на такове ствари сам и/х/ опомиње!/? Негде поодавно и то се предамном изразио, да је Српско Правитељство довело у Србију неколико адвоката, с којима је радило против Петронијевића и Вучића, а сад ће и/х/, вели употребити у борби против самога мене!-

Ово су, као најглавније черте садашњег карактера и расположења г. Антића, које сам ја судио за непрекословно нужно, изнети пред очи Вашем Високородију.

Препоручујући се у Вашу благонаклоност, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 29^{га} јануарија 1842.

Вукашин Радишић.

2.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Писмо Вашег Високородија од 25. пр./ошлог/ м./есеца/, којим сте имали благоивољење, част и радост ми неисказану причинити, јесам сигурно примио и видео, шта ми у њему излажете. Ја сам дакле смисао реченог писма тако сутрадан открио бившем капу-олану Берту, који је одма на то почео се нешто сумњати, да ја проводим с њим неку интригу. Пошто сам га пак јасније уверио, да му праву истину говорим, како и он има допуштење, јавити Вашем Високородију све оно, што зна на г. Антића, он ми се онда повери и обећа, да ће зацело сести и написати код куће неке токове ствари. Да би га ја још боље потстрекао на писање, казао сам му, шта је г. Антић за њега тамо писао, па га истерао из службе итд. Он, кад ово чује, све стане бацати на страну, а говорити само то, као ће се он титужби моћи опрати итд. Таквим дакле поводом написао је он мени данас својеручно ово под ./. француско писмо, које он ради неке своје сигурације надписује на Високосл./авно/ Попеч./итељство/ ин./острани/ дела, и у коме околиши, и неће, да изјави, да има на г. Антића што друго, но само одговорити на његове тужбе и себе опрати. Узрок томе јест прави овај. Г. Антић, осетивши, да се јако преварио, што је Берта тамо описивао, због чега морао га је и из дужности искључити, и видивши сада, да овај лако може штогод за њега писати о прошлим њиним заједничким пословима, опет га је почео кришом од мене прибирати и уверавати га, да ће га опет узети у службу, само ако му остане веран. Берто пак дознавши, да се г. Антићу дала власт, да може по својој вољи узимати и одпуштати капу-олане и драгомане, и мислећи да ће га он заиста понова моћи у службу узети, и ако га је тамо, као кривца описао, врти се јошт около њега и улагује се, не рад будући, ништа јошт на њега издавати, тим више, што се боји, да г. Антић после све на њега не обори. Доста је за сада од Берта и ово писмо, у коме се он подвезује, да ће себе оправдати, слеодоватељно г. Антића окривити. Врло би добро било, Ваше Ви-

сокородије, кад би се отуда још једанпут писало штогод г. Антићу за труд Александра Јанковића, па узгред и то запитало се, дали је Берто још у конаку, или није, и ако је, зашто да није до сада удаљен из истога, кад је окаљан онаким кривицама? Ово, кад се учини, Берто ће јамачно онда бити отворенији и све, што зна, исказати. Он намерава доћи после и тамо у Београд, но његов план је тим, да би се Српско Правитељство смиловало, штогод му уделило за труд, који је поднео и дошао Правитељству на ноге, да му соопшти неке тајне г. Антића. Овде смем опоменути Ваше Високородије, да ће пробитачно бити, ништа БERTУ отуда за пут или награду какву обећавати; јер и он је крајњи интригант, те, како је још поданик европејски, може Правитељство Српско с њиме имати после какву непријатност. Писмо Вашег Високородија никако, нити смем му показати, нити ћу му га кадгод показати, јер се бојим, обмануће га г. Антић чим, те ће ме издати. Само му говорим, да ја отуда од једног мог великог пријатеља из Књаж./еске/ канцеларије имам известије, како и он може слободно, што има и зна и на г. Антића Вашем Високородију писмено поднети, и тим ће тек засведочити, да је веран Његовој Светлости и српском садањем правитељству. Што се тиче Бертовог пута, за у Србију, ја га и на тај о његовом трошку побуђујем.

Јуче кад сам са познатим вам Манаћом први пут отишао на састанак г. Захарову, руске мисије банкару, који је овде једна важна персона и код Мисије исте у особитој чести, он ме је врло лепо примио. Кад сам му пак казао да Српско Правитељство намерава послати овамо своју децу на науку, он ми се покрај онога, што сам ја у званичном описанију Халке навео, јошт и ово изразио, које у речено моје описаније приличило, да се ставља:

„Српско Правитељство, распитујући за наше у Халки заведеније, види се да има одвећ благородне тежење. Оно је мало другачије основано у поњатијама наше православне вере, него што је г. Антић. Узмите само какав је он христијанин, који нити иде у цркву, нити се кад причешћује, нити показује, које је вере и закона. Ено му детета код језуита у Бабеку, које учи, што је папски закон, и приуготовљавасе, чинити у свету свашта, кад буде велики и у каквој власти! Заиста г. Антић овим поступком приноси срамоту и љагу, не само себи, но и

још коме! Мисија се не може доста да начуди овом човеку. Она је, као што ја знам, много радила, те га за скорашње његове рђаве поступке и неуљудности код Његове Светлости, српског књаза одговорила и одржала га на месту, а он ево опет проводи своје, и баца се у лаге, које му Мисија узима добро на ум. Једним словом г. Антић остаје Антић, тј. у свој злој својој ђуди непоправим, који је за какав други свет, ал за овај, у коме сад пребива и ради, никако није.“ -

Све ово, Ваше Високородије, изговорио је г. Захаров у присуствију моме и Манаћевом с великом ватром тако, да од моје стране овде нема, ни додатка, ни изузећа. Ми смо се обојица чудили после, како г. Захаров онако ватрено изговори против г. Антића, и нашли смо, да га је и он особито измерио, те тако без икаквог устручавања описује га. Казао ми је, да ће се и самој Мисији с радошћу пофалити, како сам ја и зашто долазио к њему. При самом нашем од њега поласку дошла нам је била реч некако и за Ваше Високородије, и он ми је тада изреком наручио, да вам од његове стране поднесем његова особито почитаније, које изволите овде од мене и примити. - Овде додајем, да су у Халку дали своју децу и овдашњи велики Јермени барутчибаша и ованескалфа.

Из мога познанства, које сам уватио овде са неколико отмени особа, писао сам ја и прошле поште Вашем Високородију на брзу руку једно писмо, у коме вам јављам, да ће данас сутра бити овде важни промена у Сановницима. Тај се глас, још није до данас испунио; но како сада Порта, јошт већма кипи интригама, неће јамачно бити празна она моја пређашња известија. Задржале су се мало ствари, из узрока, што се сад В./елики/ Везир с Риза-пашом окончао и помирио, те се још мало одупиру, но нове без броја интриге, све ће опет скоро поколебати и превратити.

Оно, што сам Вашем Високородију у моме прошлом писму јавио, да је г. Антић онако без разлога предамном и Симом Андрејевићем против Српског Правитељства изговорио, јесте, Ваше Високородије, права нага истина. Ако би дакле Српско Правитељство праведним својим негодовањем било у намери, г. Антићу за такве несмотрене речи његове какву осуду изрећи, ја и Сима с чистом совјешћу свагда смо готови, поднети Српском Правитељству наше сврху оног мог известија по души заклетве.

Кад је ономад г. Антић читао у Пештанским *Новинама*, како је агент српски у Влашкој г. Герман получио чин мајора, сав је био горео неком особитом злобом. Најпоследње, не могавшије скувати, потужи ми се на авлији, говорећи:

- Ја би волио, господине, да сам српски агент у Влашкој, но капућехаја у Цариграду; јер у Влашкој постају агенти чрез неколико месеци мајорима, а капућехаја у Цариграду за толике године не удостоји се ни бар најмањег чина!

Ја сам се на ово само насменуо, и ништа му више нисам одговорио. После ове тужбе на једно четири сата исти дан дође ми Сима Андрејевић у собу и каже ми, како му је г. Антић сад баш говорио, да кад пође у Србију, даће му све своје униформе, да и/х/ тамо распрода пошто зашто. Па још (ово је врло смешно), неће оставити ни ифтихар, него ће и њега продати! Да се и не каже, наравно зна се, да су ове речи изишле из срца, тугујућег и чезнућег за *чином*!

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија,

препокорни

У Цариграду 16^г априлија 1842.

Вукашин Радишић.

3.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Изволите примити под ./ Берта капу-олана доношена на г. Антића у виду правдања од доношења на њега од овога тужби. - Г. Антић још није узео другога капу-олана, но једнако прибира к себи Берта и гледа га чим занимати, да му овај неби какву непријатност нанео. Али Берт неће више да зна, што му г. Антић тако на празно ласка, већ намерава, што брже може саставити нешто новца и тамо се наћи!

Што се тиче оног у моме од 22 т./екућег/ м./есеца/ достављеног вам известија, како г. Антић намерава тужити Српско Правитељство за неке трошкове, таково ја овим нас-

тојећим писмом потврђујем и још јасније соопштава. Ово дана посредством Симе Андрејевића обрлатио сам ја драгомана овдашњег сасвим на српску страну, и он ми се изразио, да му је жао, што није смео и имао коме соопштавати којекаква дела, која је г. Антић преко њега на штету Српском Правитељству и народу творио. Кад са му ја одговорио, да је свако оваково злоупотребљеније г. Антића могао преко мене изјављивати, он ми се чистосрдачно изрази, да је он то одавна мислио, но, видећи себе под неограниченом влашћу г. Антића, није се смео усудити, упуштати се противу њега, да га неби он како дознао, и сљедоватељно из службе истерао, које би му, као сиромашћу човеку, врло непријатно било. Чувши пак он од мене, да без икаква страха открића слободно може мени казивати, штогод зна за г. Антића, овако ми стане говорити:

- Кад је тако, Господине мој, а ви чујте једну нову пакост, коју г. Антић скорим временом намерава Српском Правитељству чинити. Казао ми је ономад, да ћу скоро морати сачињавати на турском језику прошеније на самог Султана, да му овај изиште од Српског Правитељства:

1. За неке трошкове, које је починио јошт за време кнеза Милоша 300.000
2. За трошкове, које је починио, путујући с Муса-пашом у Србију и натраг 49.500
3. Остатак плате, која му се до данас издавала и у напредак ће се још издавати мања, него што је буџетом за афенцију одређена* 17.734
4. За трошкове около Симе Андрејевића 17.734
свега 369.234.

Ја сам драгоману при открићу ове тајне приметио, да ће он за ово, где треба, бити препоручен; а он овим још више побуђен дода ми, да ће у напредак, штогод г. Антић буде с њиме тајно и безаконо радио, све мени откривати са жељом, да то буде познато и Српском Правитељству. Најпосле открио ми је и то, како сада г. Антић очекује неко прилично и згодно време, кад ће предати речено своје прошеније, и једнако се бори у мисли, дали ће предложити онолико хиљада гроша, ко-

лико је више редом назначено, или ће мање, или још више! Обећао ми се к томе, да, кад г. Антић буде већ у намери, сочинити и предати Султану, он ће ми онда дати од ови и копије, које ћу ја наравно без одлагања Вашем Високородију поднети.

Овај час дође ми Сима од драгомана нашег (с којим ја из политике пред г. Антићем нећу сам да се често састајем), и каже, да ми је исти наручио, да пишем Српском Правитељству, како је њега г. Антић јуче натеривао, да онај српски акт (за који му се отуда наложило, да га даде овде превести на турски, и да га преда на Порту од своје стране у смотренију Нишевачког ђумрука) у некима (по г. Антићу) несходнима за Порту израженијама јошт горе турским стилем изопача, како ће само Порта откудгод нађе се увређена и удовлетвореније отказати. Драгоман је овде учинио своју дужност и говорио г. Антићу, како не бива, да се Порти таква турска израженија подносе, но да и/х/ он, како зна, дотера по својству турскога начина говора и језика, а г. Антић му одговорио, да пише само онако, као што му он казује итд. Додаје драгоман, да је г. Антић у овом случају с највећим безобразлуком којешта изговорио и испратио Српском Правитељству. Особито је у овом безобразлуку знаменито то, како ће он гледати, ма којим год путем и трудом зна, најпре омразити с Портом и Његову Светлост и све Српско Правитељство, па ће после изићи из службе и за новце, које ће предпоменутом тужбом добити од Србије, купити једну још бољу кућу, те се у Цариграду проводити, а на Србију, у којој седе погани (по њему!) духови, неће никад ни погледати. Из овога његовог прећења очевидно доказује се истина драгоманови речи, како га је г. Антић натеривао, да не само речени акт о Нишевачком ђумруку, но и много друго којешто стилизирањем изопачава на његову (г. Антића) безакону корист и радост. -

Од очекивани промена до данас још ништа неби, и вели се, да су случаји неки били причином, те се време исти промена за сада преокренуло. -

Могоа сам начути, да су г. Титову дошла приватна писма, која гласе, да ће он скоро постати пуномоћним послаником. -

Жени својој отказао је данас г. Антић од стране домаћи слуга и слушкиња сваку и најмању услугу; по чему она, не

могући више сносити његова према њој злоупотребљенија, спрема се, да иде из конака к своме оцу, откуда ће после са овим чинити надлежне тужбе ког г. Титова и код Турака. - Г. Антић сада бди над својим користима и над тербама са женом и слугама, а народни послови спавају!

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

у Цариграду 28^г априлија 1842.

препокорни

Вукашин Радишић.

/На полеђини:/ Н^о 11; у Београду 7. маја 1842.

* Као за нужно, овде наводим да је и мени г. Антић казивао више пута, како он треба да прима већу плату по буџету, које он има при себи још откад му је таково послало некадашње Намесничество.

4.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Овај час показа ми се нужда и потреба, да Вашем Високородију, пошто сам већ оно једно писмо с Бертовом денунцијациом на пошту предао, и ово друго моје напишем.

Сећам се, да сам поодавно Ваше Високородије известио, како је г. Антић ишао и молио Рифат-пашу, бившег попечитеља Порте инострани дела, да овај пише за њега неко писмо Ћамил-паши у Београд, као и то, како је истоме Ћамил-паши у исто време писао и г. Антић једно писмо, кога, као ни онога Рифат-пашиног содржаније до данас није ми било познато.

Од писма дакле, које је тада г. Антић од себе писао Ћамил-паши, баш сад ми донесе Сима копију, коју нам је драгоман синоћ имао прилику прекопирати и данас нам донети. Изволите дакле Ваше Високородије, исту копију турску овде под ./- прикључену примити.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 29^{га} априла 1842.
Вукашин Радишић.

/На полеђини:/ Н° 12 У Београду 7. маја 1842.

5.

Ваше Високородије, Господин Генерал-мајор!

У мојим повременим писмима од јесенас писао сам ја Вашем Високородију, како је г. Антић неког Павла Трудара из Јагодине, дао овде затворити, толико га времена држао у затвору и једва га на молбу турски гаваза одпустио. Овде сада прилажем копију од два такрира на једном листу хартије под ./., од који, оном већем, видеће Ваше Високородије, како је г. Антић истога Павла дао затворити, а оном мањом, како га је после из апса пустио. Приметити имам овде, како је г. Антић у своме званичном писму описао тамо истога Павла кривице, због који су га Турци затворили, и начини, како га је он једва около Светог Андреје могао од Турака ослободити. Кад се то званично писмо г. Антића сравни с овима такририма, онда г. Антић назива се варалом, који једно је радио и ради, а друго својој претпостављеној власти писао и пише.

Јуче ми је дао на знање драгоман, како му на Порти турски писари изедоше већ уши, питајући га, кад ће им капу-ћехаја српски дати већ једанпут бакшиш, или правије, кад ће им платити за труд, што су му преписивали лане и дали турске копије од фермана, које је он на капији тражио и добио. Додаје исти драгоман, како му речени писари говоре, да они, као што и/х/ је г. Антић известио, не могу чекати, докле истоме из Србије не дође дозвољење и опредељење, колико ће им за труд дати?

- Драгоман мисли, да је ове копије из Порте морао г. Антић вадити за себе, да и/х/ само има, као што је и више пута радио, па сад вара писаре турске, да и/х/ је вадио за Србију, и да ће им платити, кад отуда добије одговор. Ја сам пак о овој ствари тога мњенија, да ће ове копије, које је лане г. Антић вадио на Порти, бити од они турски акати, за које, чинимисе, у лањским својим чрезвичајним трошковима назначује он, да је дао 1000 гроша, и за које сљедоватељно Српско Правитељство одавно већ са осталом сумом трошкова лањски г. Антићу платило. Ето, Ваше Високородије, како је г. Антић и овде закинуо од свога рода и народа 1000 гроша, па ништо зато, ако он сад без гриже савести вара турске писаре, да ће им платити, док њему плати Српско Правитељство, и ако исти писари и данас једнако пред драгоманом вичу и опорочавају, не само правога кривца г. Антића, но и невино у томе Српско Правитељство!

И сад ускоро послатом тамо овоме назначењу чрезвичајни трошкова ставио је г. Антић за трошкове:

гроша

1. Около рођења Султанске кћери Неире 1677.
 2. Около рођења Султанске кћери Рефије 1659.
 3. За оправљање покварени борија 1397.
- свега 4734.

Но ја сам очевидац и са другима овде људима, да је г. Антић при рођењу Султанске кћери купио један тулум зејтина од 50 ока, по 5 гроша оку. Од овог потрошио је само 30 ока на илуминацију за три вечера, а остали 20 употребио је све на своју домаћу потребу. Такођер догодило се са зејтином и при рођењу друге Султанске кћери Рефије. Двојици ћифута, који су над паљењем кандила при реченим рођењима за три вечера настојавали и радили дато им је сваком на једно вече по 10 гроша, и ништа више. Бакшише пак г. Антић је издао само двојици, тројици од муждеџија, ком 25, ком 30, а ком 40 гроша по личној отмености, осталима својим муждеџијама даван је од слугу одговор, да капу-ћехаја није код куће, у време, кад је овај у сред своје собе, тврдо забрављен и сакривен седио. За борије пак капу-олан Берто вели, да се највише могло свега потрошити

до 500 гроша. Из овога мога, дакле, известија изводи се, да је г. Антић потрошио:

1. За рођење Неире 30 ока зејтина по 5 гроша - 150; чифутима по 10 гроша на три вечера 60 и бакшиша до 100	310.
2. За рођење Рефије такођер отприлике	340.
3. За оправљање борија	500.
	свега 1150.

Ова сума 1150, коју је г. Антић за три горња случаја потрошио, кад се одузме од оне горње 4734, које г. Антић вели, да је потрошио, показује истог господина варалом, да не рекнем што приличније који и сад оће да извара од Српског Правитељства 3584 гроша!

Берто је већ отпуштен од г. Антића сасвим, само још није хтео из неке своје шпекулације изнети своје ствари, но и/х/ је оставио у соби, где је обитавао. Исти дошао ми је ономад и казао ми, да ће 8^г т./екућег/ м./есеца/ сутра у четвртак, у друштву са руским секретаром Ћариком, који иде, премештатисе по Германији, зацело на пароброду поћи за у Србију. Синоћ сам могао приметити, да га је г. Антић разумео, да ће у Србију, па данас видим, да се јако уплашио од његовог поласка и већ ради којешта, како би га од пута за тамо одвратио. Из овакога свога страха г. Антић за данас није знао, шта ће опет за Берту тамо написати, но оне под № 139, догађаје са енглеским драгоманом и аустријским капу-оланом. У истом писму лежи врло згодна прилика, да се г. Антићу примети, како је и он могао за Симе Андрејевића процес и за остале предмете, као што је ово аустријски интернунцијус, потрчати Ч. Сарим-ефендији, и запретити, да, ако се час пре не изврше на ползу наши људи, онда ће се однети самом Султану, или бар В./еликом/ Везиру. Ја се овде упусти у науку, но Ваше ће Високородије извинити моје родољубије!

Никола Димитријевић, кога је сад г. Антић узео за капу-олана, јест један момак Србин, кога је он са собом из Београда довео, и који је био његов обични слуга. Пре три месеца био га је истерао из службе, па сад га узео за капу-олана (српског!)

из њему (г. Антићу) познати причина, од који и мени је ова једна добро позната, да му (тј.) не разноси тајне по Цариграду, као што је био почео с казивањем, да се г. Антић у Београду са онима Србима договорио, како ће му они написати оно писмо, у коме обзнањују, да им је ортак и Сима Андрејевић. А могао сам пре два сата разумети, да му је дао на месец само 120 гроша, које је он, као слуга његов, једва дочекао. Остало ће наравно ићи на жртву г. Антића. И жена г. Антића има са својим братом Спиром намеру, дати Берту да понесе тамо копије од неки писама грчки, које је г. Антић из Београда посредством неког Грка са својим потписом француским шиљао истоме њеном брату, да овај буде њој у помоћи, како ће све оно извршити моћи, што јој је он у особитима на њу писмима заповедио. Ја сам имао прилику и видео сам та писма грчка г. Антића у оригиналу код Антићкиног брата; па ако дођу тамо заиста од њи копије, надам се, да ће бити нелажне. Послање исти копија има му целје, како би се онда Српско Правитељство на Антићку смиловало, и не издавши је, да је она такове копије шиљала, писало њеном мужу, да он има с њоме лепо живити, или иначе одредити јој пензију, па да сама за себе живи. Најпосле питала је и мене Антићка, дали ће добро бити, што она шиље ове копије, и оћели се тим постићи, шта она жели. Ја сам јој на то укратко одговорио, да чини, како зна, и да ја у такову ствар - где је на среди муж, жена и деца - не могу утицати, нити совјете давати.

Од политички новости засада нема никакве. Само то да је Вашем Високородију на знање, да Риза-паша, од некога времена будући слаб, морао је по совјету доктора за време оставити своје дужности, и сад обитава Византији у Ушћудару ради опорављења. Привремено пак узео је на себе његова дела Изит-беј.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 6^{га} маја 1842.
Вукашин Радишић.

6.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

У највећој итости прилажем овде турска она писма, која је г. Антић 1840. године писао из Београда Берту и својој жени, да и ова узмете у расуђење. Само препокорно молим Ваше Високородије, да Берта тамо неби дочуо за посланије исти под 1, 2, 3, 4, 5 и 6 писама, па ће после доставити овамо г. Антићу, само зато, да би драгоману врат скрхао.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 13^г маја 1842.

Вукашин Радишић.

ПП. Сутра ћу на тенани сврху ови писама и тефтера под ./ Вашем Високородију опширније писати, као и за још неке ствари.

Исти

7.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Јуче сам преко сарафа овдашњи на пошти ради боље сигурације у итости оправио Вашем Високородију онај пакет са спроводитељним кратким писмом, у коме само назначавам число прикључени тамо папира. Данас пак при бољем и пространијем времену по самом татарину имам чест Вашем Високородију опширније сврх оног пакета и сврх којечега другога, писати.

Како је одавде 7. т./екућег/ м./есеца/ Берто с Кириком отишао за Србију, драгоман ми се наш изрази, да му је то врло повољно, будући се избавио свога вечитог супарника, од кога

ништа није могао радити на ползу и чест Српском Правитељству; јербо се од њега бојао, да га он не поткаже г. Антићу, те и њему код овога врат скрха. Тако дакле драгоман расположен, пошто је већ почео и преко Симе и непосредствено мени којекакве интриге г. Антића соопштавати и додавати. Нашавши се ово дана са мнош, замоли ме, да дођем са Симом на његов квартир, гди ће ми имати нешто важно показати. Ја у недељу дакле 10. т./екућег/ м./есеца/ врло рано отидем к њему, и он ми проспе гомилицу писама, која је он јерменским словима, а турским речма 1840. године из Београда писао од стране и по заповести г. Антића овога жени на име Бертово. Кад ми је сва писма прочитао, а Сима ми и/х/ за њим протумачио, ја сам осим свију други, бацио ове поште позор на ти/х/ шест у јучерањем пакету под 1, 2, 3, 4, 5 и 6 и метуо истога драгомана, те је иста писма до јуче само преобукао у турска слова, а речи оставио по оном смислу и реду, којим ове у оригиналу њином под јерменским писменама леже. Већег веровања ради ја сам послао Вашем Високородију и исте јерменским словима писане оригинале и турским опет писменима од ови копије, из који ће се тамо учинити српски превод, да њим познана буду дела злобе г. Антића. Име моје ја сам на оригиналима, чим сам и/х/ видео, зато написао, да и/х/ драгоман из страха неби вратио г. Антићу, који му је пре две недеље дана и препоручио, ако има при себи какви од они београдски писама, да му и/х/ донесе и преда у руке. Има међу овим писмима, и како је г. Антић наручивао Берту којешта у призренију Симиног процеса, као и Бертови одговори на исте нарудбине, које ћу ја Вашем Високородију можда скоро доставити.

Предмет онај, да ће г. Антић тужити Султану Српко Правитељство за неку велику суму гроша, за сада овако поуздано стоји. Он је већ ову ствар усмено на Порту соопштио, и спремио је, да преда за сада само тај тефтер, кога сам у јучерашњем пакету копију под ./ приложио. Изразио се г. Антић на Порти, да ће ове суме онда с настојањем потражити, докле види, оћу ли му се штогод удовлетворително од Српског Правитељства одговорити сврху исти сума, за које је он тамо још лане писао, па још не добио одговора. Или и без овог, он ће новце поискати, докле докучи неко за себе особито обстојателство, које је, ја мислим, то, докле иоле придобије г. Титова

на ову ствар соизволителна, коју ће, као што се већ пред неким овде и изразио, најпре с г. Титовом почети, па после, ако му Господин овај не дадне помоћи, однети се на Порту.

Сад ћу нешто приметити сврх неки наши, или г. Антића званични писама. - Писмо под № 144 премда још ништа за сада не знам о његовом садржанију, опет с тврдом заклетвом могу рећи, да је оно лудо једно од г. Антића интригантско измишљеније, којим је, у своме теснацу с Бертом, и с можда још неким неповољним за њега гласовима отуда, наумио Српско Правитељство, поставити у неку бригу и дешперацију, од које да кад давати послушенија доношенијама, која ће Берто тамо на њега просути. И да ја овде целу истину погађам, то се јасно толкује из вишине /већине - С. В./ јучерањи писама, у којима је Берто за штогод задурнут од г. Антића. Лаж овог известија од г. Антића чисто ми је јуче претставило и његов чудесни облик, из кога сам му више измишљенија његови обични плетки читао. Смем казати, да су овакове природе сва г. Антића оружја, којима се он у свету своје худости брани и бранио, одржава и одржавао. Узмите само, Ваше Високородије, да он Берту, свога друга у интригама, не оставља на миру и на крају самог овог писма, у коме чини известије, да Порта нешто с картама од Србије оће! За сада о овој ствари толико сам знао из закључавања и савршеног познавања интригантског карактера г. Антића казати Вашем Високородију; а идуће поште шта узмогу о истини овога предмета и ја известије неко доставити! -

О процесу Шантреловом јуче се мени г. Антић при писању поште изриком изразио, да Турци неће штети француској страни учинити жао. Ово значи то: Ја ћу се по моме обичају и завету чинити и невешт, па ће Турци наравно Французима удовлети! - За чудо ми је било, како је г. Антић и у писму под № 146, могао своју власт варати, да ће српског поданика Меркада искупити гледати од претензије Филибљанина Менасе, кад је он пре пет дана послао потајно драгомана, да овоме Менаси каже, како ће му он - г. Антић - бити на руци, само нека тера овде српског поданика Меркада! А и јуче при писању поште у призренију свију од Српског Правитељства и Срба претензија веселим смејањем изговорио је. Ала Турци гуле Србе, гдегод и/х/ дочепају!! Требало би, Ваше Високородије,

да имам особиту за себе канцеларију и свога осим себе секретара, па да могу бити кадар, подробно и точно по реду описати дух и дела мрска г. Антића!

Послана она копија од такрира, који је г. Антић дао на Порту за Берту, или за овога отпуст из дужности, није своме оригиналу подобна; јербо је сад у новој драгоман по заповести г. Антића, тајно од мене, дометнуо нешто и о Његовој Светлости, нашем господару књазу, о коме ни спомена није било у оригиналу! Драгомана, молим врло покорно Ваше Високородије, да особито тамо од Берте у тајности чувајте; јербо Берто, премда је с Антићем непријатељ, но и овога је заклето враг, па ће га потказати, како он зна, овамо г. Антићу, због чега сиромаш овај, и добри и поштени човек, не само што ће изгубити службу, но може лако лишити се и живота, ако га Порта дозна, да он као њена раја, издаје Србији српског капучећају и овога тајне, које се не тичу.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 14^г маја 1842.

Вукашин Радишић.

8.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Пређашње поште писао сам Вашем Високородију два писма: једно под 13, а друго под 14. т./екућег/ м./есеца/. Првим спровео сам под 1, 2, 3, 4, 5 и 6 турска писма г. Антића, која је овај из Београда јерменским словима писао преко драгомана својој жени и Берту, и за које прво не сумњам, да је у рукама Вашег Високородија. Другим изјаснио сам ја боље предмет исти писама, и још нека примечанија чинио сврх неки г. Антића поступака. У тефтеру, који је заједно са турским писмима послано под ./ у итости погрешно је написано 9000 за трошкове око Симе Андрејевића, зато ваља онде ставити 19000 гроша. Друго ово моје писмо пређашње поште ја сам мало доцне могао

употребити времена, да га за тамо оправим, по татарину; зато је, на моју жалост, исто морало се овде задржати до данашње поште.

Данас пак имам част Вашему Високородију следујућа соопштити:

Што се тиче предмета онога, да ће Государствени Совјет узети предасе о Србији карту и над њом чинити нека совјетовања, за таковиј сам се ја овде згодним начином и приликом разговора са неколицином лица, која добро поњавају /разумеју - С. В./ сав садашњиј дух Девлета, и питао иста, да ли овај о истом - као што сам ја овде могао начути - намерава сада сврху карте од Србије чинити нека своја саветовања, и далиће то што особито значити? Ова лица кратко су ми одговорила, да сам ја то морао нешто пречути, и да о том истина могло је и може у Довлету спомена бити, као што то бива кадкад и при картама од други провинција; али да отуда нешто узнемирително и беспокојно за Србију закључавати треба, то је сасвим противно садањем времену и несходно Портином духу, који једва чека, да се мало одмори од утишавања којекакви по разним провинцијама немира, и потпуно је задовољан, само да с чије друге стране он буде миран, а с његове свакоме се обриче мир и спокојство. Тим пре, што она - Порта - сада једва се креће од ланаца сиромаштва. По овима од лица ови ови израженија мени и опет долази, доста веројатно, да је о овој ствари известије г. Антића, или сасвим голо - за његове интриге и тескобе потребно измишљеније, или је само једна мала сенка, од које је он (по обичају) направио читаво тело, а то све ради своји планова. Најпосле нисам тога мњенија, да не треба у оваким стварима пребивати у предострожности, која је наравно и у најмирније доба свагда нужна; но ја опет рад сам погодити временом, да је ово, тамо овамо, па био од г. Антића за другога празан, а само за њега пун разговор!

Има већ две недеље, како сваки дан долази у конак један чиновник Турчин, који ми по своме мудиру даје познати, да је он један од незнатни чиновника ниске класе, као што сам се ономад о томе совршено известио и од наши познајући га коначки слугу. Данас пак и жена г. Антића за истога, пошто сам је издалека за њега запитао, ко је, и шта је, казала ми је, да је он некога Имамбашије од Џебали-махале син, који је у војеној школи лађарској, лежећој спроћу нашег конака, јусбашија.

Долази, вели она, и овде затворени са шјор Јованом (њеним мужем) у једну собу, премјећу неке артије мале, па се нешто договарају. Ја сам се на ово као насмејао и дао јој разумети, да би врло рад знати, као шта г. Антић може тако у тесно имати с једним јусбашијом? И она изразивши ми се, да је то и њој смешно и пуно љубопитства, соопшти ми у истиј пар, како је она некиј дан и слушала на врата њина разговора, и у два три пута врло тачно начула, да спомињу име Петронијевића и Вучића, и да понајвише говоре нешто о кућама и тапијама. Ово је она мени као с поверењем неким казала, молећи ме, да неби учинио од њени речи каквог употребљенија. Ја сам јој одговорио, да ја њену чест чувам, особито код њеног мужа, но само, фала јој што ми тим начином задовољава моје љубопитство. Из разговора и соопштења Антићке ја изводим за сада ова закљученија у смотренију овога Турчина чиновника и г. Антића. Овај Турчин, премда је један - као што овде људе трчилаже зову, и као што ми га за таковог издаје и сама Антићка - чапкун, узет је од г. Антића за ону важну персону, која му је нешто соопштила о намери Государственог Совјета у призренију карте од Србије, и с којом је он по томе још боље скувао, како ће ствар у Србији рапортирати, да би тим нешто он у својим плановима добио. Артије, који они често премјећу, по свој прилици, биће можда, карте земљеписанија, којима га Турчин овај, надајући се од њега крупном бакшишу, којешта вара и доизвештава, као што то овде обично раде мали они чиновници и турске трчилаже. Спомињање Петронијевића и Вучића држим, да ништа друго није, но просто једно од Турчина запиткивање, како су и шта су они сад у Србији. Куће пак и тапије приводе ме на ту мисао, да оне артије могу бити и какве тапије, и да г. Антић, како је овај Турчин син Махалезибашије, има намеру посредством њега, ако би икако могао, учинити, да се тапија од овог народног конака преиначи и на име г. Антића да се дотера, како ће моћи учинити, да је ова кућа, не народна, но његова, из које он никада не мисли изићи. Ово последње моје закљученије у толико је ближе истини, уколико сам од Антићке до данас толико пута чуо, како он једнако њој говори, да је ово кућа његова, коју њему Правитељство мора уступити у име свега оног њему - г. Антићу - великог дуга, који, ако не получи /добије - С. В./,

отеће на силу ову кућу. - Остаје ми дакле иза ови закљученија сву силу употребити, те праву истину шуровања г. Антића са Турчином докучити и Вашем Високородију обзнанити.

Извините Ваше Високородије, примити овде под 1, 2 и 3 и оригинална турска писма јерменским словима, која је драгоман преписао с турским словима, и која су г. Антић из Београда, а Берто из Цариграда, један другоме дописивали о поступању са процесом Симе Андрејевића.

Ово дана, кад је ишла она вест о паше београдског непријатељском поступку према Српском Правитељству г. Антић сав је пливао у радости. Мени се изразио, да он мисли, да све то бива због Вашег Високородија, и сутрадан, пошто је отишао, соопштити ову вест и г. Титову, опет ми је казао, да се и г. Титов врло срди на Ваше Високородије. Чисто би с потврђењем смео ја казати, да је г. Антић својим мислима и речма довео г. Титова на оваково о Вашој Високопочитајемој ми особи израженије, ако још и ово г. Антић по свом обичају није измислио. У радости овој г. Антић је изговорио и пред драгоманом тако којешта непристојно човеку, који једе српски лебац, да се овај није могао уздржати, да све то не положи на француском језику на папире, који се овде под 1 и 2 прилажу. Вели драгоман да је сад г. Антић са овим у совршеној намери, предати на Порту арзовал у смотрењу оног дуга, од кога ево под 3 на француском језику трошкови се прилажу.

Јуче преда мном и пред Симом и то утече из уста г. Антића, како он, ако угађа Порти, замера се Србији, ако иде по вољи овој, није у вољи оној, па не зна сам шта ће да ради. Ево, Ваше Високородије, јасног толкованија, зашто код г. Антића толика српска дела пропадају и не свршавају се! -

И у овом писму молим врло покорно Ваше Високородије, да се драгоман чува у великој тајности од какога другога, да сиром човек не страда овде.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 19^{га} маја 1842.

Вукашин Радишић.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Драгоман наш по своме даном ми обећању сада једнако мотри на дела г. Антића. Сљедоватељно исти написао је на француском језику све оно, што је г. Антић пред њим или посредством њега ове недеље радио противу интереса Српског Правитељства и предао данас мени, које ја на листи под ./.. овде прикључавам.

За онога јусбашију, који долази овде у конак, те г. Антићу прича, како је Порта над картом од Србије радила, совршено сам докучио, да је он један од цариградских чапуна, који тако иду по конацима, те којешта под именом тајне соопштавају капућехајама и елчијама поради бакшиша. Покрај тога г. Антић има намеру, купити овде и један такозвани чифлук, па с оним својим важним лицем, сином макалебашије, интригира, како ће безопасније исти преписати на своје име, будући га неки овде плаше, како је то за њега непробитачно. А то ће му можда овај чапкун лако моћи посредством свога оца изградити! Дакле Ваше Високородије, мени је мило што сам совршено испекао г. Антића, те предрекао, каквога је вида и боје оно његово известије о карти. Наравно мораће јошт штогод за овим известијем повућисе, па ће мало по мало, да се не осети, у лаж се претворити и ишчезнути. Пређашње поште тужио се г. Антић г. Титову писменим, не на истим основама, но заплетеним изјасненијем, које сам му ја на руском језику написао, како је г. Кирико одвео са собом Берта итд. Могао сам разумети, да је за ово добио од г. Титова укор; и отуда сљедовало је од г. Антића оно под Н° 156, за тамо показателно писмо у смотрењу г. Кирика.

Г. Антић, да би Берта тамо сплео и у забунио, преко своји/х/ слугу купио је он овуда и праве и лажне Бертове зајмодавце, те и/х/ наговарао и учио, којим ћеду путем истога тамо тужити.

Сад се живо упео г. Антић, како ће доћи с Муса-пашом у пријатељство; почему ономад, кад је обносио по Турцима неко турско писмо ради за себе интригирања, отишао је он и к Муса-паши, но овај га не прими. Ово писмо, паче копија од

обог је писма, које је г. Антић, у време своје љубави с Мусапашом издејствовао, да В./елики/ Везир, или Порта пише Његовој Светлости у Србију ради његовог овде останка и постојанства. Носио је дакле г. Антић исту копију и Сарим-ефендији, који за писмо од ове није знао, и давао му тако на знање, како Порта и Бабалија њега држе за свога човека, да би га тј. тим путем привео, да га и он - Сарим-ефендија - за таковог сматра, и у случају какаве нужде брани и заступа.-

Симе Андрејевића дужник Паша умро је у прошастиј четвртак, и г. Антић одма се преда мном, и пред драгоманом изразио, да Сима може слободно узети пут у шаке, па ићи у Србију, јер процес пропада. А људи овде напротив тога доказују, да баш сад може штогод бити, кад је нестало Паше и Пашина атара. Ономад препоручивао је драгоман, да овај отиде Ч. Сарим-ефендији, и штогод тек проговори за Симину ствар, као ће по одговору овога, моћи Симу одавде уклонити и тамо оправити. Драгоман га је пак опоменуо, да то не бива, но само да иде говорити са Сарим-фендијом, па ће зацело штогод бити. Но г. Антић одговорио му је, да је сад све једно, па ишао онај, те онај, процес свакојако пропада; но само тек да се нешто рекне тамо на Порти и после смрти Пашине, како би се избегао укор, да се ништа није радило. Најпосле давио га је драгоман, а и ја насамо салетао сам га, да даде један такрир, па може бити, да ће ово данас сутра и учинити, премда ни овако он ништа неће учинити! -

Принуђен сам овде Вашем Високородију назначити, да сам ја до сада за шиљање моји пакета на Ваше Високородије, потрошио близу 500 гроша. Само овога месеца узели су ми сарафи за таква 133,20 гроша. Опроститеми дакле, Ваше Високородије што се усуђујем овде учинити најучтивије питање, оће ли се мени ове суме до сада и од сада моћи признати? Да цена пошиљања одавде за тамо пакета није тако претерана, ја би драговољно исту сам од себе издавао и радио свој посао. Особито сам принуђен био учинити горње моје питање из ови причина:

а) Што сам ја од велике жалости и туге за мојом покојном фамилијом бачен у неко нездравље, и никако не могу јошт да се опоравим; па зато доктор ми из кварта не избива, а долазак овога овде је најнижиј 20 гроша.

б) Што још имам давати апотекама за лекове, које сам узимао у помоћ мојима покојнима.

в) Што гледам, откуда ћу моћи начинити једне иоле честите аљине, у којимаћу улазити овде међу отмена лица, које ми је овде нужно.

г) Што ћу по препоруци доктора морати скоро о идућим овдашњим врућинама, оставити ове близу мора загушљиве татарске собице, које ми је г. Антић за моје обитавање уступио, па ићи седети неко време у Богазу. Ово би се лако могло и мимоићи, које би и за наша обстојатељства полезније било, кад би ми г. Антић од толико красни у конаку овом соба, бар једну, у којој су пређашњи секретари седели, честито намештену дати хтео, која би ми и на то служила, да без стида могу дочекивати она поштена, опријатељена са мношвом лица, која ми по овим татарским, најнепристојније снабдевеним собицама чине визиту. Ја сам г. Антићу већ напомињао, како у овима собицама у лето и на врућини и смраду нећу моћи обстојати и зато, желио би од њега добити једну собу, но он ми ово сасвим оћута. Тим је рад, удаљити ме из конака бар за ово лето, тако да ће моћи лакше и слободније од мене интриге проводити.

Молећи се, да би ова моја последња предложена била удостојена призренија и препоручујућисе благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 26^{га} маја 1842.
Вукашин Радишић.

ПП. Сад је овде пошта тако уређена, да она само у среду прима писма, а у четвртак долазећа јој зауставља до друге среде, нити пак ове сме татарин, као досад, са собом носити, кад би му се предавала. Ја пак не имајући у среду времена, морам од сада она моја свагда у вторник пре среде за пошту спремити. По чему у напредак, ако што будем имао примјечавати на писма г. Антића званична, то ћу чинити морати свагда после седам дана будуће поште.

Ваш покорни
В. Р.

10.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Од пет шест дана г. Антић је у великој дејателности. Рано и рано трчи на кајацима по Турцима, као што је и данас пре сунца отишао. Строго заповеда каикцијама и слугама, који га прате, да неби казали коме, где је овај или онај дан био. Ја сам у великој борби сада, ватајући му трагове, и поставио сам Симу да му иде од данас на каицима у траг, па нека ме то и трошка стаје. Он данас и својој жени, с којом се сада добро по видимоме проводи, казује да добро чува, да ја неби дознао од ње, куда је отишао. Но она, имајући у мене особиту верност, будући јој се ја таквим казујем, соопштила ми је, да је отишао к Турцима, а особито Муса-паши, коме се једнако труди ући у наклоност. По његовом овом данашњем одласку к Муса-паши и његова је жена отишла к своме оцу, а конак је некако сав скоро празан остао од очију, које на мене пазе. Ја дакле, поставивши Симу, да ме чува по вратима, ушао сам згодом у ђевђир, где г. Антић држи своје ствари, и тајно, те на брзу руку, не нашавши особити његови акта, које он заједно с новцима у каси чува, претурим неке папире, из који допадне ми и ово под /. приложено парче арти/ј/ице. - Између прочег знао сам ја, да је г. Антићу, ове поште, дошло му и од брата му Вучка из Београда писмо, што сам и ово данас у ђевђиру прочитао, кога садрженије било је ово: „Берто је дошао овамо, и чини већ на вас тужбе. Имам пријатеља, који ће ми све достављати, што ће Берто радити противу Вас, а ја ћу то вама соопштавати. Дошао је овамо и г. Симић, у кога воденици омацила се мачка па окотила и једнога пацова, кога су у апотеки балсамирали!? Г. Аврам Петронијевић дошао ми је јуче на дућан, и казао, да вас љубезно поздравим, и да му је жао, што вам толико времена није писао, нит с вама кореспондирао.“ Г. Антић, кад је ово писмо примио, само ми је казао, како му један пише, да је Берто тамо за 12 дана приспео, а ништа друго. Даје ми дакле мислити, да су та мачка, мачићи, пацови и Симић нека политичка вест.

Г. Антић је ово дана и то драгоману налагао, да на Порти ради каквог посла нипошто не спомиње име Његове Светлости,

нашега књаза, но само његово (г. Антића!), будући вели му, да Порта сад књаза не трпи, но њега слуша. Ово он драгоману и зато налаже, да би се овај као уплашио од њега и боље му се привргавао, те му тајне у ово за њега (г. Антића) ризично време чувао, будући га већ узима за подозрителна према себи, и мање му се сад поверава. Ја сам из овога узрока учинио договор, да се, нити ја, нити Сима са драгоманом никако пред Антићем не састајемо, нити и најмање што говоримо. - Сад је опет узео другог капу-олана, једног старца Грка, банкрота, коме је строго заповедио, да му тајне од мене чува и са мном не меша. Прво дело, које је г. Антић задао, да му капу-олан овај сврши, јест то, да му он, било како му драго, нађе једну књигу од они, које су сад скоро печатане у Србији (као што г. Антић вели) о празницима, те да му је донесе, да и с њом мало по Порти и на Патријаршији политичари. За исту књигу и мени је г. Антић једно таково соопштење учинио, да се дало разумети, како он држи мене за сочинитеља исте, а Српско Правитељство за издаватеља. По овом соопштенију на два три часа послао је он и свога вернога слугу у Патријаршију, те је и тамо дао на знање, каква је књига у Србији издана, а Патријарх је, као што сам разумео одма писао у оном смотренију писма митрополиту у Србији. - Г. Антић види, да му ја недам живити у његовом елементу, и говорио је с препоруком тајке драгоману, да ће радити на Порти, да ме Порта одавде дигне, као његовог заклетог непријатеља.

Овај час поуздано дознадо како Измет-паша у договору с Ђамил-пашом пишу којешта Порти противу нашега Светлога Књаза; и по тому издато је од Порте на Његову Светлост једно турско писмо, које је јуче предато г. Антићу, да га тамо оправи. Овај пак снимио је од истог копију, и разносио ју је данас с великом радошћу по Турцима, казујући им, шта се и како се српском књазу од Порте заповедателно пише. Не знам, оће ли г. Антић исто писмо данас за тамо оправити, будући ми драгоман вели, да га је он рад још мало овде задржати. Сада с особитом ревношћу г. Антић трчи по Турцима, надајућисе каквој сплетки, из које ће за себе постигнути неку ползу. Све држим, да је опет ступио у споразумљење са својом старом дружином, које је врло веројатно.

Она важна г. Антића персона и особа која му је план Порте у смотренију карте од Србије соопштила, ја сам ономад

у недељу видио, како боса у папучама по Цариграду тумара, и како ју један хамал вуче за аљину у ме/х/ану, да пију, а она се као од мене застиди и стаде се отимати. Дивио сам се и чудио, како је г. Антић, могао овако марвинче за онако важну персону претстављати!

Јуче сам могао дочути, да Зубан намерава поћи одавде у Париз, но шта ће тамо, то још не знам. - Г. Антић је, чиними се, послао тамо назначеније оне суме, за коју сам Вашем Високородију писао, да ће је тражити од Порте. Он с тим оће то, да најпре као учини почетак отуда, па ако му не изиђе за руком, онда тек да се на Порту изнесе.

Сад је почео давати драгоману на месец по 2000 гроша, а до сада му је давао кад 750, а кад 800, говорећи му, да му тако долазе новци у курсу од Правитељства. Овим начином крао је г. Антић и од драгомана гроша, за које ће га овај тамо скорим тужити.

Сада, Ваше Високородије, предстоји ми над г. Антићем велика бдителност, а трошкови ми због овдашње скупоће у овој врло сметају, и из они причина, које сам вам у моме пређашњем писму изложио. Често сада дајем и његовим слугама по нешто гроша, да би и/х/ купио, и да ми казују, бар куда он иде. Усуђујем се дакле, Вашем Високородију, понизно приметити, да би врло нужно било, да ми се моја плата с неком стотином талира за овде још повиси, па да тако тек могу бити точан чувар онога, што ми је свето и високопочитајемо.

Јуче 2. т./екућег/ м./есеца/ отишао је Шакиб-ефендија за комесара у Влашку, коме је придодан г. Аристарха брат Милтијад за помоћника.

Друге поште открићу вам једну грдну крађу г. Антића, докле јој боље уђем у траг! -

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду, 3^г јунија 1842.

Вукашин Радишић.

П. П. Овај час донесе ми Симо од драгомана ову арти/ји/цу, да је тамо пошљем; коју примите под //.

Сад баш дође г. Антић с поља, и врло весео и расположен; ваљда га је Муса-паша добро примио.

11.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

У понедељак 8^г т./екућег/ м./есеца/ бавивши се ја у Пери до преко подне разумео сам, како се овуда гдигди на великим местима гласа, да /је/ Шакиб-ефендија отишао у Влашку за комесара, пошто тамо свој посао сврши, има и налог, отићи и пребивати, мало и у Србији. - Наставленија, дана од Порте истом ефендији, јесу, веле, за књаза Ђику благоволителна и поми-рителна, на која и Руска Мисија потпуно с Портом соизвољева. Ферман са собом носи Шакиб-ефендија онога смисла, кога је био и онај, који је г. Аристарх за у Влашку пре четири године послао. Велисе, да су и наставленија, дана руском за у Влашку комесару полковнику Духамелу, који је тамо пре Шакиб-ефендије приспео, согласна с наставленијама Портиним истом ефендији. Кажу да је г. Аристарх Николаћ сопственим трудом сву ову ствар тако за руком довео, сложивши мњеније и вољу Руске Мисије и Порте у једно, а овај последњој давши нешто и новаца. Шакиб-ефендија, као што се чује, има и тај налог, да у Влашкој испита мало и оне лањске и овогодишње у Браили случивше се немире и њину природу.

У петак 5^г т./екућег/ м./есеца/ Султан, отишавши на поклоњење у Хозреф-пашину џамију, која је у Михиал-Оглу, пошто је изишао напоље, преко обичаја стане у ове широком ходнику и пречекавши сву своју свиту, зазове к себи Тахир-пашу и ово му проговори:

- Не знам, како је Хозреф-паша! Отиди дакле к истом и кажи му, да Султан пита, јели Хозреф-паша у ћефу, или није?

Тахир-паша одма отрчи и изврши Султанову заповест, а Хозреф-паша изрази му се овако:

- Љубим ногу великоме нашем Падишаху за благоволеније! Имајте доброту, казати му, да је Хазреф-паша под његовом сенију врло доброга ћефа! -

Ово је после Тахир-паша и соопштио Султану. Оваковиј догађај учинио је овде велико впечатљеније.

Писмо оно веће, сада оправљено В./еликом/ Везиру од нашег Светљејшег Књаза г. Антић је носио у недељу на неко

место овде и отворио га, те дао себи све, што се тамо нашло, прочитати, рад будући од речи до речи знати садржаније онога великог писма. Он исто писмо није био срећан, запечатити тако, да се не познаје, да је отворено; почему, дошавши кући, дође к мени и тужећи се на пошту, да је она као морала гдигод исто писмо отворити, стане ми га показивати и питати ме, да ли ја познајем, да је оно отворено. Ја му одговорим, да би реко да јесте, али управо као не видим како је, у време, кад сам врло добро видио, како је восак и писмена од печата распрљана, а околи печата стоје прсти, који су лепили артију са куваним штирком. Будући да је драгоман сва писма сада донео с поште, ја сам овога питао, какво је било писмо на В./еликог/ Везира, а он ми је одговорио, да је било врло чисто и печати на њему здрави. Потом и он је видио, како је исто отворено и каже, да је г. Антић то морао чинити код љамије Султан-Мемедове, гди има једно потајно друштво турско, које за добру плату писма отвара, прочитава и опет запечашава. Ја мислим, да је г. Антић овом приликом дао копирати писма Нишевачког и Београдског паше, која су у већем оном писму била приложена, па ће копије од исти послати своме пријатељу Ћамил-паши, сумњајући, да овај штогод за то зна. Каже г. Антић да, му је г. Титов наручио, да иста писма не предаје одма, но да и/х/ задржи још два три дана; почем тек јуче однео је он иста и предао. Кад је дошао кући, фалио се драгоману, да је некоима тамо скувао попару код В./еликог/ Везира, и да се истоме тужио, како га Књаз злоставља и добро му не плаћа. А мени је синоћ казивао, како га је Везир лепо примио и питао, како живи?...!..!

Ја сам пре десет дана докучио, како је г. Антић оставио за себе и није предао, куд је требало, један аманет, који му је предан у време, кад је овде био наш Светлиј Господар и Књаз и Књагиња мати. Ономад пак у понедељак 8. т./екућег/ м./есеца/ жена г. Антића, пошто је извукла бој од њега на сред коначке авлије тако, да су се комшије изнаокола чудиле и купиле на вику једва ме је дочекала, да дођем с поља кући, те ми у љутости на њега ово под именом велике тајне, којом ће му она гледати наудити, исказе:

- Кад је био овде Господар Књаз и Госпођа, купили су они један велики и један мали цвет од брилијанта; првиј одпри-

лике за 70.000, а другиј за 30.000 гроша и посредством г. Алексе Симића и исте предали моме мужу Антићу, с препоруком, да овај цвет великиј однесе Хозреф-пашиници, а цвет малиј Рашид-пашиници. Он је дакле тако онда послао мене само са оним мањим цветом к Рашид-пашиници у сарај и казао ми, да јој се изразим како јој овај мали дар шиље српски бег, и да га она благоизволи од њега за голем прими. Онај пак великиј цвет ја сам искала од мога мужа, да и њега однесем куда треба, но он је тај затајио, и ено му га и данас у каси, гди му стоје дукати. Тек молим вас, Господине, немојте ову моју тајну никоме откриват!

Његова жена сада једнако гледа, како ће му истиј цвет украсти из касе и узети, да га има за своје дане ... и издржавасе, да се све боји, да г. Антић истиј цвет сада како не прода или уместо новца протури овдашњем Турчину, од кога је већ скоро купио чифлук, која ће преписати на своја два сина, пошто и/х/ учини, да буду раја. Но ја сам Ваше Високородије, тога мњенија, да би врло потребно било, дати ми што брже отуда власт, да могу изненада запечатити г. Антића тајниј ђевђир, у коме му каса и у каси којекаква тајна акта и овај цвет леже, те тако повратити народној каси 70.000 гроша. Да би ја ово лакше извршио, нужно ће бити, да се отуда пише и г. Титову, да ми да помоћ и гавазе, с којима ћу ово дело извршити. Само нека ми се дозволи, да ја имам згуду, дознати код Хозреф-паше, дали је цвет његова жена примила, или није? А ово је зато нужно урадити, да г. Антић неби могао, пошто осети потеру и тражење цвета, отрчати и сам га предати, па молити да га не издаду, и да кажу, да је цвет још онда предан био! Истом приликом казивала ми је његова жена, како је пре неколико година задржао тако и 18.000 гроша, које је књаз Милош преко њега послао бакшиш некое овде ећим-баши, који је већ умро.

И ове поште добио је г. Антић од свога брата Вучка писмо, у коме му између осталог јавља, како му је шпион, кога он у Књаж./еској/ канцеларији тамо има поткупљена, казивао, да се ту прошасте недеље преводило писмо, које је он - г. Антић - из Београда писао својој кући и жени против г. Германа, и како ће се од сада и друга нека писма преводити, којих садржаније он ће - брат Вучко - њему доставити, докле му га тај његов шпион соопшти! Гледајте, Ваше Високородије, да

само сирома драгоман не изађе на глас, а за остало све је лако. Г. Антић је од исти писама у великој десперацији, те тако се и В./еликом/ Везиру тужио, како зло живи, и како му се отуда не плаћа за доста. Може се тамо изнети, да је иста писма од/ов/уда Берто дочепао и тамо однео, као што то г. Антић и говори пред драгоманом, те тако овај остаје у заклону.

Шта је г. Антић и ове недеље наручивао драгоману у смотренију процеса Симе Андрејевића, нека Ваше Високородије изволи из овог ./ прилога известитисе.

Како сам сад снабдевен с пристojним аљинама, можда ћу, ако ми се даде добра прилика, учинити овде визиту у Јалији г. Логотету Аристарху, од кога мождаћу штогод и о поласку Шакиб-ефендије за у Србију известније докучити и Вашем Високородију доставити.

Препоручујућисе благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 10^г јунија 1842.
Вукашин Радишић.

П. П. Другом поштом писаће драгоман, шта му је г. Антић говорио, како се с В./еликим/ Везиром разговарао о паденију неки тамо лица; само, вели, нека немају никакво моје писмо у рукама, па и/х/ се ништа не бојим! -

12.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Сада баш дођо из Пере и пишем Вашем Високородију слеђујуће.

Овуда се већ скоро јавно говори, како је Порта добила отуда нова известија, да Његова Светлост, наш Господар Књаз са свим Правитељством има против Ње непријатељске намере. Сљедством дакле ови известија Турци сада говоре, да је за Порту био верни и пробитачнији књаз Милош. Овако, веле,

говори и В./елики/ Везир и Хозреф-паша, који је већ узео втеченије на Султана и почео му давати совјете. Разумео сам и то, да је Порта Шакиб-ефендији при поласку за у Влашку просто само рекла: „Можда ћеш из Влашке поћи и за Србију, ако се за то појави нужда!“ тј. „ако то на веће изишавша неспоразумљења у Србији буду изискивала!“ - Казивао ми је и један Пољак, да му се Зубан фалио, како је В./елики/ Везир писао у Србију Књазу, да измене Вас, г. Рајовића и г. Радичевића; како ће дакле, ако књаз то не учини, Порта употребити силу војинства, па своју намеру у дело привести. Но истиј Пољак додаје, како то њему Зубан приповеда, оснивајућисе на самој голој злоби и пакости, а не на истини, по тому, што Порта без Русије у Србији ништа не може радити.

Г. Аристарх сада је у великом познанству и пријатељству с В./еликим/ Везиром. Имао сам прилику ово дана истоме г. Аристарху ићи, па сам се опет уздржао, бојећи се, да се што не замерим тамо, што без дозволења идем к тако важној особи на разговор о политичним стварма.

Имам приметити Вашем Високородију, да г. Антић непрестано трчи по Турцима, и строго налаже своме слуги, да га неби издао, куд је ишао и код кога је био. - Он се мени изразио, да не мари за српске интересе, кад Српско Правитељство не мари за његове потребе, но ту још чини штету и пакост откидајући му на неки начин плату с налогом, да особиту квиту мора давати на праву плату, а особиту на трошкове и додатак плате. Из оваког расположења свог учинио је он и онај свој најнемарљивији и најнеуреднији одговор на писма No 1241 и No 1187 од 29. п./рошлог/ м./есеца/ и No 1348, од 29. п./рошлог/ м./есеца/ не хтевши у истоме ни речице споменути, кад је однео писма турска В./еликом/ Везиру, шта је Везир на та одговорио, и шта је он Везиру казао?

Јуче је изабран нов Патријарх, именом Герман. Докле се Богорид бавио около погребa умрлога Патријарха, дотле је г. Аристарх, куда је год требало, обтрчао, те израдио да његов човек и његова партија Герман Деркскиј ступи на престол. Г. Антићу и то је замукао, зашто да буде Патријархом страна Николаћева, па сад говори, да је овај нови Патријарх Богоридов партаиста, а чини се само, да је Николаћев.

Зубан, место да по чувењу, иде у Париз, он се 14^г т./екућег/ м./есеца/ у недељу венчао са најмлађом од своји газдарица девојком Гркињом Мацом. Кад је чуо г. Антић, да ће се он женити, брже је послао капу-олана на Патријаршију, да каже, да му не дозволи венчати се, будући он има још живу праву жену, која га тражи. Но ово му не испадне за руком, што се сада збило бирање новог Патријарха, те се тако Зубан и венча. Зубан, кад је видио, да га нико нема венчати, отишао је изненада сарафу Димитраћу, код кога заставши и познатог вам Манаћа, нападне на њи обојицу, да га буди који од њи иде венчати. По дугом пак затезању обојица ова пристану, да га венчају, но с тим, да Димитраћ вуче сав трошак, а Манаћ претставља лице кума, које су и учинили. На венчању, које је било у кући, никога другог није било, но само ова двојица и девојкина браћа и сестре. Зубан се у исту девојку, седећи јој у кући, заљубио, те је узео.

Питао сам г. Антића, дали ова Агенција има и какви прихода, као што има расхода? Он ми је одговорио, да нема никакви. А ја држим, да новци они, које он овде од српски поданика, да ја не видим, узима у име потписивања пасоша и давања тескера, ништа друго нису, нити могу бити, но прави канцеларијски приходи, који треба да долазе у јавниј списак прихода, а не у кесу г. Антића.

И то сам ове недеље дознао, како је г. Антић, кад је 1840. год./ине/ узимао овде ствари, да спреми и уреди конак за дочек и пребивање Његове Светлости и остале свите, у исто време и на исту конту обогатио стварима и застро и своју у Галату кућу, у којој му седи таст са својом фамилијом. Ја сам очима гледао и приметио, како се многе коначке ствари са стварима у кући г. Антића у Галату формом и изгледом сударају. Да је г. Антић и овде крађу чинио, могао би то, како је сад тамо, посведочити и сам Берто, кад он у истој са г. Антићем неби био малиј учесник!

Сада г. Антић дошао је и на то, да навалице пушћа своје слуге, те спавају по коначким собама на свиленим миндерима, да се ови у пркос деру и кваре, те да он има што пре откуда рачун изводити, и штогод добити. Тако ово толкује сама његова жена.

Препоручујућисе благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 16^г јунија 1842.
Вукашин Радишић.

П. П. Будући да ми је ово писмо до данас остало незапечаћено, тако имам приметити Вашем Високородију, да сам и ја добро разабрао, како је Берто писао својој матери само то, да је он тамо постављен у ђумруку, ал не и то, како се он њој фалио да га је Српско Правитељство поставило, да ђумрук у ред доведе. Ово је све само голо измишљеније од г. Антића, коме није мило, што је чуо, да је Берто у ђумруку, па рад је, да га истисне напоље.

13.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Г. Антић, кад је ово дана добио оно француско писмо, управљено од Његове Светлости, нашега Господара Књаза на француског овде Посланика, чинио је сврху њи разна примјечавања, подсмевајућисе, да се на истоме писму није знало ни пристојниј адрес тамо метути, и да се исто без имена Посланиковог стиди истоме предати. Каже напоследку, да г. Посланик неће хтети на оваково непристојно писмо ни одговор дати; ово ће, ако заиста буде, сам г. Антић својим трудом изградити!

Таса татарин дошао је овамо 23. т./екућег/ м./есеца/ око подне, и кад је донео писма, те предао г. Антићу, овај је после два сата призвао на прочитање исти. Кад смо и/х/ дакле у друштву прочитали, изразио се г. Антић, да због ови и овакови писама није било нужде, шиљати татарина; и питао ме је, дали и ја држим, да је Таса нарочито због ови писама послан? Добивши пак од мене одговор, да ја ту ништа друго немам мислити, додао је он, да он од части може знати, каква потајна из уста дана му отуда наставленија Таса носи, и да је Таса добар

један интригант! Сљедство овога разговора сазвао је он увече у своју собу потајно своја три верна момка и строго им запретио, да се ниједан није усудио, с Тасом се разговарати, а нити састајатисе с њиме. Ко има, Ваше Високородије, у себи, због чега се мора плашити и бојати, он се и своји слугу боји и подобне заповести издаје!

Данас је однео писма г. Титову, од кога дошао је кући врло рано. Казао ми је дакле, дошавши у собу на визиту, да је приметио, како се г. Титов нерадо прима оваки ствари и сваки наши ситница. На послетку додао је, да му је исти Високи Господин казао, да писмо на француском на Посланика француског не предаје, и да задржи татарина за једно 4-5 дана; јер мисли, да ће штогод дотле моћи пожелателно решити.

Питао сам дакле г. Антића, оћемоли данас одговарати на писма, а он ми је најпре казао, да оћемо; па кад дође време писања, он се предомисли и остави све до друге поште.

Особито благодарим Вашем Високородију на послати ми 20 # у име чињени ми овде трошкова. Овим учињено ми је не мало олакшање у моме подвигу!

Због слабог здравља ове недеље нисам никуда могао нићи, сљедоватељно и ово моје писмо лишава се сваки новина и новости.

Ове недеље г. Антић никуда на знаменита места није одлазио, но понајвише је код куће седио.

Препоручујући се благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 24^{га} јунија 1842.
Вукашин Радишић.

/На полеђини:/ У Београду 2. јулија 1842.

14.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Чрез све оне дане, које се Таса татарин овде бавио, и доклегод 30^г пр./ошлог/ м./есеца/ није одавде за тамо отишао, ја се никуд нисам макао из конака. Узрок је томе, што сам јавно био приметио, како је г. Антића с доласком татарина једнако мучила нека сумња. Мислио је он, да је мени Таса донео отуд каква потајна писма, по који смислу имају ја овде нешто осим њега радити итд. Зато судио сам за добро, те сам сасвим мировао код куће, и г. Антића совршено успокојио.

Данас пак изишао сам ја у Перу, откуда имам чест Вашем Високородију ова известија соопштити:

Казивао ми је познатиј вам Манаћ, да је он, бивши ономад у Тарапији, састао се са аустријским секретаром, и од овога дознао, како је Порта ово дана имала у предмету своји саветовања и Србију, и како се говори, да ће она Дунавом на аустријском пароброду изаслати нешто војинства, но не зна се јошт, каква је њена с тим намера. - Иста Порта и сада јошт јавније повторава своје мњеније и намерење о послању Шакиб-ефендије за у Србију, пошто у Влашкој сврши своје дело.

Казивао ми је речениј Манаћ, како је он своме овде пријатељу Таперу, који је код Турака, а особито код Хозреф-паше, у великој части, много говорио, како је за Порту врло добро, да се она слаже са српским Књазом и његовим Правитељством, а да се остави Аврама и његовога друштва. Тапер пак отишао је, и као од своје стране те Манаћеве речи говорио са својим украшеним додатком Тахир-паши и серескеру, које је, вели, тако убедио, да су обојица ова скоро сасвим узела страну нашег Господара Књаза и садањег Правитељства. Истиј Тапер говорио је и то Манаћу, како би се Порта сва на једанпут врло лако дала обрнути к Књазу српском Михаилу и Његовом Правитељству, само, да Књаз и Правитељство имају овде капу-ћехају, човека верна и родољубива, који да не изоставља сваки дан по Турцима ићи и обраћати и/х/ на своју ползу и руку.

Како сам ономад с Тасом татарином и са Симом помирио г. Антића са женом му, тако је он овој таки сутрадан не само обећао, да, ако само не буде коме исказивала његове тајне, даће јој до месец дана онај велики цвет од драгог камења, за који сам Вашем Високородију пређе учинио известије, да га је г. Антић украо од Српског Правитељства и народа! -

Турци су на Персијским границама поодавно учинили нека опустошења, за која је Шах од Персије искао од Порте накнаду и удовлетьворење. Кад Порта ово није хтела учинити, Шах је подпустио своје Персијане, те нагрну на турске границе, почине на истима опустошења, те тако се Турцима освете. Порта пак не могавши ово претрпети, учинила је, да су Турци погранични понова јуришали на граничаре Персијане, те им причинили велику пакост и убитак. Сљедством овакови неспоразумљења Шах Персијскиј писао је сад своме у Цариграду Посланику, да се он за тридесет дана спреми и одавде у Персију врати; да каже свима својима поданицима, а особито трговцима, да се и они у својим пословима осигурају; јер чим он отиде у Персију, Шах ће одма Порти рат објавити. Посланик дакле Шахов већ је заповест ову и Порти соопштио, те сада спремасе за у отечество. Вели се, да га Порта неће хтети пустити, да оде, као непријатељ, но ће да учини с Персијом удовлетьворително примирије. - Истиј Посланик Персијски виђа се често у визитама код г. Титова, и код Маврокордата, кога је у кратко ово време до сада седам пута посетио, и с њиме радио и ради о пријатељству између Еладе и Персије.

Каже ми Манаћ, да пренешена у Србију ђулета и пушке не малиј немир Порти задају.

Зубан се овде увелико нада, да ће Аврам постати тамо скоро Попечитељ инострани дела, а он одма затим овде српски капу-ћехаја; и вели се, да је његова овде женидба нарочито тај план имала, јер и он сам по људ-ма говори, да му је сад отворенији овде пут на званија каква и господство!

Г. Антић још и не мисли принети какав дар у новцу школскоме у Србији фонду. Ја би пак врло рад свој прилог још одма при заведенију фонда школског и без ичије понуде тамо послао, но имао сам и сада имам на уму то, да ми се тако ово неби

за какво зло и неуредност од мене приметило, што истрчавам у томе пред својим претпостављеним.

Препоручујућисе благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни
У Цариграду 1^г јулија /1842/.
Вукашин Радишић.

/На полеђини:/ У Београду 10. јулија 1842.

15.

Ваше Високородије, Господин генерал-мајор!

Имам чест Вашем Високородију следујуће до знања ставити:

Г. Антић, кад је примио оно писмо, у коме му Попечитељство соопштава, како се тамо разнео глас, да је В./елики/ Везир бацио на земљу Књажеско писмо, а њему - г. Антићу - врата показао, одма се исто писмо у копији са спроводителним руским писмом послало г. Титову у Бујукдере с примјечанијем, да г. Титов изволи видити, какви се духови тамо налазе. - Потом сутрадан дао је он исто писмо превести на турски, па га је носио по Турцима и показивао, како Српско Правитељство на неки начин прети Порти.

Ово дана ишао је он к Сарим-ефендији и у призренију неки Цинцара, који су из Битоља, дужни будући Турцима, уклонили се од њи у Србију, говорио му, како Порта има право исте Цинцаре преко Ћамил-паше поватати; па макар и/х/ тамо и сакривао и бранио неки Цинцар Герман, који сада управља Србијом и брани своје Цинцаре!

Данас, кад је са драгоманом ишао, да иште они 75.000 гроша од Осман-Паше, каже драгоман, да г. Антић, не само, што није настојавао, да изиште од паше новце, него је још

овоме и за право давао све, што год је у отпору своме говорио.

Г. Антић је, већ има три дана у великом невесељу, само што се весели надеждом, да ће Султан побити Шаха!?

Данас при писању онога писма, у коме он у име персонала Агенције ове тражи побољшање истоме, изговорио је он преда мнош, како се јако нада, да ће скоро друго лице, и то по свој прилици Аврам, доћи на ваше место, па ће после персонала и Агенцији овдашњој бити боље, него што је сад. Ја сам се, Ваше Високородије, на ове речи врло зачудио и забринуо!? Овакиј човек ништа друго није радио, но једнако је бушио и буши, код Порте, како ће ова онака поискавања Његове Светлости чинити, и како ће непријатељски према вама и Српском Правитељству дисати. Камо среће, Ваше Високородије, да сте одма по одласку г. Германа за тамо, и г. Антића одавде дигнули и уклонили, те неби могао чинити такове неповољности.

Ја сам се у моме од 1^г т./екућег/ м./есеца/ писму молио Попечитељству, да за време тамо дођем, па опет се овамо вратим. И Вашему Високородију овде смем приметити, да, ако би се мислило мене, кад би тамо отишао, сасвим задржати, и овамо не пустити, ја волим никако тамо и не доћи. Ако би ми се пак милост учинила, да тамо за време дођем, па опет се овамо вратим, онда молим и Ваше Високородије, да она моја молба буде услишена, и онда ћу и Вашему Високородију бити премлого обвезан, као што већ и јесам!

Препоручујући се, благонаклоности, јесам Вашег Високородија

препокорни

У Цариграду 8^г јулија 1842.

Вукашин Радишић.

Staniša VOJINOVIĆ

ISTANBUL LETTERS OF VUKAŠIN RADIŠIĆ

Summary

Beside his normal administrative duties, Vukašin Radišić, Secretary of the Serb diplomatic delegation in Istanbul, also collaborated with the Ministry of Foreign Affairs in observing the activities of Jovan Antić, Serb kapučehaja in Istanbul. For this secret mission, Radišić wrote to the Minister of the Foreign Affairs in Belgrade, Đorđe Protić, while in Istanbul he relied on other collaborators and clerks employed by the kapučehaja, dragoman, capiolan Bert, and merchant Sima Andrejević Igumanov. In 15 edited letters, written between 29 January and 1 July 1842, Radišić informed Minister Protić about all official and private actions of the kapučehaja Antić, which could be interpreted as activities contrary to the interests of the Serb state, or disloyalty to the Obrenović dynasty. Serb diplomatic representatives in Istanbul listened to the news of turmoil in Serbia, and were keen to react to any data that could link the kapučehaja with political personalities, such as Avram Petronijević, or Toma Vučić Perišić. However, most of the proofs presented about Antić's «intriguing» activities, related to his efforts to financially secure himself through increased costs or withholding taxes, dereliction of official duties, expression of personal displeasure with his salary, lack of respect and rank, or remarks directed against representatives of the Serbian government, and the like.

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ

ДВА ПИСМА СРПСКОГ МИТРОПОЛИТА МИХАИЛА (ЈОВАНОВИЋА) РИЛСКОМ МАНАСТИРУ

Апстракт:

У раду су критички приређена и објављена писма српског митрополита Михаила (Јовановића) игуману Рилског манастира из 1865. и 1870, која чине само део њихове преписке. Указано је да писма, као прворазредни извори, садрже значајне податке о школовању бугарских монаха у Београдској богословији, миграцији монаха у Србији и начину провере да ли су канонски стекли свој свештенички чин. Дати су основни подаци о учесницима ове преписке и околностима у којима се она одвијала, пре свега када је реч о улози манастира Риле у историји бугарског и српског народа у другој половини 19. века. Документа су палеографски и дипломатички описана.

Key words: Rila Monastery, Metropolitan Mihailo (Jovanović), The Principality of Serbia, Bulgarians, Serbs, Belgrade Theology.

У Архиву манастира Рила чувају се два писма српског митрополита Михаила (Јовановића) из 1865. и 1870. године. Ова писма микрофилмована су, као и највећи део сачуваних докумената словенске провенијенције, а микрофилмови се чувају у Централном државном архиву у Софији.

Рилски манастир се у време постојања Пећке патријаршије 1557–1766, налазио у саставу Самоковске епархије, али је током 18. века због његове улоге и значаја повремено долазило до спора око надлежности над њим између Пећи и Васељенске патријаршије у Цариграду. По укидању Пећке патријаршије и припајању њених епархија Васељенској патријаршији, Рилски манастир је 1773. добио

ставропигијални статус и постао је непосредно подређен патријарху, без утицаја локалних архијереја на манастирске послове.¹

Иако је у више наврата пљачкан и уништен у великом пожару 1833, Рилски манастир развио је веома широку делатност. Посебно поштован међу словенским становништвом, имао је бројне поклоничке посете и развијену таксидиотску активност његових монаха,² школу, метохе, а касније и штампарију.

Географске, верске и језичке прилике условиле су да везе Рилског манастира са српским земљама буду веома јаке. То се односи како на подручје које је остало под османском влашћу, тако и на Кнежевину Србију насталу 1830. године.

Из српских земаља у Рилски манастир одлазили су поклоници, болесни који су тамо слати на лечење, па чак и неки од емиграната, док су у српске области одлазили монаси који су сакупљали милостињу за манастир. У неким местима (Пирот, Ниш) деценијама су постојали и рилски метоси. Врата за бугарске ученике, међу њима и рилске пострижнике, била су отворена и у Београдској богословији, у коју су примана и лица са монашким чином, док су се поједини монаси, попут калуђера Калистрата, у државној штампарији обучавали у литографској вештини како би могли да је примене у самом манастиру.³

Два писма митрополита Михаила⁴ управо показују какав је био однос српске цркве према братству Рилског манастира. У првом

¹ Р. Камбурова Радкова, *Рилският манастир през възраждането*, София 1972, 35; Й. Желев, *Няколко непубликовани автографи и приписки от Рилския манастир*, *Paleobulgarica/Старобългаристика* XXIX, 3, София 2005, 98.

² *Таксидиот*, појам који има корен у новогрчкој речи која означава путника. У бугарској историографији уобичајен назив за монахе који су ван манастирских зидина прикупљали новчана средства за своје братство, организовали групе поклоника који су га посећивали, водили бригу о појединим манастирским метосима... Истовремено, били су и угледни путујући духовници и исповедници, као и носиоци националне идеје која се постепено формирала. Монаха–таксидиота из Рилског манастира било је и у српским земљама. О делатности рилских таксидиота опширније: И. Радев, *Зограф, Хилендар, Рилски манастир, таксидиоти и таксидиотство по българските земи, XVIII–XIX в.*, Велико Търново 1996, 224–297.

³ Р. Камбурова-Радкова, *наведено дело*, 166–171.

⁴ Михаил (Јовановић), митрополит Србије 1859–1881; 1889–1898. Духовну академију завршио у Кијеву, а од 1854. био је шабачки епископ. Од 1859. изабран је за митрополита Србије, наследивши свог претходника, митрополита Петра (Јовановића), који је поднео оставку. У његово време Српска црква стекла је канонску аутокефалност 1879. године. Посебну пажњу посвећивао је раду на подизању

писму, насталом 9 (21) октобра 1865, митрополит Михаило обавештава старешину манастира да су у богословију примљена два рилска монаха, јерођакон Филарет и монах Григорије, али да је због болести приморан да Филарета, по савету лекара врати у манастир. Из писма се не види о каквој болести се ради, али како се помињу савети лекара који се тичу обавезне промене ваздуха, вероватно се радило о некој плућној болести, можда туберкулози која је у то време била ендемска, и нарочито је погађала становнике планинских области који би се на дуже време настањивали у равничарским пределима. Писмо је настало у време владавине кнеза Михаила Обреновића, када је у Београду боравила велика колонија Бугара, који су се ту школовала, штампали књиге, али и политички деловали са антитурских позиција.

Друго писмо настало је 4 (16) децембра 1870. и тиче се провере свештеничког чина рилског јеромонаха Никандра, који је затражио да остане у Србији, где се у том тренутку затекао. Радило се о уобичајеном поступку у православној цркви, који подразумева проверу чина и статуса лица које мења епархију, или, чак, аутономну цркву. Из писма митрополита Михаила не виде се разлози због којих је јеромонах Никандр затражио да остане у Србији, односно у неком од српских манастира. Може се само претпоставити да је он, можда, пао у немилост локалних османских власти, или је био српског порекла, па је показао жељу да се врати у завичај.

Писма митрополита Михаила указују на то да је са рилским манастирским братством везе одржавао сам српски црквени врх, а не само духовна лица нижег степена, попут појединих епископа, старешина манастира или локалних свештеника. Истовремено, она говоре о тадашњем односу аутономне Српске митрополије према значајним словенским духовним центрима на Балкану.

У даљем тексту оба писма митрополита Михаила Рилском манастиру дата су у целини.⁵ Извршена је транскрипција текста на

квалитета наставе у Београдској богословији, а преко свештеника је помагао и националну акцију у Босни и другим областима, ослањајући се на помоћ руских словенских комитета. Указом кнеза Милана Обреновића уклоњен је са положаја 1881, да би био враћен на митрополитски престо 1889. Све време бавио се и научним радом из области теолошких наука. Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 328–330.

⁵ У бугарској историографији ова писма су у неколико случајева цитирана, али нису објављена ни у целини, ни делимично.

савремено српско писмо, али је у потпуности сачуван језички израз на ком су настала. Речи, које су написане скраћено, дате су у целини, а њихов део, који је у оригиналном тексту изостављан, стављен је у угласте заграде. На крају је дат кратак палеографски и дипломатички опис оба документа.

1.

*Београд, 9. (21) октобра 1865.
Митрополит Михаило Рилском манастиру.*

Преподобнејшему братству манастира Рилског!

Примили смо у нашу Богословију јеродијакона Филарета и монаха Григорија, пострижнике манастира Рилскога. Но јеродијакон Филарет од дужег времена лежи од грознице, и не може овде да се излечи другијем начином, него по совјету доктора има променити место и воздух, па стога ми ради поправке његовог здравља повраћамо га натраг у манастир ради оздрављења његова.

Монах Григорије остао је овамо у Београду и даље започете науке богословске учити.

Препоручујући се светим молитвама братства манастира Рилског, и призивајући благослов Господа Бога на сво љубезно нам братство, остајемо преподобнејшег братства благожелатељни

Архиепископ београдскиј и
митрополит србскиј
Михаил

Но 1206
9. октобр[а] 1865.
У Београду

Опис документа:

Писмо је писано на српском језику, на једној страни једног листа папира. Иако је у Србији у то време у употреби већ био правопис Вука

Караџића, митрополит Михаило користио је црквенословенско писмо, укључујући и слова њ, њ, љ, љ, љ, али и савремене словне знаке. Интерпункцијски знаци су правилни Документ није физички оштећен. На писму нема никаквог печата.

ЦДА, фонд 1281, Рилски манастирњ, оп. 3, 442.

Оригинал

2.

Београд, 4. (16) децембра 1870.

Митрополит Михаило игуману Рилског манастира.

Преподобнејшиј игуман!

Брат Ваш Св[ете] обитељи јеросхимонах Никандр дошао је у Србију где тражи да остане. Но предходно потребно је нам имати од Вас известије је ли он правилно рукоположен пресвитер православне цркве, и да није под архијерејским запрештенијем.

Изволићете нам одговорити на ова питања, како би и ми могли овде сместити Никандра у који манастир, и дати му слободу чинодејствовати.

Препоручен Вашим молитвама пред Св[етим] отцем и призивајући на Вас благослов Господа, с љубезним поздравом остајем Вам

Благожелатељниј
Архиепископ београдскиј
и митрополит србскиј
Михаил

В.Н. 1852

4. декемвра 1870.

у Београду

Испод текста: Игуману Рилског манастира

На полеђини: Получено въ м[о]н[ас]тыр фебр[уариа] 1. 1871.

Одговорихме му фебр[уариа] 5.

Опис документа:

Писмо је писано српским језиком, на једној страници једног листа папира, црквенословенским писмом, уз коришћење и савремених словних знакова. На документу нема никаквих физичких оштећења. Нема никаквог отиска печата. На полеђини писма је текст на бугарском језику, настао по пријему писма у манастир.

ЦДА, фонд 1281, Рилски манастир, оп. 3, 443.

Оригинал

Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

TWO LETTERS OF THE SERB METROPOLITAN MIHAÏLO (JOVANOVIĆ) TO THE RILA MONASTERY

Summary

For more than two centuries, the Rila Monastery was part of the Samokov Eparchy of the Peć Patriarchy, even though as a stavropigial lavra it had a special status. Even after the abolishment of the self-rule, it was venerated and visited by both Bulgarians and Serbs, and, following the establishment of the autonomous Principality of Serbia in 1830, and autonomous Serb Metropolitan in 1831, its brethren maintained intensive ties with Serbian state and church institutions. This can be seen in the primary sources, like the 1865 and 1870 letters of the Serb Metropolitan Mihailo (Jovanović) to the Prior of the Rila Monastery. The letters discuss education of Rila monks in the Belgrade School of Theology, migration of monks from Bulgarian lands to Serbia, and canonical procedures used to confirm their priestly ranks. The enclosed letters have been critically edited, including identification of places and persons, as well as paleographic and diplomatic description. They are transcribed into the contemporary Serbian writing, but with preserving an authentic idiom in which they have been written.

Владимир ЈОВАНОВИЋ

РАСПИС О ШКОЛСКИМ КАШТИГАМА ИЗ 1870. ГОДИНЕ

Апстракт:

Распис о школским „каштигама“ из 1870. године, у потпуности је посвећен систему казни које се могу примењивати у циљу дисциплиновања ученика основних школа у Кнежевини Србији.

Key words: The Principality of Serbia, school system, punishment system, Criminal Code.

Вековима је у читавој Европи телесна казна била доминантно средство у циљу потчињавања људске природе наредбама власти. У новој српској држави, насталој 1804. године, не само идеологија већ и технологија управљања народом преузета је из праксе суседних, цивилизованих држава. Тако, Карађорђево *Криминално законик* из 1811. године као основни облик казне зна углавном за телесну казну.¹ У држави кнеза Милоша батинање криваца преточено је у систем, који је доследно развијан током XIX века. Када се радило о мањим прекршајима, њихови починиоци кажњавани су са 25–50 удараца по „дебелом месу“.² Прутеви и шибе као једноставан, ефикасан и брз начин кажњавања криваца остали су значајно помоћно средство и у каснијим деценијама.

¹ С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Београд 1988, 133–136.

² За најтеже преступе, попут опасних крађа, разбојништава и хајдуковања, све до 1859. године казна је била много суровија. Радило се о специфичној телесној казни, која је у себи садржавала елементе колективног кажњавања, иначе доста

Као и у свету одраслих, телесна казна у школској учионици била је један од најчешћих и најраспрострањенијих облика кажњавања током читавог XIX века. Као таква, она је сасвим добро документована у мемоарској прози, као и у реалистичкој књижевности тог времена. Према сећањима оца либералне идеологије у Србији Владимира Јовановића - *До шесте године бије нас мати, а брани отац; од шесте године бију нас отац и учитељи, а теши нас мати; после школовања узима нас полиција под своју команду, којој је батина главна узданица. Тако је у нас тајна васпитавања омладине у батини.*³

По својим техничким одликама, а још више по свом циљу, дисциплински систем у основним школама представљао је тек нешто олакшану, али сасвим верну копију казнене политике према одраслим грађанима, с тим што је улогу врховног ауторитета у школској учионици преузимао учитељ. Као и у случају телесног кажњавања одраслих, телесна казна у школи била је јавна, а такође је вршена по дебелом месу – прутевима. Тиме је школски казнени систем савршено уклопљен у шири контекст кажњавања млађих чланова заједнице, који се такође заснивао на телесној казни. Такав приступ био је у пуној примени све до 1873. године, када је телесна казна у Кнежевини Србији замењена затворском, или новчаном казном.

Ово, међутим, није важило и за телесно кажњавање у основној школи, које је увелико надживело гашење телесне казне за одрасле. Иако несумњиви реликт прошлости, телесно кажњавање ученика представљало је значајан васпитни инструмент, те је остало у пуној примени још дуго током XX века.

*

У фонду државника Јована Ристића, у Архиву Српске академије наука и уметности налазе се и поједина документа јавно-

ретке у европској пракси. Названа „мртва шибџа“, она је представљала посебан и спор ритуал извршења смртне казне, који је вршен јавно, уз учешће групе од 300 „момака“ или суграђана. *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846–1869*, приредио Д. Страњаковић, Београд 1939, 93; М. Грубач, *Телесна казна у Србији 1804–1873*, Београд 2004, 73.

³ В. Јовановић, *Успомене*, приредио В. Крестић, Београд 1988, 31.

правног карактера, попут закона, указа и расписа. Један од занимљивијих докумената из збирке извора са законском снагом, јесте и Распис министра просвете и црквених дела, из 1870. године.

Реч је о упутству које је прецизније уређивало дисциплински систем у основним школама, са посебним освртом на значај и технику извршења телесне казне над ученицима. Поменути Распис открива да кажњавање ученика није било схваћено као арбитрарни изум појединих темпераментнијих и осветољубивих учитеља, већ као смишљена државна политика кориговања нежељеног понашања најмлађих чланова друштва. Употреба већ одомаћеног термина „каштига“ – уместо речи казна, открива тесну везу са деценијском традицијом позитивног законодавства и телесног кажњавања у Србији.

Распис истовремено представља значајан допринос разумевању владајућег духа времена у доба Намесништва малолетног Милана Обреновића. Језик којим је Распис сročен носи све одлике високопарног, извештаченог и архаичног стила, типичног за бирократске установе Кнежевине Србије. Осим неколико неопходних корекција граматичких погрешака, насталих очито приликом слагања у самој штампарији, текст објављујемо у неизмењеном облику. Документ се налази под сигнатуром – XXV/13; 25/419.

* *

РАСПИС

Свим учитељима и учитељкама основних школа.

Имам потребу да обратим озбиљну пажњу учитеља и учитељака основних школа на све каштиге, које су усвојене у школи као помоћно средство за одржавање реда и дисциплине.

Биће познато свима онима, који су изучавали задатак и рад основне наставе, да ваљда и нема школе, у којој се не би нашло по које немарно или толико немирно дете, коме не може да помогне ни разборита реч, нити сласт награде за добро дело и владање. У такој прилици, и према таком ђаку, школа мора да употреби и

каштигу. Али се баш овде иште од учитеља особита мудрост и врло велика смотреност.

Да би му се у томе помогло, да би му се дало колико толико обавештења о томе, зашта су каштиге допуштене у школи, потребно ће бити да овде изложим нека општа својства каштига. Тим намеравам изазвати учитеље и учитељке, да, колико год се може озбиљније и свестраније проучавају ове начине школске дисциплине. Ово од њих тражи величина и светиња рада, који је поверен њиховој мудрости, њиховој човечности, њиховој просвећености и ревности; ово тражи од њих њихова дужност пред Богом и пред законом.

Тако им ваља казати:

I. Каштиге треба да су ретке.

Макар колико да је каштига заслужена и да је правдена, опет је она мрска само зато, што је каштига. Дете, које се често каштигује, оугла, изгуби поноситост, и понекад тако омрзне на школу да воли макар куд отићи, само да није у школи. А учестане каштиге немају ни моралнога никаква утицаја; оне већ више не застиђују дете, које их трпи сваки час, а и за друге ђаке престану бити спасоносна опомена. За каштигу дакле ваља машити се тек онда, пошто су окушани сви други начини.

II. Каштигама треба да се деца поправљају.

Свакој каштиги без разлике треба да је намера да детету да познати да је погрешило, и да разбуди у њему осећање стида и туге, а то ће му помоћи да се поправи у напредак. А има погрешака, које се не могу ни уништити ни спречити, па је узалуд осипати на њих каштиге. Није све за каштигу, што год деца згреше. Има несташних и ватрених поступака, има неке спорости на послу, што све долази од надмашне снаге карактера, од дететова склопа, које му све зацело уди, али ипак заремети осетно школски ред. Ето те се мане и погрешке не могу поправити самом каштигом, јер је она немоћна да измени природне склоности, из којих извиру речене мане и погрешке. Но и овакве се мане не могу трпети, само што је једна опомена, учитељев поглед или реч, довољна да погрешка престане.

III. Каштиге треба да су разложне.

Свака каштига, која би вређала човечко достојанство, или која би могла осакатити детиње способности, или ставити у опасност његову моралност или здравље, најпосле и така, која би била већа од његове снаге, која би га бацила у очајање, осуђена је и одбачена самим разумом, а забрањена је и законом.

IV. Каштиге треба одсуђивати хладнокрвно и умерено.

Ништа није штетније за ред у школи, него кад се каштиге одсуђују у гњеву. Осим што оне с тога бивају врло често преко мере оштре, још доказују ђацима, да њихов учитељ, поправљајући њих, пада под власт оне исте страсти, за коју њих каштигује; оне им могу излазити као нека освета од учитељеве стране, а то може бити повод да га мрзе; најпосле, по томе се опажа да учитељ није господар своје страсти, него она њему.

Мудар учитељ неће дати да се изврши ни једна каштига онда, кад је он љут; него ће најпре разгледати и проценити поступак хладно; промислиће о свему; шта је било узрока дете да погреши, а оцениће и квар, који је тим учињен школском реду, намеру детета, које је скривило и његову природну склоност, која га је на то навукла. Тек после свега тога, он ће изрећи пресуду, али баш и у то само време нека се на њему опажа да му је жао, што мора да каштигује, и да жали самога кривца. Каштига, која се овако одсуди, примаће се без поговора. Дете ће признати да је погрешило, и жалиће што је скривило, може бити толико исто због учитеља, колико и због себе.

V. Ђаци треба да знају за шта ће их каштига постићи и то неизоставно.

Има много учитеља, који и непомишљају да је много страшнија извесност каштиге, него њезина жестина. Неки учитељи имају обичај, да би пресекли несташност кога ђака, који им досађује, претити му сваки час, не мислећи да то изврше. Други опет, поводећи се за неком лажном благошћу, или да се прођу о

⁴ *Хатар* – пристрасност.

мање бриге, изреку каштигу, а после је не изврше. Све ове погрешке подједнако хуе: честа праштања, као год и чате празне претње, руше добар ред, у школи. Кривице, које ђаци у основним школама обично чине, нису овде набројане, те да би се за сваку и приличећа каштига одредила. То се оставља на учитељеву мудрост и увиђајност. Зато он треба кривицу да испита хладно, без љутње и хатара⁴, да не би каштигујући, прекорачио границе закона и правде. Но кад већ једном каштигу изрече, ваља увек, или скоро увек да је и изврши.

После ових општих својства каштига, ево ово су поименце каштиге, које се могу употребити у школи.

1. Опомена. – У сваком својем послу с децом, учитељ треба, и речима и држањем својим, да показује да је рад његов важан и озбиљан, да од њега треба да изађе велико добро за децу. Радећи свагда тако, учитељ ће се чувати да не изгледа леден, него само озбиљан колико иште важност посла, који он с децом ради. Догоди ли се да које дете баш усред тога рада немирује, звера или задева својега другара, учитељ нека одмах и томе стане на пут, и то начином да опазе сви, да неко школскоме раду смета. Некад је и тај начин као опомена доста.

2. Прекор и кавање. – Кад је ђак већ више пута опомињан за ове или оне неупутности своје, онда га учитељ може прекорети и покарати за то. Ако други ђаци знају за учињену погрешку, нека и прекор буде пред њима; а ако не знају, нека буде насамом. Нека учитељи имају на уму, да треба бити веома штедљив у јавним прекорима.

3. Стајање ван клупе. – Ученику је у школи одређено место где ће седети и радити; но ако он немирује, ако задева друге и смеће им слушати учитељеву беседу, онда му се може одузети место и заповедити да за неколико минута постоји обашка од ђака, и свакад тако, да га учитељ има пред очима.

4. Клечање. – Ово је каштига већа од стајања ван клупе. Може трајати кратко време; где је у школи патос од цигле или од камена, ту се мора наместити даска за клечање. Под колена се детету не сме подметати ништа, као што су зрна, пасуљ или што друго.

5. Затвор. – За немарност у раду, или за другу кривицу, може учитељ оставити ђака и у затвору у школи или у другој којој

школској соби, и то само дању, али никад пред сумрак, нити у закључаној соби. Овај затвор не сме бити дужи од два сахата и никад без надзора кога поузданог лица.

За време затвора може се одредити користан за дете рад, у коме је оно назадно, но увек према његовој снази. Тако, који ђак ружно пише, нека испише пропис док је у затвору, и т. д.

6. Бој. – Бој је каштига велика и последња, која се сме одсудити само по што су све друге каштиге над неким раскаланим и поквареним ђаком употребљаване, па, безуспешне.

И кад се већ мора за коју кривицу да одсуди бој, као каштига, онда је учитељ мора извршити под овим условима:

а.) Мора се уверити може ли дете поднети бој (да није просуто⁵, да не пада у велику болест⁶ и т. д.);

б.) Да каштигу одсуди према узрасту ученика;

в.) Да својом руком никад не извршује каштигу, него да дâ извршење ђаку једних година и једнаке снаге с оним, који се каштигује;

г.) Да по голом телу никад не бије;

д.) Да удараца не буде никад више од пет;

е.) Да прутић, којим се дете бије, не буде дебљи од плајваза;

ж.) Да каштигу ову свагда извршује после школског часа; и

з.) Да води уредан списак, како о овој, тако и о оној каштизи под 5), у коме да бележи: кад је кога ђака, за што, и с колико каштиговао.

Тај списак подносиће учитељи изасланицима од стране министарства просвете и црквених дела, да га они, приликом прегледања школе, промотре.

Женска се деца не ће никад ни за што каштиговати бојем ни затвором.

Уопште ни у ком случају није учитељу допуштено тући децу по глави, вући за уши, чупати за косу и т. д. Учитељ и Богу и закону одговара за сваку несрећу, која би се од ове каштиге изродила.

Телесна каштига треба да је врло ретка, и учитељ и школа треба да се поносе тиме, кад се може казати, да свој задатак врше без боја. Но, кад већ мора да буде те каштиге, нека је свакад тако праведена, да сви ђаци увиђају, да учитељ само ученикова добра ради употребљава ту последњу каштигу.

⁵ *Просуто* – килавост.

⁶ *Велика болест* – епилепсија.

* Својеручно

Ова наредба замењује све оно, што је било наређено у десетој глави „Педагогичко-методичког настављења за учитеље основних школа“, стр. 20-23.

№ 1618
27 априла 1870. У Београду

Министар просвете и црквених дела
Д.[имитрије]. МАТИЋ с.р.*

Vladimir JOVANOVIĆ

THE ORDER ON THE SCHOOL CORPORAL PUNISHMENT FROM 1870

Summary

Corporal punishment, as a traditional and well known instrument of power in hands of European state authority, was also popular and commonly used in a new Serbian state of 19 Century. As simple, practical and useful method of discipline system, it was widely applied. From the courtyards of police headquarters to the jails and convict camps, even in a rooms of elementary school, corporal punishment was cheap, efficient and obvious way to reinforce a structure of power and to remind who is in charge. The document published here is an official order from year 1870, of a Serbian Minister of education and religious affairs, establishing a thorough method of punishment, which school teachers can and should use to discipline their pupils. Being elaborate and based on strong moral beliefs, this order reviles a strange mixture of humanity and cold bureaucratic reasons that Serbian Minister of education express. In the same time he was trying to protect pupils from arbitrary and malevolent acts of their teachers, and on the other hand he is convinced that extreme measures against “shameless” and “corrupted” children are morally justified.

Петар В. КРЕСТИЋ

АУТОБИОГРАФИЈА КОНСТАНТИНА ПЕЈЧИЋА

Апстракт:

Рад представља приређену и коментарисану аутобиографију др Константина (Косте) Пејчића лекара, књижевника и националног делатника. Пејчић је изузетно маркантна личност Срба из Угарске прве половине XIX века. У својој Аутобиографији, насталој 1872, Пејчић је највећи део текста посветио приказивању сопствене улоге у српском покрету током Револуције 1848/49. године, као и појединих битних збивања с њом у вези, што је свакако и најзанимљивије за истраживаче овог периода.

Key words: Konstantin Pejčić, 1848 Revolution, Serbian Church Singing Society in Pančevo, Teodor Pavlović, Society of Serb Slavs.

Лекар, књижевник и национални делатник Константин (Коста) др Пејчић (Борово, 17. септембра 1802 – Пешта, 25. маја 1882) представља изузетно маркантну личност међу Србима из Угарске прве половине XIX половине века. Како наводи Миховил Томандл, његов најбољи познавалац и писац биографије,¹ био је лични лекар митрополита Стратимировића и Станковића, члан Друштва српске слаvesности, Књижевног одељења Матице српске и Српског лекарског друштва, као и бројних локалних друштава и одбора. У оквиру сопствене струке радио је на народном просвећивању, па је заслужан за ширење здравствене културе међу Србима у Угарској. Као рационалиста и један од последњих Доситејевих следбеника, поред бројних приручника из медицине, писао и је песме, сатире,

¹ Миховил Томандл, *Живот и рад Константина Пејчића, Прилог културно-политичкој историји Војводине*, Нови Сад, 1966.

дијалоге, чланке, критике, расправе, књижевне полемике, параболе, филозофске обраде, социолошке прилоге и био аутор радова из историје и географије. Написао је драму *Младен и Доброљуб – Примјери пријатељства*. Најближем пријатељу Теодору Павловићу одужио се писањем биографског дела под насловом *Житије Теодора Павловића, новинара и списатеља српског*. Говорио је пет страних језика и бавио се преводилачким радом. Сарађивао је са Вуком Караџићем и писао за велики број различитих листова и часописа. Заједно са колегом др Љубомиром Ненадовићем био је уредник и власник листа „Домаћи лекар“, првог српског часописа за неговање и чување народног здравља. О питањима у вези са медицином одржао је већи број популарних и веома посећених предавања у Панчеву. Био је дугогодишњи и веома заслужни председник, почасни члан и доживотни председник најстаријег српског певачког друштва – Српског црквеног певачког друштва у Панчеву, затим надзорник Текелијанума у Пешти, директор српских основних школа и члан патроната филозофске гимназије у Сремским Карловцима, као и председник Српске православне црквено-школске општине у Панчеву. Због бројних заслуга изабран је за почасног грађанина Панчева. Осим тога, био је почасни члан Друштва за Српско народно позориште у Новом Саду, дописни члан Српског лекарског друштва у Београду и почасни доктор Универзитета у Будимпешти.

Пејчићева *Аутобиографија* настала је јуна месеца 1872. у Панчеву. Њен оригинал се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду под бројем 7.380/33, а три сачувана концепта у Пејчићевој заоставштини у Градском музеју у Вуковару.² *Аутобиографија* је написана у свесци тврдог повеза, формата В5, на 36 страна. Иако текст није аутограф, Пејчић га је својеручно потписао, и приложио му је своју фотографију из млађих дана.

У својој *Аутобиографији*, поред приказа ђачког, студентског, породичног и службеног живота, Пејчић је највећи део текста посветио приказивању сопствене улоге у српском покрету током Револуције 1848/49. године, као и појединих битних збивања с њом у вези, што је свакако и најзанимљивије за истраживаче овог периода. Изложени подаци су утолико драгоценији што је изгубљен рукопис Пејчићевог мемоарског дела *Черте за историју покрета народа*

² Градски музеј у Вуковару, Пејчићева рукописна заоставштина, број 3, 4 и 5.

србскога у Аустрији 1848. и 1849, које је садржавало драгоцену историјску грађу и право богатство података о овом покрету, у којем је активно учествовао као потпредседник, потом председник панчевачког Окружног народног одбора и члан Ратног савета. Иако се Томандл током писања Пејчићеве биографије користио његовом *Аутобиографијом*, а поједине њене делове је и цитирао у свом раду, сматрали смо да је она од великог значаја како за боље разумевање овог значајног сегмента историје Срба у Угарској, тако и за свеобухватно сагледавање Пејчићеве личности, као и времена у којем је живео и деловао, па да стога завређује да буде објављена у интегралној верзији, наравно, снабдевена неопходним коментарима и објашњењима.

Пејчићеве напомене означене су звездицама. У тексту нису вршене језичке измене а ситније допуне стављене су у угласте заграде. Приложена су разјашњења бројних архаичних и непознатих речи, и учињене мање интервенције на рукопису у складу са савременим језиком и правописом, како би читаоцу било олакшано његово коришћење.

БИОГРАФИЈА ПЕЈЧИЋ (Костантин) КОСТЕ

Високоуваженом Друштву Србске Словесности

Почествован дописом од 28. Марта, ко[ј]и сам 11/23 Јуни[ј]а примио, одговарам као што сљедује:

а) Константин Пејчић, медиц[ине] доктор, ц[арски] кр[аљевски] фи[си]к, изслуж[ени] философ[ске] Гимнаси[ј]е карловачке патроната и Дружства српске словесности кор[еспондентни] члан.

б) Родио се у Борову 1804. (у Славонији).³

в) Учио је српске школе у Борову, немецку у Винковци, Гимназију у Карловци[ма] до 1821, философију у Пожуну код евангелика до 1824, медицину у Пешти до 1829.

г) Досад је написао:

1. Младен и Доброљуб, примјери пријатељства; печат[ано] у Будиму 1829.
2. Руководитељ к свеобштем здрављу, диететика за трудне, родиле, породиле и новорђену дјецу; печат[ано] у Будиму 1830.
3. Руководитељ к повраћању изгубљеног здравља, домаћи лекар; друго изданије у Н. Саду печат[ано] 1840.⁴
4. Викенти[ј] Присниц, Ладноводна лекарија, печат[ано] у Н.Саду 1839.⁵

³ Није могуће објаснити како је дошло до навођења погрешне године Пејчићевог рођења, осим да је, с обзиром на његове поодмаклу старост, ове податке у његово име попуњавао неко из његовог ближег окружења.

⁴ У питању је друго издање књиге објављене под насловом *Руководитељ к свеопштем здрављу*, у Будиму 1830. године, али не цела, већ је изашла само прва свеска.

⁵ Пун назив рада гласи: *Викентиј Присниц, његова ладноводна лекарија и садањи и бивши болници у Графенбергу. По сопствено, лично искуству и пријечавању на бодрење, обрадовање и ползу болестника дуговечни описао Константин Пејчић, мед. доктор и ц. к. фисикус.*

5. Житије србског новинара и списатеља Теодора Павловића; долази у печатњу ово дана.⁶

6. Антропологи[j]е I част, тјелословије; налази се под последњем пилом.

7. Черте за историју покрета народа Србског у Аустри[j]и 1848. и 1849.

д) Живи у Панчеву у Банату.

е) Градски физик от 1845; прије тога то исто у Сремс[ким] Карловци[ма].

ж) Није члан никаквог другог друштва.

з) Нема никакав знак признавања сво[j]и[x] слаби[x] заслуга.

У Панчеву 26. Јунија 1857.

Константин Пејчић
физик

Српске словесн[ности] у Београду друштва
члан кор[еспондителни]

Високопоштовани Господине!

Одзивајући се на уважени Ваш позив од Јануара о. г. имам част и фотографију своју и податке из скромног живота свога на повољно употребење припослати, остајући

Господства Вашег

У Панчеву 16/28-а авг[уста] 1872.

понизни
Др Пејчић
вар[ошки] физик

⁶ Дело *Житије Теодора Павловића, новинара и списатеља српског* објављено је у Новом Саду 1857. године.

Напомена: У својој автобиографији поднетој у 1857. години Друштву Српске Словесности др Пејчић излажући што је написао, навео је исписе: Младен и Доброљуб, примјери пријатељства, печат[ано] у Будиму 1829, Антропологија I част, тјелословије, „налази се, – вели – под последњом пилом“, и „Черте за историју покрета народа Србског у Аустрији 1848 и 1849.“ – која не помиње у предњој автобиографији.

др Коста Пејчић умро је у Пешти 25. маја 1882.⁷

⁷ Ова два писма, по свему судећи, упућена надлежним у служби Друштва српске словесности, као и напомена у којој се наводи датум Пејчићеве смрти, нису сачувани у оригиналу, већ као копије куцане на писаћој машини.

Подаци из живота доктора Косте Пејчића, фисика
панчевачког
(од самога њега исторично описаног)

Рођен сам у Борову на лепом Дунаву, у спа[х]илуку православ[авног] српског митрополита (сад опет патријарха).

Родитељ ми је био сеоски бележник Јаков, син земљоделца Григорија, који је први из Борова свога сина и мога отца у гимназију на науку дао; а мати Митра, кћи уваженог сеоског старешине земљоделца Јешка Дафинић.

Годину рођења после крштења весели свештеник није у матрикулу увео био. По том је, кад сам ригорозирао и своје крштења сведочанство поискао, ова погрешка приметила се и поправила, далеко после смрти очине, а прије материне. По овом сам рођен 1802.⁸ Тако би сад 70 година имао.

Поуке ради за младиће овде ми је приметити, да сам ја један од телом слабих садругова био, и да сам опет врло многе, крепке и јаке бивше преживео. Узрок налазим у начину живота уреднијем, који ми је у младости свагда по могућству умерен, а доцније разумом руковођен био.

До године 1814. остао сам у боровској српској сеоској школи, у којој сам неколико пути часловац и псалтир по старој, неплодној методи неразумљено читао и готово сав на изуст научио био, тако, да су ми и данас многи псалми јошт у палети остали. Годину дана проведем по том у Винковци у немачкој школи, а за 6 следећућих година до 1821. свршим у Карловцима т.з. филозофску гимназију, под истим славним, важним и високоученим митрополитом Стефаном Стратимировићем, под којим сам се и родио, и ком сам при концу му живота, као физик Карловачки, те исте гимназије надзорник (т.з. патрон) а 86. љетноме старцу домаћи лекар био.

После свршеног другог гимназ[ије] разреда осујетим код куће жељу очину да ме у Вуковар у трговину за шегрта не даде, својим ненадним бегством. Чак други или трећи дан нађе ме за

⁸ М. Томандл (нав. дело, 5) наводи тачан датум његовог рођења – 17. септембар 1802. године.

мном кукајући моја добра матери у беловљевој кући у камари сламе на гувну и вернога белова код мене, гди ми пред јамом лежећи стражари. Обрадован строги отац опрости ми ову погрешку и опет ме на риђану свом у школу у Карловце одвезе.

Кроз свих тих 6 година ранио сам се у подне у т.з. митрополитском благодјејанију, у ком је због пијаног, немарног калуђерског надзора препитање онда одвећ не достатично, лудо и нездраво било.

Доручковао сам земичку од саученика, којима сам упражњења поправљао, а вечеравао што год од теста из онога брашна, што сам од оца кад и кад по пол цака добијао.

У 4, 5. и 6. разреду већ сам децу поучавајући себи обиталиште и одело прибављао, дакле од 16 година живота ми па све до докторске дипломе 1830.

Међу професорима својима у Карловцима именујем благодарно: Араничког старца⁹ и Григорија Лазиха,¹⁰ и најпосле директора Руми.¹¹

Први ме је у 4. разреду еминентисимом, еминентом без сравања у класификацији прогласио и отачески ме љубио; други једном приликом и поводом у своју хаљину као голо ђаче обукао, а трећи, (први донде случај) многима књигама после прочитане класификације (т.з. премијом) обдарио.

Како је ипак поред свега тога овај еминентисимус у страни свет одавде неизображен изишао, видиће се мало ниже.

Отац ми је мој кроз више година скупа и учитељ сеоски био, а певац црквени добровољни све до малаксања снаге своје и велики црквењак.

⁹ Кирил Аранички (1762–1825), професор, директор српских карловачких основних школа.

¹⁰ Григорије Лазих, старији (1769–1842), професор, директор српске основне школе у Сремским Карловцима. Бавио се испитивањем флоре и створио прву српску ботаничку терминологију. Написао је *Кратко руководство к физици* (Будим 1822) и *Просту наравну историју* (Будим 1836). Бавио се и филологијом и изradio *Речник србско-немачки-латински* (Београд 1849).

¹¹ Др Карло Георг Руми (1789–?), професор, директор Карловачке гимназије (1816/1817–1821), подректор и катихета евангелистичког лицеја у Пожуну. Пошто је из протестантске прешао у католичку веру, добио је у Острогону у Надбискупском пресбитерију добро плаћено место професора и библиотекара. Писао је у историјске чланке. Био је у преписци с Јернејем Копитаром.

Тако је и асистирање при целом нашем обредном богослужењу мени у свете дужности спадало, и ја сам сад чираке носио, сад апостол читао, и доverk појао, лепим гласом својим Бога славећи, и родитеље и сељаке своје умиљујући.

То се исто настави са мношћом и у Карловцима под више хваљеним архиепископом нашим, кога сам зато кад и кад и на манастирске славе као појац по налогу радо пратио. Морао ми је глас особито умиљан бити, јер кад сам из манастирске цркве излазио, све би ме присутне српкиње на изласку дочекивале, матер ми благосиљале, и с најумилнијима ме речима пропраћале, што је и калуђерима и старцу Стевану особито годило.

Остало је отуда у мени и до данас чувство побожности, али и жеља за испитивањем истина и самообмана у св[етом] писму и у цркви.

Сваке зиме вертеп¹² носећи, да би у сиротињи коју форинту заслужио, платио сам 1818. горко свој лепи глас, јер од назеба паднем у тифос и промуклост, која је више година трајала, и милозвучном гласу моме крај учинила.

После сретног испита гимназијалног последњег 1821. представим се митрополиту, да му свету десницу целујем, и да му жељу своју изразим за настављањем науке у Унгарској.

С неочекиваним негодовањем предусретне ме старац, који је том мојом изјавом толико немилије изненађен био, што је знао да мој отац већ више не служи, него да очајно болује, коме дакле и нејакој браћи и сестри и матери потпора треба.

Понуду архипастиреву да одма у богословију ступим, ја захвално одбијем, извињујући се, да се за ту свету науку још за незрела држим.

„А ти ћебе на раме, па у свет“, рече ми најпосле у негодовању овом. Да ме ипак није мислио сиромаха као тикву низ воду пустити, показало се истом при моме ригороза полагању, гди сам у највећој оскудности и недоумљењу свом од реченог старчевог синовца Тоше Стратимировића¹³ сасвим довољну помоћ ненадно и на време добијао и тим у стање дошо, да, ако и најсиромашнији међу саученицима, први ригорозирам.

¹² Јаслице, приказ витлејемске пећине, који деца симболично носе за Божић од куће до куће уз песму.

¹³ Теодор Стратимировић, властелин у Кулпину, инспектор Даљског властелинства, судски асесор жупанија бачке, вировитичке, сремске и хевешке.

Добротвори моји: епископ бачки Гедеон Петровић,¹⁴ удовица у Карловцима Јелена плем[енита] Самфир,¹⁵ које сам синовма домаћи учитељ био, и Тодор Миланковић, каснар¹⁶ митрополитски (поред 5 синова и 1 кћери) напуне ми ђачки сиромашни шпаг¹⁷ мој са 60 фор[инти], и тим ме у стање поставе, да онда на колма даљни пут у Пожун за тамошњи проглашен бивши евангел[истички] лицеј сретно предузети могах.

На велико ми задовољство и сада у старости мојој служи, што сам ја тих 60 фор[инти] при поласку свом са својим сиромашним, неизлечимо боловавшим и раслабљеним оцем синовно преполовио, и тим њему олакшао живота угод и кратког, а себи вечну насладу прибавио.

Како ми у Пожуну моје школско лепо сведочанство проучише, не само ме, ако и 18 дана задоцњеног у школу примише, него ми и алумнеј свој – честит ручак – и Балину штипендију¹⁸ годишњих 40 фор[инти] уделише.

У Борову сам не бројено пута чуо: гори си од лутерана (зато што не посте). Ову несретну предрасуду није у Карловцима ни веронаука ни проче науке из млађаног срца мога истребиле, нити истребити паштиле се.¹⁹

Жалостна нам мајка с нашим поставима и свећама, кад су нам и школе и цркве празне, а тавнице пуне, кад за Бога ни разумителне молитве не мамо, па га више хулимо, него што му се молимо и клањамо.

Није басна, него цела истина, да сам ја, кад сам први пут у рајски предел пожунски изишао, обзирао се по лутеранским виноградима, дал и на њи благодетна киша пада, дал и над њима Божије сунце сјаје, и на велико чудо своје скоро се уверих, да је то све као и код нас, само што су код тих просвећених и радених људи и виногради и поља (као и домови и проча) и боље уређена и далеко миловоднија, али и плоднија од наших, ако људи ти

¹⁴ Гедеон (Платон) Петровић (1770–1832), епископ бачки. Професор на карловачкој Богословији, настојник манастира Крушелол, писац уџбеника, први организатор гимназије у Новом Саду, оснивач свештеничко-удовичког фонда бачке епархије.

¹⁵ Замфировић.

¹⁶ Благајник.

¹⁷ Цеп.

¹⁸ Реч је о Балановој стипендији.

¹⁹ Трудиле се, настојале.

безплодно и не посте, ако и не пале на штету своју свеће по црквама, ако и немају ни манастира ни калуђера.

Дуго сам сиротовао у Пожуну, гладовао и наговао, дању чизме и хаљине дерао, а ноћу поред учења крпио, фруштук одштудирајући, а вечеру одспавајући у најбољој младости својој, кроз пол другу годину дана, докле Немца лутерана Гринвалда, чивутина Бетелхајма и католичког нормалног учитеља Суловињија као добротворе Бог ми не посла, првог и другог да им децу обучавам, а трећег у својој топлој препоруци код другог.

Међу своје овога времена добротворе благодарно записујем и Јоцу Јанковића, ондашњег учитеља Осечког, који ме је не једаред којом форинтом у писму ненадно и обрадовао и помогао.

Друге године философије и прве права већ сам више на имућно него ли на сиромашно ђаче налик изгледао.

Дар изненадног убојећујућег говора, који ми се приписује и којим сам, као што ће се ниже видети, роду и народу свом прилично послужио, изненадио је овде у Пожуну први пут и професоре моје, а и мене самог.

Повод томе беше и сад (и други пут) увређено честољубије.

Нас је онда тамо било више Срба, и 2 Грка, све отмени ученици. Ишли смо сваке године у друштву пешке у Трнову о Ускрсу у цркву* ради причешћа, иначе сваке недеље или у лутеранску или у католичку цркву, и то обвезно.

Нехотећи једаред слабог неког проповедника слушати тумаримо²⁰ онда у најстрожије забрањену бившу кафану на билијар, гди нас, ако и затворене, бедел²¹ нађе, тужи, и ја и мој друг барон Стева Дука стојасмо већ у трему школском, пред свима професорима осуђени, да нас у бовару (карцер) затворе.

Ту сам се одважно, онда латински, и досљедно бранио, и скупа са другом одбранио.

Друга ми се подобна прилика у Пешти подала, као што ћу то на овом месту само тога ради опет навести, како би старије уверио да није од младежи свестне све оно грешно, што ми стари за грешно држимо, и да уверим младе, како је моћна иначе изредног јуноше код старијих реч, кад га ради његових врлина ови уважавају и љубе.

* Која је сада пуста остала.

²⁰ Тумарамо.

После три године у лицеју пожунском овако учећи проведене могу сам у краљевску католичку академију пожунску прећи, па да за четврту годину дана по ондашњој системи права друге године довршим, да код стечених уважених пријатеља практику правну наставим, и кратким путем и временом до адвокатске способности и титуле и до насушног хлеба доспем.

Али су мени права сувопарна за учење видила се, и ја зажелим у Пешту се сићи, да тамо не исцрпљиве лекарске науке учим, да се у ово умно без краја море упустим, али поред тог и у сиротињу на ново се вратим.

Но ту ме се на срећу одма прихвате Ђорђе Станковић, славнога Корнелија²² нашега отац, Игњат Станковић, Корнелов деда, Константин Станковић, Корнелов стриц, Миша Јовановић трговац, и парох пештански Ђорђе Марго. Прва ме тројица помагаше с оделом, Јовановић са штипендиом годишњих 30 фор[инти], а парох Марго обиталиштем и раном за обучавање деце своје. Коста ми је Станковић после получене докторске дипломе год. 1830. преко свега тога јошт пуних 1.000 фор[инти] узајмио, да би се у Пешти као лекарски доктор (наименован почастни физик једног предградија) станити, уредити и свој грађански живот започети могло.

Као треће године медицинар нађем се у име целе школе од једног професора суплента тим увређен, што после многог доондашњег грубијанства једног саученика мог због рђавог одговарања с кочијашем сравни. Позовем одма напрасно све саученике напоље из колегије, и упрепашћени суплент остане сам самцит за катедром седећи. Онај мах бијаше срећом сав факултетски сенат ту у заседању, у ком ја без одлагања (с другом на то изаслан) жестоку устмену тужбу против Пољанкаија²³ подигнем, истрази тим повода дам и сатворим да другог учтивог суплента на место нашег честитог боловавшего професора за време добијемо. И ово ми је био други горе поменути случај, у коме ме је речитост моја од зла и неповољства избавила.

Ригорозирао сам у Пешти на пролеће 1830. писавши своју докторску дисертацију и латински и разглагољство српски о

²¹ Педел, слуга, судски послужитељ, у овом случају универзитетски послужитељ.

²² Корнелије Станковић (1831–1865), композитор, пијаниста и диригент, близак пријатељ Константина Пејчића.

²³ Реч је о професору Пољанском.

сиромашних болесника лечењу, што ми се то као највећа људска невоља показало.

Истом што сам се у Пешти као млад доктор и почастни физик градски обазрео био, будем ненадно позван од славнога нашега Вука за личног лекара владајућем онда Кнезу Милошу у Пожаревац, што ја једва дочекам и одма оберучке примим; у исти мах ме и Митровчани к себи позову.

С писменом препоруком на много заслуженог нашег генерала Михајловића²⁴ приспем у Панчево, да се преко Ковина и Смедерева у Пожаревцу књазу представим.

Као што нам је онда свака млада глава славом и заслугама Милоша опијена била, тако би се и ја књазу на милост и немилост безусловно поверио био.

Него ме Михајловић ненадно и брзо излечи од тог идолопоклонства, уверавајући ме, да ћу заиста књажевски награђен и добро држан бити код Милоша, али да ни од 20 дегенека²⁵ сигуран нисам, ако се случајно на мене расрди, он, који ни кад противречија нетрпи.

Напротив даде ми савет, да с аустриским пасошем к' Милошу пређем, који ће ми он и прибавити и подписати, и тим ме од ћудљивости тирјанске сачувати.

Али Милош не хтеде се ни осолити тима условима, које сам са Стојаном Симићем,²⁶ онда маловажним бившим човеком, на скели дубровичкој безуспешно уговарао.²⁷

Сети се после 1846. Милош тога у Маријенбаду, гди смо се први пут састали и познали, и у шали ми пребаци моје неповерење.

Једва ме дочекају онда Митровчани, којима се одма и управце из Панчева упутим, да тамо као први од векова грађански лекар 1 1/2 годину усред народа свога мило проведем, и прву страшну холеру 1831. тамо претурим и проштудирам.

²⁴ Реч је о генералу Миховилу Михаљевићу.

²⁵ Дегенек, батина, ударац батином по табанима.

²⁶ Стојан Симић (1797–1852), надзорник добара кнеза Милоша Обрановића, члан, потпредседник, потом председник Савета. Један од вођа Милетине буне и уставобранитељски првак, огорчени противник кнеза Милоша. Сарадник *Српских народних новина* Теодора Павловића.

²⁷ Ови преговори су остали без успеха пошто кнез Милош није желео да прими Пејчића као аустријског држављанина за личног лекара (М. Томандл, *нав. дело*, 16).

Истом што се холера стишала била, приспе ми наједаред позивателно писмо од намесника манастира Крушедола Плате Атанацковића,²⁸ недавно умершег славног најпоследње епископа новосадског, да ме Сомборци, поред обрицане надежде доисиката тамошњег имати желе, на што у Митровици не би изгледа никада.

Извинити се мора простота, што мисли и вели, да с' човеком судбина управља, кад се често у човека животу таково повољних или не милих случајева сугласије појави, које на руководење судбом налик изгледа.

Премештање моје у Сомбор породило је мени срећан преобращај целог живота мога домаћег, јер њему имам приписати изредну супругу своју Ану, која ми је красну и похваљену децу моју родила и одранили и необично честито васпитати помогла, што ми данас старост моју и диче и усређавају: карактером и знањем изредног сина Александра, права доктора; велеумну ћерку Софију, удату за генералног аустро-угарског конзула доктора Светозара Теодоровића,²⁹ и Ђурицу, надежде пуног гимназисту III разреда у Шапрону.**

Али човек често друго мисли а Бог друго располаже. Четврте године мога бављења и почастног фисиката у Сомбору позове ме ненадно главни митрополит Стратимировић на упражњени фисикат у Карловце, који по препоруци његовој 1835. год. и добијем и ту све до конца 1844. у свему угодно проведем; угодно највише с' тога, што сам се у Сиону српском поред ондашњег Соломона српског Стратимировића, и тако на вршку жеља својих, видео.

Као једном од патрона гимназијалних падне ми тим у део част, да гимназију кроз близу 10 година под смиренем директором Герчићем³⁰ надзиравам, и гимназијалне рачуне, које су свестни куратори, грађани тамошњи, тачно и савесно водили сваке године, прегледам и патронату на одобрење поднесем.

²⁸ Реч је о Платону (Павлу) Атанацковићу (1788–1867), владике бачком, председнику Матице српске, књижевнику, добротвору.

²⁹ Отправник послова, шеф канцеларије, потом вицеконзул аустроугарског конзулата у Београду.

** Најстарије дете моје Меланију удату за Обрстом [пуковником] Имелићем добио сам из мога првог брака с' Като...[текст исечен].

³⁰ Јаков (Јаша) Герчић (1788–1851), професор, директор Карловачке гимназије. Био је члан Српског ученог друштва.

Многи се данашњи мужеви сећају мога ондашњег толико исто строгог колико отаческог, прођу младежи понашања; и она је десетина година била једна од светлих у тој нашој најстаријој гимназији.

У животу малих људи слабо ће се наћи момената, предања и саопштења достојних, нити би ја дрзнуо без добивеног на то позива овој незнатни живот за публику и историју описати.

Па зато, да би се иоле укусно што за читаоца у овом опису нашло, напоменућу гдикоја факта, која у животопису славних мужева можда места имала не би.

1836. умре Стратимировић напрасно у полноћи. Ту ми се дала напрасна усред полноћи прилика, да обичној грамзљивости за туђим имањем мужески противстанем и сачувам 60.000 фор[инти] готовине старчеве за народни фонд, која му је с'пута из Беча истом дошавшем по моме најбољем знању јошт у путном сандучићу каручном покрај постеље лежала.

А нека знаду наши потомци, да су после смрти два наша епископа, неког Јовановића у Сомбору,³¹ и другог Гедеона Петровића у Н. Саду умершег, новчане заоставштине њине разграбиле се. Бог зна шта би и са Стратимировићевом без мене било.

Карловчани су ме у том времену 1838. за сабор Станковићев својим посланством почаствовали. На том смо сабору нас неколицина потребе и жеље народне на папир ставили и влади послали, молећи је (без успеха) за продужење сабора тога изборног и претворење у расправни.

Избор овај за карловачког депутирца при сабору, живо учествовање у избору штедрога Станковића³² за митрополита, пак после опет приступ к' Живковићевој³³ народној странци у сабору 1842. против Рајачића³⁴ (кога војничка већина, осим једног гласа, половина свештенства и 4 световњака ипак за митрополита изберу и цар потврди) прибавила су ми у Рајачићу непријатеља до овога смрти.

То ме принуди у Панчево се преместити дати, гди већ од почетка 1845. међу овим нашим лепим општеством (више као човек, него као Србин) срећно живим, и по силама својима за просвету

³¹ Реч је о Јовану Јовановићу (1732–1805), епископу бачком.

³² Стефан Станковић (1788–1841), митрополит карловачки.

³³ Реч је о Пантелејмону Живковићу (1795–1851), епископу темишварском.

³⁴ Јосиф Рајачић (1785–1861), митрополит и патријарх српски.

и напредак и местног и целог малог нашег народа и овде настављено делам.

Јер ја сам се свагда за целог живота свога трудио, да роду своме и ван редовне дужности хасним, да име своје после смрти од заборава избавим. За мене је увек страшна мисао била, што веле, без трага и без гласа умрети, а мило углађене, сабрат у своме стварно и умно по снази својој помагати.

Издао сам у печатњи осим своје поменуте докторске дисертације: Руководитеља к свеопштем здрављу, поуку за трудне, родиље и породиле и за неговање новорођених; Руководитеља к' повраћању изгубљеног здравља, који је поред целе своје недостаточности друго издање доживео; Присница, ладноводну лекарију; примери пријатељства, предугачку драму; Тодора Павловића живот, и после засебан извештај о споменику његовом; побожне жеље христијанске (покушај за почетак преображења цркве православне).

А издајем и уређујем са вредним младим сурадником др Ненадовићем периодични лист Домаћи лекар већ у другу годину, коме се народ на жалост нашу и штету своју тако слабо одзива.

У рукопису поред многих мањих ствари спремио сам за печатњу: Грађа за повесницу српског покрета у Унгарској 1848. и 49., у колико сам гди којих дела очевидац и сурадин био, пoboжних жеља христијанских, друго пространије, богатије и слободније издање; и Руководитеља к повраћању изгубљеног здравља по данашњој науци и искуству, треће издање.

Ја сам валда први у народу нашем почео давати устмена простонародна поучења, и то овде у Панчеву: о чувању и неговању здравља; о уредности живота; о неуредности код нашега народа у обиталишту и оделу, у рани и пићу, у забавама и раду; даље о браку и гнусној онанији; о гресима младежи, о дужностима породичним, и.т.д.

Тим сам начином и себи олакшања у печалном чувству, и српству помоћи прибављати тражио, како сам приметио, да нам је сав народ наш у сваком телном и душевном благу назадан, гледао му у домове, у поља и породице, гледао му у школу, цркву и установе, гледао му најпосле у дела и недела његова.

Одликовало ме је пак сувремено српство осим горе поменутих тим: што ме је старо учено друштво београдско својим чланом наименовало; а овдашње панчевачко грађанство за председника

црквенога општества школског одбора, и певачког црквеног друштва изабрало, која два последња, почастна звања и данас по могућству обављам.

Члан сам Матице српске данас један од најстаријих.

Нека ми се не замери, што више историје и своје деце него себе ради прибиљежавам овде још гди које податке из делателнога живота свога у народном покрету 1848. и 49, против кога сам најпре безобзирно био и изражавао се. Јер нити сам мога надати се, да ћемо са неспремним на то народом и с голим рукама против угњетача моћног шта успети, нити веровати, да ће нам се од неискрене, ма која страна победила, политике и највеће жртве наше са усрећењем, народа после предстојеће грдне у рату грађанском гибели заоставшег признати.

У мају 1848. изабран за посланика панчевачког, који ће се са родољубивим старином овдашњим грађанином Јевремом Барићем³⁵ придружити великој народној депутацији за из побуњеног Беча немачког к' својима вернима Тиролцима избегшег цара Фердинанда I, V³⁶ отидем прије свега из Земуна патријарху у Карловце, да га лично запитам: је ли овај почети покрет његовом иницијативом, је ли барем с' његовим знањем и одобрењем учињен?

Одговор сам међу 4 ока добио: „Он воле, да га наши непријатељи, него ли свој народ за издајницу држе и убију“.

На лађи се том приликом састанем, упознам и у мислима изравнам с ондашњим аустријским конзулом у Београду Мајерхофером,³⁷ на путу његовом командиру Храбовском,³⁸ као што ме увераваше у намери тој, да га о покрета нашег лојалности и потреби увери, да га с' радом за овај придобије и да себе му на расположење стави. Али не смеде се по обећању патријарху на повратку свратити, него по изричном Храбовског налогу преко Каменице и Фрушке у Земун се врати, мене тамо дочека и тако са собом у Београд поведе.

³⁵ Јеврем Барић, трговац.

³⁶ Фердинанд I (1793–1875), цар Аустрије, истовремено Фердинанд V, краљ Угарске. Наследио је оца Франца I (1835), али, као епилептичар није био способан да влада, па су државом управљали кнез Метерних и гроф Коловрат. Када је по избијању револуције 1848. уклоњен Метерних, Фердинанд је абдицирао у корист свога нећака Франца Јозефа I.

³⁷ Фердинанд Мајерхофер, генерал, аустријски конзул у Београду (1848–1849).

³⁸ Реч је о барону Јаношу Храбовском, аустријском генералу, команданту Славонско-сремске генералне команде у Петроварадину.

Ту ми свој ливрирани екипаж, с ливрираним послужитељем иза леђа, даде с упутством само устменим, да кнезу,³⁹ Милану Симићу, Вучићу,⁴⁰ Петронијевићу,⁴¹ Тенки⁴² и најпосле укупном министарству и сенату српском његову молбу у име владе царске устмено испоручим: „да би нам Србија покрет наш, који се у Бечу одобрава и за нуждан и по државу спасителан држи, свима ратнима средствима: људством, оружјем и цебаном, раном и новцем и.т.д. пријатељско-суседски подпомогла, што ће се Србији све по угушеној мађарској бурји које наплатити које наградити“. Што ја и учиним.

Тко би се дакле иоле сумњао и мислио да је патријарх Рајачић сам на своју руку Србију нама у помоћ позвао и побудио, увериће се одавде да је то уједно и конзул наш у Београду Мајерхафер и то, без сумње, у споразуму с' несретним министром Латуром,⁴³ учинио; сведочба су том Војводство и декорације војводе и патријарха, Книћанина⁴⁴ и Блазнавца (Миливоја)⁴⁵ и пр[оче].

Како је то деликатна и тајна и после пред Мађарима прекривана ствар била, доказао је најбоље сам Мајерхофер у своме мени даном сведочанству, у коме ми све моје њему познате труде и заслуге признаје, али о мисији овој к' влади србској ни клете речце нема, поред свега тога што сам ја то признање изрично захтевао и на то велику важност помагао.⁴⁶

³⁹ Односи се на кнеза Александра Карађорђевића.

⁴⁰ Тома Вучић Перишић (1788–1859), политичар, истакнути уставобранитељски првак.

⁴¹ Аврам Петронијевић (1791–1852), политичар, истакнути уставобранитељски првак. Председник владе, министар унутрашњих дела.

⁴² Стефан Стефановић Тенка (1797–1865), уставобранитељ, кнез и капетан у Поречкој нахији, саветник за финансије кнеза Милоша, управник града Београда, члан, потпредседник и председник Савета, министар правде и просвете. После откривања тзв. Тенкине завере, тј. покушаја да се на власт у Србији насилно врати кнез Милош, затворен је и осуђен на смрт, а потом, преиначењем казне, на доживотну робију. Захваљујући интервенцији Порте интерниран је у Рушчук, где се налазио под Портином заштитом.

⁴³ Тивадар Ла Тур (1780–1848), гроф, аустријски министар војни.

⁴⁴ Стеван Петровић Книћанин (1807/1809–1855), војвода, члан Савета, командант добровољаца из Србије током револуције 1848. у Војводини.

⁴⁵ Миливој Петровић Блазнавац (1824–1873), начелник Војног одељења у Министарству унутрашњих дела, управитељ вароши Београда, управник тополивнице у Крагујевцу, министар војске, члан Намесништва после убиства кнеза Михаила, председник владе.

⁴⁶ Више о томе види: М. Томандл, *нав. дело*, 52–54.

Додати ипак морам, да сам ја све добивене атестате о својој неуморној радњи год. 48. и 49. врло доцкан, (које сам и за децу своју, а и за историју сачувао), истом после године и више дана потражио, тек онда, кад сам разумео био, да ме је овдашњи бригадир Емил Кушевић⁴⁷ на тајну денунцијацију овдашњих Немаца (које је против Срба денунцијације он радо примао у т.з. црну књигу, као опасног ултрасрбина, уписао).

На пароброду без патријарха с' депутациом од 50 и неколико лица у Загреб и даље путујући будем тако први дан за вођу (матицу) друштва изабран, и тако великим грдним овога близу два месеца трајавшег пута теретом обременен.

Уз пут Савом на свакој сам станици, у Кленку, Митровици, Броду и.т.д. народ о нужди и цели овога скупог и теретног пута са друговма обавештавао и свуда га на одважни отпор против насилија, али без повреде свете поданичке верности, опомињао.

Тако сам исто и у многобројним печатанима прокламацијама: у Загребу, Лијенцу,⁴⁸ Инсбруку, Бечу, опет у Загребу и најпоследње у Банату (које и данас у оригиналу чувам) чинио, и опет ми је званично пребацивано: да се ни када цара и дужне верности у својима говорима и огласима сећао нисам. Што ја овде у име свете истине за клевету и лаж проглашавам и изјашњавам.

Ваљда ми се неће замерити, што овде јављам, да сам на Сави у прву недељу мало богослужење с' лепим свију нас благослови душе моја господа и.т.д. и сугласним торжественим појањем и с' малом импровизираним молитвом обавио.

На дугом сам путу овом велику делатност развио био, тим, што сам целога дугога овога пута и на води и на суви, и у варошима и селима, гди се и кад се год могло, дневна саседања депутације држао, у тој намери, да читајући панчевачке наше закључке и жеље и мајска у Карловцима закључења, и са свију страна посланике на саопштења и говоре тим изазивајући, у свима нама свест народне цели се пробуди и једномислије у целој радњи и међу нама путницима поради, а и преко депутираца, кад се дома вратимо, у народу уведе.

⁴⁷ Емил Кушевић (1807–1893), барон, генерал, хрватски канцелар.

⁴⁸ Линцу.

Моја је заслуга, што сам умирио у Загребу сержане⁴⁹ Шокце, који су нам Србима депутирцима вартоломејску ноћ спремали били, зато, да им бана Јелачића⁵⁰ шизматични патријарх наш не инсталира и не повлаши (посрби).⁵¹ А умирио сам их прокламацијом ноћу код Гаја⁵² кирилицом и латиницом печатаном: „Како наши непријатељи, непријатељи савеза и братског сугласја међу Хрватима и Србима, распростиру једни глас да ће се бан повлаштити, а други, да ће се Рајачић на бановој инсталацији поунијатити“.

Ја сам тога ради о највећим упливом и с'тешком муком принудио гостољубивог Рајачића, да је исту ноћ пред инсталацију с бановим сугласијем (управо рећи по бановој изричној преко мене у сред полноћи посланој му поруци) ову услугу му одреко, и да је при том донде остао, докле сав клир римски није на дан инсталације с два епископа своја патријарху отишо и на то га с' великом молбом приволео, сву одговорност за последице тога чина у заслепљеном народу своме на себе узевши.

Моја је даље заслуга, што смо против изричне воље честољубивог нашег старца⁵³ три депутирца из средине своје из Загреба у Италију изабраном војводи Шупљикцу⁵⁴ и војсковођи фелдмаршалу Радецком,⁵⁵ за првога, да нам га за војена калника пошље, молећи изаслани и после нашега војводу на привремени отпуст добили - на жалост само за кратко, јербо га је после кратког времена у Панчеву ненадна смрт наравна, али напрасно, уморила, чему сам ја очевидац био.⁵⁶

На уверавање о лојалности нашој отговорио је главни старац Радецки нашим изасланицима у Верони: „О томе није потребе, да ме уверавате. Знам ја и признајем, а знаде и наш пресветли цар, да

⁴⁹ Жандарми у Аустрији, у бившој Војној граници.

⁵⁰ Јосип Јелачић (1801–1859), бан Хрватске.

⁵¹ Реч је о томе да је у одсуству загребачког бискупа Јурја Хаулика, који је у време Револуције побегао из Загреба, свечану инсталацију у загребачкој катедрали обавио патријарх Јосиф Рајачић.

⁵² Људевит Гај (1809–1872), хрватски препородитељ, вођа илирског покрета, уредник „Ilirskih narodnih novina“ и „Danice ilirske“.

⁵³ Односи се на патријарха Рајачића.

⁵⁴ Стеван Шупљикац (1786–1848), српски војвода.

⁵⁵ Јохан Радецки (1766–1858), гроф, аустријски фелдмаршал.

⁵⁶ Шупљикац је умро од срчане капи убрзо после именовања за војводу, децембра 1848. године, када је пао с коња обилазећи једну војну јединицу.

ја лаворове венце наше у Италији понајвише нашим вернима граничарима захвалити имам“.

На мој импровизирани говор пред братом ондашњег и оцем садањег цара нашег Францом Карлом, при ком смо и ми депутирци и хваљени надвојвода сузе ронили, пустио је овај у уши наше (депутације) у једним од последних дана јуна 1848. на својој (после Хрватске с баном) аудијенцији ове знамените речи: „Признајмо, да смо и ми (двор) и ви несретни, и помозимо себи узајамно...Ходите и даље почетим путем, јер он води к' спасењу и нашем (двора) и нашем“.

Све доведе тиштала ме је једнако сумња, да се наш покрет ипак на кривоме путу налази, и од цара осуђује, али кад сам ове речи из уста тако рећи царевих чуо и разумео, од оног сам дана дрзовено, јавио и ревносно у народни покрет целом душом пристао, и сад у иницијативи, сад у извршењу налога, свуда гди год је потреба била, предњачио. А овакова се прилика, готово рећи, сваки дан давала, јер редак је међу нама капуташима, и на путу и дома и у логорима нашим био, који се није испред оваког већег труда и претеће опасности уклањао.

Колику разлику налази читалац, и колику промену у мени, који сам се у младости као слободоуман јављао, а после у зрелом мужеском узрасту и најсветија и најправичнија чувства човеческа нужности тиштећих нас установа подвргавао.

Већ на путу у Лијенцу састасмо се с књазом Милошем, а у Инсбруку више пути. Ту ми најпре међу обоице сузама обрече да ће нас и покрет наш целом својом новчаном снагом отачаски и братски подпомагати. Други дан то опорече, говорећи: „да се у наше с Мађарима распре мешати неће“.

Бележим за историју времена овог, да је књаз Милош с пасошем за Праг у Загребу наједанпут искрснуо, да су га овде били тога ради узаптели,⁵⁷ и после у царски стан у Инсбрук у правце упутили.

Говорило се, да је Гај овом приликом мого хиљада форинти мита од њега узео, а зна се, да је бан Гаја после у прогонство послао.

⁵⁷ Кнез Милош је ухапшен у Загребу по налогу Људевита Гаја, који је намеравао да од њега изнуди позамашну суму новца.

А знам известно да је по 100 фор[инти] депутирцима, који су обрза имали замолити га, дао Милош у Инсбруку.

Докле се кроз близу 14 дана у Инсбруку бависмо, врати нам се горе поменута трилична депутација из Вероне од војводе и Радецког у средину нашу. Дан прије одласка депутације кући представим ону тројицу хваљеном надвојводи, и том му приликом уручим прошњу депутације на цара: „да нам свога генерала Шупљикаца,⁵⁸ у кога народ наш неограничено поверење полаже, доле међу народ пошаље, да би нам раштркане војничке силе наше, и онако малене, под своју команду прикупио и примио“.

Забилежити овде морам опет, и то по истини, да је и ово против изричне воље и жеље честољубивог Рајачића учињено. Морао сам му реч дати, да ћу те наше присутне депутације намере истом онда у дело привести и извршити, кад се он из Инсбрука удали, како сам и учинио.

Мислио је без сумње, тим важност прошње умалити, али безуспешно, јербо је Шупљикац недуго за тим к' нама из Италије с' отпустом на неопредељено време, ако и без и најмањег упутства, заиста послан био, и војничку управу из руку патријархови с великим натегом, истом после две седмице, тако рећи исчупао.

Међу живима позивам се на сведока дела у Инсбруку садепутирца бившег, садањег вел[иког] жупана Свет[озара] Кушевића,⁵⁹ а за дела моја овде у Панчеву и Банату на садањег проту нашег Васу Живковића,⁶⁰ и на директора гимназије Карловачке, Јову Пантелића.⁶¹

У тој аудијенцији бијасмо упућени од хваљеног надвојводе, да барем једна част депутације са преписом поменуте прошње отиде надвојводи Јовану у (Фордернберг) Беч, као наименованом царевом посреднику међу Унгарском и Хрватском. То и без знања већ отишавшег Рајачића договорно и учинимо, и у то време пада у почетак јула 1848. она разгласена импровизирана моја беседа, коју сам у (онда још лојалној бившој) аули Бечкој на позив ове о нашој

⁵⁸ Пре именовања за војводу Шупљикац је имао чин пуковника.

⁵⁹ Светозар Кушевић (1823–1873), велики жупан сремске жупаније.

⁶⁰ Василије (Васа) Живковић (1819–1891), протопресвитер, професор српског језика, песник и књижевник, преводилац, сарадник бројних новина и часописа. Значајан чинилац српског духовног и друштвеног живота у Панчеву, учесник народног покрета 1848. године.

⁶¹ Јован Пантелић, директор Карловачке гимназије (1852–1876).

невољи и тежњи држао, и која је такођер опадачима мојима и српства после као средство за оклеветање у првима после угушене мађарске револуције годинама служила.

Осећам се позваним да за повесницу ововремених догађаја и састанак наш на овом у Беч из Инсбрука повратку са митрополитом романским Шагуном⁶² и његовом малом, коју и он к' царокраљу у Инсбрук вођаше, депутацијом у ове листове кратко забележим. Кад је сва у Инсбруку с' нама догодивша се из уста наших разумео, запита нас: „па шта ће те сад?“ Ми ћемо без сумње у очајни, али одважни рат грађански ући, и то не као вође народа, него као вођени од огорченог артикулима од несрећне мађарске дијете у своме народности чувству увређенога народа. „Ја богме мој народ на кланицу водити нећу. Код нас о увређеном том народности чувству ни појма ни трага нема“. А грозно је доцније показао Јанча,⁶³ и са великим успехом Мургул,⁶⁴ како се јако варао архипастир у својима мислима о глумом и зато несрећном народу свом.

У Бечу сам казнио у Бајерловом вечерњем листу⁶⁵ (у истом из Земуна и Новог Сада премештену у Пожун) безобразну лаж: „Да смо (депутација) у Београду били, тамо са Србијанцима српског краља изабрали, и да сада к' цару идемо, да потврђење царско за овај избор испросимо“.⁶⁶

На повратку дома израдио сам писмен о целом депутације путовању и раду извештај и лично га са 1 карловачким послаником сапутником средоточном одбору у Карловцима предао. Секретар му Станковић⁶⁷ баци тај писмени извештај с негодовањем готово под астал, што им нисмо са целога пута никакве знаке живота од себе дали.

Напротив, писали смо редовно, седмично, са свију страна пута сви депутације чланови, и својима општествима, и својима

⁶² Андреј Шагуна (1809–1871), барон, румунски митрополит у Аустроугарској.

⁶³ Јанча (?–1848), народни јунак, командант добровољаца из Србије у Перлезу. Погинуо је код Ечке, где је и сахрањен („Јанчова хумка“).

⁶⁴ Реч је о Ефтимiju Мургу, истакнутом револуционару и социјалном и националном борцу.

⁶⁵ Односи се на Баерлов „Вечерњи лист“.

⁶⁶ Види о томе: М. Томандл, *нав. дело*, 58.

⁶⁷ Јован Станковић, народни секретар, директор канцеларије Главног народног одбора.

породицама, која су се писма сва доцније код једног мађаронског поштара у Бановцима (пуна их двојка била) заустављена нашла.

Кад сам се на пут к' цару са прочима кренуо, оставио сам целу нову уредбу места и предела истом у постанку, а кад се дома вратисмо нађосмо у Панчеву организован нов грађански магистрат, окружни одбор панчевачки и по целој суседној крајини одборе местне грађанске.

Јошт се ни одморио био нисам од пута већ ме за председника овдашњег одбора окружног изберу, а доцније, кад нам је дошо војвода, и за члана од њега постављеног војеног савета.

Међу прочима мојима делима бележим свој излазак по упутству овдашњег окружног одбора са 1 свештеником нашим, оцем Радановићем, у Долово, и свој говор у великој сазваној местној скупштини држим, после кога одма следујући дан оправе се 6 до 7 стотина граничара са разним оружјем у руци и са торбом раме о рамену у стан делиблатски, да га с' панчевцима, у исти мах дошавшима, саставе, коме сам после неколико дана Петра Бобалића⁶⁸ за главног команданта по одбора налогу представио, и том приликом убеђујући прокламацију на све народе у Банату у више језика кроз печатњу издао.

У исто време пада и Стратимировићева, као главног вожда прокламација, коју сам договорно ја саставио, а он одобрио и подписао.⁶⁹

Прије доласка војводиног дође ми изненада привремено устројство границе, поред налога од патријарха, да од села до села идем, и с протом Стаматовићем⁷⁰ грађанској доондашњој новозаведеној управи опет војнички тип дадем.

Како ми прота тај писмени налог под великим централног одбора карловачког печатом с патријарха управитеља подписом

⁶⁸ Петар Бобалић, српски народни потпуковник.

⁶⁹ У питању је проглас Ђорђа Стратимировића свим становницима Баната, који је Пејчић, у договору са Стратимировићем, саставио у Панчеву, а који је издат из седишта Главног одбора – Сремских Карловаца, 12/24. јула 1848. године (види: Василије Ђ. Крстић, *Леци на српском језику /1848–1849/*, Нови Сад 1998, 174-178).

⁷⁰ Павле Стаматовић (1805–1863), књижевник, свештеник, историчар и публициста. Уредник „Летописа Матице српске“, издавач алманаха „Сербска пчела“. Као ватрени заговорник идеје словенског јединства био је потпредседник Словенског конгреса јуна 1848. у Прагу. Повереник патријарха Рајачића код бана Јелачића и код руске војске у Влашкој.

уручи, одма ми дода: „а ја сад идем, да се разболем, и да у кревет легнем“.

Зашто? „Кад све прочиташ, онда ћеш знати зашто“.

Кад смисао дугачкога привременога устројства сватим, поњам брзо, зашто прота не сме, да у народ с тим немилим налогом пође. Не милим зато га зовем, што војничку управу, коју је народ свуда дигнуо и тим све офицере из службе одпустио био на новозавести намераваше, и што је очевидан противотпор народа у изгледу нам био, и страх и брига, да ће нам онда народ и поуздање и послушање и све што за издржавање станова чини, велике жртве отказати и одрећи.

Ја се ипак са другим једним другом (чланом окруж[ног] одбора нашег и по овога упутству) на пут овај одважним и свуда, од села до села путујући, све одборе рештауирам, којом приликом сви свештеници (донде и председници и подпредседници, и перовође и чланови местних одбора), осим једног овчанског оца Симе - изостану, и свом се светом, донде сасвим занемареном бившем, верозаконском позиву поврате, али тим и патријарху се крила подсеку, да више не може, обилазећи одборе, и централни и окружни, а доцније и самога војводу, своје самовластије над народом упражњавати.

Овај ми удесан маневар никада није опростити мого властољубиви патријарх, него ме је више пута президијално преко народног комесара на одговор у Карловце позивао, куда ићи из више узрока није ми саветно било.

После смрти Шупљикца војводе прими Мајерхофер генерал и конзул врховну управу наше народне војске од управитеља патријарх, с' којим сам генералом онда опет по повтореном патријарха налогу границу сву обићи, и баталионе подигнути и устројити морао.

За осветлење мојих сношења с патријархом морам још гди што навести. Патријарха мозгом управљаше онда неједнак триумвират један, састављен из два умна и једног очајног глупог човека, али људи таквих, које српска влада ни иначе, а ни уз патријарха трпила није. А од Србије имадосмо не само славнога Книћанина и многе војнике, него и сву ђебану.

Непријатељ нам се све већма становима приближаваше, а Србија нам наједанпут ђебану одрече, и све чамце наше празне и изасланике наше с празним рукама поврати с' речма: „да ништа

више за нас за слање нема, докле год патријарх три њему позната човека од себе не удали“. Книћанин, међутим, шаље скоротечу,⁷¹ једног за другим, искајући цебану, које довољно ни за 1/4 битке нема, а у изгледу је, да ће сваку ноћ снажан непријатељ Киш⁷² напасти га.

Не остаде нам друго чинити, него по моме предлогу све окупне одборе сремске на договор у Земун преко скоротече позвати.

Ми у Земун а патријарх у Земун.

Отидемо му сви сабрани на подворење и договор.

„А тко вама власт даде да се ви без допатења мога састајете и договарате?“

На ово његово сасвим императивно питање умукну сви, а ја одговорим дрско: „Дао нам је ту власт онај, који је вас патријархом и Шупљикаца војводом наименовао. А тога познајете, то је народ српски и његова горка невоља“.

Упрепасти се старац тим изненадним дрским одговором, занеми, и готово у муци у наслоњач више паде, него што ли седе.

Доцније нам се разрешила та загонетка.

Неко му је денунцирао нас, да смо ми комплот против њега склопили, и да ћемо га овде у Земуну слободе лишити.

Умиримо га, помиримо се и договоримо се, да се он одма у Карловце врати, скупштину ванредну сазове, што он заиста и учини. И ово је она скупштина била, која је срећом баш још саседавала, кад је Шупљикац из Италије тамо по налогу највишем приспео.

Видили смо, да је јошт прије војводиног доласка позивао (цитирао) ме. Патријарх преко народног комесара Вићентија Костића⁷³ у Карловце на одговор за моја дела.

Позивница прва беше званична, смирена, друга заповедајућа, трећа претећа и грозећа.

Баш у то време приспе нам Шупљикац из Карловаца, да се у Панчеву са својом војенаачалничком радњом усредоточи.

Таки после подворења покажем му патријархове позивнице и претње писмене.

Шупљикац му одма јави, да ме неопходно потребује, али да ће ме скорим у Карловце са собом повести.

⁷¹ Курир, гласник.

⁷² Ернест Киш, мађарски генерал.

⁷³ Вићентије Костић, градоначелник Панчева.

Тако и буде.

Поведе ме тамо таки на прву посету са собом Шупљикац, гди (код патријарха у двору) затечемо она три Србији немила човека: Богдановића,⁷⁴ Живановића⁷⁵ и Косту названог Батута. Одма из обушице⁷⁶ запита војвода патријарха о мени од прилике овима речма: „ево сам вам довео Н.Н., кажите ми искрено, шта је скривио, пак ћемо му обојца судити“.

„Та није ми ништа скривио, али је до зла Бога претеран“ и.т.д. „А ви му дакле опростите за претераност. А ја сам за ово кратко време искусио, да их толико међу нама има, који му олово за пете привезују, да не ће за цело одлетити моћи.“ и.т.д.

Ја пољубим патријарха у руку, а он мене поред изричног опроштаја у чело. Да је ово ипак Јудин пољубац био, показало се доцније, одма после изненадне војводине смрти.

Два три дана после ове дође ми опет најстрожији писмени налог, да имам у Карловцима суду представити се. Обране лишен, а на своју праведну ствар уздајући се, заиста пођем у Карловце на пут, али ме у Земуну срећом одврати од тога Мата Радослав, који управце из Карловаца долазаше, јављајући ми, да ми је Батут, патријархов полицај, већ спремио тавницу у Зафиревићевом подруму.⁷⁷ Исти дан отпрати Ђорђа Радака,⁷⁸ по мене посланог жандара патријарховог, одбор земунски натраг с претњом, да ће га силом из вароши удалити, ако се скорим не уклони из места.

Мене пак сигурности ради упуте у Србију, гди сам као бегунац највише код Петронијевића,⁷⁹ дане проводећи, кратко време

⁷⁴ Константин (Коста) Богдановић (1811–1854), адвокат, секретар Совјета, за време покрета 1848/49. посланик Руме на Сабору у Загребу, први секретар патријарха Рајачића, изасланик у Бечу, члан Ликвидационе комисије у Темишвару. Сматран једним од најобразованијих Срба из Угарске тог времена, члан Друштва српске словесности. Покретач и уредник листа „Вестник“, сарадник „Летописа Матице српске“, и „Новина“ и „Листа“ Теодора Павловића, у којима је писао прилоге из књижевности, историје и друштвених наука. Његово најзначајније дело је *Историја српског устанка*. Симпатизер Обреновића.

⁷⁵ Јаков Живановић (1808–1861), књижевник и политичар, професор гимназије у Карловцима, а од 1834. године директор Кнежеве канцеларије до изгласавања устава 1838. године, када је прешао у Срем. Секретар патријарха Јосифа Рајачића.

⁷⁶ Изнебуха.

⁷⁷ Реч је о кући познате породице Замфировић.

⁷⁸ Ђорђе Радак (1823–1906), правник, народни добротвор.

⁷⁹ Аврам Петронијевић је у то време био министар унутрашњих послова.

самовао, док се Мађари не осилише, војнике наше из Баната у Срем не претераше и Панчево без пушкомета не заузеше.⁸⁰

Предпоследњи дан прије тога усудио сам [се] у готово празно Панчево из Београда доћи, тамо своје папире покупити, али том приликом и местну власт провизорну, поименце: магистрат, полицију, и.т.д. уредити, да неби раздражени наши простаци заоставши до Мађара доласка на заоставшима у вароши Немцима освету због оног крвног дела узели, које су белоцркванци Немци својеручним убиством преко 60 српских својих суграђана на своју вечну срамоту починили били.

Ја сам се после пол ноћи у Београд срећно вратио, а сутра су Мађари у Панчево под Бемом⁸¹ ушли.

Сад предузму улогу заштититељства мога и Мајерхофер и бан Јелачић, који ми у Митровици велику дашчару болницу, пуну холере, тифа и пољачине⁸² повери, у којој сам све донде једини лекар делао,⁸³ докле и сам нисам у тифос пао.

Ово ми је закључак рада мога у аминоксном покрету народном 1848. и 1849. био, после кога сам једва и после више месеци, к себи дошавши истом у месецу октобру 1849. дома, и у звање физиката овдашњег вратио се.

Многи су ми пребацивали, што сам ноћу 1. јан. 1849. из Панчева с' прочима утеко био, кад су се Мађари већ у свима околним селма Панчеву први пут приближили били, и около Панчева бивакирали,⁸⁴ да га на Ново лето 1849. освоје. Али су ме на то важни догађаји принудили у тренутку у ком су моје силе већ

⁸⁰ Према одлуци ратног савета, донетој 2. маја 1849. године, српско-аустријска војска требало је да се повуче из Јужног Баната, с тим да се споји с војском која се налазила у Оршави, чиме је Панчево било сасвим препуштено судбини. У периоду између 4. и 8. маја готово целокупно српско становништво напустило је Панчево и прешло у Србију и Земун. Када су мађарске окупационе трупе 10. маја, са генералом Перцелом на челу ушле у град, затекле су га пустог. Више о томе види: Миховил Томандл, *Историја Панчева, поводом 850 година града Панчева*, Панчево 2003, 201–211.

⁸¹ Јосиф Бем, генерал, командант мађарске војске у Јужном Банату, по народности Пољак.

⁸² Врста болести, скорбут.

⁸³ Наредбом Генералне команде Јужне армије од 5. јуна 1849. године Пејчић је постављен за лекара Заразне болнице у Сремској Митровици.

⁸⁴ Биваковали, логоровали.

непотребне биле, и цела надежда избављења нашег још у самом војинству лежала.

Војници су наши испред Мађара тако безобзирно ретерирали, да су и све наше топове на друму новосељском оставили били, и да ни Мајерхофер ни други подчињени заповедници, ни Оренштајн,⁸⁵ ни Живановић ни прочи јунаци, дуго за њи гди су, незнадоше.

Војначелници не имадоше више моралне моћи над својима четама. Сремци под Михлом⁸⁶ и Србијанци под Книћанином наравно захтеваше, да први Банаћани, под капетаном Косанићем,⁸⁷ против Мађара изиђу из вароши.

И Косанићева је заслуга, што с' јутра своје војинство најпосле окуражи, да напред пође, и тим и друге са собом повуче, непријатеља Киша са својим на страшној цичи смрзнутим војинством сузбије и Панчево овом приликом спасе.

Ово се чак до јутра није знало, и Мајерхофер је једнако 4 упрегнута коња, за бегство к' Ковину спремна, целу ноћ држао.

Секретар му Јаша Живановић⁸⁸ имао је онда куражи, на коњу у горњем крају показати се, и сутра дан мене, ноћу избегшег, да се под истрагу и суд ставим, предложити.

За ову услугу учини и Мајерхофера и њега Панчево својима почастнима грађанима, али познавајући све и сва, мени мира даде.

Мене су највише к' бегству принудили моји одборски другови и секретари, директор Пантелић⁸⁹ и парох Живковић⁹⁰ разматрањем, да се више ни на што и ни на кога ослонити немамо, ни на само малодушно војинство; да је раду нашем одборском крај, него да ћемо лако ми прваци одборски први на мађарска вешала доспети, ако се благовремено не уклонимо.

Показао сам, да сам у овако дугом животу свом старао се озбиљно и свагда да место своје у човечеству, у држави, у народу и у верозакону, најпосле и у месту гди живим савршено и достојно испуним, трудећи се свагда да у испуњењу дужности међу првима, а у претензијама међу последњима се нађем. Кад се год што радило,

⁸⁵ Натпоручник Оренштајн.

⁸⁶ Реч је о поручнику Михајлу (Михли) Јовановићу.

⁸⁷ Адам Косанић.

⁸⁸ Јаков Живановић.

⁸⁹ Јован Пантелић.

⁹⁰ Васа Живковић.

кад се што племенито стварало, свуда су ме и свагде браћа Срби потражили за радина, за сурадина, и налазили спремна, да са целом душом човечеству по својој снази послужим.

Да ова снага поред светлих душевних дарова мојих није се далеко већма развила него што је, томе су мислим, крива сва наша у опште и моја појединце, социјална одношења у цркви, у школи, у грађанском и породичном животу.

Млади пак људи из мога живота, који: multa tuli fecique puer, sudavi et alsj,⁹¹ учити могу: 1. да је победа над противностима живота највише за сиротињу задржана, докле имућан и многих других, а и тих радости лишен остаје. Он не зна за рат са препетствима,⁹² не зна ни за снагу своју, па тако ни за слатку победу. 2. да је крепка воља сиромаша у стању и оно произвести, чему се силни и богати онда смеју, кад идеју чују. 3. да се за честите и за живот спремне и употребителне младиће свет отима, који ће га к' себи привући, да му хасни,⁹³ да му дом и општество дичи и оплеменава. 4. да јунацима Бог помаже, с' којим сам се ја доverk бавио и усрећавао, најпре по ограничењу ума у вероисповедној науци, а после и до данас једнако по уверењу и убеђењу. Да га свуда нађе, гди га год несрећни не налазе.

Оно исто природе испитање, што гдикоје несретнике у материјалистично мудровање заводи, и блудећима по безкрајном мисли царству ту изреку измами „да свуда Бога тражише, али да га нигде не нађоше“. То исто разматрање мене усрећи са убеђењем и уверности да сам свуда налазио једну непрмену савршеност, једну премудрост, једну непостижиму вечну целисходност и досљедност, која никако материји не приличи, нити припада, него ли сили, и то сили духовној и савршеној, од свега независној и у сва утицућој, и опет нас у савршеној делања слободи остављајућој. А то је Бог.

Па и кад га не би било, и онда би ја, за себе духовно усрећити, себи га уобразити морао.

Та већ то бављење човека са тим узвишеном и узвишујућом мисли јемствује мени за биће Бога мога.

⁹¹ Много тога сам претрпео и прегрмео као дечак, знојио се од врућине, дрхтао од зиме.

⁹² Борба за прехрањивање.

⁹³ Да му користе.

У њему тражим и налазим неисцрпиви извор духова мислећих, духова за савршенством чезнућих, духова општности и опет појединости, духова од временитости и од смрти грозећих се и за безсмрћем чезнућих. Јер како има Бога - а има га за цело - има и душе и њеног безсмртија.

У Панчеву мес[еца] јуна 1872.

др Пејчић
вар[ошки]
фисик

Petar V. KRESTIĆ

THE AUTOBIOGRAPHY OF KONSTANTIN PEJČIĆ

Summary

The article presents a critical edition of the autobiography of Konstantin (Kosta) Pejčić, M.D., doctor, author, and national worker. Pejčić was an extremely prominent Hungarian Serb from the first half of the 19th century — he was a personal physician of the Metropolitans Stratimirović and Stanković, and member of the Society of Serb Slavs, Literature Department of the Matica Srpska, Serbian Medical Society, as well as many local societies and organizations. As a practitioner, he worked on educating people, and he is responsible for establishment of a health culture among the Serbs in Hungary. For many years, he served with distinction as a president, lifetime member, and lifetime president, of the oldest Serbian singing society — Serbian Church Singing Society in Pančevo, supervisor of the Tekelianum in Pest, director of the Serb elementary schools and one of the patrons of the Sremski Karlovci Philosophical Gymnasium, as well as the president of the Serb Orthodox Church-School Municipality in Pančevo.

In the 1872 Autobiography, besides descriptions of his school, student, family and professional life, Pejčić devoted most of the text to his role in the Serb movement during the 1848/49 Revolution, and some events related to it, which is most interesting for the researchers of this period. The data gains in importance because of the loss of Pejčić's memoir work, *Outlines of the History of the Serb National Movement in Austria 1848 and 1849*, which contained historical sources and many data about this movement, in which he took active part, first as vice-president, and then as president of the Pančevo County Peoples' Committee, and member of the War Council.

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ

**ПИСМО ВИДИНСКЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ
СРПСКОМ МИТРОПОЛИТУ МИХАИЛУ (ЈОВАНОВИЋУ)
ИЗ СЕПТЕМБРА 1872. ГОДИНЕ**

Апстракт:

У раду је критички приређено и објављено писмо Видинске црквене општине српском митрополиту Михаилу (Јовановићу) из 1872. године, којим га моле за помоћ да један ученик из Видина буде школован у Србији. Дат је изворни облик писма на бугарском, као и његов превод на српски језик. Указано је на значај овог прворазредног извора за истраживање историје српско-бугарских црквених и просветних односа непосредно након формирања Бугарске егзархије као аутономне цркве. Дати су и основни подаци о околностима настанка овог писма.

Key words: Vidin, Serbia, Metropolitan Mihailo Jovanović, Bulgarian Exarchy, letter, education.

У Историјском архиву Видина (Историјски архив Видин), у фонду № 77 К, *Храм Светог великомученика Димитрија*, опис број 1, архивска јединица 1, чува се Копијални протокол Видинске црквене општине (*Исходяћи писма от 1872–1892. год.*). Овај протокол садржи комплетну преписку коју је та црквена општина водила у том периоду. У то време Видинска црквена општина деловала је при Видинској митрополији, старој архијерејској столици, која се тада налазила у новооснованој *Бугарској егзархији*, националној цркви која није обухватала само пределе насељене бугарским становништвом, већ и неке суседне српске области.¹

¹ Нишка митрополија, Нишавска (Пиротска) митрополија... Нишки митрополит Виктор се 1879. као егзархијски владика изјаснио за улазак његове епархије у састав

Копијални протокол о коме је реч добро је сачуван у једној књизи повезаној тврдим повезом, и у њему је комплетан садржај свих докумената који су из те црквене општине отпремљени на многе адресе. Иако нема физичких оштећења, неки преписи докумената нису читљиви због лошег мастила које је употребљавано и временом је потпуно избледело, док се већина предмета чита уз велике тешкоће. Предмети из 1873. уписани су у књигу квалитетнијим мастилом и у знатно бољем су стању кад је читљивост у питању.

У овом Протоколу, на странама 11. и 12, налази се препис писма упућеног српском митрополиту Михаилу (Јовановићу)², са молбом да се заузме да његов доносилац, ученик Коста Д. Велков из Видина, буде примљен у неку од српских школа. Писмо је писано на бугарском језику, по правопису који је утемељио Неофит Рилски и, судећи по садржају, гласило је на доносиоца и било је предато самом Велкову.

Садржина овог писма у великој мери је занимљива за истраживање српско-бугарских црквених и просветних веза у другој половини 19. века, пре ослобођења Бугарске од османске власти. Видин, старо митрополитско средиште, имао је блиске црквене и просветне контакте са оближњим српским областима, а све до 1834. половина Видинске митрополије простирала се западно од реке Тимок, у пределима који су 1833. припали Кнежевини Србији.³ Још током 18. века било је ученика из Видина и околине који су учили у српским школама у Хабзбуршкој монархији, или по неким од српских манастира, док су пребегавања свештеника и монаха у области под контролом кнеза Милоша због нередовних прилика у северозападној Бугарској под османском власти била честа.⁴

Српске митрополије, и био је потпуно одан митрополиту Михаилу. Сава еп. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 80–81.

² Иако у писму није наведено име, већ само титула српског митрополита, сасвим је сигурно да је писмо упућено тадашњем српском митрополиту Михаилу, који је на том положају био у два наврата, 1859–1881, и 1889–1898. Исто, 328.

³ Од тих области и од делова Нишке митрополије створена је 1834. Тимочка епископија Српске митрополије. О томе опширније: Недељко Радосављевић, *Тимочка епископија по Попису из 1836*, Историјски часопис LII, Београд 2005, 257–272.

⁴ Исти, *Видинска митрополија 1739–1834*, Историјски часопис XLIX (2002), Београд 2003, 172–174.

Од стварања Кнежевине Србије, 1830, и уређења њеног школског система повећавао се број Бугара из Видина и околине који су у њеним школама стицали знања. Под српским утицајем је у северозападној Бугарској већ двадесетих година започео да се изграђује школски систем по узору на нормалне школе у Хабзбуршкој монархији. Школа са разредним и часовним системом, која је отворена у граду Враца 1822, дело је српског учитеља Константина Огњановића, који је ту прво дошао као приватни учитељ деци из чорбацијске породице Хаџи-Тошевих, а затим је отворио школу која је имала многе полазнике. У њој су се, поред практичних знања, учили и класични језици. Неколико месеци пре тога Огњановић је радио као учитељ и у Видину.⁵

У каснијем периоду школа у Видину радила је у континуитету до ослобођења под окриљем црквено-школске општине. Неки од пописа ученика, које је сачинио Атанас Стојанов Едрефовски, полиглота широког образовања и један од најпознатијих учитеља који су радили у том граду, указују на могућност да је, судећи по именима ђака, поред Бугара и Влаха, међу њима било и Срба.⁶ Али, како је квалитет образовања у бугарским школама још увек био превише скроман, многи полазници су се опредељивали да стицање образовања наставе у Кнежевини Србији, па је шездесетих и седамдесетих година велики број Бугара учио у српским гимназијама, Београдској богословији и на факултетима Велике школе. Неки од њих били су од основне школе у Србији и једини књижевни језик којим су писали био је српски, па су на њему писано комуницирали и међу собом.⁷

⁵ О Огњановићевој школи опширније видети: Валерия Тарашоева, *Константин Огнянович (1798–1858)*, Известия на музеите в северозападна Бългaрия, том 28, Враца 2000, 123–130.

⁶ Атанас Стојанов Едрефовски, *Попис ученика Видинске школе извршен 1865–1866. године*, Државен архив Монтата, Фонд 45, опис 1, арх. јед. 14. попис је извршен по деловима видинске вароши. Сам Едрефовски годину дана учио је у Неготину. *Атанас Стојанов Едрефовски, инвентарен опис*, Монтана 2001, 3.

⁷ Симо Соколов, студент Историјско-филолошког факултета Велике школе из Трна и командант добровољачке чете која се у српској војсци борила у рату за независност против Османског царства 1876, водио је на српском језику преписку са појединим Бугарима из Видина и других места. Ти Бугари школовани су у Србији, а неки од њих имали су у њој и чиновничку службу. *Јован Попов Симу Соколову*, Видин 1872, БИА, фонд 34, арх. јед. 2, 7–8.

Писмо за српског митрополита, дато Кости Д. Велкову, открива неке од његових биографских података. Велков је свакако био један од бољих ученика видинске, или неке друге бугарске школе, јер, у супротном, не би био послат у Србију. Поред тога, и његово друштвено порекло јасно се може претпоставити, јер се у писму наводи да му је фамилија била једна *од првих у граду*, али да је, због *несталности људских послова* изгубила своје благостање и запала у сиромаштво, које га је спречавало да, упркос жељама и способностима, настави школовање. Реч је, дакле, о једној од богатих видинских чорбаџијских фамилија, чије је богатство нагло нестало због неуспешних послова или ризичних финансијских операција. Та фамилија је, међутим, још увек имала довољно ауторитета у Видинској црквеној општини и круговима око Видинске митрополије да њен члан буде препоручен за наставак школовања у Србији, практично за стипендисту српске владе.

Обраћање српском митрополиту Михаилу, такође, није било случајно. Митрополит је активно помагао просветну делатност у Кнежевини Србији, посебно школовање словенских османских поданика у српским школама, а његова комуникација са бугарским црквеним средиштима била је интензивна. Пример за то је Рилски манастир, ставропигијална лавра, у коју су с његовим благословом долазили српски ходочасници, и стизале српске штампане богослужбене књиге, док су се рилски монаси у српској државној штампарији вежбали у послу за рад у будућој манастирској типографији.⁸

И ово писмо потврда је тадашњих добрих односа Српске митрополије и Бугарске егзархије, која је у време његовог настанка још увек била у сукобу са Васељенском патријаршијом.

У наставку се даје текст документа у целини, на бугарском језику, писан правописом Неофита Рилског, који је тада био у употреби. Изостављене речи и изостављени делови појединих речи стављени су у угласте заграде. Део текста који није било могуће прочитати означен је са три тачке у угластим заградама. Због лошег стања у ком се налази, није било могуће документ фототипски приложити.

Поред текста писма на оригиналном, бугарском језику, дат је и превод овог занимљивог документа на српски језик, чиме је његово коришћење додатно олакшано.

⁸ Р. Камбурова-Радкова, *Рилският манастир през възраждането*, София 1972, 168–170.

ПИСМО ВИДИНСКЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ СРПСКОМ МИТРОПОЛИТУ МИХАИЛУ

Видин, септембар 1872.

*Видинска црквена општина српском митрополиту. Моли га да
ученика Косту Д. Велкова из Видина смести у неку од српских школа.*

До Нѣгово Високопрѣосвященство Сербскій Митрополитъ
Господина Г[осподи]на [Михаила]

Всепокорна молба
на Видинска-та Българ[ска] Община

Носитель-тъ на настояще-то ни [писмо] Коста Д. Велковъ
родомъ изъ нашій градъ, принадлежеше на една от първи-тѣ ни
тукишни фамилии, но непостоянность-та на чловѣчески-те работи
лиши и фамилия-та му и него отъ първо-то им благосъстояніе и ги
хвърли въ рѣда на сиромаси-тѣ. При това, горѣреченый Коста, като
имаше силно желаніе да постъпи въ нѣкое училище за по-високо
образование, намѣри се оскуденъ отъ потрѣбнитѣ срѣдства. Но
подбуденъ отъ желаніе за наука и с надѣжда на благотворително-то
Сербско правителство, той тръгна за Бѣлградъ за да се образува въ
нѣкое отъ Сребски-тѣ учебни завѣденія. Наша-та община, като
полага голѣми грижи и жертви за местно-то образование на млади-
тѣ, [се] намѣрва несъстоятелна да подпомогне въ тоя случай
помѣнатиго Коста, за това се отнасяме съ наст[о]яща-та си
смирена молба, къмъ Ваше Високо прѣосвященство да Ви
помолиме да помогнете на тоя нашъ съотечественникъ, като сме
увѣрени, че отъ него ще има полза тукашно-то наше
народонаселеніе, кое-то ся лишава отъ хора способни кои-то да
распространяватъ добры-тѣ и полѣзни познанія помѣжду него.

Съ надѣжда, че молба-та ни ще стане приета, останахме, Ваши почитатели,

Училищ[но] Настоятелство.

Видинска Община.

[...]⁹ Септемвр[ия]

1872.

Опис документа:

Препис се налази на 10. и 11. страни Протокола, формата 24,5 x 20,5 цм. Писан је црним мастилом, а сам текст у великој мери је избледео и веома је тешко читљив.

Исторически архив Видин, No 77 К, Храм Св. Вм. Димитри, град Видин, опис 1, архивна единица 1, лист 11-12.

Препис

ПРЕВОД

Његовом високопреосвештенству, митрополиту српском, Господину Господину [Михаилу], препокорна молба Бугарске видинске општине

Доносител овог писма, Коста Д. Велков, ученик из нашег града, припадао је једној од првих овдашњих фамилија, но несталност људских послова лиши његову фамилију претходног благостања и избаци их међу сиромашне. При том, горепоменути Коста имаше јаку жељу да ступи у неку школу за више образовање, али се нађе оскудан у потребним средствима. Међутим, побуђен жељом за науком и надом у благотворну Српску владу, креће за Београд да се образује у некој од српских школских установа.

Наша општина, која поклања велику пажњу и сноси жртве за образовање младих из нашег места, не може да у том случају помогне поменутог Косту, па зато [он] носи ову смерну молбу

⁹ Нечитко.

Вашем високопечосвештенству да Вас замолимо да помогнете овог нашег сународника, јер смо уверени да ће од њега наше овдашње становништво, које се лишава људи који у њему шире добра и корисна знања, од њега имати користи.

Учитељско настојатељство
Видинске општине
[...]¹ Септемвра 1872.

Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

**SEPTEMBER 1872 LETTER
OF THE VIDIN CHURCH MUNICIPALITY
TO THE SERB METROPOLITAN MIHAİLO (JOVANOVIĆ)**

Summary

The article points to the 1872 letter of the Vidin Church Municipality to the Serb Metropolitan Mihailo (Jovanović) as a first-rate source for the study of church history in the Balkans, and especially history of Serb-Bulgarian church and educational relations. The letter is actually a petition to, with the Metropolitan's recommendation, enable a Bulgarian Vidin student to continue his education in Serbia, taking into account that he displayed great knowledge so far, but, as his family was financially ruined, was unable to continue his education. The text of the letter is preserved in the 1872 Copy Protocol of the Bulgarian Exarchy. The letter proves that, even after the creation of the Bulgarian Exarchy as an autonomous national Church, church and educational relations of the inhabitants of Northwestern Bulgaria with Serbia and the Serb Metropolitan, continued to be quite intensive. The article presents a critical edition of the letter, and it is also enclosed in its original form, in Bulgarian, as well as in the Serbian language translation. The introduction provides circumstances of the letter's origin, and the importance that the Principality of Serbia had for the education of Bulgarian at that time.

¹⁰ Нечитко.

Милош ЈАГОДИЋ

**ИЗВОД РАТНИХ СТРАДАЛНИКА
У СРБИЈИ 1876. ГОДИНЕ**

Апстракт:

Рад, у виду детаљног табеларног прегледа по селима, доноси податке о броју становника седам пограничних округа Кнежевине Србије који су претрпели штету за време српско-турског рата 1876, као и о броју спаљених кућа и зграда. Оснива се на до сада непознатом извештају владине Комисије за помоћ ратним страдалницима из марта 1881.

Key words: sufferers, houses, buildings, municipality, village, town.

У српско-турском рату 1876. године погранични делови Србије били су изложени упадима турске војске и стога су претрпели извесне штете. Српска влада је *Законом о измирењу државних издатака по ванредном буџету од 1877*, усвојеном 5. августа 1877, предвидела разрезивање ванредног приреза од 3 динара у циљу пружања помоћи пострадалом становништву. Члан 4 предвиђао је формирање посебне Комисије, чији је задатак био старање о помоћи и подела средстава прикупљених прирезом. У складу са усвојеним Законом, влада је 15. септембра 1877. образовала Комисију за поделу прве помоћи ратним страдалницима. Њен председник је био Владислав Вујовић, а чланови Димитрије Матић, Милован Спасић, Никола Стајевић и Стеван Мијатовић; у састав Комисије је 6. новембра 1877. било укључено још пет чланова: Крста Ђорђевић, Драгутин Жабарац, Јован Печеновић, Стојко Димитријевић и Новица Лазаревић. Комисија је прикупљеним новцем куповала углавном храну, семе и пољопривредни алати за угрожено ста-

новништво. Пошто се разрезани прирез није показао довољним, 26. јула 1878. разрезан је додатни прирез у износу од 1 динара. Комисија је радила све до августа 1881, иако су средства за давање помоћи била готово исцрпљена до половине 1880. године.¹

Комисијска акта чувају се у Архиву Србије, у фонду Министарство финансија – Економно одељење; сачувана су само делимично. Међу њима се налази и *Извод ратних страдалника који су по наредби Комисије одређене за давање помоћи истима писани*.² Овај акт садржи податке о броју страдалих домова, укупном броју ратних страдалника, броју способних и неспособних за рад страдалника, броју попаљених кућа и зграда и броју страдалника који нису имали хране, изражене по селима, срезовима и окрузима. Настао је 28. фебруара/12. марта 1881. на основу поименичних спискова ратних страдалника које је Комисија поседовала, а у циљу подношења коначног извештаја Комисије о свом раду министру финансија. Саставио га је Стојко Димитријевић, комисијски рачуновођа; написан је на 14 страница. Приложени документ пружа детаљан увид у страдање становништва Србије 1876. године, осветљавајући на тај начин овај мање познати аспект српско-турског рата.

¹ М. Јагодић, *Последице упада Турака у тимочку и моравску долину 1876. године*, *Развитак* 203–204 (2000), 143–149.

² АС, МФ-Е, 1881, Ф Х Р 1.

Miloš JAGODIĆ

THE EXCERPT OF 1876 WAR SUFFERERS IN SERBIA

Summary

The article presents data on the damage caused by the 1876 war against Turkey to the inhabitants of seven border areas of the Principality of Serbia. The published document represents a detailed tabular overview of the number of casualties, burned houses and buildings, individuals capable and incapable of work, and people without food — all composed based on the information of the Government Commission for the Aid to War Sufferers of 12 March 1881. According to this data, 71,812 persons in 246 villages suffered damage. Of them, 31,862 were deemed capable for work, and 39,701 incapable; the total number of burnt houses and buildings was 8,933, and 35,014 people were without food. The document is kept in the Archive of Serbia, in the Ministry of Finance Fund — the Economic Department.

Владимир ЈОВАНОВИЋ

ПИСМО ЈЕДНОГ РАЗОЧАРАНОГ ЧИНОВНИКА ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Апстракт:

Писмо Јована Милићевића Јовану Ристићу из 1880. године, представља занимљив документ времена. Реч је о личној исповести јавно униженог државног званичника, чија је се једина погрешка састојала у томе што је сматрао да закон важи за све подједнако, били они београдске „газде“ или обични грађани. Казнени премештај овог полицијског званичника из Београда у Књажевац, сведочи о томе да Милићевић није схватио пун значај промена и пораст политичке моћи економске елите српске престонице, крајем 19. века.

Key words: Jovan Ristić, Jovan Milićević, 1880 police.

Епоха либералске управе Србијом, која је започела после погибије кнеза Михаила Обреновића, завршила се крајем 1880. године. Са њом, је нестајало и превласти чиновника као извршилаца највиших налога централне власти над осталим члановима друштва. Током последње године постојања либералског кабинета посвуда су већ били приметни знаци да је период класичне бирократске владавине земљом на заласку. Ратови из 1876–1878. године убрзали су дубоке промене политичких и економских односа снага. О томе је нарочито сведочила нарасла моћ појединих личности из света крупног капитала, груписаних у самој престоници.

Феномен срозавања угледа полицијских чиновника као парадигма укупних промена, веома је сликовито изражен у једном од приватних писама Јована Милићевића упућеног Јовану Ристићу јуна 1880. године. У њему је ухваћено неколико битних детаља који

сасвим јасно указују на постепени преокрет на друштвеној сцени. Тај процес обележиће последње деценије XIX и почетак XX века.

Јован Милићевић заправо је био сведок гашења једног света насталог још у време кнеза Милоша.¹ Био је то свет у ком нико није смео да противречи ауторитету полицијског чиновника, био он обичан тежак, сеоски кмет или угледни трговац београдске чаршије. Јован Милићевић, међутим, доживео је управо то да га из Београда истерује један дрски и предузимљиви трговац. Иако на високом положају члана Управе вароши Београда, овај полицијски чиновник дошао је у сукоб са једним од првих трговаца српске престонице, Јефтом Павловићем. Услед тога он је по казни био премештен на положај помоћника начелника у једном од забачених округа источне Србије.² Било је то деградирајуће искуство, које је аутора понукало на то да се обрати политичком патрону тренутног поретка, Јовану Ристићу.

У врло отвореном и критичком тону Милићевић открива суштину промена које су се у Србији догодиле. Чиновници су свуда у дефанзиви док грађани, а нарочито трговци, „преузимају“ главну реч у друштву. Повезивање економске и политичке моћи, њихово

¹ Јован Милићевић спадао је у ред мање познатих полицијских званичника. Рођен је у Јагодини 1843. године. У полицијску службу ступио је 1864. године, као писар Подринског окружног начелства. Године 1866. био је писар Беличког среза. Почетком седамдесетих више година налазио се на позицији писара Полицајног одељења у Министарству унутрашњих дела. Године 1874. постао је секретар Ваљевског окружног начелства. Крајем 1875. преузео је дужност начелника Темнићског среза Јагодинског округа, а крајем 1876. начелник је Пожаревачког среза у Пожаревачком округу. Године 1880. налазио се на положају члана Палилулског кварта Управе вароши Београда. После сукоба са утицајним представником трговачке елите престонице Милићевић је неколико наредних година провео у провинцији, и то најпре на месту помоћника окружног начелника у Књажевачком округу, а затим у Ћупријском. Године 1889. Милићевић се накратко нашао на месту секретара Министарства унутрашњих дела, што је била и највиша тачка у његовој полицијској каријери. Убрзо након тога он је пензионисан. У списковима званичника Краљевине Србије за касније године његово име могло се наћи у списку пензионера за варош Београд.

² Недуго затим сасвим слично искуство имао је још један званичник на положају члана Управе вароши Београда. Био је то Танасије Миленковић, чувен касније по својим криминалистичким приповеткама. Због сукоба са београдским трговцима, браћом Фичо, он је са престижног положаја у престоници био послат за помоћника окружног начелника у Алексинацу.

стапање и уздизање, Милићевић види као опасну претњу будућем развоју земље.³ И док полицијски чиновници све чешће падају у немилост, уз честе премештаје с краја на крај Србије, трговачко-рентијерска елита престонице јачала је из године у годину. Њена моћ није лежала у стручности и верном служењу држави и народу, већ у новчаној маси која је расла са сваким новим послом.

Та иста елита, која је државне званичнике третирала као своје личне служитеље, зарађивала је одлично послујући управо с државом. У монографији *Успон Београда* Јефта Павловић приказан је као један од стубова београдског друштва. Велетрговац хартијом и канцеларијским материјалом, искључиви снабдевач државне штампарије, оснивач Београдског кредитног завода, затим управни члан Народне банке, члан управе Београдске берзе и општински одборник, Павловић је биран и за народног посланика вароши Београда, 1884. године.⁴ Насупрот томе, Милићевић тог истог човека разоткрива као особу која некажњено врши противзаконита дела само зато што је газда.

Овај занимљив документ налази се у фонду Јована Ристића, у Архиву Српске академије наука и уметности, под сигнатуром – III/7; 3/1342. Језик и стил прилично су архаични, а понегде и сасвим неправилни. То није била необична појава чак ни међу вишим полицијским званичницима Кнежевине Србије.

³ Постоји мноштво других примера, почев од осме деценије XIX века, који откривају да стрепња Јована Милићевића није била претерана. (АСАНУ, 9327/XI, М. Милићевић, *Дневник*).

⁴ М. Костић, *Успон Београда*, I, Београд 1994, 65–67.

Почитајими Господине,

Полазећи овамо, био сам слободан изјавити вам, да моје здравље није добро. То је, Господине, истина. Трећа је година, како ја непрестанце трошим на поправку здравља. Све што сам могао уштедети од плате, то сам морао потрошити на ту потребу. И сада морам у коју минералну воду. Ради чега тражио сам одсуство.

Поглавито је то и узрок, што сам тражио и очекивао да ми се даде служба у Гл. Контроли или Управи Фондова.⁵ О томе био сам слободан писати вам из Пожаревца; а то сам ставио и у мојој кондуитној листи⁶ као члан Управе.⁷

Имам болове у ногама. Ако се ни ове године непомогнем бањом, једва да могу опстати у полицијској служби.

Од неколико година треба полицијском чиновнику изванредних пожртвовања и напрезања душевних и телесних, па само унеколико да задовољи свој позив и очекивања владе. Ко није доброг здравља, томе није могуће ни толико.

Никада нисам остављао места сумњи о вашим добрим намерама наспрам мене, па с тога нисам ни наглио разлагати вам околности мога живота, али помишљао сам говорити вам о

⁵ Главна контрола као званична установа за прегледање државних рачуна, и Управа Фондова као централа која је управљала различитим државним приходима биле су надлештва у која су слати многи полицијски чиновници пред сам крај њихове каријере. Сместити чиновника у та надлештва значило је понудити му мирнију и мање стресну службу но што је била полицијска.

⁶ Кондуит-листа била је претеча чиновничких службених досијеа. Била је то званична биографија са хронолошким списком званичних позиција, које је сваки чиновник заузимао током каријере. Допуњавана је новим подацима једном годишње, а у њу су били уписивани и детаљи о чиновниковој стручној спреми, висини плате, знању језика, пореклу и брачном статусу. У њој је била и оцена прилежности и квалитета рада чиновника, које је процењивао његов непосредни канцеларијски старешина. Сам чиновник је у кондуит-листу могао да унесе и своју молбу за премештај у неко друго место службовања или у другу струку.

⁷ Полицијски члан био је званичан назив старешине једног од неколико квартава Управе вароши Београда, која је чинила престоничку полицију.

чиновничком животу, уколико је исти у тесној свези са јавним животом нашим.

Имао сам час[т], при поласку у Књажевац, да ми напоменете, да вам пишем. Узимам слободу то учинити у следећем:

Од чиновништва, нарочито од полицијског, много се очекује. Тражи се да чиновници врше закон, да потпомажу остваривање политичког правца владе, а уз то и да су популарни.

Чиновници, који, као код нас полицијски, имају силество⁸ задатака, већ по самом томе не могу бити популарни. Настојавати да народ живи по прописима закона, имати дужнос[т] употребљавати принудне мере, па опет бити популаран, то Господине, мени се чини, није могуће ни у старим образованим државама, где је народ кроз векове и школом и иначе, постојаном државном дисциплином спреман за државни живот, па где је многи и из очеве куће понео у грађанско друштво свест о грађанским правима и дужностима. Како тога може бити у нас, где је већи део народа још у прастарим саможивим појмовима? Ма да имамо већ 10 година уставног живота, ма да има доста грађана ангажованих за уставнос[т] и групираних око исте, опет их је незнатан број од тих, који неби вркочили⁹ кад би чиновник у име закона, ма и на фини начин, противстајао њиховим саможивостима и застрањењима.

Осим тога на полицијско чиновништво, нарочито од 1873., подизала се тенденциозна граја и у законодавству¹⁰ и иначе, појединци су лажно кондуитисали чиновнике, чиновници су гањани, појединци су то после на штету службе и чиновништва зло проносили по народу. Уз то дошао је онај закон, којим је општинским властима дата превага у казнењу иступа, и онај други о постављењу кметова у сваком случају од стране збора.¹¹ Та два закона са оним околностима, што их споменух, бацили су у засенак државне чиновнике декретоване¹² да се преко њих врши државно право.

⁸ *Силество* – мноштво.

⁹ *Вркочити* – негодовати.

¹⁰ Реч је о облицима отпора владајућем политичком поретку, који се јављају кроз скупштинску опозицију, критичке осврте у штампи и јавно изговорену реч, по објављивању устава из 1869. године.

¹¹ Сеоски збор било је тело сачињено од свих чланова сеоске општине са правом гласа. Збор је, макар формално, учествовао и у одлучивању око избора општинских званичника.

¹² *Декретован* – именован.

Они, који су обузети појмовима дивље слободе, а можда и навалице¹³ траже неред, врло добро користе се овим законима, који и иначе тврдом оградом одвајају народ од државних органа. Сада у народу више имају маха поједини себичњаци, но државне власти.

Тако данас полицијско чиновништво стоји дискредитирано и дубоко пропало, а код оних, који све наопако тумаче народу, као посве штетна по народ установа, па се од стране истих тако и црта народу.

Ако данас полицијско чиновништво одговара назначајима¹⁴ закона и владе, то се више има приписати случајевима, но његовом ауторитету и средствима, што би их оно као имало каквих. Докле, по окружним варошима, има код начелства 4-5 пандура за вршење службе до среских канцеларија – општински кметови имају по двапут толико пандура и патролција, којима апсолутно они располажу, те по томе и по закону и казненој власти (допуна § 4. полиц.[ијске] уредбе), сваколика сигурност, па и самих чиновника, стоји у рукама кметова, до доброте срца и памети истих.

Налазећи се у оваквим околностима, полицијско чиновништво мора се и сувише напрезари а без успеха.

При поласку мом, ви сте имали доброту обратити ми пажњу на умеравање темперамента.

Истина нисам флегматик, ленштина, али опет ја у мојој дужности никада нисам пренаглио, нити узроком темперамента, ни иначе ма чиме учиних што против закона.

Свакоме, са којим сам имао посла као чиновник, давао сам познати да нисам механција, но вршилац закона. Редак је био грађанин који ми је, нарочито у палилулском кварту, дошао са потребном пристojности, а већина долазила је као што се долази у механе најнижег реда. Било је и безобразних напада и претњи у канцеларији. Тако што достојно сам одбијао и од себе и од млађих. Сматрам за дужност штитити ауторитет полицијске власти, докле год се може по законима.

Оваква одбијања, да грађани не тлаче чиновнике, и још једно два случаја, могла су вам дати повода, навестити ми умеравање темперамента. Једна је прљавштина и по закону кажњива утаја

¹³ *Навалице* – намерно.

¹⁴ *Назначај* – упутство.

Јевте Павловића београдског трговца. Према њему ја сам чинио што ми је по закону била дужност, не обазирјући се на то, што је он газда. Газда и сиротиња равни су пред законом.

А што је законом од 1875. г[одине], којим је допуштен кривични поступак у смотрењу личне и имовинске сигурности, судовима дато пространо поље да и у стварима кажњивих повреда права, могу терати политику и партајство, то се чиновника полицијске струке не сме тицати. Он има да чини своју дужност, необ[а]зирјућ[и] се како ће суд узети, јер ако би то погађао, вечито би остао укочен, те ништа неби смео ни радити. Та и Касациони суд¹⁵ ради час овако, час онако.

Ако Јевти, директору извесног куплераја, није доста што се до сад, можда ослободио кривичне одговорности по претпоставкама односно свог богатства, ако му није довољно што се сам г. министар унутр.[ашњих] дела¹⁶ интересирао за његову ствар, јер је распитао да није учињена погрешка, ако Јевти није доста што је био по Београду пронешен глас да ћу бити премештен из Београда – па узажели да и сав српски свет знаде стање ствари, ја сам готов да исту и јавности предам.

Што се тиче овамошњих прилика, уколико сам их досад могао проучити, чини ми се да је једва могућ какви други поступак но онај, којим је влас[т] чинила своје до последње промене окружног начелника, ма да је депутација од имућнијих грађана, доласком у Ниш Његовом Височанству Књазу, ту промену тражила.

Имућнији грађани у нас преотимљу мах. Њима се чини све. Они дају тон државном животу, а међутим они су најмање патриотични. Чиновништво се повлачи. Овамо је „Видело“¹⁷ доста распростра. „Исток“¹⁸ само у 4-5 егземплара¹⁹ долази за цео округ. То је готово све чиновницима.

¹⁵ Касациони суд био је највиша судска инстанца у земљи, која је контролисала одлуке и решења нижих судских органа. Након разматрања пресуда нижих судова и саслушања молби и жалби заинтересованих страна Касациони суд доносио је коначну одлуку о проглашењу пресуде, која би тиме постајала правоснажна.

¹⁶ Министар унутрашњих дела у том тренутку био је Јаков Туцаковић.

¹⁷ Политичко гласило блиско младоконзервативцима, скорашњим оснивачима Напредне странке.

¹⁸ Полузваничан политички орган српских либерала.

¹⁹ Егземплар – примерак.

Имам час[т] и слободу послати вам у верној копији ово решење ово-окр.[ужног] Суда, из ког ћете видети, како је исти Суд пресудио: да је пречи општински полицај, за полицијске ствари, од помоћника начелн.[ика].

Са свију страна рушење важности државне власти!

Начелство није се жалило Касацији против овог решења те је тако овдашње грађанство остало у уверењу: да општинска аутономија доиста нема никаквих граница.

1. Јуна 1880.
Књажевац

Са особитим поштовањем
ваш

Јов.[ан] Милићевић
помоћн.[ик] начелн.[ика округа]

Vladimir JOVANOVIĆ

THE LETTER OF A DISSAPOINTED BUREAUCRAT TO JOVAN RISTIĆ

Summary

Serious clashes between important social groups of one society, and changes in inner rings of power, often are first obvious signs of new order of values that would prevail in future. In Kingdom of Serbia this phenomena could be reached and better understood through various and different symptoms in the last quarter of 19 Century. One of most common example was animosity and distrust that was raising high between officials of Serbian state police, and influential and politically connected Belgrade merchants, as typical representatives of new elite of financial magnates. Curiously enough, in direct confrontations between the “old elite” represented by state officials, and powerful Belgrade merchants, police authority was to become a victim of more sophisticated and potent plutocracy of Serbian capital. Those police officials who were unfortu-

nate enough to act strictly by the letter of law, and tried to restrain financial and other misdeeds of economical elite, were usually treated as sacrificial goats. Being sent almost immediately to new positions in the provincial areas, far away from capital, they were deliberately degraded and publicly humiliated, to make an example for the other officials not to follow their steps. The document, published in this volume of *Miscellanea*, is a private letter of one of the recently sanctioned police official, Jovan Militchevich, who wanted to clear his god name and to offer his side of a story to the most important political figure in Serbia, Jovan Ristich, in the year 1880. In the same time, the author is associating his personal misfortune with a wider picture of Serbian society, being sure that the rise of political power of wealthy will additionally weaken position of public officials as a group.

Мира РАДОЈЕВИЋ

ИВАЊДАНСКИ АТЕНТАТ И МЛАЂА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА Случај Божидара В. Марковића

Апстракт:

Документ који објављујемо, записник са саслушања Божидара В. Марковића од 15. јула 1899. године, једно је од оних сведочанстава који показују политичка расположења млађе интелигенције према династији Обреновић, како њеној унутрашњој тако и њеној спољној политици.

Key words: The Kingdom of Serbia, the Obrenović dynasty, St. Ivan's Day assassination, Martial court, political generations, intellectual elite, Radical Party.

У историји Србије и српског народа многе су се историјске личности због недостатка извора „сакриле“ од својих истраживача. Већина историчара сусретала се са том препреком у којој треба тражити један од важнијих разлога што нам је историографија још увек релативно сиромашна биографијама, нарочито оних људи који се нису налазили у најужим круговима државника, политичара и научника. На које су све начине нестајале приватне хартије, неопходне у свим покушајима трагања за нечијим животом, и колико су на то утицале политичке околности и бројни ратови, познато је. Према сећању Ђорђа Симића,¹ на пример, због страха од полицијских претреса и судских оптужби у време Ивањданског атентата масовно су уништаване заоставштине, преписке и друга

¹ Ђорђе Симић (1843–1921), дипломата и државник. Био је посланик у Петрограду, Бечу, Цариграду и Риму, сенатор и председник владе у време владавине Александра Обреновића. Написао је 14 књига, међу којима су и његове успомене (1888–1921), чији су део сећања на Ивањдански атентат. Видети: А. Столић, *Ђорђе Симић. Последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003.

лична документа.² Али, како то понекад бива када се историја нашали са својим учесницима и жртвама, управо захваљујући полицијској истрази до нас су дошла приватна писма неколицине оних којима је суђено у процесу вођеном поводом атентата, као и њихових пријатеља.

У историјској науци није позната судбина хартија Божидара Марковића, Милана Марковића, Милорада Драшковића и многих других. Празнине из њихових живота попуњаване су познавањем личних фондова и збирки сарадника и истомишљеника, што је често недовољно, поготово у настојањима да се открије утицај „школског другарства“ на заједничко сазревање и опредељивање тзв. политичких генерација.³ У историографији је делимично већ уочено да су припадници генерације рођене 70-их година XIX века стасавали утичући једни на друге, формирајући се под притиском политичких прилика и притисака, војних победа и пораза. По оцени Владимира Ћоровића, њихово детињство и младост испуњавали су „најмрачнији и најружнији догађаји новије српске хисторије: унутрашње борбе између радикалне демократије и својевољног и суровог краља Милана, зајечарска буна, српско-бугарски рат, породичне борбе у династији, абдикација Миланова, грубост намешности...“.⁴ Они који су у то време рођени имали су одиста много тога заједничког. Према истраживању Ане Столић, то је била

² „Нико од нас није био сигуран да му полиција неће једне ноћи банути у кућу, претрести стан и из најневиније преписке или интимних, за своју личну употребу записаних, мисли и рефлексија створити кривицу, која га је у најмању руку могла стати слободе. Услед тога страха многи и многи су поништили из својих домаћих архива све што би се ма на који начин могло довести у везу са ивањданским догађајем или дати повода за њихово кињење. Ко зна колико је драгоценог историјског материјала пропало преко лета 1899. године!“ (Dj. Simić, *Ivanjdanski atentat*, „Arhivist“, 1–2 (1963), стр. 75).

³ По мишљењу Ане Столић, пријатељство из школе имало је велики значај у „зачињању политичких странака и груписању главних личности у политичке партије“. Као пример она је навела да су прваци Либералне странке – Јеврем Грујић, Димитрије Матић, Јован Белимарковић, Стојан Бошковић и Алимпије Васиљевић – били вршњаци и школски другови, као што су то били и „младоконзервативци“ – Милутин Гарашанин, Милан Пироћанац, Љубомир Каљевић, Милан Кујунџић и Стојан Новаковић (А. Столић, н.д. стр. 199). Слична појава запажена је и у Самосталној радикалној странци.

⁴ В. Ћоровић, *Портрети из новије српске историје*, приредио Д. Т. Батаковић, Београд 1990, стр. 220.

потпуно нова генерација политичких људи, која је у политички живот ступила на прелазу векова.⁵ „Позајмљујући“ једну мисао Велибора Глигорића, везану за појаву „Српског књижевног гласника“, могли бисмо рећи како се у тој генерацији нови век растао са старим.⁶ Поред поменутих личности, припадали су јој Јован Скерлић, Милан Грол, Војислав Маринковић и више других, чија је политизација, започета у средњошколским данима,⁷ настављена на Великој школи,⁸ а завршена крајем XIX и почетком XX века. У том

⁵ А. Столић, *Странацка генерација 1878–1903. У: Српске политичке генерације (1788–1918)*, зборник радова, Београд 1998, стр. 105–112.

⁶ *Скерлићева споменица*, зборник радова, Београд 1964, стр. 11.

⁷ Сећајући се састанака матураната из Војводине и Србије, одржаних средином 90-тих година у Новом Саду, Сремским Карловцима и Београду, Лаза Поповић је запажао да је „србијанска група“ била реалнија од „пречанских група, које су биле наивније и више нагињале романтизму“. У томе је видео пример „како се конзеквентно и тотално преноси(о) штаб српске културе из пречанских крајева у Србију“, у „врући и бучни“ Београд, који је „према Сремским Карловцима и Новом Саду – према сиротињи, мајушности и туђини – био један велики, бујан, и главни српски град“. Организованошћу, енергијом, зрелошћу и озбиљношћу београдски ђаци далеко су надмашивали „пречанске“. Јован Скерлић, „агилан, зрео, разуман“, изгледао је „као човек међу децом. У њега се веровало, и за њим се ишло“. Војислав Маринковић је држао говоре од којих су, поред ђака, „зинули и наши стари, слушајући га“. Милан Грол је „још онда састављао програме и правила“, а Божидар Николајевић тако глумио и рецитовао да су „сви били усхићени“ (Л. Поповић, *Јовану Скерлићу*, „Нова Европа“, књ. IX, бр. 16, 1. јун 1924, стр. 484–486). О ђачким побунама у Србији и о ђачким дружинама које су се претварале у трибине за испољавање политичких расположења видети: Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд 1962, стр. 9; В. Тешћ, *Школе и настава. У: Историја српског народа*, VI–2, Београд 1983, стр. 521.

⁸ По речима Бранислав Миљковића, великошколци су учествовали у „свим облицима националног и друштвеног живота Србије“. Убацивали се у „све сукобе, на зборовима и демонстрацијама, због насртања власти на грађанске слободе, тражећи слободоуман устав, протестујући против реакционарних устава, или самовољног укидања устава, мешајући се чак и у династичке размирице“ (Б. Миљковић, *Ђаци и студенти до Првог светског рата. У: Београд у сећањима 1900–1918*, Београд 1977, стр. 76). Сличне су биле и успомене Милана Грола, по коме је политика на Великој школи „ишла до безумља“. По читаве ноћи великошколци су дискутовали у клубовима код „Два побратима“, „Два јаблана“, „Два сокола“ и „Руске круне“, препирали се на дугим конференцијама и зборовима у „Побратимству“. Један од њихових зборов трајао је три дана; јер, Велику школу политика је „држала у грозници тих година као никада пре ни после“ (М. Грол, *Из предратне Србије. Утисци и сећања о времену и људима*, Београд 1939, 31, стр. 129).

процесу збивања око Ивањданског атентата један су од оних пресудних момената, поред осталог, и због тога што се тада зачала једна готово више морална него политичка узбуна, пре свега млађе интелигенције, и то не само против режима династије Обреновић него и против политичког опортунизма и непоштења уопште. Из докумената које је полиција запленила може се назрети много од те побуне савести, као и од неодвојивог личног и политичког пријатељства групе сумњичених и оптужених. У овом раду одабрали смо изворе везане за истрагу кривице Божидара (Боже) Марковића и једним делом његовог пријатеља Милана Марковића, „правдајући“ избор чињеницом да су до сада у историографији некоришћени, а да много говоре о политичкој солидарности и идејној блискости генерације рођене 70-их година XIX века. Истовремено, реч је о личностима које је историографија на неки начин заборавила, иако су им животи заслуживали сећање.

Име Боже Марковића (1874–1946) налазимо у неколико десетина историографских радова, ретко када у крупном плану, чешће као „човека из сенке“, у понекој реченици или пасусу, у најређем случају на неколико страница.⁹ Реч је, међутим, о човеку чије је деловање везано за Ивањдански атентат, историјат најпре Самосталне радикалне, а потом Демократске странке, „Словенски југ“, Народну одбрану, Фридјунгов процес, Југословенски одбор,

⁹ Један од малобројних радова посвећених његовим политичким и националним ставовима објавила је Љубинка Трговчевић, *Божидар Марковић о унутрашњем уређењу Југославије (1914–1919)*. У: *Стварање југословенске државе 1918. године*, зборник радова, Београд 1989, стр. 339–346. Чланак Ива Милића о сведочењу Боже Марковића на Фридјунговом процесу (1909) не можемо сматрати историографским (И. Милић, *О 30-годишњици Фридјунговог процеса*, „Архив за правне и друштвене науке“, књ. XXXVIII /LV/, бр. 5–6, мај–јуни 1939, стр. 398–403). О њему као правнику написано је више радова. Видети: М. Доленц, *Божа Марковић – покретач институције условне осуде*, исто, стр. 391–398; Т. Васиљевић, *Личност и рад д-ра Божидара В. Марковића*, исто, стр. 407–412; З. Јекић, *Значај дела др Божидара Марковића за развој кривичног процесног права*. У: *Научно наслеђе Правног факултета у Београду 1841–1994*, зборник радова, Београд 1994, стр. 274–282; М. Цетинић, *Наставници кривичних наука на Правном факултету у Београду – историјат европских тежњи*, исто, стр. 290–296; Д. Денковић, *Прилог проучавању улоге професора Правног факултета у борби за слободу научне мисли*, исто, стр. 27–28. Мира Радојевић је у мају 2004. године одбранила на Филозофском факултету у Београду докторску дисертацију *Божидар В. Марковић (1874–1946). Политичка биографија*.

српски Пресбиро у Женеви, Југословенску демократску лигу, Правни факултет, „Недељни гласник“, покушаје српско-хрватског споразума између два светска рата, пучистичку владу Душана Симовића, владину мисију у Сједињеним Америчким Државама.

Милан Марковић (1874–?), чини се његов најближи пријатељ из младости, још је далеко мање познат, мада му ни живот у каснијим годинама није био толико богат политичким дешавањима. Забележени су учешће у студентским демонстрацијама 1894, прва запослења, осуда у време Ивањданског атентата, докторат правних наука у Бону, чланство у Главном одбору Самосталне радикалне странке, место управника Грађанске банке, дужност министра финансија у влади Љубомира (Љубе) Стојановића 1905–1906, први избор за народног посланика 1905, председништво Финансијског одбора Народне скупштине.¹⁰

Двојица школских другова почела су политички живот у студентским демонстрацијама 1894. године, после којих је Милан Марковић кажњен искључењем са Велике школе „на свагда“,¹¹ а Божа Марковић на годину дана.¹² Принудно одсуство искористио

¹⁰ Видети: С. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, књ. II, стр. 687.

¹¹ Исто.

¹² Демонстрације су почеле 16. новембра, када је група великошколаца упала на час професора Андре Ђорђевића. Инциденту је претходило већ изражавано незадовољство великошколаца због његовог избора за професора. Како је на саслушању изјавио Милан Марковић, најистакнутији учесник демонстрација, студенти су сматрали да он нема моралне особине достојне наставника. Пребацивали су му да је – говорећи како је „уједињење српства гола машта, а српство празна фраза“, повредио њихова патриотска осећања, а потом да је као министар просвете неправилно отпустио двојицу наставника Велике школе, знатно повећао своју министарску плату и одбио да дозволи студентима да са друштвом „Обилић“ обилазе унутрашњост Србије. Немири су, и према изјавама осталих учесника, чинили спој политичког незадовољства и чисто младалачког бунта против „неправде“, што је доцније резултирало правом моралном узбуном. У демонстрацијама је учествовало 70-ак студената, међу којима су најбројнији били правници. После више упада на часове Андре Ђорђевића, међусобне туче студената, те физичког напада на професора и његовог потезања револвера настава је била прекинута све до 3. децембра. Академијски суд је на основу Школског закона из 1864. учеснике демонстрација казнио доста строгим казнама. Двојица студената трајно су искључена са Велике школе, једанаесторица на годину дана без права полагања испита, осморица на годину дана са правом полагања, а остали на казне затвором од 5 до 30 дана, које је требало да одслуже у просторијама Велике школе. Видети: Љ. Кандић, Ј. Даниловић, *Историја Правног факултета 1808–1905*, I, Београд 1997, стр. 317.

је да отпутује у Грац и настави студије, али – по свему судећи, није остао пуних годину дана. Исте је године помилован, те је могао да се врати у Србију ради продужења студија на Великој школи.¹³ То је, међутим, био тек почетак неспоразума и сукоба са режимом „последњег Обреновића“.

По завршавању Правног факултета, у септембру 1896. постављен је за практиканта Првостепеног суда у Прокупљу, а у марту 1897. године за писара Првостепеног суда у Лесковцу.¹⁴ Већ у мају те године отпуштен је из службе због оптужбе за увреду нанесену бившем краљу Милану Обреновићу, команданту активне војске. Ток истраге и суђења, који су потом уследили, сведочанство су олакости политичких оптужби тог времена и начина рада судова. За самог Божу Марковића, пак, епилог су имали више од две године доцније, повезујући га са свим радикалима оптуженим за „кривице“ у Ивањданском атентату, а највише са Миланом Марковићем, осведоченим противником Обреновића. Захваљујући документима у судском материјалу познато нам је какви су им били политички погледи у годинама идејног сазревања.

Колеге из лесковачког суда, судије и судски секретари, изјавили су да је 27. априла 1897. године у кафани „Српска круна“ у Лесковцу Божа Марковић казао како је краљ Милан „најпоқваренији човек на свету“.¹⁵ Дознавши за случај, председник суда Светислав Новаковић обавестио је о њему министра правде, који је потом донео одлуку о отпуштању и наложио полицији да поведе истрагу „за дело увреде Његовог Величанства Краља“. Уз то је ишло и решење о „стављању г. Боже под суд“.¹⁶ Истовремено, „неко“ је, према две године касније датој изјави Светислава Новаковића, „учинио доставу ондашњем Министру унутрашњих дела г. Мики Кр. Ђорђевићу да је г. Божа наздравио здравицу Петру Карађорђевићу“. Наређена је истрага, али та оптужба није доказана. Председник Лесковачког суда само је чуо да је оптужени тог дана, враћајући се колима са теренског „извиђаја“, „дишкутовао о историјском значају

¹³ *Биографија Божидара В. Марковића*, Архив Југославије (АЈ), ф. Централни пресби́ро (ЦПБ), 38-107-245.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Пресуда Лесковачког првостепеног суда од 25. фебруара 1899, Архив Србије (у даљем тексту – АС), ф. Ивањдански атентат (у даљем тексту – ИА), 83/35-38.

¹⁶ Изјава Светислава Новаковића од 15. августа 1899 (исто, 83/34-35).

Карађорђа и Кнеза Милоша Великог колико је који привредио ослобођењу Србије“.¹⁷

Не чекајући суђење, Божа Марковић је још једном напустио Србију и отпутовао у Немачку да настави правничко образовање, посебно се занимајући за Кривично и Грађанско право. Студиозно спроведена полицијска истрага поводом Ивањданског атентата, односно обављен претерес „над лицима која су политички обележена као сумњива“,¹⁸ сачувала је писма која је из иностранства упутио родитељима, као и део преписке са пријатељима – Миланом Марковићем, Милорадом Драшковићем¹⁹ и Иваном Павићевићем.²⁰ Те оскудне кореспонденције једини су познати и тиме драгоценији трагови који осветљавају ове године њихових живота.

У Минхену, Фрајбургу и Женеви пред Богом Марковићем се указао до тада потпуно непознат свет из којег је поглед на Србију био ако не бољи, а оно другачији и богатији. У односу на малену српску краљевину нарочито је Немачка деловала огромно, развијено и срећено. У другој средини, која је нудила велика сазнања, није заборавио на судски процес од ког је побегао и чија га је одлука о висини казне чекала, али је он губио на важности. Решен да се врати и казну одслужи када пресуда буде послата, користио је сваки расположиви тренутак да што више види, осети, научи и упамти.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Допис „Иследника по делу атентата на краља Милана и велеиздаје“ министру унутрашњих дела од 17. августа 1899 (исто, 83/65). Према акту Министарства правде, упућеном Лазару Поповићу, председнику Преког суда, 21. септембра 1899, сва судска документа из процеса оптуженима требало је да буду предата овом Министарству, а несвршени предмети враћени надлежним судовима (исто, 147/244).

¹⁹ Милорад Драшковић (1873–1921), првак најпре Самосталне радикалне, а потом Демократске странке, био је министар привреде у владама Љубе Стојановића и Саве Грујића (1906), министар грађевина у коалиционој влади Николе Пашића (новембар 1914 – јун 1917), министар саобраћаја у две владе Љубомира Давидовића (август 1919 – фебруар 1920), министар унутрашњих дела у влади Миленка Веснића (август 1920 – јануар 1921) и две владе Николе Пашића – од 1. јануара до 18. јула 1921. Као творца „Обзнане“ убили су га припадници комунистичке омладине.

²⁰ Иван Павићевић (1869–1925), један од најистакнутијих студената Велике школе, по чијем је завршетку радио као адвокат у Неготину, у судском је процесу поводом Ивањданског атентата осуђен је на 20 година робије, а помилован је 1900. За народног посланика биран је 1901, 1905. и 1912; министар привреде био је 1905, а министар унутрашњих послова 1905–1906. После уједињења 1920–1921. био је владин повереник у Црној Гори.

Затворска врата у Србији прихватао је као неминовност која ће уследити, али не и као нешто чега се треба превише страшити. У иностранству његов дух као да се ослобађао; учио је и сазревао.²¹ Васпитавао је свој укус за све што је лепо, планирајући да по повратку постане правник „каквог Србија неће имати“.²²

Поред родитеља, у свим плановима подржавали су га Милан Марковић и Милорад Драшковић. Сва тројица гајили су личне амбиције, али и успех сваког појединачно доживљавали су као заједнички напредак, не прекидајући контакте, пратећи, бодрећи и помажући један другог.²³ У то време Милорад Драшковић, један од првих политичких људи у Србији који је схватао да националног ослобођења не може бити без економског развоја, путовао је по Француској и Швајцарској покушавајући да што више научи о пољопривреди, посебно сточарству и тајнама прављења квалитетног сира.²⁴ После сусрета који су имали у Женеви, одушевљен „Драшковим плановима“ да нешто слично започне у Србији, Божа Марковић је био уверен како ће тај рад „давати посла читавој генерацији“.²⁵ Исту убеђеност у општу корист ових идеја делио је и Милан Марковић. „Милорадов успех биће и наш успех“, писао је Божи Марковићу. „Море... тешко се пробијамо, али отећемо се. Мало да је да ухватимо маха, па после већ... Ја сам увелико загазио у посао (у Београдској задрузи – М.Р.). Учим и научићу.“²⁶

²¹ „Драшко ми је јавио и о послатој тужби по мојој ствари“, писао је Милану Марковићу поводом писма које му је послао Милорад Драшковић. „И да ми није јавио, ја бих онако учинио, као што је ваше мишљење т.ј. да је примим, јер немам разлога да је непримим. А и кад бих баш хтео, да је не примим, ја то не бих могао да избегнем, јер ово није Србија, већ овде и ствари иду мало другачије. Та предаја се врши преко суда односно држ. тужиоца, на чији позив несмем да изостанем... Свака достава треба бар 3-4 месеца. Ја то све знам и о томе с тога баш нимало не водим рачуна, нити икада о томе мислим. Пут којим они иду по овој ствари не води крају, и та се ствар овако неће свршити још за 2. год. У осталом то ме се најмање тиче сад. Могу чинити што год `оће, све им је дозвољено, а ја на све то ни мало не полажем вредности а ни наде“ (Писмо из Фрајбурга, 3. октобар 1898, АС, ф. ИА, 83/102-103).

²² Писмо из Минхена, 10. јануар 1898, исто, 83/106-107.

²³ Милан Марковић је из Београда слао Божи Марковићу и грађу потребну за рад на докторској тези (Писмо из Фрајбурга, 21. јун 1898, исто, 83/111).

²⁴ Видети: *Споменица Милорада Драшковића*, Београд 1921, стр. 7-17.

²⁵ Писмо из Женеви, 4. март 1899, АС, ф. ИА, 83/92-93.

²⁶ Писмо из Београда, 15. април 1899, исто, 83/117-118.

На другој страни, боравак у иностранству пружао је могућност упоређивања другачијих политичких култура, праксе, обичаја и нарави.²⁷ У мери у којој је могао, преко штампе и ретких политичких брошура, од којих му је неке послао Живојин Балугџић из Минхена,²⁸ Божа Марковић је пратио шта се збива и у Србији. Из Немачке она му је деловала „жалосније“ но икад, као „чудо од земље“ и подручје најгорег „варваризма“. Питао се зашто се у њој тако политички ради и „шта ће на крају бити“, верујући да са краљем Миланом „најпосле мора пропасти“. Јер, „колико он убија наш углед, то се само одавде да видети, где се свако дете спрда с њим и прави поређења“. Његовог сина, краља Александра, називао је „шмокљаном“. Потврду таквих ставова налазио је у страној штампи и поменутих брошурама. „Све је ово својом садржином доста интересантно“, писао је у Београд Милану Марковићу, „и може да да доста лепу слику о нама и нашем стању. Али каква је сва та борба, не могу тачно да знам, и све те вође ове борбе треба, да су свесни тога, да се само на брошурама не сме да заустави, јер Милана брошуре не истераше из Србије, ако мотка то не учини“.²⁹

²⁷ „Пре недељу дана“, писао је Божа Марковић родитељима, „извршени су избори за целу Немачку за њихову скупштину (Рајхстаг) и видео сам и пратио целу ту политичку и изборну борбу, видео каква изгледа, а и односе свију безбројних њихових странака. Био сам и на два збора: партије центрума и либерала. Све ми је ово много поуке дало и кад сам то видео, тек ме је онда заболело, кад знам шта се код нас ради. Тек је ово права борба и тако уређена, да је се милина борити, јер се они боре само за начела а одавно су с тим начисто, да им у њихова права нико не сме да дирне. Замислите, да је овде опште право гласања, непосредно, тајно, слобода штампе велика и говора и збора и да би за њих непојамно било кад би чули, да им то сме неко да покуша да одузме или неко да врши пресију на бираче, па и поред тога борба је врло жива и јака а зборови се непрестано држе пред изборе, и ти су ме избори изненадили кад сам видео како се посећују, али је истина и то да се има шта и да чује. На једном збору – либералном – слушао сам једног професора универзитета који је 2 сата говорио... сутра увече ићи ћу на збор социјалиста, код њих још нисам био. Они су врло јаки у Немачкој и непрестано расту. До сад имају 34 посланика а и прексутра ће сигурно добити још толико. Колико су они страшни за Немачку, што су сви интернационални, па ипак нико не покушава да их скуचाва. А код нас? Ми живимо у мраку, заћустанили (sic!) нас и нисмо у стању ништа да видимо“ (Писмо из Фрајбурга, 21. јун 1898, исто, 83/111-112).

²⁸ Живојин Балугџић (1868–1941), новинар и дипломата, у ово је време живео у Женеви и Минхену. Србију је морао да напусти 1895. како би избегао пресуду због чланка „Рушите Двор“. Вратио се 1903, после смене на српском престолу.

²⁹ Писма из Минхена од 10. јануара и 9. априла 1898. и из Фрајбурга од 21. јуна и 3. октобра 1898, исто, 83/103-104, 106, 108.

Сам се у Србију вратио око 20. маја 1899. године као доктор права.³⁰ Припремајући се одмах за издржавање затворске казне, прихватио је савет Ивана Павићевића да буде вредан и у „апси“, те да се научи „мислити филозофски“.³¹

Лесковачки првостепени суд донео је пресуду 25. фебруара 1899, готово две године после увреде изговорене на адресу краља Милана. Њоме је Божа Марковић осуђен на два месеца затвора, који је требало да му буду рачунати од дана када буде „лишен слободе“.³² Сматрајући, међутим, да је „према величини кривице блага казна досуђена“, апелациони суд преиначио ју је својом одлуком од 7. маја исте године на шест месеци затвора почев од времена притвора.³³ Ту је пресуду потврдио и Касациони суд у Београду 12. јуна 1899. године.³⁴ На основу ње лишен је слободе 24. јуна, истог дана када је Ђура Ст. Кнежевић покушао атентат на краља Милана Обреновића.

Већ у првим реакцијама и један и други краљ обележили су радикале као главне подстрекаче атентата и праве кривце. Радикална странка оптужена је за дело велеиздаје – припремање преврата који је требало да почне убиством краља Милана, а оконча се свргавањем династије Обреновић и довођењем на српски престо породице Карађорђевић. Прогон радикала у Београду и унутрашњости отпочео је неколико сати после атентата, а настављен је наредних дана и недеља. У главну полицију у Београду спроведено је више десетина најистакнутијих чланова Радикалне странке, потом и сви за које се посумњало да могу представљати опасност по постојећи поредак. На основу члана 56 и 38 Устава, са потписом краља Александра и

³⁰ Докторирао је почетком 1899. одбранивши тезу „О српској пороти у упоређењу са немачком, француском и енглеском поротом“. Према истраживању Љубинке Трговчевић, у периоду од 1885. до 1914. године био је један од двојице доктораната из Србије у Фрајбургу. Милан Марковић је то учинио неколико година касније, 1903, у Бону (Љ. Трговчевић, *Докторати студената из Србије на немачким универзитетима од 1885. до 1914. године*, „Историјски часопис“, књ. XL–XLI, 1993–1994, стр. 249–258).

³¹ АС, ф. ИА, 83/119. Милан Марковић га је овако бодрио: „Не бој се, нити замишљај да је све тако црно. Ниси ти ни први нити ћеш бити последњи на путу за Пожаревац. Пустите нека живот иде, јер има ствари, које прелазе границе моћи разумног подешавања...“ (Писмо из Београда, 22. јун 1899, исто, 83/86).

³² Исто, 83/37–38.

³³ Исто, 83/39.

³⁴ Исто, 83/40.

свих министара, 28. јуна издати су са законском снагом, наређење о проглашењу ванредног стања у Београду и подунавском округу, као и уредба „О преком суду“. Велика истрага радикалских „криваца“ и процес против њих добили су тиме и законску подлогу.³⁵

У низу претреса, вршених над свим лицима „обележеним као сумњивим“,³⁶ учињен је и претрес код Боже Марковића – у стану његових родитеља и у затвору нишког окружног начелства, у који је одведен неколико дана раније.³⁷ Оба претреса обављена су истог дана, 10. јула 1899. године. У стану је пронађено шест „сумњивих писама, која су наперена противу постојећег стања и Његово Величанство Краља Милана“: три из Минхена, једно из Женева, једно из Београда и једно без назначеног места настанка. Сва су била упућена родитељима.³⁸ У затворском претресу одузето му је двадестак књига, углавном на немачком језику, неколико десетина примерака немачких и француских новина, два броја радикалског „Одјека“, „4. пакета љубавних писама неке Катарине из Београда“, кутија са фотографијама и гимназијским сведочанством, два нотеса са белешкама, једно писмо Милана Марковића и једна дописна карта Ивана Павићевића.³⁹

Претрес код Катарине Холецеве није донео никакве резултате,⁴⁰ али је код Милана Марковића, чији је стан прегледан 9. јула, полиција имала више среће. Пронашла је два писма Ивана Павићевића, два писма самог Милана Марковића упућена Божи Марковићу и једно његово писмо из Фрајбурга од 3. октобра 1898. године, за чију је садржину полицијски иследник сматрао да „на најдрскији, најбезобзирнији, начин вређа Његово Величанство Краља Александра“ и истовремено предлаже „начин како да се уклони Његово Величанство Краљ Милан из Србије“.⁴¹ Сва писма, осим тог,

³⁵ Видети: Ж. Живановић, *Политичка историја Србије*, књ. 4, Београд 1925, стр. 106-123; К. Д. Јездидић, *Ивањдански атентат и Никола П. Пашић*, Београд 1926; Д. Поповић, *Ивањдански атентат и Русија*, „Српски књижевни гласник“ (СКГ), књ. XXIII, бр. 8, 16. април 1928, стр. 602–613; Ж. Митровић, *Четрдесетогодишњица Ивањданског атентата*, „Политика“, 7–12. јула 1939; Dj. Simić, *n.d.* str. 62-83; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. II, Београд 1990, стр. 94–154.

³⁶ АС, ф. ИА, 83/65.

³⁷ Исто, 83/10.

³⁸ Исто, 83/8.

³⁹ Исто, 83/9.

⁴⁰ Исто, 83/14, 16.

⁴¹ Исто, 83/49.

предата су Настасу Антоновићу, „владином комесару за ислеђење атентата против живота Његовог Величанства Краља Милана“. Ово је као „најопасније“ најпре предато управнику београдске вароши Ристи Бадемлићу, са назнаком да ће доцније бити прикључено осталој документацији.⁴²

За Министарство унутрашњих дела пронађена писма била су више него довољан разлог да Милан Марковић и Божа Марковић буду предати Преком суду, „у судско ислеђење и суђење“, ⁴³ а нишки осуђеник спроведен у Београд.⁴⁴ Како је њихов процес све време заједно вођен као један случај, саслушани су истог дана – 15. јула 1899. године у Београду. Из сачуваних записника са свим иследничким питањима и одговорима види се да се Милан Марковић држао прибраније, не одричући се политичких убеђења, нити онога што је било где написао или рекао, а признајући само оно што мора. Трудио се чак да заштити и колико је било могуће одбрани своје пријатеље и истомисљенике. На питање да ли му је Божа Марковић писао било шта против постојећег политичког стања у Србији, династије Обреновић или неког од њених чланова одговорио је како се не сећа ничега таквог. „А када би вам тако што писао овај Божа“, инсистирао је даље иследник, „или ма који друг шта би ви, као српски грађанин, сматрали за дужност да чините?“ „Чинио бих све што би сваки други свесан и родољубиви грађанин чинио“, одговорио је Милан Марковић. Не одустајући у покушајима да добије директан одговор, иследник га је упитао да ли би у таквом случају учинио „доставу надлежној власти“. На тако постављено питање оптужени је изјавио: „Као што никада нисам и ни у којем случају вршио доставе власти то не бих ни у оваквом случају чинио“.⁴⁵

Према „Протоколу претреса“ у Преком суду, 15. септембра 1899. године, Милан Марковић је молио да му се допусти да пред судом „јавно и слободно говори – кад иначе у Србији нема слободе за њене грађане“. То што је желео да каже судски записничари су овако забележили: „политика Србијина није онаква – какву би сви млађи људи желели. Ова политика, Србијину мисао заборавља.

⁴² Исто, 83/53.

⁴³ Исто, 83/47.

⁴⁴ Исто, 83/13.

⁴⁵ „Протокол испита Милана Марковића, чинов. беогр. Задруге, оптуженог за дело атентата и велеиздаје“ од 15. јула 1899. године у Београду (исто, 83/55-64).

Тражи, да се Српска политика води само у корист Српске Мисли. Данашња пак политика Србијина, политика је самовоље и он је се борио против ње. Доказ су за то, та његова писма. Намере није имао, нити има, да вређа Њ. В. Краља, ни Династију Обреновић“. Али, његове тежње и тежње његових пријатеља су у томе „да Србија буде Пијемонт целом Српству и његова отаџбина. А ово се пак може учинити само консолидовањем прилика у земљи. За велеиздајничку мисао и покрет – није знао“.⁴⁶

Оптужени Божа Марковић изјавио је како прихвата и усваја све што је Милан Марковић казао пред Преким судом. Признао је да су пронађена писма његова, а одрекао да у њима може бити увреде „ма за кога“, понајмање за краља Александра. Поводом писма послатог из Фрајбурга, у ком је говорио о једином могућем начину одласка краља Милана из Србије, односно његовом протеривању силом, признао је да „има увреде“, правдајући се тиме да „није писано за ширу јавност“. Поред тога, истицао је и то да је у време настанка писма био у Немачкој, „када су у Србији укинуте партије и ограничен Зак. о штампи“, чему се „зачудио и сад се томе чуди“.⁴⁷ Држањем пред Преким судом поправио је утисак са иследничког претреса од 15. јула 1899. године, чији записник објављујемо у овом раду, али је допринео оштрини пресуде. Преки суд није успео да Милана Марковића и њега осуди за учешће у атентату и велеиздају, већ једино за увреде нанете краљу Милану и краљу Александру Обреновићу. Први је осуђен на шест, а други на осам година затвора.⁴⁸

Све што се у Србији десило око Ивањданског атентата – прогон политичких противника, нечовечно и сурово поступање према ухапшенима, полицијски притисци, изнуђене бакљаде, клицања и поклонствене депутације династији, имало је озбиљне последице на политичко стање, политичку мисао, судбину Обреновића, политичке партије, опредељења и размишљања појединаца. Млађа интелигенција, нарочито оне генерације које су управо тих година,

⁴⁶ „Протокол претреса по оптужењу Милана Марковића, бив. чинов. беогр. Задруге и др-а Боже Марковића, бив. суд. писара“ (исто, 83/5-6).

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ „Пресуда Преког Суда за град Београд и ок, подунавски надлежног по кривици Милана Марковића, бив. чинов. беогр. Задруге и Др Боже Марковића, бив. судског писара“ од 15. септембра 1899. године у Београду (исто, 83/1-3).

а добрим делом и под утицајем Ивањданске афере, довршавале своје политичко сазревање, биле су грађански и политичке понижене и застрашене. На другој страни рађао се револт против династије Обреновић, постојећег режима, политичког неморала, недоследности и опортунизма. Нарочито је била погођена Радикална странка, чије је раслојавање убрзано незадовољством млађих и начелнијих чланова, озлојеђених држањем својих првака и сломом Николе Пашића.⁴⁹ У њиховим се круговима почела јављати идеја моралног и политичког препорода, формулисана у захтеву за „чишћење“ јавног живота, а довршена почетком XX века. Будући самосталци већ су се ових година почели осећати као „морална жандармерија“, бранећи свој политички пуританизам и у потоњим деценијама.

Осуђеници у процесима вођеним 1899. помиловани су следеће, 1900. године, поводом женидбе Александра Обреновића Драгом Машин, али ништа од онога што се дешавало није заборављено. Ивањдански атентат и његове последице запамћени су као један од крупнијих догађаја у политичкој историји Србије, чији је утицај на савременике био очигледан. Као један од осуђеника Божа Марковић је годину дана после помиловања постао доцент на Правном факултету, што је добар показатељ нестабилности политичких прилика у Србији и релативности судских пресуда. Сукоб са режимом могао је политичке кривце стајати живота, егзистенције и каријере, али је исто тако могао бити тек привремен застој или чак више од тога – својеврстан политички капитал, потребан у доцнијем ангажману. Попут Љубомира Живковића, Ивана Павићевића и Милана Марковића, стекао га је и Божа Марковић, иако његово држање на првом саслушању пред Преким судом, како се види из записника који објављујемо, није било посве јуначко. Његов даљи политички живот показује, међутим, да је ово искуство било добар коректив за будућност, и то у свим испитима из грађанске и политичке храбрости.

⁴⁹ Више: С. Јовановић, *н.д.* стр. 100, 110, 119–120, 123–125. О утицају Ивањданског атентата на млађе радикале, будуће самосталце, видети: Љ. Стојановић, *Допуне и продужење биографије од 1894*, „Годишњак СКА“, књ. XXXII, стр. 156–157; Ј. Продановић, *Никола Пашић*, СКГ, књ. XX, бр. 2, 16. јануар 1927, стр. 128; Ј. Жујовић, *Дневник*, књ. I, приредио Д. Тодоровић, Београд 1986, стр. 100; М. Грол, *н.д.* стр. 110.

* * *

15. јула, 1899 године
у Београду

Испит

Боже Марковића, бив. судског писара, оптуженог за дело атентата
и велеиздају

1. Опште питање

1. Зовем се Божа Марковић, родом сам из села Сипића, ср. лепеничког, окр. крагујевачког, бив. писар првостеп. лесковачког суда, стар сам 25 година; првостепени лесковачки суд осудио ме је за увреду Краља Милана на 6 месеци затвора, коју казну сад издржавам; ни за шта друго нисам ни осуђен, ни осуђиван.

2. Стварна питања.

Је ли вама било познато и од куда за спрему атентата противу Њ В Краља Милана као и о спреми за преврат у Србији, који би био управљен противу Династије Обреновић?

2. Пре месец и по дана ја сам се вратио из Немачке где сам био на школовању. Ни у Немачкој ни овде нисам ни откуда сазнао ни о спреми атентата ни о спреми за преврат у Србији.

Јуна 23-ћег, ове године, ја сам сазнао, да је пресуда, којом сам осуђен, постала извршна и истог дана јавио сам се сам Н-ству окр. нишког, где ми је казано да сутра дан дођем ради издржавања казне, и ја сам ову казну почео издржавати од 24. јуна, ове године.

3. Да ли вам је и када и на који начин долазила до руку каква брошура у којој би било речи о садашњем политичком стању у Србији и у којој би се говорило противу Династије Обреновића у опште, или противу ма кога члана српског Краљевског Дома. И ако јесте, онда јесте ли ви такву брошуру и коме давали на прочитање, или о таквој брошури коме год писали?

3. Сећам се, да ми је прошлога лета Живојин Балегџић, са којим сам се упознао у Минхену, послао из Минхена у Фрајбург где сам ја био, једну брошуру на немачком језику под насловом 'Die antidinastische Tendenzen und die Radicalen Partei in Serbien'. У колико се сећам, ова брошура имала је циљ, да обавести јавно мњење у Европи како радикална странка није имала анти-династичких тежњи, како је она за време своје владавине и политичке борбе увек отклањала таква питања, па су се и пак нашли људи, који су сејали раздор између Двора и радикалне странке, да ово питање покрену.

Ову брошуру добио сам од Балугџића без имена, а да сам исту добио од њега познао сам по рукопису, на адреси. Са њиме нисам био ни у каквој кореспонденцији.

Ја сам читао и одговор на ову брошуру од Брезанца.

Ову брошуру на немачком језику, ја сам у Фрајбургу бацио међу своје непотребне хартије и нисам је никоме давао на читање.

Не сећам се да ли сам о овој брошури коме писао, али ако сам то и учинио ја сам сигурно изјавио, да се са наводима те брошуре слажем, јер је била написана од човека, који није био какав простак.

Сем ове речене брошуре нисам ни једне више брошуре читао. А нисам ни чуо да има какве год још брошуре.

4. Јесте ли били у каквим ближим односима и преписци са којим од виђенијих чланова радикалне странке у Србији?

4. Никада и ни с ким од виђенијих радикала нисам био ни у каквим односима, ни у преписци.

5. Јесте ли били у преписци са којим од ваших другова, пријатеља, познаника и познаница, у којој би преписци ма и у најмањој мери претресали политичко стање у Србији?

5. Ја сам био са рођацима, друговима и пријатељима у обичној преписци, а једино је мој тако близак друг кога сам могао за кашто питати и о политици у Србији, интересујући се за исту као Србин, некога Милана Марковића, свршеног правника, чиновника Београдске Задруге.

6. Сећате ли се шта сте све о политици њега питали и шта вам је он одговарао?

6. Читајући новине на страни о појединим политичким радовима у Србији, ја сам управљао овоме Милану питања, да ли је оно истина што се пише. Тако, сећам се, кад је била реч у јавности о изборима народних посланика у прошлој години, који су изнети као неправилни, ја сам о томе тражио обавештења од Милана, и могуће, тражећи такво обавештење, да сам изразио своје негодовање. Но и ово не тврдим, већ је могуће само, да ме је таква, или слична појава у Србији изазвала, да што год пишем и о политици пишући своје другу Милану.

7. Јесте ли кад год, пишући овоме Милану, изјављивали своје негодовање противу данашњег политичког стања у опште, и јесте ли тада помињали којег члана Краљевског Дома и у ком смислу?

7. Ја доиста нисам се слагао са радом данашње владе и може бити да сам њихов рад осуђивао у писмима. Но утврдо знам да у својим писмима нисам никада убацивао име ма кога члана Краљевског Дома ма у ком рђавом смислу.

8. Да ли се сећате, да сте, говорећи у својим писмима о политичком стању у Србији, убацивали име Њ В Краља Милана и у ком смислу?

8. И ако сам, може бити, поменуо у ком смислу Њ. В. Краља Милана ја знам, да нисам ништа рђаво казао за њега.

9. Понова се питате, да ли вам је позната и од куда још каква брошура противу данашњег политичког стања у Србији и Династије Обреновића или ма кога члана Краљевског Дома?

9. Ја опет тврдим да, сем речене брошуре, не знам да ма која још више постоји, нити сам чуо, да је има.

10. Сећате ли се, да сте о поменутој брошури писали вашем другу Милану Марковићу и у ком смислу?

10. Позитивно не могу да тврдим, али могуће је, да сам му и писао када ми је ова брошура до руку дошла.

11. Кажите је ли ово ваше писмо датирано у Фрајбургу 3. X. 98 године са насловом „Предраги мој Милане“ и потписом „Ваш Божа“.

11. Јест, то је моје писмо, које сам писао једном своме другу Милану Марковићу.

12. Ви сте казали како вам није позната више ни једна брошура сем речене, а међу тим у вашем писму, које вам је показано, а на другом табаку и на другој страни ви кажете како су врло интересантне брошуре, које ничу као печурке, па за тим говорите чак и о неким трима брошурама, које вам је Балугџић из Минхена послао, које је он добио из Н. Сада, а штампане су у Цириху, од којих је једна на немачком, једна на француском, а једна на српском језику, а по том говорите и о садржини истих брошура и о начину на који су написане. Објасните како се слажу ваши малопређашњи одговори са садржином вашег сопственог писма?

12. То што сам казао у писму да брошуре ничу као печурке прочитао сам у новинама.

Ону брошуру на немачком језику запамтио сам и њу сам казао. Српске брошуре нисам се сећао. Што се тиче оне француске брошуре ја сам се сећао, али пошто је нисам могао да разумем, то је нисам ни помињао у своме одговору на постављена питања.

13. Ви не говорите истину у опште, а посебице не казујете истину за ову брошуру на француском језику, јер у вашем поменутом писму ви казујете и наслов исте брошуре као и садржину њену. (Прочитана му је четврта страна, другог табака поменутог писма, у одељку у коме је реч о овој брошури на француском језику). Увиђате ли и сами да не говорите истину а шта имате да одговорите?

13. Ја сам одиста прочитао ту француску брошуру, али не разумевајући због језика, ја сам из исте извео онај сиже, који сам у писму изнео.

Пре овога одговора Божа је казао како је на једном листу био Балугџић написао кратко садржину ове брошуре, али за овим рече:

Није била садржина ове брошуре од стране Балугџићеве и ја сам то онако казао.

14. Одкуда је вама познато да је Радикална Странка данас сва анти-династична као што у истом писму кажете говорећи о оној брошури на немачком језику, а међу тим, мало пре, објашњујући исту брошуру кажете, да она баш противно доказујете?

14. Ни сам се сетио, да је такав закључак исте брошуре.

15. Јесте ли били у преписци са Живојином Балугџићем и каквој?

15. Ни у каквој преписци нисам био са Балугџићем осим што ми је послао те три брошуре када ми је на једном листићу написао, да ми шаље исте брошуре да их прочитам и да је добио исте из Н. Сада. Сем овога јавио ми се из кафане са друговима поздравним картама, и честитао ми кад сам положио докторат.

16. Да ли је било штогод на оном листићу написано уз оне брошуре које вам је послао?

16. На томе листићу није било више ништа написано што бих требао да запамтим.

17. Кад тако кажете о вашој преписци с Балугџићем, онда откуда сте могли у вашем поменутом писму казати како вам Балугџић јавља, да је добио једну велику и интересантну прокламацију једног вишег официра на Српски Народ против Њ В Краља Милана, али су је тамошњи Срби загубили, те вам је није послао?

17. Сећам се сада, пошто ми је прочитано то место из мога писма да ми је одиста Балугџић о тој прокламацији писао на оној истој цедуљи, коју је са оним брошурама био послао. Ту прокламацију ја нисам ни добио.

18. Ви сте на постављено питање одговорили како ни о једном члану Краљевског Дома нисте ништа рђаво говорили, пишући вашем другу Милану, међу тим слушајте ваше речи из другог одељка трећег табака на првој страни вашег поменутог писма где говорите о брошурама и Њ В Краљу Милану. Одговорите за што нисте истину говорили, а по том за што сте овако писали?

18. Ја сад увиђам, да сам одиста написао те речи, али то је било само моментано расположење кад сам те брошуре прочитао. Али данас не делим то мишљење.

19. Објасните нам кога називате у овом вашем писму у трећем табаку на првој страни, у трећем одељку „шмокланом“?

19. Тај израз „шмоклан“ односи се на Њ В Краља Александра и ја се чудим да сам тако глуп био да тако што напишем јер ја са свим друкчије мислим и осећам.

20. Ви сте у вашем одговору казали како, и ако сте у писмима своме другу Милану писали што год о политици, то сте могли једино осуђивати рад владин, а никако говорити што год у рђавом смислу о Краљевском Дому. Но, пред онога што вам је већ изнето, ви сте у вашем писму, датираном у Минхену 10-ог јануара, 1898 године, упућеном вашим родитељима, на 4-ој страни казали ово: „Заиста је Србија једно чудо од земље. Ја не могу да се начудим шта се тамо ради и шта ће на крају бити. Држим да је сад свршено са сваком политичком акцијом и да је све умртвљено а Двор је своје циљеве успешно извео...“, Ето, видите, да се ви не задржавате на осуди владе, већ говорите о некаквим успешно изведеним циљевима Двора. Објасните нам шта ће све то да значи и зашто сте то писали?

20. Ја сам ту разумевао, да је Двор постигао своје циљеве у томе што је Двор укинуо странке и престала свака политичка акција, а ја сам тада мислио да странке нису од штете већ од користи, те сам се за то ишчуђавао.

21. Објасните нам последње, две тачке, на 1-ој страни вашег писма, датираног у Фрајбургу, 10-ог VIII. 98 године, које сте упутили вашим родитељима где кажете: „Одвећ гнусно и само за ово време карактеристично“.

21. Мени је био отац писао, да је као учитељ премештен из Ниша у Куршумлију, па кад је упитао Министра просвете за што је премештен овај му је одговорио за то што је мој отац, а за мене је казао као да сам ја псовао Њ В Краља Милана и испијао здравице Карађорђевићу, што у истини није било, већ је некакав подлац лажно саопштио Министру, што је противно било утврђено и судом, те сам се ја због тога наљутио и оне речи у писму своме оцу написао. И у таквом расположењу ја сам могао написати, да је ово карактеристично за ово време.

Испит ми је прочитан и моје су речи забележене.

Др Бож. В. Марковић
Оверавају
Деловођа – Члан Иследник
(нечитко – М.Р.) В. Њ. Симић⁵⁰

⁵⁰ АС, ф. ИА, 83/21-32.

Mira RADOJEVIĆ

**ST. IVAN'S DAY ASSASSINATION
AND YOUNGER INTELLIGENTSIA:
The Case of Božidar V. Marković**

Summary

St. Ivan's Day assassination from 1899 and events surrounding it — harassment of political opponents, inhuman and cruel treatment of the arrested ones, police pressures, forced marches with torches, chanting and veneration to the dynasty, had serious consequences for the political climate in the Kingdom of Serbia, for the fate of the Obrenovići, for political parties, and for considerations and thinking of the individual people. Younger intelligentsia, especially generations which in those years came of age, and some even under the influence of the St. Ivan's Day affair, were civically and politically humiliated and frightened. On the other hand, the protest against the Obrenović dynasty was on the rise, the protest against the existing government, political lack of morality, incoherence and opportunism. The Radical Party was particularly hit by this protest, and its fragmentation was accelerated through dissatisfaction of their younger and more prominent members, who were angered by the attitudes of their leaders. The idea of a political and moral renewal, formulated in the demand for the “cleaning up” of public life, started in their circles, and this idea was completed by the early 20th century.

Božidar Marković, at the time, young lawyer with a Doctoral degree from Germany, was one of those younger intellectuals, born in the 1870s, who marked the political life in Serbia through their actions, and took responsibility for her future in the decades to come. The document published here presents his political views, almost identical to the majority of the members of his generation. The experience of the St. Ivan's Day proceedings serves as a good instruction for all the later tests in civil and political bravery.

Весна ЗАРКОВИЋ

РАСПОРЕД УЧИТЕЉА У РАШКО-ПРИЗРЕНСКОЈ ЕПАРХИЈИ ЗА 1905/06. ШКОЛСКУ ГОДИНУ

Апстракт:

У раду се даје докуменат који представља распоред учитеља у Рашко-призренској епархији 1905/06. школске године и његова анализа. Овакви спискови и распореди учитеља рађени су сваке године за потребе турских просветних власти. Распоред учитеља који доносимо урађен је у седишту митрополије у Призрену и потписан је од стране Митрополита Нићифора (Перића). Из распореда се може видети име и презиме учитеља, место рођења, где и коју је школу завршио, коју диплому има, где и када је стечена, место претходног рада учитеља и број ученика. Овакав списак пружа могућност за даље анализе просветне ситуације међу Србима у Рашко-призренској епархији почетком XX века.

Key words: Old Serbia, Raška-Prizren Eparchy, teachers, allocation, education.

Учитељи у Рашко-призренској епархији учествовали су у образовном процесу који је уз помоћ српске владе спровођен на територији насељеној Србима у оквиру Отоманског царства. Иако се образовни процес развијао уз помоћ, литературу и планове који су долазили из Београда, ипак се разликовао од онога у Србији. Школовање Срба у Старој Србији у веку који је претходио ослобођењу пролазило је кроз неколико фаза, које су, у зависности од политичких прилика, биле више или мање неповољне по српско становништво и школство. Фаза која је уследила после Париског мира 1856. године и која је трајала до српско-турских ратова 1876–1878. године била је релативно подношљива јер је због притисака великих сила и реформи које су почеле да се спроводе у Турској

дозвољавала отварање приватних школа без икаквих посебних дозвола. Довољно је било да један богати појединац, или, чешће, више њих унајме учитеља и отворе школу. Следећа фаза уследила је после поменутих ратова и трајала је до времена када су Срби у Старој Србији почели да се користе патријаршијским привилегијама 1891/1897. године, које су, између осталог, дозвољавале рад нетурских школа. Ова фаза била је неповољнија од претходне, нарочито у време деловања злогласног војног суда – урфије (1881–1884). Ипак, током ове фазе отворен је конзулат Србије у Скопљу и Приштини, који почињу да се старају о нашим школама у Старој Србији, а од школске 1889/90. године учитеље почиње да плаћа Министарство иностраних дела. Наредна фаза била је у периоду од 1897. до 1912. године и карактерише је коришћење патријаршијских привилегија, што је српске школе у Косовском вилајету начелно довело под туторство митрополита рашко-призренског и скопског. Ову фазу карактерише борба за очување привилегија и ометање рада наставног кадра од стране турских власти, што је резултирало повременим затварањем појединих школа и такозваним „учитељским аферама“.

Патријаршијске привилегије добијене су одмах по паду Цариграда 1453. године и односиле су се на Васељенску патријаршију, која је та права проширила и на територију српске патријаршије после њеног укидања. Привилегије су, између осталог, предвиђале слободу отварања хришћанских школа, али та права Васељенска патријаршија користила је само за грчке школе и није хтела да их пренесе на српске. Уредбом из 1891. године дозвољено је и Србима да отварају „српско-православне привилеговано патријаршијске школе“.¹ Срби у Старој Србији нису, међутим, имали школа отворених на основу патријаршијских привилегија све до 1897. године, када је Васељенска патријаршија пристала да се њима користе у рашко-призренској епархији.²

Школство у Старој Србији имало је посебан значај како за српски народ на том простору, тако и за саму државу Србију. О томе

¹ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Просветно-политичко одељење, 1904, бр. 25, Митрополит Нићифор – свим намесницима и општинарима српским, 5. март 1904. год.

² *Историја српског народа*, књ. VI-1, Београд 1983, 294 (Ђ. Микић).

шта су српске школе у Турској значиле за Србију и шта се од њих очекивало најбоље говоре речи министра иностраних дела из 1897. године: „Задатак које имају школе као просветне установе у турском царству није истоветан са задатком школа у Краљевини ... Оне су у Србији само просветне установе које служе искључиво народној просвети, док у Турској проницањем српске просвете хоће да се пробуди, а тамо где је пробуђена да се ојача, српска национална свест и створе погодбе које ће обезбедити успех завештаној идеји српског племена уједињењу. Према овом задатку одређиван је и задатак учитеља, који не само да морају да буду добри просветни радници, него и добри агитатори“.³ Због тог значаја, специфичности у односу на школство у Србији и начина деловања школе и учитељи у Турској су 13. марта 1890. године пребачени у надлежност Министарства иностраних дела.⁴

Специфичност положаја просветног кадра у Старој Србији огледа се и у односу који је имао према турским просветним властима, с једне стране, митрополиту рашко-призренском (односно скопском), с друге, и према Краљевини Србији, с треће. На основу турског Закона о настави из 1872. године, учитељи је требало да имају сведоцбе било од Министарства просвете, било од месних муарифата (просветних власти).⁵ Ово је патријаршијске привилегије доводило у подређени положај јер су Турци отезањем и неиздавањем дозвола утицали на отварање школа и њихов рад. Против овога жестоко се бунио митрополит Нићифор, који је у томе видео не само негирање привилегија у школству већ и отварање пута за кршење других патријаршијских привилегија (брачни односи и др.) Он је, позивајући се на повластице из 1891. године, на договор између Васељенске патријаршије и турског Министарства вере и правде, као и на договор који је он постигао са вилајетским просветним властима, сматрао да је за рад учитеља потребно само уверење које издаје Митрополија.⁶ На основу тога он је од намесника и школских одбора тражио да за учитеље обезбеде митрополијска уверења и да они који их немају буду удаљени из наставе. Митрополитски намесници су били ти

³ *Историја српског народа*, књ. VI-1, 299 (Ђ. Микић).

⁴ А. Јовановић, *Српске школе под Турцима*, у: *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, Скопље 1937, 260.

⁵ Милић Ф. Петровић, *Документи о рашкој области 1900–1912*, Београд 1995, 18.

⁶ Исто, 172.

који су задужени за „просветну статистику учитеља и ученика“ и само су је они могли дати турским просветним властима у контролу, а према претходним инструкцијама митрополита. За унутрашњу и спољашњу управу старали су се митрополитови намесници и школски одбори, а планови и програми су били у надлежности Митрополита.⁷ Питање сведоџби учитеља отварало је могућност турским властима, нарочито локалним, да врше притиске на школе и учитеље.

Списак учитеља, школа у којима су радили, сведоџби које су имали и број ученика прављен је сваке године у Митрополији и требало је сваког септембра да буде достављен валији у Скопљу. Тиме је митрополит себи обезбеђивао право да потврђује учитеље и истовремено је чувао патријаршијске привилегије. Овакви спискови служили су за исплате које су долазиле из Србије, а на основу њих рађене су и карте наших школа у Рашко-призренској епархији.⁸ Један такав списак је пред нама и пружа могућност за ширу анализу. Он садржи број учитеља, њихова имена, место рођења, место и назив завршене школе, чију диплому (сведоџбу) има и кад је издата, место где је раније радио и где сада (1905/06) ради и број ученика којима предаје.

Школске 1905/06. године у Рашко-призренској епархији било је школа у 95 места и у њима 173 учитеља, од тога 30 жена. По једном месту у просеку је било по 1,82 учитеља. Када се зна да их је у појединим местима био знатан број, излази да је у највећем броју школа био по један учитељ. Највише их је било у Призрену – 28 (6 жена), у Пљевљима – 16 (4), Пећи – 7 (3), Приштини – 5 (3), Гњилану – 5 (2), Новој Вароши – 5 (3), Вучитрну – 4 (1), Митровици и Новом Пазару по 3 (1), Дубоком Потоку, Ђаковици, Ђурђевим Ступовима, Полицама, Пријепољу, Ржаници, Сјеници, Скадру, Белом Пољу (код Пећи), Беранама и Средској по 2, док је у осталим местима био по један учитељ. Било је и седам брачних парова који су заједно службовали. Из списка који објављујемо види се да је школа било и у манастирима, и то у: Дубоком Потоку, Црној Реци, Милешеви, Девичу, Ђурђевим Ступовима (Беране) и Гориочу.

⁷ АС, МИД, ПП, 1904, бр. 25, Митрополит Нићифор – свим намесницима и општинарима српским, 5. март 1904. год.

⁸ Јован Пејин, Просветна карта рашко-призренске епархије из 1901. године, *Косовско-метохијски зборник* 2, Београд 1998, 115–117.

Највећи број учитеља завршио је богословију – 105, од тога њих 99 завршило је призренску богословију, а њих шесторица Богословију „Свети Сава“ у Београду.⁹ Од свршених ученика призренске богословије њих петорица завршили су и скраћени курс учитељске школе у Београду. Били су то углавном старији учитељи. Поред тога, двојица свршених богослова призренске богословије завршили су ратарску школу у Краљеву, а један трговачку школу у Београду.¹⁰ Девет учитеља завршило је учитељску школу, од тога шесторо у Алексинцу и по један у Београду, Загребу и Скопљу. Факултет је завршило 11 учитеља, петоро њих у Београду, један у Загребу, Духовну академију у Русији завршили су њих петорица, од тога тројица у Кијеву и двојица у Москви.¹¹ Са завршеном гимназијом било је пет учитеља: тројица су завршили Српску гимназију у Цариграду, и по један у Скопљу и Београду. Скраћени курс учитељске школе у Београду завршила су двојица учитеља, а њих тројица вечерњу школу у овоме граду. Два учитеља турског језика, који се слушао у богословији у Призрену и гимназији у Пљевљама, предавали су свршени ђаци руждија (турских нижих гимназија) у овим местима. Једна учитељица завршила је Раденичку школу у Крагујевцу, а по један учитељ Сликарску школу у Бечу и трговачку академију у Београду. Један од учитеља завршио је царски

⁹ О призренској богословији постоји опширна литература: *Споменица о 25-годишњици рада Богословско-учитељске школе у Призрену*, Призрен 1895; *Споменица педесетогодишњице призренске Богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1925; Јагош К. Ђилас, *Српске школе на косову и Метохији од Немањина до 1912. године*, Приштина 2000, 187–194. О београдској богословији Светог Саве и другим школама које су питомци из Старе Србије завршавали у Београду вид. Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, Београд 2004, 478–581, 597–672, где се налази шира литература.

¹⁰ Поједини учитељи су, поред редовне наставе у школи, држали и додатне курсеве за шире становништво. Ови курсеви су се обично одржавали недељом после службе у цркви и празницима. С обзиром на то да се највећи део српског становништва бавио земљорадњом један од важних курсева био је из пољопривреде. Учитељи би претходно сами завршили курс у Ратарској школи у Краљеву. Такав курс је током 1901. године у Приштини држао учитељ Апостол Васић – *Цариградски гласник*, бр 51, 13. децембар 1901. О Ратарској школи у Краљеву вид.: А. Ђуровић, *Модернизација образовања*, 668–672.

¹¹ Један од наставника који је завршио Духовну академију у Москви био је Григорије Божовић. О његовом школовању на овој установи вид.: Миленко Јевтовић, *Личност и књижевни дело Григорија Божовића*, књ. 1, Приштина 1996, 28–32.

мултијум и две године правног факултета у Цариграду. Тројица старијих учитеља, којима се није знало када су завршили, имали су основну школу и били су у недостатку квалификованог кадра ангажовани. Учитељице су, готово све, биле завршиле Вишу (Велику) женску школу – њих 26, од тога 13 у Београду, 11 у Скопљу и по једна у Цариграду и Цетињу.

Схватајући значај који има образовање народа за остварење националних циљева, Србија је систематски улагала у тај подухват. Школовала је и стипендирала питомце из Старе Србије за наставничка звања, које би затим враћала на рад у Турску. На почетку те акције, због недовољног кадра са простора под турском влашћу, слала је наставнике из Србије, али је временом број школованих учитеља рођених у Старој Србији достигао релативно задовољавајући број. Учитељи који су 1905/06. године радили у Старој Србији у највећој мери били су са тих простора. Знатније их је било само из Београда – три учитељице, од којих су две биле удате за учитеље из Старе Србије и заједно су службовали. По месту рођења највише их је било из оних места где су наше школе постојале дужи низ година: из Призрена 24, Гњилана 9, Вучитрна, Нове Вароши, Пећи, Пријепоља и Приштине по 8, Пљеваља 7, Новог Пазара 4, Грачанице, Неродимља и Ораховца по 3 итд.

У складу са замишљеним циљевима учитељи у Старој Србији су били много више од пуког наставног кадра. Српске школе су биле један од најјачих израза српске националне свести и „стожер око кога се народ окупљао, договарао, помагао“.¹² Учитељи су били предводници Срба у овим крајевима Турске, саветодавци, тумачи збивања, доносиоци вести и напредних идеја и често лекари, ветеринари, адвокати. С друге стране, они су били и повереници српских конзула, којима су доносили вести, најчешће ружне, о зулумима и тешком положају Срба, али и све друге које су од њих захтевали конзули или друге институције у Србији. Када су током 1908. године Младотурци увели парламентаризам и дозволили организовање Срба многи учитељи представљали су место у коме су радили или одакле су потицали. На великој скупштини Организације српског народа у Отоманској царевини, која се састала на Сретење 2/15. фебруара 1909. године у Скопљу, учествовао је велики

¹² *Историја српског народа*, књ. VI-1, 294.

број учитеља. Скупштином је председавао стари професор и ректор призренске богословије Петар Костић.¹³ Са списка који објављујемо на скупштини су били присутни следећи учитељи: Стеван Самарцић (представљао Нову Варош), Риста Скакаљевић (призренска богословија), Милић Дабетић (Беране), Милан Цемовић (Беране), Сретен Вукосављевић (Пријепоље), Андра Гроздановић (Призрен и околина), Сава Стојановић (централни одбор) и Глиша Елезовић (централни одбор).

Документ који је пред нама налази се у Архиву Србије, у фонду Министарства иностраних дела са сигнатуром Р 54/1906. Представља распоред учитеља у рашко-призренској епархији за школску 1905/06. годину. Овакве спискове правила је Митрополија сваке године и слала их вилајетским просветним властима у Скопљу. На тај начин смањена је могућност притисака турских власти на учитеље, али је оставила ту вероватноћу митрополиту. Познато је да је митрополит Нићифор долазио у сукоб с Министарством иностраних дела у погледу премештаја и постављења учитеља, што је додатно отежавало положај нашег народа у Старој Србији. Дописима Министарству поједини учитељи и управитељи школа настојали су да отклоне такво митрополитово понашање.¹⁴

Распоред учитеља у Рашко-призренској епархији за 1905/06. школску годину

Статистика срп[ских] прав[ославних] школа, које су отворене и постоје по привилегијама Патријаршијским и њених учитеља у Рашко-призренској епархији у 1905. и 1906. школској години

¹³ Јован М. Јовановић, *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења*, Београд 1941, 177–179.

¹⁴ АС, МИД, ПП, 1907, бр. 1028, Стеван Самарцић, управитељ основних школа у Пљевљима – Министарству иностраних дела.

2. децембра 1905. г
у Приштини
АЕ Бр 2311

+ А Е и Митрополит Рашко-
призренски
Нићифор

Печат с натписом:
С[рпска] ПР[авославна] Рашко-призренска
митрополија 1901

P.S. Овакав распоред мора се слати сваке године валилуку у Скопљу
и то у месецу септембру

Vesna ZARKOVIĆ

THE ALLOCATION OF TEACHERS IN THE RAŠKA- PRIZREN EPARCHY FOR THE SCHOOL YEAR 1905/6

Summary

The circumstances concerning education among the Serbs in the Old Serbia and in general in the territories under Turkish rule in the early 20th century, reflected political situation in the region. The status of Serb teachers in the Raška-Prizren Eparchy was of particular importance, both for the Serb population who lived there, and for the Serbian government in Belgrade. The interests of Serbia, Turkey, Universal Patriarchy and Metropolitans that belonged to it, all intersected through the educational cadres in the Old Serbia. Through the control of the education personnel, Turkey attempted to suppress national aspirations of Serbs under her rule; Serbia wanted to have insight into the state of affairs of the Serb people, and the easiest way to do it was through people who worked in education; by controlling teachers, the Metropolitan Niciphor, as the

Archpriest in charge, wanted to be the main representative of the Serbs from this part of the Old Serbia. Apart from general administrative functions, lists with the allocation of teachers also reflected these interests.

The enclosed list provides the allocation of teachers in the Raška-Prizren Eparchy in the 1905/6 school year, as well as of the one preceding it. These lists are important, for they provide a wealth of information about the education personnel, as well as about the education circumstances among the Serbs in Old Serbia in general. They contain the name and surname of the teacher, place and date of birth, school qualifications, degree, and the previous post. This enables us to follow the developmental trajectory of teachers, numbers of schools and teachers in them, and places where teachers came from.

Based on the allocation of teachers, one could see that the educational policy of the Kingdom of Serbia started to bear fruit. There were schools in 95 settlements in the Raška-Prizren Eparchy, and 173 teachers in them, 30 of whom were women. Most teachers, as well as students, were in the places where schools existed for longer period of time. Another success of the right policy is seen from the fact that most of the personnel were from the Old Serbia, and completed their education there. The list also reflects which schools the teachers graduated from, and that the educational cadre in the Raška-Prizren Eparchy was educationally competent for the job they performed.

Александар РАСТОВИЋ

НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О УЧЕШЋУ СРБИЈЕ НА ИЗЛОЖБИ У ЛОНДОНУ 1907. ГОДИНЕ

Апстракт:

У Архиву Србије у фондовима Министарства народне привреде - одељење за привреду и Министарства иностраних дела - Посланство у Лондону, налази се важна грађа о учешћу Србије на балканској изложби у Лондону 1907. године. То је била највећа тадашња европска и светска привредна манифестација и највећа међународна изложба на којој је Србија до тада учествовала. Иначе, на њој су такође своје артикле из области индустрије, пољопривреде и достигнућа из културе, уметности и науке представиле и Бугарска и Црна Гора.

Key words: exhibition, Balkans, Serbia, London, trade relations.

У Архиву Србије у оквиру Фондова Министарства народне привреде – одељење за привреду и Министарства иностраних дела – Посланство у Лондону похрањена је огромна грађа о учешћу Србије на Балканској изложби у Лондону 1907. године. Определили смо се за објављивање четири карактеристична документа која говоре о формирању српске трговачке агенције у Лондону која је утрла пут српском учешћу на овом важном међународном сајму, а указују на озбиљност припрема српског одбора за Балканску изложбу али и на спремност државе да у потпуности подржи и помогне све домаће излагаче који су се определили да своје производе испоруче и изложе у Лондону. Такође, један од докумената садржи и строга правила и уредбе за излагаче артикала које је прописивао организатор изложбе, а којих су морали да се придржавају сви учесници.

Балканска изложба у Лондону је одржана од 4. маја до 19. октобра 1907. године. На овој у то време највећој, европској и светској привредној манифестацији своје производе из индустрије, пољо-

привреде и достигнућа из области културе, уметности и науке представиле су Бугарска, Црна Гора и Србија. Иначе, била је то осамнаеста по реду изложба која се одржавала у Лондону, и то на истом изложбеном простору (*Earl Court*), а највећа међународна изложба на којој је Србија до тада учествовала. Српска влада је одлуку о учешћу на изложби донела у лето 1906. и 27. августа исте године закључила је Уговор са компанијом *London Exhibitions Limited* који је осим основних одредаба садржавао и Правила и уредбе за излагаче приликом коришћења изложбеног простора. Уговор су чинила четрдесет четири члана, потписали су га у име српске владе Коста Стојановић, министар привреде, а у име домаћина Пол Кремје Жавал, председник одбора балканске изложбе.

Ради што успешнијих организационих припрема изложбе министар привреде је крајем септембра 1906. године одлучио да образује два одбора. Један, са седиштем у Београду, бринуо се о прикупљању изложбених предмета како би се они на време транспортовали, и други, у Лондону, са задатком да прима послате предмете и распоређује их на српски штанд.¹ Београдски део одбора је чинило дванаест чланова, између осталих: Александар Јовичић, Димитрије Антула, док су за чланове одбора у Лондону изабрани Михаило Милићевић, посланик Србије у Великој Британији, Владимир Савић, инжењер и публициста који је стално живео у Лондону, Алфред Стед, публициста, Јован Јовановић Пижон, дипломата, Гаврило Веселички Божидаревић, новинар.² За председника лондонског дела српског одбора и комесара изложбе именован је др Марко Леко.³ Покровитељ српског изложбеног простора у Лондону био је краљ Петар Карађорђевић.⁴

¹ МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Стојановић–Милићевићу, 24. IX 1906.

² МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Леко–Милићевићу, 25. XI 1906, МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Стојановић–Милићевићу, 1. XII 1906., МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 505/1907, Стојановић–Милићевићу, 18. I 1907, МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 150/1907, Милићевић–Пашићу, 24. IV 1906.

³ МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Стојановић–Милићевићу, 4. XII 1906.

⁴ МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Кремје–Милићевићу, 30. XI 1906, МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, Стојановић–Милићевићу, 4. XII 1906.

Први документ који доносимо односи се на формирање српског трговачког представништва у Лондону 28. септембра 1905. године. Важност овог документа огледа се у огромном значају потеза српске владе да оформи агенцију у Лондону у тренутку када је Србија била подвргнута снажној британској политичко-дипломатској изолацији. Агенција је требало да омогући успостављање директних трговачко-економских веза са британским острвом али и да помогне у успостављању непосредних политичких контаката, чиме је требало окончати дипломатски бојкот српске краљевине. Трговински комесаријат и њен шеф Никола Јовановић Американац одиграли су важну улогу и у успешним припремама Србије за учешће њених излагача на Балканској изложби и касније приликом презентације и продаје српских индустријских артикала.

Други документ који објављујемо садржи молбу др Марка Лека, председника српског одбора Балканске изложбе, упућену министру народне привреде да се пројектована сума буџета за 1907. годину за потребе изложбе повећа са предвиђених 150 000 на 500 000 динара. Разлоге повећања др Леко је правдао значајем лондонске манифестације, која је, како је напоменуо, далеко већа и много значајнија од сличне изложбе одржане претходно у Паризу.

Трећи документ је Текст правила и уредби за излагаче на изложби балканских држава у Лондону. Написан је осим на енглеском, и на српском језику (укупно десет страна), и то љубиастим мастилом. У њему су детаљно изложена правила, обавезе и права учесника Балканске изложбе и његова вредност се огледа у томе што представља занимљиву секвенцу из економске историје, односно показује правила и дух пословања предузетника и пословног света Европе с почетка XX века. Иначе, одредбе потписаног Уговора су биле врло ригорозне.

Коначно, четврти документ садржи позив свим потенцијалним српским излагачима на балканској изложби односно опширну брошуру коју је Српски одбор за припрему изложбе издао 17. новембра 1906. године, са неопходним информацијама о условима учешћа на изложби, правилима, количинама робе која се може изложити, спремности српске владе да подржи учеснике изложбе, да сноси трошкове превоза робе и надокнади штету за све производе који би се, евентуално, оштетили и упропастили.⁵

⁵ МИД, ПсЛ, Административна архива, Ф-II, Пов. бр. 435/1906, 17. XI 1906.

МИД, ПсЛ, Ф-I, п, 380/1905, Жујовић–Јовичићу, 8. X 1905.

Београд, 8.10. 1905.

Господину отправнику послова у Лондону,

Господине отправниче послова

Господин Министар народне привреде доставио ми је на основу решења Министарског савета од 15. септ текуће године решењем својим од истог дана Тбр. 5382 у циљу јачања трговинских са Енглеском установио у Лондону трговински комесаријат коме је ставио у задатак:

а) да ради на заснивању и јачању непосредних трговинских веза са В. Британијом водећи особиту бригу о српском извозу односно изласку српских пољопривредних производа на енглеске пијаце (нарочито у погледу на живинарство и извоз јаја)

б) да проучава и предлаже министарству народне привреде потребне мере за што повољније постигнуће горњег циља

в) да заинтересује енглеске капиталисте за наше рударство и шумарство (културно-техничке радове)

г) да допуњава улогу наших почасних конзулата у погледу услуга нашим извозницима и уопште трговцима који се својим послом нађу на земљишту Енглеске

д) да редовно шаље извешћа о своме раду и трговинским приликама у Великој Британији

Достављајући Вам изложено, част ми је извести Вас да је господин министар народне привреде за трговинског комесара поставио г. Николу С. Јовановића, бившег Г. конзула у Лондону и замолити Вас да о оснивању овога комесаријата као и о постављењу г. Јовановића изволите извести надлежне енглеске власти и све све почасне конзуле у Енглеској.

Изволите примити господине министре уверење о мом одличном поштовању

Министар иностраних дела

Ј. М. Жујовић

Министру народне привреде
– Одбор за балканску изложбу у Лондону

Београд 22. јан. 1907.
Бр. 937

Господину министру народне привреде,

У пројекту буџета за 1907. годину одређено је за балканску изложбу у Лондону свега 150000 динара. Од те суме има да се плати: за изложбени локал у Лондону дин 50000-

за паковање, осигурање пренос до станице и транспорт до Лондона и натраг као и чување празних сандука у Лондону и поново паковање итд преко . . . 50000

до сада је утрошено око 25000

свега дин 125000

остаје дакле још 25000 дин за размештање предмета у изложбеном локалу, за декорисање локала, превоз и плате особља за време изложбе може чинити преко 25000 дин и онда за декорисање изложбеног локала и остале потребе не остаје ништа.

Према томе пројектовану суму у буџету за ову годину од 150000 дин. треба повисити најмање још за 100000 дин. дакле од 150000 на 250000 динара.

Ова наша изложба у Лондону далеко је већа и много значајнија од оне у Паризу за коју је утрошено преко пола милиона динара.

Према томе част ми је замолити Вас г. министре да изволите заводити предлог да се буџет за нашу изложбу у Лондону повећа бар за 250000 дин и да изволите примити уверење о томе,

С поштовањем

Председник одбора
За Балканску изложбу

Др Марко Леко

* Министарство народне привреде – одељење за трговину

ТЕКСТ ПРАВИЛНИКА БАЛКАНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

Датум. 1. Намерава се да се ова изложба отвори у почетку Маја 1907. и да траје од прилике око пет месеца. Али Енглеско друштво задржава право да овај период продужи или скрати. Тачан датум отварања саопштиће се излагачима две недеље унапред.

Награде. 2. Дипломе за златне, сребрне и бронзане медаље биће досуђиване према препоруци оцењивачког суда.

Трошкови које имају да сносе излагачи. 3. Излагачи морају да сносе сваки издатак за пренос, пријем, смештај и однашање њихових ствари, за подизање тезги и преграда, кад се затражи, као и за све витрине, рафове, приборе и унутрашњу декорацију, и све оно што мора да буде сагласно са генералним планом који је Енглеско друштво усвојило и поднело њима на одобрење. Излагачи морају било лично, било преко својих агената, надгледати брзину, предају, пријем, распакивање и инсталисање, а по затварању изложбе сеобу њихових предмета. При свем том, ако се жели да друштво прима и распакује изложбене предмете, споразуми се могу постићи обраћањем на секретара. На случај да који од излагача тако не поступи, Друштво задржава себи право да учини све што држи да је потребно, а на рачун излагачев.

Молбе за место. 4. Тражење места у простору мора се учинити по придатом оштампаном формулару.

Осветљење. 5. Електрично осветљење за изложбене објекте, осим општег одељења изложбених зграда рачунаће се по цени од 35 шилинга за једну лампу у јачини од 16 свећа, обухватајући саму лампу и жицу, за целу сезону, зашта се плаћа унапред, а тражење се чини помоћу зато спреманих образаца.

* Министарство народне привреде – одељење за трговину

Распоред простора. 6. Тражења ће проучити директори друштва, а секретар ће молиоцима саопштити износ, место, и положај простора, ако им то буде досуђено, али Друштво при свем том, што ће се трудити да се што већма придржава свога публикованог плана задржава себи право да учини ма какве измене или преиначења у општем распореду и износу и у положајима простора који остаје за издавање, како му од времена на време може изгледати погодно.

Право да одбије предмете за изложбу. 7. Друштво задржава себи апсолутно право да одбије пријем ма који изложбени предмет или ствари не дајући за то никаква разлога.

Знаци на пошиљкама. 8. Свака пошиљка мора бити тачно назначена „Balkans Exhibition 1907. Early Court, London S.W.“ заједно са именом и адресом излагача.

Под (паркет). 9. Паркет се не сме мењати или појачавати осим по допуштењу Друштва и о трошку излагача.

Сметње. 10. Ниједан излагач не сме ствари тако намештати да спречава светлост или изглед дуж отворених простора, или да чини незгоду, досаду или штету, или да другим начином смета излагању других излагача, нарочито се умољава да ниједан сандук или роба не пређе висину од 10 стопа, а тезге 3 стопе. Ово се не односи на подизање неких специјалних трофеја под условом да се пројект (нацрт) за подизање ових трофеја подносе секретару од кога се мора добити одобрење писмено за подизање истих. У опште сваки излагач мора се покоравати свима наредбама Друштва.

Украшавање и фирме. 11. Ни једном излагачу није допуштено да истакне заставу, барјак, фирме ма које врсте, или који други род девозације, без специјалне писмене дозволе секретара. Излагачи не смеју изложити или допустити да се изложе објавама које врсте, или огласе железница или кога другог превозног средства. Ниједна фирма или табла с именом не сме носити ничију другу адресу осим излагачеву, а свака фирма или табла са именом мора се у сваком погледу најпре поднети на одобрење Друштву.

Огласи за ручно раздавање. 12. За бесплатно раздавање огласи који се дају из руке, штампаних ствари итд., мора се претходно добити одобрење од Друштва које се може опозвати у свако доба.

Празни сандуци. 13. Друштво скида са себе сваку одговорност за празне сандуке, који се морају одмах уклонити из зграде о трошку излагача, а ако се на тражење одмах не уклоне, Друштво их може уклонити и продати, и имаће право задржати за себе што за њих добије.

Послуга. 14. Излагачи морају за сво време трајање изложбе имати и сву потребну послугу, и одржавати своје излоге и робу у чистоћи и у добром реду, и изложити своју робу публици од часа отварања до часа затварања сваког дана када је изложба отворена.

Уклањање послуге. 15. Друштво задржава себи право да нареди да се отпусти сваки асистент (помагач) или послужач чије би владање сматрали да је неуљудно или за осуду и ако је потребно, уклонити њега или њу из зграде, а за тим избацити их одатле са свим.

Забрана преноса. 16. Ни једном излагачу неће бити допуштено да пренесе, изда у под закуп или допусти ком другом чију употребу ма каквог одељења одређеног простора или део истог или да допусти да се излаже други надлежно предмети, одобрени објекти, него само његови сопствени. Ма каква повреда овог правила чини да излагач може да изгуби свој простор и неће имати право да тражи надокнаду за новац који је платио за дотични простор.

Изложени предмети. (право да се исти одбију или уклоне.) 17. Сва изложена роба мора бити на име излагача који је или у чију је корист потписан формулар којим се тражи место, и никакав предмет који није био специфично описан у уговору са излагачем не може бити (ма да је уговор већ био одређен) унесен у изложбу без претходне писмене дозволе секретарева. Друштво задржава себи апсолутно право да у свако доба одбије или изнесе из изложбе, сваки предмет који излагач није био овлашћен да изложи или који би Друштво могао сматрати као неприличан или незгодан, не дајући за то никакав разлог, и Друштво ће бити ослобођено од сваког потраживања од стране излагача за тако непримерен или уклоњен предмет.

Закуске. 18. Никаве артикле или Дуван не могу излагачи продавати или давати изузимајући по нарочитом споразуму са Друштвом.

Опасни предмети. 19. Апсолутно су забрањени сви запаљиви (фулминантни) опасни или експлозивни предмети.

Ватра. 20. Ни једном излагачу није допуштено да употребљава ватру, гас или лампе, пре него што се буде претходно добила нарочита писмена дозвола од секретара, а он дозволу Друштва може у свако доба опозвати.

Каталог. 21. Друштво задржава себи право да састави један каталог за изложбене предмете.

Пробе и анализе. 21. (овде је поново уписан члан 21. Вероватно је начињена грешка приликом писања. Нап. А. Р.) Друштво задржава себи право да нареди да се ма који изложбени предмети испитају, провере или анализирају, ако нађе то за потребно.

Фотографисање. 22. (Овај члан је заведен као 22. а треба да стоји 23. Вероватно је и овде начињена грешка приликом писања. Нап. А. Р.). Никакав изложбени предмет не може бити фотографисан, прецртан, копиран или репродукован ма којим начином без специјалног одобрења Друштва.

Време пријема. 24. Дани за пријем изложбених ствари су од 3-ћег до 29. априла по новом календару.

Пропуснице. 25. Једна комплиментарна (бесплатна) сезонска карта даће се сваком излагачу или излагачевој фирми, и пропуснице разложном броју помагача које ће важити само у оне сате и за оне уласке које буде Друштво од времена на време одређивало. Ако такве карте или пропуснице буду употребљавали друга лица а не она којима су дата оне ће се одмах поништити, а Друштво задржава себи право да повуче такве карте и пропуснице кад год оно зажели да то учини и после таквог поништавања или повлачења, обичну цену за улазницу у Изложбу мора излагач или помагач платити при сваком улазу у изложбена одељења.

Изнашања изложака. 26. Друштво задржава себи право да забрани изнашање ма ког непродатог изложка, пре званичног отварања изложбе. После овог затварања или по престанку закупа из ма каквог узрока који би томе претходио изложци се морају изнети о излагачевом трошку, и то у првом случају за 14 дана, а у другом случају одмах. Прибор (fittings) и предмети морају се, ако Друштво захтева, уклонити о трошку излагачевом у првом случају за 14 дана, а у другом - последњем - случају одмах. Ако ма који изложбени предмет, прибор и преграда не буду тако изнети, Друштво ће моћи по своме апсолутном нахођењу оставити исте у магацине о трошку и ризику излагача, или исте продати, у ма које доба, било јавним надметањем било приватно и задржати приход од такве продаје на име учињених трошкова од стране Друштва у вези са овим смештајем у магацине, измештањем или продају.

Пријем и уклањање робе. 27. Никаква роба не може се продавати или износити из изложбе у часовима кад је изложба отворена публици.

Неодговорност. 28. Друштво се не може сматрати ни у ком случају одговорним за осигурање изложених ствари, и неће бити одговорно за нестанак или штету причињену изложеном предмету ма којим начином, али одбијајући од себе одговорност, Друштво ће предузети такве мере предострожности какве оно налази за потребно. Друштво ће узети помоћ од кућевне полиције и ватрогасаца да врше службу у целој изложби.

Осигурање противу пожара. 29. Ниједан излагач не сме ништа чинити што би осујетило већ постојећа обезбеђења или прибављена права друштвена и сваки излагач мора ако хоће да се осигура, то извршити преко друштвене агенције, и мора у сваком случају да испуњава специјалне или ма какве захтеве кога осигуравајућег друштва противу ма којих других власти.

Право надзора. 30. Сви службени органи Друштва или сваке друге личности које би Друштво могло наименовати, мора у свако доба да имају слободан приступ и право да уђу у све или у ма који одељак простора који је ма коме излагачу одређен.

Дејства одређеног простора. 31. Кад Друштво прими молбу за простор према предатом штампаном формулару, мора се закључити уговор између друштва и излагача, који потписује исти под условима ових правила и уредаба, уговор је подлежан измени као што је и даље поменуто, што се тиче ма кога простора тако уступљеног наступиће односи између сопственика и закупца и продужују се између Друштва и таквог излагача од дана потписа, и у случају неисплате ма које суме коју излагач има да плати Друштву било да се легалним путем тражи или не, било за повреду или неиспуњавање од стране излагача, ма којих одредаба овог споразума или ма којих правила или уредаба којих би се он требао придржавати, Друштво ће имати пуно право да поново заузме уступљени простор и може да изнесе одатле и искључи излагача и сваку другу особу, а да тиме не окрњи право Друштва да наплати сав новац који излагач има да плати као што је даље изложено, поред свију других потраживања од њега и штету коју је Друштво претрпело.

О престанку закупа. 32. Друштво може у свако доба отказати сваки закуп који је на горњи начин постао давши излагачу или оставивши у уступљеном му локалу једно-недељни отказ, који истиче у ма које доба, но ако то учини пре истека-20 недеља од почетка овог закупа, Друштво ће тако окончати ма који закуп, осим ако на то није било приморано, ватром, ратом или форце мајфуре, што ће вратити или накнадити излагачу за неистекли део одређеног рока сразмеран део од уговорене кирије и тако враћену или накнађену суму мора излагач примити као ликвидирану и споразмну накнаду штете. За такав свршетак закупа излагач нема право у том погледу ни ма какву другу накнаду. И за случај да је ма који закуп окончан после истека реченог рока или због ма које повреде ових правила ништа се неће враћати у новцу или давати каква накнада. Не треба сматрати да ће се ово право вршити на ма какав самовољан начин, али оно је потребно да се одговори могућим наређењима лондонске општине, полиције или других власти, и да би се очувао ред и поредак у самој изложби.

Резервисано право заграђивања (одвајања). 33. Друштво задржава себи право да загради ма који део изложбених зграда или просторија и да одреди нарочиту цену за приступ у њих за период времена који не може превазићи 12 дана у целој сезони, а излагачи неће имати права да траже због тога никакву компензацију или накнаду од Друштва што тако ради.

Циљ ове клаузуле у томе је да би се могла дати могућност да се организују добротворно базари или друге светковине за доброчинства или ради припреме за краљеву посету и друге непредвиђене случајеве.

Одговорност за штету. 34. Ако би се догодила или наступила ма каква штета или повреда, пре, за време или после изложбе, од стране ма које особе употребљене од излагача, или би се то догодило ма коме посетиоцу или излагачу, ма ком службенику, раднику, или помагачу, или друштвеном закупнику, изложнику или ма коме буде било лицу, од ма ког изложеног објекта, или услед његовог подизања, намештања или употребе или измештања, излагач који је употребио такво лице или изнео на углед такав предмет мора дати накнаду и спасти друштво од сваке такве штете и повреде и свију потраживања, парница, спорова, трошкова и издатака у вези с тиме.

Досаде. 35. Излагачи не треба да чине или да допусте да се чини ма који акт или дело које може по оцени Друштва бити или прети да буде досада или незгода, или чини штету или узнемиравање Друштву или ма коме од његових купаца или излагача, или публици која посећује изложбу или становницима ма ког суседног имања и овим се обвезују да не _____ (нечитко. Нап. А. Р.) књиге и не намећу им куповину. Друштво неће бити одговорно било коме излагачу за поступке или владање ма ког другог излагача нити за последице због неиспуњења ових правила од стране ма ког излагача.

Дозвола за трговање. 36. Излагачи не могу вршити или допустити да се врши на закупљеном простору или на ком његовом делу никаква трговина, посао или мануфактура ма кога рада, било осим оне трговине, посла или мануфактуре које друштво одобри.

Аутоматичне машине и побочне изложбе. 37. Ниједном излагачу није допуштено да има ма коју аутоматичну машину или ма какву машину за урезивање или за вез у свом простору, или да води или да допусти да се води ма шта под видом споредно изложеног одсека осим по нарочитом споразуму са Друштвом.

Лицитације нису допуштене. 38. Излагачи не могу држати или допустити никакву продају јавно и надметањем.

Удаљавање излагача. 39. По свршетку закупа излагач мора одмах да се уклони из реченог дућана, простора, ампласмана или места и да одатле измести своју робу, у противном такву ће робу изместити Друштво или његови агенти о трошку и ризику излагачевом, и Друштво може поново заузети простор уступљен таквом излагачу.

Инсталирање. 40. Сваки излагач који није готов са својим предметима за дан отварања изложбе, може да изгуби заузети простор и новац који је у име тога платио.

Сва саопштења упућивати секретару. 41. У циљу опште примене ових правила и уредаба друштво ће радити преко својих директора, али за сва тражења или друга саопштавања Друштву морају се упутити на секретара и све изјаве подписане од секретара Друштва биће довољне.

Право измене правила. 42. Право да се што додаје, измени, поправи или изостави из ових правила од времена на време, резервисало је Друштво за себе и додате или измењене одредбе сматраће се да чине део уговора са излагачем.

Обавезност правила. 43. Сва лица и фирме које постају излагачи у тим своју сагласност са целином ових правила заједно са таквим додацима или изменама као што је казано.

Патенти, заштита, Трговачке управе. 44. Излагање једног проналаска на изложби неће сметати излагачевом праву и да добије енглески патент у погледу на такав проналазак под условом да излагач јави контроли британског надлежства за патенте о својој намери да излаже проналазак и пре или за шест месеци од дана отварања оизложбе поднесе молбу за патенат.

Речи „Друштво,, у овим правилима и одредбама означава: „Акционарско Лондонско Изложбено Друштво Limited“

За Акционарско Изложбено
ДруштвоЛимитед

Министар народне привреде

Жавал с. р.

Коста Стојановић с. р.

ДРУГИ ПОЗИВ НА БАЛКАНСКУ ИЗЛОЖБУ У ЛОНДОНУ

Одбор за балканску изложбу у Лондону обратио се позивом од 27. септембра ов. год. свима, „који се за ову изложбу интересују, којима је и дужност да помогну, да се ова изложба што боље приреди, и којима лежи на срцу углед наше отаџбине“, „да се што пре а најдаље до 25. октобра о. г. изволе писмено пријавити одбору за балканску изложбу у Министарству народне привреде и да изволе изложити на који би начин и са каквим предметима учествовали на балканској изложби у Лондону“.

Појединим, нарочито стручним учесницима изложбе дата је тиме прилика, да саопште одбору за балканску изложбу не само какве предмете и шта у опште желе да изложе, већ и да јаве на који начин мисле, да треба приредити ову изложбу, како би наша отаџбина у Лондону била најдостојније и најверније представљена.

Рок за та саопштења и пријаве био је прво одређен до 25. октобра, а после је продужен до 10. новембра о. г. Али и ако је рок прошао, примаће се и даље пријаве и саопштења, ***само у исто доба од данас приступа се и прикупљању предмета за изложбу.***

Дакле, сви који су се пријавили, и који ће се пријавити, и у опште који желе да учествују на балканској изложби у Лондону, позивају се да одмах, а ***најдаље до 10. јануара 1907.*** год., пошљу одбору за балканску изложбу у Београду предмете, које су спремили и које за изложбу спремају.

У гдекојим пријавама и то поглавито за пољску привреду, тражи се, да се одреди, у којим количинама треба слати предмете за изложбу. Пољопривредни производи, нпр. жита и варива слаће се и у већим и у мањим количинама, али не испод 5 кгр.

Ако има где случајно сачуваног класја са зрном, потребно би било да се пошље што већа количина. Такођер, и кукуруз примаће се не само у зрну већ и у клиповима и то бар по 10 ком. од сваке врсте.

С брашном (по 5 кгр) треба слати и 1-2 кгр. одговарајућег зрна.

* Министарстви иностраних дела, Посланство у Лондону.

Од разног семења и сушеног лишћа и цвећа за бојење и лечење ваља послати најмање по 1 кгр.

Сир ће се примати само тврд, и то у количинама од 5 кгр. или по 5 лепчића мањег обима, а мањи број ако су погаче велике.

Масло топљено, кајмак усољен и маст изложиће се у стакленим теглама од најмање 5 кгр.

Пршуту и суву сланину ваља слати у корпицама од 5 кгр.

Од вуне пране и непране по цело руно, или до 5 кгр. тежине, а од козине 3-5 кгр.

Од кожа јагњећих и јарећих, сирових или учињених, бар по један пар такођер и од кожа овчијих и козјих.

Свилене мехуриће (умртвљене) ваља слати у кутијама од 250 гр., са свилом из њих извађеном (сировом или укуваном) у канури од 100 до 250 гр.

Мед (цеђен или нецеђен) примаће се у количинама од пола-1 кгр., а восак у котурима од пола-1 кгр.

Од вина и пива ваља слати најмање по 5 флаша од сваке врсте, а од ракије и сирћета најмање по 3 флаше.

Конопље и лан треба слати у повесима од 1-3 кгр.

За све предмете у опште, како из пољске привреде, тако и из просвете, рударства, шумарства, занатлијске и индустријске производње и производе домаће-женске радиности оставља се стручним излагачима, да према природи предмета и величини изложбене зграде, сами одреде, у којим ће количинама, слати предмете на изложбу, а по потреби ради споразума о томе обраћати се одбору за балканску изложбу у Београду.

Важно је овом приликом поменути да је за изложбу Краљевине Србије под истим погодбама добивена лепша и много већа просторија од оне, коју смо у почетку заузели. Место у војводској дворани наша изложба биће у краљичиној палати која има око 3000 квадратних метара површине, дакле већа је од прве дворане око 1000 квадратних метара.

Војводска дворана заузета је сада за Црну Гору.

Румунија неће учествовати у овој изложби.

Балканска изложба у Лондону отвара се 18. априла по нашем или 1. маја 1907. год. по новом календару.

Због краткоће времена, даљине места изложбе, а и начина транспортовања (морем), предмети за изложбу морају се послати

што пре у Београд, како би у Лондон приспели бар на месец дана пре отварања изложбе.

Предмети, који се на изложбу у Лондон шаљу, треба да покажу на ком се културном ступњу налазимо и да су у стању да издрже и строгу критику. Не треба сметнути с ума, да се ова изложба приређује у једном, може се рећи највећем и најпросвећенијем центру светском, у коме живи преко шест и по милијона становника.

Ма да за ову изложбу није одређена већа државна помоћ, ипак је влада Његовог Величанства краља одлучила да у погледу преноса и обезбеђења робе пружи излагачима сваку помоћ. Сви предмети, који се за изложбу шаљу, преносиће се о државном трошку преко Београда у Лондон и натраг. За оштећене и упропашћене предмете држава ће дати сопственику накнаду.

Сви предмети, сем алкохолних пића и јела, који се на изложбу шаљу, могу се продавати и продаће се ако по каквоћи и цени одговарају захтевима лондонског становништва. По нарочитом споразуму с главним изложбеним одбором у Лондону могу се продавати на изложби и алкохолна пића, па и јела.

Сваки излагач умољава се да са предметима пошље одбору за балканску изложбу у Београду и писмо, у коме ће се у појединостима означити и шта и како се шаље; у томе спроводном писму потребно је да се поброје сви предмети, који се шаљу, да се означи ко их шаље, количина појединих предмета, порекло, да ли је за продају, вредност, продајна цена и да се саопшти све што би према природи предмета могло да заинтересује посетиоце изложбе у Лондону. И сваки предмет, разуме се, мора бити тачно обележен и да би се могло лако сазнати, на који се предмет односи опис у спроводном писму. Ови подаци потребни су поред осталог и за састављање изложбеног каталога, који ће се превести на енглески језик.

Пошиљке које немају таквог спроводног писма, неће се ни отворати ни слати на изложбу.

Обележени предмети за изложбу са спроводним писмом слаће се или непосредно одбору за балканску изложбу у Београду или преко државних економа, општинских, среских, односно окружних власти, којима је дужност, да у сваком погледу помогну излагаче у пошиљању предмета за изложбу. Ако су ти предмети већи и теже се спремају за пренос, одбор ће их и код сопственика на његов захтев

прегледати, и ако су за изложбу подесни и примати. Такви предмети, кад се једном спреме за пут, неће се до Лондона отварати.

Све ће се од стране одбора учинити, да пријем изложбених предмета буде што правилнији и да се изложбени предмети исправно отправе у Лондон, а тако исто и да се непродати предмети сопственику исправно врате. У сваком погледу одбор ће се старати, да интереси излагача буду што боље заштићени и онда успех ове наше изложбе у Лондону зависиће само од заузимања појединих излагача и учесника.

Сва обавештења о изложби добиће сваки, који се обрати:

Одбору за балканску изложбу у министарству народне привреде у Београду.

17. новембра 1906. године
Београд

Одбор за Балканску изложбу

Aleksandar RASTOVIĆ

**SOME DOCUMENTS ON SERBIA'S PARTICIPATION
AT THE 1907 EXHIBITION IN LONDON**

Summary

In the Archive of Serbia, in the Funds of the Ministry of People's Economics — Economics Department, and the Ministry of Foreign Affairs — Embassy in London, there are important sources about Serbia's participation in the Balkan Exhibition in London, in 1907. This was the biggest European and world economic event at the time, and the largest international exhibition where Serbia participated so far. The industry and agriculture products, as well as the achievements from culture, arts and sciences, were also exhibited by Bulgaria and Montenegro. There are four characteristic documents, which show how the Serbian economic delegation in London was created. This delegation contributed to a great extent to the successful Serbian participation in this international fair, pointing to the seriousness of the preparations of the Serb Committee for the Balkan Commission, but also to the State's intention to stand behind domestic exhibitors, and help them in presenting their products and achievements at the London Exhibition. One of the documents contains rules and regulations for the exhibitors, as set out by the organizers, that all the participants had to observe.

Биљана ВУЧЕТИЋ

**СЕЋАЊА АНТОНИЈА ТОДОРОВИЋА НА
РЕВОЛУЦИОНАРНУ АКЦИЈУ СРПСКОГ НАРОДА
У ТУРСКОЈ 1904–1914. ГОДИНЕ**

Апстракт:

Циљ рада је објављивање и коментарисање рукописа успомена Антонија Тодоровића, пронађених у Архиву Србије. С обзиром на то да је мали број сачуваних мемоара који се односе на живот Срба у Османском царству, Тодоровићеве успомене представљају драгоцену и ретку сведочанство тога доба. Сам Тодоровић је радио као српски учитељ у Македонији, али је истовремено био и један од учесника у организовању српског четничког покрета у Турској 1904–1912. године. Значај овог историјског извора је у томе што је Тодоровић објаснио и неке досад непознате околности формирања и деловања српске организације у Македонији.

Key words: Antonije Todorović, memoirs, chetnik movement, Macedonia, Serb-Turkish relations.

У збирци *Varia* Архива Србије, под сигнатуром V-1618, налазе се „Три свешчице Тодоровић Антонија, Грађа за историју Јужне Србије, у којима хронолошки износи догађаје у Јужној Србији 1904–1912, своје учешће и удео у њима.“

Сећања која овде објављујемо написана су у три свеске у линије, формата А5, са 6 неисписаних корица и 64 листа. Мастилом је исписано 60 листова, а последња 4 листа су исписана графитном оловком. Рукопис није потписан, те смо на основу података из аналитике збирке *Varia* сазнали да је реч о аутору Антонију Тодоровићу. Током даљег истраживања дошли смо до докумената које је писао и потписао Антоније Тодоровић, па можемо тврдити

да је он заиста и аутор датог текста.¹ Наше интервенције у тексту су углавном допуне неких скраћених речи или додавања знакова интерпункције, које смо означили угластим заградама. Речи које је сам аутор исправио, унели смо у исправљеном облику. Правописне интервенције нисмо радили. Аутор не ставља никад тачку иза године, уместо слова *љ* углавном пише слово *л* (нпр., поставлен, зароблен). Речи које су подвучене у аутографу, подвучене су и овде. Нисмо успели да утврдимо како је и када рукопис доспео у Архив Србије, те не знамо када је написан. Претпостављамо да није довршен, јер се прекида пре 1912. године, а у последњим поглављима, која нису обележена као сва претходна поглавља, има недоследности у временском редоследу догађаја. Такође, на основу промене у рукопису, можемо да претпоставимо да је аутор био у дубокој старости или да је био лошијег здравља док је писао текст. Тодоровићева сећања предсављају значајан извор јер се односе на живот Срба под турском влашћу у периоду 1904–1912. године, из којег је сачувано врло мало мемоарских текстова.

¹ Антоније Тодоровић (Призрен 1880 – Београд 1970) био је просветни радник у Велесу и Куманову. Као један од организатора четничке акције у кумановском крају познат је под тајним именом Шарпланинац. Учествовао је у раду Народне скупштине отоманских Срба у фебруару 1909. године у Скопљу као посланик за Паланку. После I светског рата је радио као школски надзорник. Изабран је за посланика за Призренски округ у Привременом народном представништву Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 1919–1920. године. Његово бављење просветним и националним радом остаје да се детаљније истражи и биће тема посебног рада.

Антоније Тодоровић,
**Революционарна акција српскога народа
у Турској од 1904–1912. године**

I Историска случајност

1804 године Срби у Шумадији дижу I устанак. Срби пак у Старој Србији и Македонији тачно после сто година лаћају се оружја, стварају револуционарну организацију са задатком очувања националног имена, а у крајњој линији ослобођења од Турака и присаједињења своме Пијемонту, Шумадији.

Устанак у Шумадији је под тежим приликама од револуционарне акције Срба у Турској, што се појављује без наслона, са лозинком „у се и у своје кљусе“ док пак Срби у Турској у том моменту имају не само наслон на Шумадију, него и сву материјалну и моралну помоћ њену. Помоћ не само финансијску, у оружју, него и у животима. Елита омладине предкумановске Србије сеје своје кости по гудурама Јужне Србије.

Лакша је ситуација устанка 1804 године у толико, што је био он противу једног непријатеља – Турске, док пак борба на Југу била је не само оружана борба противу Турске него и противу Бугарске Одринско Македонске револуционарне организације². Сем тога била је и ако не оружана, а оно политичка противу Цариградске Патријаршије. Дотле, док је устанак имао један циљ ослобођење, дотле се је на Југу имао два циља: очување националног имена и ослобођење.

² Одринско-македонска револуционарна организација, познатија као ВМРО- (Внатрешна, Внутрена или Унутрашња) македонска револуционарна организација или ВМОРО-Втрешна македоно-одринска револуционарна организација, јесте тајна организација македонског национално-ослободилачког покрета, формирана 1894. године на конгресу у Солуну. Циљ организације био је да револуционарним, комитским радом изазове интервенцију европских сила у Турској да би се постигла политичка аутономија и целовитост централног подручја европске Турске. Под геслом „Македонија Македонцима“ организација је радила на стварању самосталне државе, која би се касније придружила Бугарској.

II Политичко стање Срба у Турској пре почетка револуционарне акције

После ратова, које је Србија водила 1876–28 год[ине] положај српскога народа у Турској се јако погоршао. Мржња код Турака према Србији, која је од њихове државе одвојила тада ослобођене крајеве: Топлицу, Ниш, Врање, била је јака. Она се проширила и на Србе, који су још остали под њеном управом. Име Србин, код Турака било је најомрзнутије међу свима именима других хришћанских народа на Балкану. Долазак мухаџера³ Арнаута и Турака, из тада ослобођених крајева на Косово, сасвим је погоршао и отровао ситуацију српскога народа у Турској. Сем тога, још пре ратова 1876–1878, долази и оснивање Бугарског егзархата⁴ у Турској, који је у почетку имао словенску етикету, а доцније се метаморфизира у чисто бугарску пропагандну националну централу. Оснивање егзархата помаже руска дипломатија. Из словенске солидарности и аутокефална црква Србије гласала је за оснивање егзархата. Турци пак, за које су Србин и бунтовник, а Бугарин и роб синоними фаворизира рад егзархата на отварању бугарских школа у Турској. Србима, пак чини све могуће сметње у том правцу.

У то доба уочи ратова 1876–78 г[одине], 1871 године јавља се међу Србима из Јужне Србије велики и један од најзначајнијих родољуба српских, Сима Андрејевић-Игуманов,⁵ човек богат, који је богатство зарадио у Русији, где је имао фабрику бурмута. Сво своје имање он поклања за српске просветне циљеве у Турској. Оснива српску Богословско-Учитељску Школу⁶ у Призрену са задатком, да оспособљава своје ђаке за учитеље и свештенике српске у Турској. За отварање ове школе добијена је дозвола благодарећи

³ *Мухаџер*, *мухаџир* – избеглица, исељеник, досељеник.

⁴ *Егзархија* (*Егзархат*) *бугарска* –представља самосталну бугарску црквену организацију у Турској, која је 1870. године издвојена од Цариградске патријаршије.

⁵ Сима Андрејевић-Игуманов (1804-1883), црквено-просветни добротвор. Радио је као трговац у Цариграду, Одеси и Кијеву, слао је богате прилоге у новцу црквама и манастирима у Јужној Србији.

⁶ Призренска Богословија је почела са радом 1/13. октобра 1871. године. Детаљно вид. у: *Споменица 50-годишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, Београд 1924.

заузимању руске дипломатије, која је Симу помагала као свога грађанина, пошто се Сима у Русији водио као руски грађанин. Сем тога Симу су тада помагали у остварењу тога задатка не само сви меродавни фактори тадање српске државне политике, него и сви родољубиви елементи из интелигенције и из народа.

Почетак рада те школе 1871 г[одине] стварно се може назвати почетак озбиљног рада на очувању српског националног имена у Турској. Већ после 3 године рада те школе, излазе први кандидати за учитеље и свештенике. Доцније се школовање продужава на 4, 5, а 1893/4 школске године на 6 година школовања.

Рад на отварању основних школа наилазио је на тешкоће и сметње од стране турских власти, али се ипак некако успевало са тим радом на Косову, Метохији и Санцаку, док пак јужно од Качаника, где је Бугарски егзархат поотварао доста бугарских школа, нешто сметњом, коју је чинио егзархат, клеветајући Србе, као бунтовну расу противу Турске, а делом и руска дипломатија, која је увек претпостављала интересе Бугара интересима Срба, маштајући стално о Санстефанској Бугарској преко које има изаћи на Дарданеле, правила је сметње, те је са отварањем српских школа јужно од Качаника ишло доста тешко. Тек 1892 године успесмо да добијемо одобрење за отварање основних школа у Косовском вилајету јужно од Качаника.⁷ У Солунском и Битољском вилајету и даље нам нису дозвољавали отварање српских школа. Тек 1897 год[ине] после грчко-турског рата, наша дипломатија у Цариграду успева, да издејствује од Султана слободу отварања српских школа у та два вилајета. Писац ове историјске грађе један је од првих учитеља у Битољу, поставлен 1-X-1897 год[ине].⁸

Отварањем основних школа као и средњих, српски се народ у Турској формира у једну националну просветну организацију. Тиме почиње рад на потискивању бугаризма јужно од Качаника, где је он већ почео да се укоренењује. Тај рад је у почетку био на терену чисто просветном и црквеном. Бугари, осетивши да на том чисто културном терену не могу издржати борбу, лађају се и других средстава, да нас потисну. Покушавају да на Балкану преузму

⁷ У Цариграду и Солуну су 1892. године отворене српске школе на основу турских просветних закона. Након тога све српске школе су отваране на основу Закона о јавној настави у Отоманској царевини (царска наредба од 1893. године).

⁸ Датум овако стоји у аутографу. Вероватно је реч о новом календару.

вођство хришћанске државе за ослобођење хришћана на Балкану. 1893 године оснива се у Софији Одринско Македонски револуционарни комитет, који са наоружаним илегалним четама пропaгира у народу ослобођење од Турака. Са свим природно, хришћански се живаљ одушевљава том идејом и приступа организацији без обзира на национално обележје. То све бива до устанка 1903 године. Тај неуспели устанак, стварно по његовим димензијама не би се ни могао звати устанком, јер је у њему једино мало место Крушево, и то чисто хришћанско, без иједне муслиманске куће, сем двајестак чиновника и жандарма било неколико дана у рукама побуњеника: у Прилепу и Битољу, који су у непосредној близини Крушева, био [је] мир и чаршија [је] била отворена. Тај назови устанак била је једна обична демонстрација, којој је био циљ изазивање интервенције великих сила да би се створила једна аутономна Македонија са бугарским обележјем. Мора се признати, да није била нека нарочита садистичка одмазда од стране Турака, на пр[имер] слична покољу Јермена и другим. Допуштена је и инострана материјална помоћ пострадалима. Изасланице Кола Српских Сестара⁹ из Београда долазе и доносе помоћ у храни, покривачима и оделу. Са њима долазе и извесни наши официри под маском трговачких помоћника. Тад је као такав долазио и чувени наш револуционар Воја Танкосић.¹⁰

После овог устанка, који није успео ни као политичка демонстрација, јер није изазвао интервенцију Великих Сила већ једино решење да Велике Силе пошаљу своје официре, да реформишу Турску жандармерију, Одринско-Македонски комитет, као оруђе Бугарске Кобургове¹¹ политике, преузима на себе други задатак, а то је да Македонију очисти од других народности и створи од Македоније једну хомогену бугарску Македонију. Ради остварења

⁹ Коло српских сестара било је патриотско и хуманитарно женско друштво, основано у Београду 1903. године са циљем да морално и материјално помаже Србе у крајевима под туђинском влашћу. Од 1906. године издаје књижевни, мада превасходно патриотски календар *Вардар*. Вид.: Делфа Иванић, *Пре двадесет година*, Вардар (1924), 9-32.

¹⁰ Војислав Танкосић (1881–1915), мајор српске војске и четнички војвода. Организовао је и обучавао четничке одреде у Македонији. Био је један од завереника 1903. године, а 1911. један је од оснивача тајне организације „Уједињење или смрт“.

¹¹ Фердинанд I Кобург (1887–1918), кнез, а од 1908. године краљ Бугарске. Прогласио је независност од Турске.

тога задатка не бира средства. Настају убијства српских првака. Као прву жртву њихову навешћу Петра Ташевића¹², из Башиног села близу Велеса, одличног српског првака и родољуба. После њега ређају се жртва за жртвом, који данас сарађујемо једне, да би нас сутра други саранили. То је најбоље илустровао једном приликом Јеша Симић¹³ доцнији наш посланик при Ватикану и у Варшави а у то време писар Генералног Консулата Србије у Скопљу речима: „Е мој, Јешо, кад си у Стару Србију полазио ниси ни помислио да ћеш бити гробар српскога народа[.,]. Њега је конзулат као најмлађег слао с пратње на пратњу побијених наших првака. Наша дипломатија шта није све чинила да нам помогне, али без успеха. Такво очајно стање било је 1904 године.

III Стварање револуционарне организације

У то доба долази у нашу средину за дијурнисту¹⁴ Конзулата у Битољу Саватије Милошевић,¹⁵ један расни револуционар. Видећи очајну ситуацију он у Битољу са Јовом Михајловићем¹⁶, учитељем на раду у конзулату, доцнијим начелником Министарства Спољних Послова, Алексом Јовановићем-Коцом,¹⁷ професором,

¹² Петар Ташевић, убијен је 1898. године у Велесу. Вид.: Иван Иванић, *Македонија и Македонци II, Додатак. Црна књига. Списак Срба погинулих од 1897–1909. год. од агената бугарског комитета у јужној Старој Србији и Македонији*, Нови Сад 1908, 578.

¹³ Јеврем (Јеша) Симић, био је 1904–1906. године писар на раду у Генералном конзулату у Скопљу, од 1906. прелази у Битољ, а 1910. постаје вице-конзул у Солуну. Дипломатску службу у Ватикану и Варшави наставио је после Првог светског рата.

¹⁴ *Дијурниста* – дневничар, заправо писар у конзулату.

¹⁵ Саватије Милошевић (1876–1905), четнички војвода и национални радник. Добровољно се јавио да убије Александра и Драгу Обреновић у завери 1903. После Мајског преврата је помилован и добио је место у Министарству Иностранних Дела. Радио је као дијурниста у Битољском конзулату по именом Сава Милићевић. Погинуо је у мају 1905. године заједно са Лазаром Кујунџићем код Велике Хоче.

¹⁶ Јован Михајловић, национални борац, начелник Министарства спољних послова, доцније је откупио и обновио кулу у Великој Хочи, у којој су страдали Л. Кујунџић, С. Милошевић и њихова чета. Вид.: *Вардар XXV*, Београд 1937.

¹⁷ Алекса Јовановић, просветни и национални радник. Као професор у Битољу био је један од актера Битољске афере 1905. године у српском конзулату. Писао је под псеудонимом Коца. Аутор је неколико радова из прошлости Старе Србије и Македоније.

Јованом Ћирковићем¹⁸ просветним референтом, Матејом Шуменковићем¹⁹, Лазаром Кујунџићем²⁰ и још неким оснива у Битољу први ембрион револуционарне организације. Изврше заклетву, да ће од владе Србије тражити да српски народ у Турској наоружа, да би се бранио и светио. Кад је Саватије то у Битољу свршио долази у Скопље. Ту је стање духова било очајно. Судбина је хтела да се у Скопљу такође у то доба налази са службом по крви и свима особинама револуционар Богдан Раденковић,²¹ доцнији шеф целокупне револуционарне организације, који је тада у Скопљу био професор гимназије и секретар Митрополије. Кад смо чули шта је у Битољу учињено једнодушно смо прихватили сви који смо се са тим упознали. Таква једнодушност се ретко у животу сусреће, а разумљива је јер је стање било бити или не бити. Бирала се смрт. Смрт овако или смрт у одбрани и одмазди. Природно је да се пре ова друга изабере. Изврши се организација и заклетва извесног броја нас управитеља и истакнутих учитеља. Одлуку нашу саопшtimo Генералном Конзулу Србије у Скопљу пок[ојном] Михајлу Ристићу.²² Покојни Ристић прими то као једну жељу, мишљење или предлог. Но кад му је скренута пажња, да ми од овога

¹⁸ Јован Ћирковић (1871–1928), национални радник и политичар. Као учитељ је радио у Куманову, Тетову, Скопљу, Велесу и Прилепу, а 1905. године је постао референт Велешко-дебарске епархије. Био је и инспектор школа у битољском вилајету. За време младотурског покрета, 1908–1910. године, био је председник Српског вилајетског одбора у Битољу.

¹⁹ Матеја Шуменковић (1886–?) потиче из старе српске породице из околине Охрида. После завршене Светосавске школе радио је као учитељ у Боровцу све до 1925. године, кад је пензионисан. Вид.: Ј. Пејин, *Национални и културни радници из Старе Србије*, Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата, 2, Београд 1998, 169.

²⁰ Лазар Кујунџић (1880–1905), радио је као учитељ у Прилепу, а касније (1902–1903) био је управитељ српских школа у Кичевском крају. Напустио је службу да би се придружио четницима. Погинуо је у борби против турске војске и Арнаута у Великој Хочи.

²¹ Богдан Раденковић (1874–1917), истакнути српски национални радник у Старој Србији и Македонији. Завршио је турски лицеј Галата Сарај, радио као наставник у српским школама у Цариграду и Скопљу. Од 1905. је секретар Скопске митрополије. Један од организатора српског четничког покрета у Македонији. Од 1908. године био је председник Српске Демократске Лиге у Турској. Био је међу оснивачима тајног друштва „Уједињење или смрт“. Осуђен је на Солунском процесу и умро је у затвору.

²² Михаило Г. Ристић је био конзул у Скопљу у два наврата: 1896–1898 и 1904–1906.

одступити нећемо пок[ојни] Ристић нам рече: „Па Ви подносите Србији неку врсту ултиматума“, неко му од нас, мислим пок[ојни] Давид Димитријевић,²³ тада управитељ школа у Велесу, рече: „Или ће нам се ово усвојити, или Србија нек абдицира на Стару Србију и Маћедонију, а ми ћемо изгинути као Срби како ми знамо.[,] После таквог става, пок[ојни] Ристић иде првим возом за Београд, да то Влади саопшти.

Како нам је доцније пок[ојни] Михајло Ристић причао, влада је држала по том питању две седнице. Једну под председништвом краља Петра. Мишљења су била подвојена. Пала је чак и изјава једног министра, да, кад би Бугарска Одринско-Македонска организација плънула наши би се подавили. Али кад је речено, да и ми сами тај однос снага знамо, али хоћемо да бирамо смрт кад већ умрети морамо, тада је пок[ојни] краљ Петар рекао: „Па да пробамо!“ и онда се влада сложила, не да оснујемо организацију него „да пробамо“.

Кад нам је по повратку пок[ојни] Ристић саопштио, да је влада примила наш предлог, настаде код нас прави препород, управо радост. Изгледаће парадоксално употреба речи радост кад се ступа у револуционарну акцију у смрт. То психолошко стање не да се објаснити друкчије него као национално пијанство помешано са очајањем.

Приступисмо послу организације и то свију наших снага интелектуалних и народних. У колико је међу нама било слабијих људи, који нису схватали нужност организације, њима смо дали знати, да чланом организације мора бити сваки Србин. Да наведем један пример:

Тих дана Саватије ме срете у Скопљу и рече ми: „Анто, пођи са мном“ Пођем. Идемо преко каменог моста. „Куда ћемо?“- питам га. „Видећеш“-одговори ми. Уђосмо у нашу митрополију и пријависмо се администратору митрополије, архимандриту Сави,²⁴ човеку из

²³ Давид Димитријевић (1874–1929), просветни радник, власник штампарије и уредник листа *Вардар*. Био је члан организације Отоманских Срба и посланик.

²⁴ Сава Протић (?–1920), свештеник из Тетова, рукоположен је 1870. године. Митрополит Фирмилијан произвео га је за архимандрита 1903. године. Био је администратор Скопске и Рашко-призренске митрополије. Конзул Ристић је рекао да су године рада архимандрита Саве „најлепше године наше скопске Митрополије“. Вид.: Миле Станић, *Михаило Г. Ристић: Свештеници са којима сам радио*, Вардарски зборник 1, Београд 1999, 71–76.

народа, без великих школа, добром Србину, али више човеку који је за легалну акцију него за револуционарну. Архимандрит нас прими одмах. Саватије ушав у канцеларију изговори:

[„]Добар дан г. Архимандрите, дошли смо, да Вас обавестимо, да је основана српска национална револуционарна организација, која има за задатак да свети сваку српску жртву, а у крајњој линији да припреми народ за ослобођење из ропства. Сваки Србин мора бити члан те организације. Ко неће и ради противу ње овим ће му се судити“. Изговоривши то извади из цепа револвер окренут према Архимандриту Сави. Архимандрит на то одговори:

[„]Тако, г[осподине] Саватије. Ја не слушах децу, али човек као Ви кад ми каже ево и мене. Бићу оно што је био хаџи Рувим и хаџи Ђера[„]. Понуди нас да седнемо, поручи кафу и понуди цигаре. Настависмо разговор ка ода ништа није било. Кад изађосмо из Митрополије питам Саватија: „Шта ово би?“ „То је твоје ратно крштење, а његово увођење у организацију“, рече ми Саватије. „Па добро, рекох ја“—разумем моје ратно крштење али зашто тако увођење у организацију човека на тако високом положају“. „Он је начуо нешто о организацији и некима говорио: „Море, де чиња још вика оца на цамију, берите памет“²⁵ одговори ми Саватије[„].

Без обзира на све ово, архимандрит Сава нам је био један од корисних чланова наше револуционарне организације.

IV Почетак рада у народу

Ја бих постављен за учитеља у Куманову, с тим да будем и помоћник управитељу школа Лазару Божовићу у раду око организације. Благодарећи психолошком стању, које је у народу створено убијствима првака нашег народа од стране Бугара, наш народ је без великих тешкоћа ступао у организацију. Наравно, организација је била тајна због турских власти.

У Београду пак Саватије ургира увођење у дело одлуке владе: „да се проба“[.]

И пре ове одлуке владе, односно и пре формирања организације извесни национални људи у Београду: пок[ојни]

²⁵ Отприлике би гласило: „вика на цамији не чини хоџу, узмите се у памет“.

Dr. Гођевац²⁶ и Жика Рафајловић,²⁷ официр, доцније бан Вардарске бановине и министар, почели [су] се сами интересовати за тешке прилике Срба у Турској и покушали су рад у овом правцу наоружавши једну чету и упутивши је преко границе, без да је осигуран канал и организација у народу. Та је чета, позната по четовођи Анђелку, као Анђелкова чета сва изгинула месеца маја 1904 г[одине].²⁸

Сада је пак посао почет сасвим озбиљно и у Србији и у народу на Југу. Наши људи су у Поречу већ одметнули у шуму старог војводу Мицка.²⁹ Благодаревши томе што је Пореч чисто српски крај, а и сам углед старог Мицка та се чета брзо снашла.

Тада прелази из Србије чета Јована Станојковића³⁰ – учитеља, познатог под псевдонимом „Довезенски“. Она је имала задатак да изврши организацију по селима у Прешевском и Кумановском срезу. После извршене организације свију учитеља, свештеника и угледних људи, организација по селима ширих маса ишла је врло добро и релативно лако. Организовали смо цео наш народ од границе Србије до јужног дела среза Кумановског, где је било доста егзархијских села, организованих у Бугарској револ[уционарној] организацији. Село Кокошиње, које је било 30% наше, а 70% егзархијско, а у коме нам Бугари убише свештеника,

²⁶ Др Милорад Гођевац (1860–1933), лекар. Са председником Београдске Задруге, Луком Теловићем и генералом Јованом Атанцковићем основао је први Одбор за помагање српске четничке акције у лето 1903. године.

²⁷ Живојин Рафајловић (1871–1953) официр, а касније политичар и индустријалац. У периоду 1903–1905. био је председник Извршног одбора револуционарне организације у Врању са задатком да испраћа и дочекује српске чете из турске. Један од оснивача Српске народне одбране, која је била наследник Српске револуционарне организације.

²⁸ Анђелко Алексић (?–1904) вођа српских четника, тачније вођа прве српске чете која је прешла у Турску, погинуо је у бици на Четирцима маја 1904.

²⁹ Мицко Крстић Павловски (1840–1909), учествовао је у Српско-турском рату 1876. године. Један је од вођа Брсјачке буне 1880. године. У априлу 1904. године био је на челу прве српске чете у Поречу. Кад су Младотурци објавили помиловање свих осуђеника, Мицко се вратио у Турску. Убијен је из заседе.

³⁰ Јован Станојковић Довезенски (рођен у селу Довезенци код Куманова) био је један од виђенијих четничких војвода и организатор српског четничког покрета у кумановском крају. После Првог светског рата радио је у Министарству социјалне политике.

пет сељака и младог учитеља Јована Цветковића – Кумановца,³¹ био је кроз наш револуционарни рад циљ наше акције, јер нас је туда водио канал за прелаз преко Вардара. Погибију Јована Цветковића и осталих у Кокошињу описао је Григорије Божовић³² у својим приповеткама. Његову смрт је ретко наћи и у романима. Сам се натице на бајонет јер неће да изговори реченицу „Бугарин сам“.

За осигурање канала преко Вардара давали смо доста жртава јер смо морали да се вежемо са нашим крајевима на десној обали Вардара: Азотом у Велешком срезу, Поречом и Прилепским крајем. Почиње реакција Бугарске Одринско-Маћедонске Организације. Настају убијства наших првака, учитеља и свештеника, али као одговор на то следују наше одмазде. Прота за проту, учитељ за учитеља, првак за првака. Гинусмо али задовољни, јер знадосмо, да ћемо бити освећени.

V Прва одмазда

Због убијства Јована Цветковића и другова у Кокошињу, наредисмо чети Довезенског да нападне бугарско село Бељаковце³³ и изврши одмазду над истакнутим руководиоцима Бугарске организације. Са четом, учествује и Јован Цакић, тада учитељ у Довезенцу. (Погинуо доцније на Солунском фронту). По добивеном извештају, о извршеној одмазди прота Ташко и управитељ Лаза Божовић, упутише ме у Скопље да о томе известим наш Конзулат. Тадашњи генерални Конзул у Скопљу пок[ојни] Михајло Ристић одушевљен вешћу скиде ми фес са главе у разуданости лупи с

³¹ Јован Цветковић (1882–1904), радио је као учитељ у кумановској околини. У лето 1905. године отишао је у посету пријатељу, проти Јовану Алексићу у село Кокошиње. Убијен је са још пет виђенијих људи из тог села у нападу бугарских комитета. Вид.: *Вардар*, Београд 1906.

³² Григорије Божовић (1880–1945), књижевник, приповедач и публициста. Од 1905–1913. године био је наставник у Призренској богословији, а 1913–1919. секретар и председник призренске општине. Био је окружни начелник и народни посланик у Уставотворној скупштини. Као члан народне организације у Старој Србији под Турцима учествовао је у разним поверљивим службама. Комунисти су га стрељали 1945. године као сарадника окупатора.

³³ На овом месту аутор је прецртао Мургаш и преко тога графитном оловком написао Бељаковце. Оба ова села су се налазила у кумановском округу.

њиме о патос и рече: „Нека је са срећом“[.] Седе, шифрова депешу за Министарство Спољних Послова, а мени рече, да не идем у Куманово за неколико дана, док се не види шта ће после овога бити и како ће се Турске власти и Бугараши држати и како ће на ово реагирати. Вест о појави српске чете и о извршеном нападу и одмазди пала је као бомба у Скопљу и то не само код Бугараша него и код Турака, а тако исто и код страних дипломата. Страна штампа бруји о појави и српских комитетских чета у Маћедонији. Тадашњи Министар Спољних Послова Пашић одмах одговори на депешу Конзулату, да се наша чета повуче у Козјак, и да за сад, до даљег наређења ништа не ради. Садржину те депеше саопшти ми конзул, и нареди, да је нашим у Куманову и чети саопштим, и да се по њој управљамо. Ја извршим наређење, али се ми у Куманову, прота Ташко, Божовић, ја и други, не сложимо са њом и решимо да је чети не саопштавамо, већ наредимо, да за убијство нашег учитеља у К`шању³⁴ Јанка, чета наша нападне то село и у њему побије неколико истакнутих бугар[ских] руковод[илаца]. Извештај о томе не посласмо конзулату. Глас пуче не само по Куманову него и у Скопљу и по целој Маћедонији о другом нападу српске чете. Конзулат преко наше Митрополије позивље проту Ташка и управитеља Божовића. Они одговорише да су чули за тај напад, али не знају ко га је извршио. После тога настаје одмазда за одмаздом. Напад за нападом на бугарашка села. Ми се већ нађосмо у положају офанзиве а не дефанзиве.

Бугараши нам убише проту Ташка (2-I-1905г[одине]). Ми за освету убисмо егзархијског проту Александра и то тачно у четрдесети дан, кад смо давали четрдесетодневни помен проти Ташку. У много случајева ми смо остављали поред оног кога смо ми убили за одмазду, написану цедуљу на којој је стајало: „Одмазда за тога и тога“[.]

Једном приликом за одмазду Тодора Михајловића учитеља у Бељаковцу,³⁵ који је био необично леп, млад, интелегентан, ми убисмо три егзархијска учитеља и поред све тројице бацисмо летак: „Освета за бељаковског учитеља“[.] После тога сусрете ме једном

³⁴ К`шаље – село у кумановском округу.

³⁵ Наводи се и као Тома Михаиловић, учитељ из Бељаковца, убијен 1907, Иван Иванић, *н.д.*, 589.

приликом у једној улици бугарски управитељ школа и упита ме речима: „Зашто фикате три за един, маиката ви Ваша?“ „Зато, да од Вас не би ко остао, на основу чега би ви тврдили, да је ваша Македонија“ одговорих му ја.

VI Канал за десну обалу Вардара

Кад смо апсолутно осигурали Прешевски срез и већим делом Кумановски, задатак нам је био, да осигурамо канал за десну обалу Вардара, како би могли не само да тамо пребацујемо чете, него и да пребацујемо оружје и муницију за Мицка и оне који се већ тамо одметнули. Два су нам правца била, један преко Скопске Црне Горе, други преко Зеленикова.³⁶ Тешкоћа првог била је у томе, што су нам везу између наших кумановских села и Скопске Црне Горе прекидала арнаутска села. Исто тако преко Зеленикова везу су им прекидала егзархијска села, која су била у Бугарској организацији. То нам је задавало грдних мука и жртава у раду док нисмо релативно осигурали канал преко Зеленикова.

VII Прелаз прве наоружане чете из Србије преко Вардара

Кад како-тако, осигурасмо тај канал, долази прелаз чете Јована Бабунског³⁷ преко Вардара за Велешки Азот. Генер[ални] Конзул Ристић, саопшти ми да ће чета Јована Бабунског за неколико дана прећи границу и да има бити пребачена преко Вардара. Скрену ми пажњу, да би мања штета била за народ, да сви учитељи у сресу погинемо, а да Јован прође, неголи обрнуто. Не само што нам је тако строга наредба издата, него смо и ми сви лично били везани са Јованом другарском везом а и схватали смо сву важност његовога прелаза за организацију. Због тога дамо се сви у опште на посао, да и најмању ситницу предвидимо само да „чичкоти Јовану“ – како смо

³⁶ Зелениково – налазило се у скопском округу.

³⁷ Јован Бабунски (1875–1920), радио је као учитељ у Велесу пре него што је постао један од најутицајнијих четничких војвода. Вид.: *Споменица Јована С. Бабунског*, Београд 1921.

из милоште звали Јована, осигурамо прелаз. Прелаз је успео. Радост код нас сарадника на том послу неописана, а такође и код целе организације у Скопљу и др[угим] местима. То је за нас била једна добивена битка.³⁸

VIII Горски штабови

Кад је организација стала на своје ноге, и канали осигурани, чете су, на левој обали Вардара, почеле једне долазити и друге смењивати и на одмор у Србију враћати. Приступило се и остварено, да сваки срез има своју чету а то су: Прешевски, Кумановски, Кривопаланачки, Скопски (Скопска Црна Гора) Кратовски. У срезовима Гостиварском и Тетовском није била тако јака наша револуционарна акција и то што је у тим крајевим било доста Арнаута па је за акцију било теже, а сем тога и Бугарска Македонско-Одринска организација исто је тако показивала слабију акцију. Но и поред тога војвода Цене Марковић³⁹ је извесно време крстарио у та два среза и радио.

Дошло се на идеју оснивања горског штаба, а то ће рећи чете, која има права да другим четама наређује. На челу тога горског штаба на левој обали Вардара долазили су наши елитни официри као на пр[имер] Алимпије Марјановић тада мајор, доцније пуковник, Војин Поповић (војвода Вук) тада капетан, доцнији пуковник, Илија Јовановић капетан, Михајло Ристић капетан. Сем тога организован је и горски штаб за десну обалу Вардара на чијем је челу био Сретен Рајковић капетан.⁴⁰

³⁸ Прелаз чете Јована Бабуноског из Србије се одиграо марта 1905. године, преко села Рудник у северном делу Велеске области, где су га чекале бугарске комите и турска војска.

³⁹ Цене Марковић, српски четнички војвода. Био је бугарски војвода, али је после масакра у селу Кокошињу прешао на српску страну.

⁴⁰ Шефови горског штаба у Источном Повардарју били су: Илија Јовановић, Аксентије Бацетовић, Војислав Танкосић, Војин Поповић – војвода Вук, капетан Михаило Ристић Цервинац, Алимпије Марјановић Овчеполски, Александар Благојевић Кочански и Светозар Ранковић. Крајем априла 1905. капетан Сретен Рајковић је формирао горски штаб у Поречу.

IX Главни горски штаб

Једнога дана сусретнем се у Скопљу са пок[ојним] Саватијем Милошевићем. Чим ме виде пита ме где сам одсео. Ја му одговорих: „Хотел Призрен“ [.] „Добро и ја сам тамо“ – рече ми он и да удесимо да вечерас будемо заједно у једној соби. То нам хотелијер учини. Кад бесмо у соби насамо Саватије ми поче да разлаже потребу оснивања једног главног горског штаба, у који би ушли већина интелектуалаца из Јужне Србије и предкумановске Србије. Ја се у принципу сложим с тиме а сложим се и с тиме, да тај штаб оперише у Доњем Поречу, као најбољем крају, за везу између десне и леве обале Вардара. Кад смо почели расправљати о томе, где да се та чета формира, мишљења нам се подвојише. Ја сам био за то, да сви, који буду отишли у ту чету, оду до Пореча један по један, без оружја, а да за њих претходно, тамо пребацимо одело и оружје. Саватије се са тиме не хте да сложи. Он је био за то, да се чета обуче и наоружа у Врањи, па наоружана каналом пређе. Како нам је тај канал преко Вардара био недовољно сигуран, а водећи рачуна и о томе, да ће то бити наша једна најелитнија чета ја остајем у том питању при свом мишљењу и са Саватијем се размимоићем. Том приликом, у разговору, Саватије ми рече, да је Лазар Кујунџић дао реч дао реч да ће се у ту чету одметнути. После овог разговора, једног дана у Куманову где сам на дужности био, уђе ми у канцеларију једна позната ми физиономија у оделу сељака Скопске Црне Горе. Погледам боље и познам мог школског друга Лазара Кујунџића (био је годину дана млађи од мене) устанем и пољубим се. „Хоћу да ме пребациш преко границе“ – рече ми Лаза. „Лако је то“ – одговорих му ја. Нађем му стан где га склоним, додам курира и упутим га. На питање зашто илегално иде, рече ми, да иде због исте ствари о којој сам са Саватијем разговарао. Испричам Лази мој разговор са Саватијем и он одобри моје гледиште али ми рече: „Ја, Анто, немам куд дао сам реч“ [.]

Доцније, Челопечка битка⁴¹ била је само зато да би се та чета пребацила преко Вардара. Вредно је споменути, у колико се сећам,

⁴¹ Битка се одиграла 16. априла 1905. године, на вису Челопек. Извојевана је велика победа српских четника над турском војском, коју су предводили реформни официри, а којој су у помоћ притекли Арнаути из свих околних села.

неколико имена интелектуалаца, који су сем Саватија и Лазара Кујунџића била у тој чети: Милан Гавриловић и Илија Шуменковић,⁴² доцнији министри и посланици на страни, Раде Луковић, такође доцније наш посланик на страни, Драгиша Стојадиновић,⁴³ Љубомир Јездичић⁴⁴ доцнији адвокати.

Тај судар на Чelopeку био је један од наших највећих судара са Турском војском. Око 100–120 наших четника учествовало је у тој борби. Борба се у Куманову чула, и благодарећи само томе, што су Турци, чим мрак падне, борбу прекидали, чете се наше могле повући ка Козјаку. Турци су у вече борбу прекидали, јер су се бојали, да их сељаци ноћу с леђа не нападну. Елитна чета са Саватијем и Лазаром прешла је границу и вратила се у Србију. Ја сам веровао, после овог наседања, Саватије ће променути мишљење и усвојити моје. Али није испало тако. Он са Лазаром покушава да преко Гиланског⁴⁵ среза и Подрима (родног краја Лазаревог) се пребаци преко Шаре. Но и ту буду малерозни и изгибоше на Спасовдан 1905 године у Великој Хочи⁴⁶ близу Призрена.

Погибијом Саватија и његове чете скину се с дневног реда и идеја о главном горском штабу.

Х Бојкот

Кад смо се осетили јаким па чак и јачим од Бугараша, дођосмо на идеју оне часне економске борбе „свој своме“ на идеју економског бојкота. Наредисмо четама, а оне народу, да је сваки Србин дужан да купује и продаје и у опште пазари само код Србина. Ко се први пут о ту наредбу огреши биће кажњен новчано, турском златном лиром (23 златна динара), други пут кажњен батинањем, и

⁴² Гавриловић и Шуменковић су прешли у Стару Србију са четом која је требало да продре у Дримкол, а учествовали су у четничкој победи на Чelopeку.

⁴³ Драгиша Стојадиновић је 1905–1907. године четовао у паланачкој, кумановској, прешевској, велешкој и прилепској кази са војводама Саватијем, Бацетом, Глигором Соколовићем, Јованом Бабунским. Рањен је у борби код Бајловца 1906. године. Објавио је четничке успомене у листу *Дело* за 1909. годину.

⁴⁴ Љубомир Јездичић био је познат под именом војвода Развигор.

⁴⁵ *Гилански* – гњилански.

⁴⁶ Српска чета је у Великој Хочи дошла да преноћи код Арнаута Лање Укина, али је он одмах обавестио турске власти у Ораховцу. Цела чета је погинула у обрачуна.

трећи пут смрћу. То смо извели у Куманову, где је однос снага био овакав: две трећине среза било је српска а у вароши једна трећина трговаца и занатлија била је наша. Резултат тога било је да је маса трговаца и занатлија Бугараша морала да затвори радње. Наши пак трговци и зантлије пазарним даном нису могли да одговоре муштеријама, да смо морали пазарним даном учитељи да напусте школе и да иду по трговинама да помажу нашим тровцима у мерењу. Паника код Бугараша је била јака. Бугараша нам на то одговорише бојкотом у Велесу и то обрнутим, нису хтели да нам продају животне намирнице. Тим послом се Турци нису бавили, а наших Срба у вароши није било. Морали смо редовно сваког дана слати из Скопља хлеб и др[уге] намирнице за наш интернат у Велесу.

Тај се бојкот продужио све до Младотурског преврата 1908 године, и то како где, и то у неким варошима теже за нас у неким обратно. У Прилепу смо морали да доведемо нашег човека трговца чак из Призрена Стевана Секулића, коме је организација наша отворила радњу са свим што је сељаку потребно јер је Прилеп пазарно место не само за Прилепски срез него и за Пореч наш чисто српски крај. Да га не би Бугараша убили организација је била приморана да за њега плаћа нарочитог телохранитеља (гаваза⁴⁷) Турчина, једног добро познатог зликовца да га у стопу прати. Он је јавно говорио, да ће за газда Стевана убити најмање 10 најбољих трговаца Бугараша, и само тако смо га могли сачувати и радњу одржати.

XI Морал организације

Код оваквог стања, где је једна генерација имала једну тако велику и свету идеју водиљу, а то је национална идеја и слобода морал мора да буде на достојној висини. Крађа, отимачина, и проневера непозната. Сексуални морал раван средњевековном аскетизму. Но и поред тога организација је скретала пажњу да за напад на породичну част смрћу се кажњава. Ниједан једини пример није познат, да се о то огрешило и да је неко кажњен. Не само то него у извесним крајевима, где је тај морал код женског света

⁴⁷ *Гаваз, каваз* – стражар, пандур, судски позивар; наоружани пратилац страних дипломатских представника у Турској.

попустио чете су најдрастичније кажњавале. Морал наше организације нам је био поред самопрегора најјаче оружје с којим смо тукли Бугарску Одринско-Маћедонску Организацију.

Не само на терену него ни кад су четници били на одмору у Србији никоме нису били на терету. Сувише редак је био који инцидент од неког веселог и расположеног четника.

У погледу исхране на терену било је идеално. Народ је имао да им даје само хлеба и склониште. Све остало: месо, маст и друге поребе за храну, куповали су од сељака по пијачним ценама. Дешавало се, да село неће ни то да им наплати, но то се категорички одбијало речима: „Србија нам је дала новац да плаћамо, ви сте сиротиња, доста је што нам хлеб дајете.“

Дешавало се да се чети није на време могао новац дотурити. У том случају се позајмљивало од сељака и враћало.

Бугарска Маћедонско Одринска Организација била је антипод нашој. Не само што је целокупна исхрана падала на терет оног јадног сељака, него су стављани и новчани намети на села. Народ је увидео идеализам наше и небратско, без осећаја становиште Бугарске организације. Зато нам је прилазио и зато смо и напредовали.

Сви у нашој организацији који су руководили новцем остали су и умрли као сиромашни. Не зна се ни за један пример проневере. Тај морал је био исти и код обичног [...] ⁴⁸ сељака као и код највећег интелектуалца од најмлађег до најстаријег. То је била генерација која се само у ратним историјским моментима рађа.

XII Улога жене у организацији

И ако патријархална и непросвећена жена Јужне Србије дала је добар удео организацији. Она је то чинила по своме наслеђеном инстинкту и чежњи за слободом, и као таква потпуно је заслужила ослобођење. Илустрације ради да наведем неколико примера који ће показати њену оштроумност, кураж и присебност.

1) Атентатор у Куманову бежи у српску кућу. У кући домаћица са ћерком од 12–13 година. Атентатор каже: „Склањај ме“. Она хладно одговори: „Улази“. Кад су били у соби каже му: „Лези“.

⁴⁸ Овде је прецртана реч: интел.

Кад он легне, баци преко њега душечни чаршав јастук и јорган, поучи ћерку како да се држи, ако турска полиција дође. Гледа кроз прозор, и чим виде полицију, она легне преко душека, покрије се јорганом и почне да јечи, правећи се болесном. Девојчица пак јој меће на чело крпе са сирћетом. Полицајац улази у собу виде болесну жену и само пита: [„] Је ли ко улазио у кућу?“ Девојчица на то одговори, да је заиста један ушао и прерипио преко зида и том приликом прстом кроз прозор показа који зид, а преко којег зида је друга улица. Полицајац касом одјури са жандармима. Атентатор би спасен и неухваћен.

2) Кад сам одбегла из затвора у Куманову, одбегнем у село Стрновац⁴⁹ склоним се у једну кућу и пошљем курире да нађу чету и јаве јој да сам ту. Поставим стражу око села, да пази, па да, ако војска или жандармерија наиђе да јави. Наједном чу се глас: „Еј, истерајте говеда од њиву“ а то је знак, да војска или жандармерија долази. Ја на то рекох учитељу нашем у том селу, који је био код мене, да оде, а ја ако будем откривен убићу се и нећу се предати жив. Чује то домаћица куће, баба, и подвикну ми: „Како да се убијеш? Скини те „дреје“ [„].⁵⁰ Ја постанем аутомат у рукама те бабе. Она ми донесе сељачко одело, даде ми да га обучем, мету ми јанцак (од коже торба) преко рамена на леђа, даде сељачки штап у руке, фризуру ми на коси маказама поквари, и рече ми да одем на брдо, које ми показа руком и да је тамо њено дете које пасе овце и да са њим будем. Послушам бабу, премда није све то било потребно, јер је то одељење војске само пролазило кроз то село без да је имало какав задатак у њему.

Зар ова присебност, довитљивост и кураж код ове прости сељанке нису за дивљење.

3) Жене, интелектуалке, преносиле су муницију из Куманова у Скопље возом, користећи се тиме, што су Турци према женама пажљиви.

XIII Улога деце у организацији

Одушевљење за револуционарни покрет нашега народа сем мушкараца, и ко што наведосмо и жена, није поштедело чак ни децу

⁴⁹ Вероватно је у питању село Стрезовце.

⁵⁰ Односи се на неки одевни предмет.

већ је и њих обухватило. Ево један маркантан пример: Кад сам побегао у Србију извесно кратко време био сам на служби у извршном Одбору организације у Врањи. Чујемо да се чета Ђорђа Скопљанчета⁵¹ сударила са турском војском на Гуглину брду између Куманова и Криве Паланке и да се испред потере враћа у Србију. Изађемо до села Преображења да је дочекамо. Кад тамо чета, чувши да ми долазимо направи круг, а пушкама направи пирамиду и на кундацима постави једног дечка у кумановском сељачком оделу од 15–16 година. Прави споменик. Примимо рапорт од Ђорђа да су на бојишту остала 2–3 мртва, не сећам се тачно, а да су се остали спасли и да их је ово дете предводило и борило се заједно са њима са турском војском. Прича Ђорђе, [„]наједном у борби изгубих дете из вида. Кад од једном чу се његов глас: „Не се плаши бре батко Ђорђе ће им мајката на Турците[„], пуца из брзометке и из свега гласа пева:

Да ли се надаш Султане,
Пролет комити да дојдат
Бошчалук да ти донесат
Од агилара главите
Од оцалара чалмите
Од ханумките шалвари[„]

[„]Замислите[„], каже Ђорђе, [„]шта је то дете у том моменту за нас било[„]. Ја само мислим на његове речи: „Не се плаши бре батко Ђорђе“. Кажем самом себи: „Доживео си да те деца кураже“ [.]

И овај је пример Гр[игорије] Божовић описао у својим делима. Сем тога деца су нам у много случајева били писмоноше.

XIV Постадо смо држава у држави

1) Самим тим што су организацију водили највећим процентом учитељи, професори и свештеници, који су организационе послове вршили поред своје редовне школске и свештеничке дужности, а и

⁵¹ Ђорђе Скопљанче је уживао велики углед међу четницима, али је био у сукобу са Извршним одбором. Активно је учествовао у покрету 1904–1911. године, кад је умро у нишкој болници. У његовој чети су били и чувени војвода Богдан (Хајнц) и војвода Брана (Бранивој Јовановић).

задатак нам је био просвећивање народа види се да смо просветни задатк сматрали као један од главних.

2) Само четовање и борбе то је герилски рат, а то је чисто војна ствар[.]

3) Одмазде као средство за чување живота нашега народа то је безбедност. Навешћу један пример који показује да је наша организација била та од које су чак и турски државни чиновници тражили да им осигура кретање по селима, кад државним послом иду. Једног дана дође код мене један турски опорезник, и моли ме, да му дам једно писмо, да може слободно да оде и по селима скупља порезу. Ја наравно одбијем то, али му дам писмо за учитеље да му буду на руци и у погледу стана и исхране, јер је то мој лични пријатељ. Он је наравно после тога мога писма мирно прошао и вратио се и захвалио ми.

4) Економско помагање народа путем бојкота, оснивањем кредитних задруга под називом црквено школски фондови ми смо, ко што се види и на државној грани привреди и економији.

5) Подизањем школских ограда и цркава ми у очи балканских ратова и извесних стратегијских путева на Козјаку вршили смо и дужности из ресора грађевина[.]

6) Наредили смо народу да Србин Србина не сме тужити Турском суду, већ судовима организације. Тих судова било је три: сеоски као првостепени, четни као апелациони и срески као касациони.

7) Како је наша целокупна акција била у Турској држави, а сви смо били чиновници Министарства Спољних послова Србије, јасно је да је наш рад био спољнополитички. Сем тога, природа нашега рада нас је гонила, да често долазимо у контакт и са страним конзулима, код којих смо ишли, било да их изведемо из заблуда, у које су они упали, било да од њих издејствујемо какву политичку помоћ у нашој тешкој борби.

Ево да наведем два случаја колико се сећам:

1) У срезу Кумановском у селу Дубочици беше турска војска са једним до зла Бога злим официром турским. Пропишта од њега то село. Шта нисмо све радили да га преместимо и не успесмо. Наш је конзул молио чак и руског конзула па ипак без успеха. Једнога дана пок[ојни] прота Ташко у шали рече конзулу Ристићу, да би он

могао да премести тога гада официра, само ако му Ристић одобри, да оде и превари Аустријског конзула Пару⁵² (Чех по народности, а одличан Аустријски дипломата). Ристић се насмеја и рече: „Чувај се да он тебе не превари“. „Алал му вера ако ме превари, ви ми онда судите“—одговори прота Ташко. После одобрења конзуловог прота Ташко не оде непосредно да тражи пријем од Паре. Бојао се да га не прими и на тај начин насамари. Он нађе његовог тумача, кога је лично познавао и у шали пита га: „Шта ти ради газда?“ „Што не дођеш да се упознаш и да знаш како је и шта ради“—одговори тумач. „Е, шта кажеш! Аустријски конзул да прими српског проту Ташка“ „Ако може и хоће шта ћеш онда рећи?“—упита га тумач. „Е онда размислићу“ одговори прота.

Већ сутра дан тумач тражи проту Ташка и извештава га, да ће г[осподин] Конзул бити сретан да има у посети чувеног и уваженог проту Ташка. Извести конзула Ристића и овај му рече: „Иди, прото, ал се чувај, љута је змија“. Прота обуче празнично одело, црвен појас, напрсни крст, узме фијакер и оде. Наши га у хотелу задиркују. Неко му каже: „Лажи прото, не трени“. Неко пак: „Превари ли те прото скачи у Вардар“. Прота им одговара турском пословицом: „Ко буде вештији нек поједе пилав“.

Прота нам по повратку прича: „Кад стигох колима пред конзулат, гаваз који стоји на капији, а који ме иначе познаје, скочи, поздрави ме, и отрча те извести Пару. Пара тад насмејан силази низ степенице и прилази ми речима: „Каква част за ову кућу, уважени г. прото, да Вас прими“. Ја му на то одговорих: „Ја долазим у приватну посету г. Пари, те зато ако моју посету сматрате пријатном то можете само Ви лично. Утолико ће ми пријатнија посета бити.“ Уведе ме не у канцеларију, већ у свој приватни кабинет, који му је био до његовог стана. Кад седнемо ја му рекох: „Г[осподине] Пара“, стално сам се чувао да га не ословим са г[осподине] конзуле, „Мене одавно мучи једна мисао, а то је: Ја не могу бити и добар Србин и добар турски поданик па ме интересује, како ли је у Аустрији на пр[имер] Вама. Ви сте Чех, према томе Словен. Можете ли једновременно бити и добар Чех и Словен и добар Аустријанац. То сам дошао да се с Вама упознам и о томе упитам.“ „Наравно, г[осподине] прото, да може. Ево, ја сам и добар Чех и Словен и

⁵² Бохумил Пара, аустријски конзул у Скопљу.

добар Аустријанац чиновник“. На то га ја упитам: „Као Словен осећате ли болове др[угих] словенских народа.“ „Те још како“- одговори Пара. Тада му ја испричах о оном турском официру и како српски народ у срезу Кумановском трпи од њега. Пара се згражава, мршти показујући на тај начин негодовање и бол. „Хоћете ли и можете ли као Словен да помогнете том јадном народу“- упитам га ја, каже прота. „Хоћу и верујем да ћу моћи“ - одговори Пара. „очекујте за неколико дана резултат“. После тога разговор пређе на друге ствари. Смешећи се пита ме Пара: „Па и Ви Срби, г[осподине] прото, почесте камом и бомбом[,,].“ „Да, г[осподине] Пара, да не би умирали као кукавице, без да се светимо“. „Разумљиво“, одговори Пара. После чашћења кафом и пивом растадасмо се. Испрати ме до последње степенице и не може љубазније растаде се са мном.“

После неколико дана, тачно као што Пара рече, турски официр би премештен. Ово је један од доказа колико је аустријска дипломатија била утицајна у Турској. Прота је морао из куртоазије, да поново оде код Паре и да му се у име српског народа уз Кумановског среза и у његово лично захвали као Словену. Кад му се захвали Пара се смешка и рече ми: „Као Словену, а не као конзулу.“ „Да одговорих ја[,,],- каже прота, [,,]јер да је козул био Немац или Мађар, од овога не би ништа било. Рад у дипломатији зависи и од личности без обзира на народност. [,,]

Ово је било крајем 1904 године, а како проту Ташка убише Бугари 2-1-1905 год[ине] ова дипломатска веза се прекину, а сем тога и Пара би премештен.

2) Други пример ћу навести наш контакт са руским конзулом Белајевом.⁵³ У времену кад је наш притисак бојкотом био, тридесетак кућа егзархијских обратило се са молбом турским властима да желе да пређу у Унијате. О томе пошљем извештај Митрополији односно Конзулату. Кад после тога одем послом у Скопље конзул пок[ојни] Мих[аило] Ристић, који ме иначе као сина волео, љутито ми рече: „Ти мени шаљеш лажне извештаје, да Бугараши прелазе у Унијате, а оно прелазе Срби.[,,] Ја му на то одговорих: „Имате право, Срби егзархисте“. „Кад су егзархисте, зашто су се на преставци власти потписали са „ић“, а не са „ов“ и „ев“ [?“], рече ми он. „То не знам, како су се потписали, али знам, да је у њихове куће до сада

⁵³ Алексеј Бељајев, руски конзул у Скопљу, службовао је у Скадру и Призрену.

ишао егзархијски свештеник и деца су им ишла у бугарску школу“, одговорих ја. „Ако је тако“, рече ми конзул „ево ти моја визит карта, иди са њом код руског конзула Белајева и њега разувери да то нису Срби већ егзархисте“. Одем и пријавим се г[осподину] Белајеву. Прими ме одмах. Ја му рекох: „Дошао сам г[осподине] конзуле по упуту од г[осподина] Ристића, са Вас изведем из заблуде, да су они који у Куманову желе да пређу у Унијате Срби. Они стварно и јесу Срби, али Срби-егзархисте, који себе зову Бугарима, јер у Куманову сем Турака има једино Срба. Молим Вас, г[осподине] конзуле, пошаљите Вашег драгомана⁵⁴ у Куманово, и нек се распита, да ли је до сада у њихове куће улазио српски или егзархијски свештеник и у коју су школу ишла њихова деца, српску или бугарску“. Белајев ме на то упитао, зашто су се уписали на „ић“. „Разумљиво“, одговорих ја „да код Вас Руса створе забуну и да Ви стекнете уверење да Срби не чувају православље, већ само то чини Егзархија. [„]

„Која их је мука натерала да то чине“, упита Белајев. „То можете питати њих, а не мене г[осподине] Конзуле“, рекох ја. „Да није случајно терор српске комитске организације?“ „Чудновата ствар, г[осподине] конзуле, да Ви говорите о терору српском. Не постоји терор српски, него одмазда српска, г[осподине] конзуле“, одговорих му ја. „Па ко уби бугарског проту Александра?“, упита ме он. „А ко уби нашег проту Ташка“, упитах га ја „и ко први погину, наш прота или егзархијски прота?“ Белајев ми на то рече: „Па докле ће те се убијати?“ „До год жели маћ Русија“, рекох му ја „јер да се само Русија намршти на Софију а не да узме кнуту⁵⁵, убијства Срба би престала, а самим тим и одмазда на Бугарима“. Белајеву та моја дрскост би непријатна и рече ми: „Па Ви врећате Русију.“

[„] Г[осподине] конзуле, од човека пред ким зија гробница, ма каква увреда да је, увредом се не сматра. Ја сам г[осподине] конзуле осуђен на смрт од стране Бугарске организације и погинућу, те према томе видите да ли ову моју, можда и дрскост треба да сматрате за увреду.“ Он се на то смири и поче благо да ме саветује, да ја тражим премештај, како би остао у животу. Предложи ми да одем на Косово или Призрен, и обећа ми, да ће и он молити

⁵⁴ Драгоман – тумач, преводилац при страним представништвима у Турској.

⁵⁵ Кнута – бич, камџија; нарочити бич којим су у Русији до 1845. године шибили осуђенике.

г. Ристића и Митрополита. Ја категорички то одбијем, рекавши му да, и кад би био премештен, нећу ни по цену службе пристати, јер то дугујем моме народу у Куманову и срезу, с ким смо почели борбу на живот и смрт.

После растанка са њиме одем у наш Конзулат и реферишем Ристићу о целокупном разговору. Ристић ми рече: „Ако ме буде молио за твој премештај, ја ћу написати решење и саопштити га, а ти одби по цену службе, као што си њему рекао. То нам је потребно, да га уверимо са каквим се одушевлењем наш народ бори, а и да видимо да ли ће што предузимати код Бугара да пресуду са тебе скине.[.,] Тако и учинисмо.

После мог повратка у Куманово наша организација нуди тројицу истакнутих Бугараша на смрт осуђених као одмазду за мене,⁵⁶ и саопшти осуђенима унапред пресуду. Осуђени себе спасавајући спасоше и мене. После велике борбе у бугарској организацији, сам егзархијски митрополит Сенесије дође у Куманово и нареди организацији Бугарској да ме не убија.⁵⁷

После извесног времена, сусретнем се са Белајевим у Скопљу на железничкој станици. Прилази ми насмејан и рече ми: „Радујем се што сте живи, дођите код мене на разговор.“ Кад одем код њега испричам му шта се урадило, па да останем жив. Он ми рече да се и он код неких заузимао за мене, али ми рече у шали: „Пре је помогла ваша акција него моја дипломатија.“

8) Поштанску дужност вршили [су] нарочити курири. Сакривање писама да не допаду у руке властима то је била права генијалност. А ако дође ствар дотле, да се пронађе, писмо се гутало. Такав пример био је у селу Шајинцу [у] Прешевском срезу, где турске пограничне власти ухвате једног курира, који је носио писмо за Врање. Курир прогута писмо и после је метнут на страховите муке, да каже, шта је у њему било. Стављана му врућа јаја под пазухо, шпице под ноктима, давили га, па га пуштали само да каже садржину писма. На мукама је издахнуо не казавши ништа. Колико се сећам, то је био четник родом из Крагујевца, кога је чета као курира послала у Врање.

⁵⁶ Уп.са: Станислав Краков, *Пламен четништва*, Београд 1930, 183–188.

⁵⁷ Бугарски владика, односно егзархијски митрополит Синесије (1895–1910).

XV Разлика између наше и бугарске организације

Ко што се могло из досадашњег мојег излагања видети нашу је револуционарну организацију створила и водила наша национална интелектуална елита, и то не само на терену него и у Србији. У Јужној Србији, учитељи, професори, свештеници и дипломатски чиновници Србије и најбољи домаћини сачињавали су тај мисаони штаб организације. У Србији пак Министарство Спољних Послова са другим националним организацијама: Народном одбраном,⁵⁸ Колом Српских Сестара, Друштвом Српска Браћа⁵⁹ и др[угим] у којим је организацијама било најбоље од најбољег што је тада Београд имао.

У Бугарској организацији пак, истина било је интелектуалаца, али вођство је преузео елеменат, који је неупоредимо био нижи по моралним и интелектуалним особинама према нашем вођству. Сем тога, код њих се појавила и поцепаност у организацији, док је код нас владала идеална једнодушност. Ако је било каквог размимоилажења у тактици у циљу се никад нисмо размимоилазили. Скромност наша била је бремза,⁶⁰ те се ни болесне личне амбиције нису код нас могле појавити, док код Бугара тога је било много.

Народ, као најбољи психолог, осетио је ту разлику, и ту лежи објашњење зашто је прилазио нашој организацији, и зашто је она успевала.

XVI Наоружање народа

Кад смо се осетили јаким и са илегалним четама и са самом организацијом приступисмо другом задатку, наоружању нашег

⁵⁸ Народна одбрана, организација створена поводом проглашења анексије Босне и Херцеговине, а с циљем да брани народне интересе и прикупља добровољце из свих слојева народа. По завршетку анексионе кризе реорганизована је у правцу рада на култури. Вид.: Б. Богић, *Циљеви Народне одбране*, Београд 1934.

⁵⁹ Српска браћа, друштво основано у Београду јануара 1905. године, под председништвом Голуба С. Јанића, са задатком да помаже национални покрет у Старој Србији и Македонији и да пружа моралну и материјалну помоћ угроженом српском народу.

⁶⁰ *Бремза* – кочница.

народа. Каналима које смо већ створили за везу са Србијом почесмо с пребацивањем оружја. У почетку смо преносили мартинов⁶¹ систем пушке, пошто је Србија имала извештан број тих пушака у Нишу заробљен од Турака 1878 године. Доцније смо пребацивали систем пушке зване капислија, а за месне сеоске чете пребацивали смо и брзометке. С тим послом није било тако лако. Једном нам Турци ухватише 101 мартинову пушку. Но, без обзира на тешкоће рад је на томе настављен.

Револвере смо пребацивали, сем каналом и дипломатским пакетима преко Конзулата.

Колико смо у том послу успели нек послужи овај детаљ. У Куманову 1910 године за време Младотурског режима било је у Кумановском срезу око 1500 мартинових пушака, а брзометки око стотину.

XVII Сеоске чете

Сем илегалних чета које су биле по шумама и брдима, свако село имало је своју сеоску чету чији је задатак био да пружи прву одбрану у случају да бугарска чета нападне село. Сем тога, задатак тих чета је био, ако се борба које чете са турском војском или бугарском четом продужи и ноћу, да с леђа из мрака нападне непријатеља, и на тај начин пружи помоћ својој националној чети.

Четници тих сеоских чета били су млађи сељаци, који су дању вршили своје сеоске послове по својим домовима, као сви легални грађани, и само у случају потребе извуку пушке из склоништа и ступају у акцију.

XVIII Финансирање организације

Народ Старе Србије и Македоније сносио је терет организације само за хлеб четницима. Остале све трошкове организације сносио је Пијемонт Србија и то не само добровољним

⁶¹ *Мартинка* – врло популарна пушка, коју је 1866. године усавршио швајцарски пушкар Хенри Мартини.

прилозима преко Народне Одбране, друштва Српске Браће, Кола Српских Сестара, Светосавског Друштва⁶² и других националних удружења, него и држава својим буџетом. У буџету је била позиција. „За достојно заступање Србије на страни“ која се пела на 1.200 000 златних динара. Сем те позиције, Скупштине су често пута изгласавале ванредне кредите од по 200, 300, па чак и 500 000 златних динара „за помоћ избеглицама из Старе Србије и Македоније“. Ти кредити, као и позиција од 1 200 000 динара трошени су као поверљиви, без Главне контроле. Али су они потпадали под директну контролу Народне Скупштине, која је кад је хтела одређивала анкетну комисију састављену од по једног члана из сваког политичког клуба, који су после прегледа реферисали, сваки у свом клубу, да ли су ти кредити трошени и утрошени у сврхе за које су намењени. Из те позиције буџетске и кредита трошено је по неки пут и за националне сврхе у Босни и преко. На пример слате су помоћи поверљивим путем редакцијама наших националних листова „Отаџбина“ у Бањалуци Петра Кочића, „Србобрану“ у Загребу и другима[.] Фридјунгов процес, Загребачки процес и друго материјално су помагани из тих кредита.

Сем Пијемонта Србије, за револуционарну акцију стизали су добровољни прилози и од Срба из Прекосавских крајева. Да наведем један од тих примера. Покојни Жарко Миладиновић и његова госпођа слали су нам из Руме, пок[ојни] Јаша Томић из Новог Сада и други.

Расположење српскога народа да се помогне та наша револуционарна акција, било је опште. У скупљању прилога није било примера да се буде одбијен, него напротив, ако се неко пропустио, да се од њега прилог не тражи, то је била највећа увреда, долазили су чак и протести. И у том случају обично се одговарало да њега имају у евиденцији за други пут, за другу сврху. Београдска чаршија је предњачила.

⁶² Друштво Светог Саве основано је 1886. године са циљем да шири просвету и негује национално осећање у српском народу. Поред издавања књига, друштво је имало у Београду основну и продужну школу, кроз коју је 1887–1912. године прошло око 20 000 деце из јужних крајева. Вид.: Михаило Војводић, *Друштво Светог Саве, документи 1886–1891*, Београд 1999.

Сећам се, кад су скупљани прилози за зидање гимназије наше у Скопљу,⁶³ коју су запалили Бугараши, учитељи у Србији и Војводини ишли су о славама и честитали славу речима: „Честита Вам славу изгорела српска гимназија у Скопљу“. Делом је то чињено и у Босни, Хрватској и Далмацији.

Код таквог расположења и одушевљења српскога народа потпуно је отпала свака брига за финансијска средства организације. Сем тога, располагање тих финансијских средстава било је везано са једним моралом какав се не памти. Ниједан пример проневере или личног искоришћавања није забележен и то не само у круговима интелектуалаца него до најобичнијег сељака или грађанина. Злоупотреба тих финансијских средстава сматрала се грехом равним издајству, и све се то да објаснити и разуме безграничним одушевљењем целог тог поколења.

XIX Младотурски преврат

1908 година, година анексије Босне и Херцеговине, година Младотурског преврата, односно револуције, затиче нашу револуционарну акцију у пуном њеном јеку. Давно смо из дефанзиве прешли у офанзиву према Бугарској Организацији. Млађи официри у Турској војсци, на челу са познатим Енвер-бејом, доцније пашом, после анексије Босне извршише преврат, и прогласише као свој програм пуне грађанске слободе, равноправност нација и вера у Отоманској Царевини, дадоше амнестију свима политичким кривцима и позваше све илегалне чете из шума да се врате мирном животу. Циљ те револуције турске био је да модернизира државу по угледу на западне државе и на тај начин оздрави „болесног човека на Босфору“, како је европско јавно мњење тада Турску звало. Наша централа- Министарство Спољних Послова Србије очекивало је да види став Бугарске, па према њему да донесе одлуку

⁶³ Пожар у Скопској гимназији избио је у новембру 1907. године, док је дужност директора вршио Драгомир Обрадовић, дотадашњи директор Солунске гимназије. Претпостављало се да је пожар био подметнут, посебно због тога што је зграда у којој су ученици били смештени била у непосредној близини бугарског пансионата, а међу ђацима две националности је владала нетрпељивост. Вид.: *Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу 1894–1934*, Скопље 1934, 61–62.

и о ставу наше организације. Са свим природно, Бугарска револуционарна организација [која је] у том моменту била у врло тешком положају, под ударцима наше организације, а у Солунском, Битољском и Једренском вилајету и под ударцима грчких чета, једва је дочекала и прихватила позив. После тога издато је наређење, да се и наше чете спусте из планина и пристану на понуду Младотурских револуционара. Ови догађаји затичу писца ове историјске грађе у Србији као политичког емигранта. Тад сам баш био у Шапцу. Једног дана позва ме окружни начелник у Шапцу и саопшти ми да је добио шифровану депешу, да ми саопшти, да првом лађом отпутујем за Београд и јавим се Министарству Спољних Послова. Кад дођем у Министарство, сретнем шефа наше револуционарне акције Богдана Раденковића, који је такође био политички емигрант и који ми смешећи се рече: „Спремај се за пут за Скопље“. Ја му на то одговорим: „Без тебе не“. „Наравно заједно“, одговори ми он и објасни ми углавном догађаје у Турској и рече ми да је изашла амнестија свију политичких криваца у Турској, и да се сви из организације, који смо родом из Турске, а налазимо се у Србији као политички емигранти, враћамо у Турску. Тамо ћемо наставити нашу националну борбу средствима и методама, које нам прилике буду налагале. Објасни ми да су и друге нације, Бугари и Грци, пристали на исто.

После неколико дана се прикачише два или три вагона композицији воза Београд-Ристовац и у њима беше смештена прва група наших револуционара. У колико се сећам ту беху од истакнутих војвода Глигор, Ђорђе Скопљанче, Довезенски и други. Треба напоменути да је свако од нас носио револвер у џепу. То је зато што нисмо потпуно веровали Турцима и бојали се да ово није нека превара. Кад стигосмо до Ристовца чујемо у Жбевцу (турска гранична станица) где свира војна музика турска. Кад воз пређе границу видимо где је за нас приређен један помпезан дочек. У згради царинарнице закуска. Све је давало утисак да је та турска револуција пуна одушевљења и искрена и према томе код нас отпаде свака сумња у превару. Кад стигосмо у Скопље импозантан дочек на станици. Наши нас распоредише по становима. Генерални конзул Србије Живојин Балугџић⁶⁴ рече нам, да се сутра ујутру сви

⁶⁴ Живојин Балугџић (1868–1941), правник. Од 1906. године је у дипломатској служби, прво као секретар у посланству у Цариграду, а 1907. године као генерални конзул

нађемо у нашој Митрополији, да ће он доћи и одвести нас код Валије (обласног гувернера). Богдан му рече: „Жико, пусти нас да се ми са њима лажемо, а ти се као страни дипломатски представник не мешај“. Балугџић му на то одговори: „Не Богдане, ви долазите из Србије, ред је да Вас ја као представник Србије одведем“. Тако и би. Сутра дан одосмо код валије. Валија, турски генерал, висок, озбиљан, прави војник. Говорио немачки и француски. То је познати тада Мамут Шевкет паша,⁶⁵ који ће после месец, два са својом армијом да нападне Цариград и свргне Султан Хамида.

Балугџић као уђе код валије он му на француском језику од прилике рече: „Екселенцијо, ово су ваши поданици, а наши сународници. Они су се до сада илегално борили за своје грађанске слободе. Сад кад је нови режим у вашој држави прокламовао пуне слободе и равноправност свима народима, они се враћају с тврдом вером да ће то бити стварност и да неће им ни длака с главе фалити за њихов досадашњи револуционарни рад.“

Валија му такође на француском језику одговори: „Хвала Србији што је прихватила ове синове наше државе, наше револуционаре, и изјављујем да је свака њина длака на глави милија нама него икоме другоме.“ Затим се окрену нама и на турском језику рече нам: „Децо, мајка отаџбина била је окована, и није могла своју децу на својим недрина и свом загрљају да држи. Ишли сте, и туђу мајку мајком звали. Данас слободна мајка отаџбина вас поново у свој загрљај прима и дај да вас место ње загрлим“. Рашири руке и пође нама. Прво се рукова са Богданом. Богдан му се представи као шеф револуционарне организације Срба Османлија. Представи мене као секретара и ја почех да му представљам остале. Кад му представих Ђорђа Скопљанца валија упита рукујући се са Ђорђем: „Да није то Ђорђе паша?“ Ђорђе му, пошто је говорио турски, одговори: „Да екселенцијо, назови паша“. На то ће Мамут Шевкет паша војничким категоричким тоном одговорити: „Не. Ја паша, ти паша, потребно је да знамо ко је старији“. На то Ђорђе рече њему: „Нема ту решавања.

у Битољу. Од септембра 1907. до маја 1909. године био је генерални конзул у Скопљу, а до 1911. у Солуну.

⁶⁵ Махмут Шефкет паша (1858–1913), истакнути војник и државник. Заслужан је за гушење контрареволуције у марту 1909. године против младотурских реформи и уклањање султана Абдулхамида II са престола. Смрт га је затекла на положају великог везира.

Ја сам назови паша, а ви сте стварни паша“. „Напротив, ја сам паша за зеленом чојом, ти си паша у зеленој гори. Старији си ти од мене“, одговори Мамут Шевкет.

После растанка са Мамут Шевкетом пустисмо се и ми у вртлог те турске револуције. Рекох револуције, али не знам да ли би се могла тако назвати у буквалном смислу те речи, јер је то био више један војнички преврат, премда по циљу који је тај преврат имао, да од једне, феудалне верске азијатске државе створи једну модерну европску државу по угледу на западне државе, она је заиста била револуција.

Но важно је овде да се види став наше српске револуционарне организације према том преврату. То ће се видети из говора на једном банкету, који нам приреди младотурски комитет у хотелу „Турати“, доцније хотел „Слобода“. Пре банкета Балугџић ми рече: „На банкету ће држати здравицу у име организације Богдан, а ти смисли нешто да се лажеш с Турцима и ти им одржи неки говор. Турци воле говоранице“. Сиже говора Богдановог био је ово:

[„]Срби Османлије, жељни грађанских слобода, а и услед животне несигурности (алузија на Бугараше) латили смо се оружја да се бранимо и боримо. Данас кад је прокламована слобода свима народима у Отоманској држави ми напуштамо оружану борбу јер тврдо верујемо, да ће младотурски комитет испунити дата обећања Османлијским народима. Но ако та обећања не буду испуњена, српски народ ће бити приморан да поново узме оружје и оде у шуму“.

На ове речи Риза беј, члан Младотурског комитета за европску Турску, скочи и рече Богдану: „Ако то буде, онда ћете са нама заједно у шуму“.

Ја пак, кад устадох да говорим упитам: [„]Је ли, Ви Турци Османлије постоји ли у вашем народу једно веровање, које постоји у нашем, да је на Косову Гази (победник) Мурат Худавендиџар⁶⁶ на самрти поручио своме сину Бајазиту, да догод чува рају (хришћане) дотле ће напредовати, а кад почне рају да гони, пропадаће?[„] „Да, постоји“, одговорише ми у хору присутни Турци. На то ја наставих: „И тако и би, догод чувасте рају напредовасте и дођосте до Беча, а кад почесте рају да гоните, почесте да губите. То исто ми Срби

⁶⁶ *Hüdavendîğjar* – творац света, господ, господар, султан; тако је називан султан Мурат I (1319–1389).

Османлије кажемо вама вођама Младотурског комитета: Испуните ли обећања дата хришћанским народима успећете, не испуните ли, пропашћете“. „Или ћемо испунити или ћемо изгинути“, одговорише Турци.

XX Наша искреност према револуцији

Без обзира на ове говоре, који су били делом револуционарни, али више дипломатски, душевно расположење наше није било искрено према томе Младотурском преврату. То ће најбоље илустровати један разговор у башти нашег генералног конзулата у Скопљу, на коме бесмо тада епископ Велешко-Дебарски, доцније патријарх Варнава,⁶⁷ Давид Димитријевић, Митар Шешлија, учитељ и ја, Балугџић и још неки. Разговор поведе Шешлија, уздану и рече сам себи: „Е мој Митре, напусти твој Мостар, не хте да служи Фрању, дође у Скопље да радиш на ослобођењу Косова, а сад бедниче ствараш од труле Турске другу Аустрију“. Епископ Варнава се насмеја и у шали одговори Митру: „Па добро господо, борили смо се за слободу, ево нам слободе.“ „Нећемо слободу из турских руку“, упадох ја. Давид пак на то рече: „Наша је слобода у присаједињењу са Србијом“. Епископ Варнава смешећи се на Балугџића рече му: „Има ли народа г[осподине] конзуле који неће слободу?“ „Погана смо нација, Преосвећени“, рече Балугџић, а на лицу му сија радост као представнику Пијемонта, устаје и чашћава нас и сам послужује као домаћин.

XXI Покретање српског листа

И ми сами, а и Министарство Спољних Послова у Београду дођосмо на идеју о потреби једног српског листа у Скопљу. Покренусмо лист и назвасмо га „Вардар“.⁶⁸ То име је страховито

⁶⁷ Варнава Росић (1880–1937) је 1905. године био је свештеник у српском посланству у Цариграду. Синод Цариградске патријаршије га је 1910. године изабрао за велешко-дебарског епископа. За патријарха је изабран 1930. године.

⁶⁸ Лист *Вардар* је излазио у Скопљу као лист за политику, привреду и књижевност од септембра 1908. до 1912. године и током прва два месеца 1914. године. Преки суд

боло очи Бугарашима, јер су у имену видели наше националне аспирације. Дојучерашњи горски вуци и хајдуци остависмо пушке и латисмо се новинарског пера да се њиме боримо за своју нацију. Али оно што у шумама и у опште у револуционарном раду нашем беше главно, срце, то не положисмо и то срце поче кроз ступце „Вардара“ да говори. И са свим разумљиво почесмо да прелазимо границу допуштенога исто онако као што смо без ичијег допуштења прелазили границе. И наравно, дође нам из Цариграда забрана листа. Ми се нимало не збунимо. По закону о штампи ми напишемо преставку властима да покрећемо лист „Законитост“. У то доба пролазише кроз Скопље шеф Младотурске револуције Енвер паша.⁶⁹ Враћаше се из Косовске Митровице за Цариград. Балугџић рече мени и Давиду Димитријевићу да одемо на станицу, сачекамо Енвер пашу, пријавимо му се, и да протествујемо зашто је лист „Вардар“ забрањен и да тражимо да се забрана скине.

Енвер нас лепо прими у његовом специјалном вагону. Давид се представи као власник забрањеног листа „Вардар“, а мене представи као члана редакционог одбора. Давид му објасни ствар, и између осталог рече: „Србе Османлије боли што се њихов лист забрањује“. На то ће Енвер рећи: „па ни Срби нису ни један дан остали без свога листа. Ви се добро разумете у закону о штампи и њега искоришћавате. Ви имате свој лист.“ Ја му на то одговорих: „Да, Екселенцијо, ми имамо лист, али волимо да се наш лист зове „Вардар“, „А што вам је толико мило то име?“, смешећи се иронично Енвер упита. „Зато што је наш Вардар, зато нам је то име мило“. „А ко сте ви чији је, кажете, Вардар?“, упита Енвер. „Па ми који живимо на Вардару“, одговорих ја. Енвер смешећи се климну главом и рече: „Добро је“, и онда настави: „Па, господо, ви вашим писањем сте прешли границе, и пишете и сувише слободно, не, него доста заједљиво. Ако ми дате реч да ћете тај тон писања мало разблажити, скинуће се забрана.“ Давид му на то рече: „Екселенцијо, па ми сви смо још млади, и учимо се новим слободама, и морамо да грешимо, али се те грешке чине из одушевљења и љубави према слободи“. „Тако сам и ја целу ту ствар разумео и зато Вам обећавам да ће се

у Приштини забранио је излажење листа 7. јуна 1910. године. Прекид излажења уследио је и за време рата 1913. године.

⁶⁹ Исмаил Енвер-Енвер паша (1881–1922), официр и вођа Младотурске револуције.

забрана скинути“, одговори Енвер, после чега се поздрависмо и растадосмо уз пријатељски стискај руку. Обећање је Енвер одржао и забрана скинута.

XXII Став „Вардара“ према Аустрији

После анексије Босне и Херцеговине Турци су почели силно мрзети Аустрију. Ми пак Срби, и ако и сами нисмо слободни, већ турски поданици, не заборављамо општесрпску идеју и почнемо да преко „Вардара“ нападамо Аустрију. То је Турцима конвенирало. Из Министарства Иностраних Дела у Београду поручено нам је да свима читаоницама српским, вероисповедним народним школама, шаљемо лист, без обзира да ли ће нам претплату слати. Аустрија нам забрани улаз „Вардара“ у Аустроугарску. Ми на то одговоримо на тај начин што у штампарији кад завршимо штампање листа за Србију и Турску из слога извадимо главу, и убацимо главу не са насловом „Вардар“, већ другим насловом. Кад нам и тај „нови лист“ забране Аустријске власти, ми опет променимо друго име. Понеки пут из главе листа избацимо „Скопље“ и метнемо друго место. Често смо слали бројеве за Аустрију не турском поштом, него гаваз конзулата однесе цео пакет бројева за Аустроугарску и преда са поште србијанске у Ристовцу или Врањи. Тим поводом, једном приликом сећам се, неко из аустријског конзулата у Скопљу рекао једном нашем: „Препредени сте ко ђавољи. Доскачете нам с Вардара на све могуће начине“.

„Вардар“ је излазио све до 1912. године. Последњи број изашао је у очи дана објаве рата. Уводни чланак му је био о мутним облацима над Балканом и о коси смрти која прети балканским народима, али се на крају завршавао, да пред историјом „носи“ одговорност онај који је ствари дотле довео. Сем тога, била је у листу приповетка Алфонза Додеа, „Мали шпијун“, као поука нашем народу да се чува да буде за време рата шпијун турски.

XXIII Избори народних посланика за Народну Скупштину у Цариграду

Младотурци по свом програму почеше да раде, да од Турске створе модерну европску парламентарну државу. Све народности у Турској дадоше се на рад да за време избора народних посланика за парламент што јаче себе афирмирају. И српска национална организација стави се у покрет у том правцу, и успе да у Цариградски парламент пошаље три своја посланика и то за округе Косовски, Скопски и Битољски. Сем тога, успе да добије и једно сенаторско место.⁷⁰

XXIV Грађанске слободе у Младотурском режиму

У интересу историјске истине мора се признати да су Младотурци били не само вољни, него и одушевљени да даду својим грађанима без обзира на нацију и конфесију пуне грађанске европске слободе. Али, душевно стање хришћанских народа у Турској био је такво, да се није могло мирити са тиме да грађанске слободе жели примити из турских руку. Национални осећај био је доминантнији од свију других и ако су Младотурци давали пуне слободе културном развоју свима народима. Свима хришћанским народима били су идеали у које су гледали њихови Пијемонти. Нама Србима Србија, Бугарашима Бугарска и Грцима Грчка. Код таквог душевног стања⁷¹ код народа у Европској Турској, ниједан режим, па ма то био и најслободоумнији није могао да опстане и зато је турска држава у очима јавног светског мњења називата „болестан човек на Босфору“.

⁷⁰ У турским парламентарним изборима Срби су добили три представника за Скупштину у Цариграду: Саву Стојановића за Приштину, Александра Парлића за Скопље и др Јанићија Димитријевића за Битољ; за сенатора је изабран Темко Поповић из Охрида.

⁷¹ Од овог места текст је писан графитном црвеном оловком и слова су разливенија.

Младотурци покушавају да националне просвете
довеу у државне руке, а националне просветне раднике
узму у државну службу⁷²

1910 [...] ⁷³ године са службом сам у Куманову. Довршавамо српску школску зграду у дворишту цркве св[ете] Тројице. Дође нам у инспекцију начелник просвете Косовског вилајета из Скопља, Муштик беј, врло интелигентан и факултетски образован. Обилазимо са њим заједно турски учитељи, бугарски и српски. Кад дођосмо до наше нове школске зграде која се довршаваше, одушевљен рече нам свима: „Оваквом школском зградом поносио би се и окружан град Француске републике[.]. А турски учитељ љутито рече: „А какве су наше турске школе?“ Љубоморни бугарашки учитељи дошапнули су да је новац насилним путем од народа скупљат. То сам се уверио од туда ме сутра дан не само упита: „Како сте дошли до новача за зидање школске зграде г[осподине] директоре?“ Одмах се сетих да је интрига од стране Бугараша и одговорих: „Добровољним прилозима грађана Срба Османлија“, одговорих, „списак тих прилога имамо у архиви и можемо га ставити властима на увид и контролу“.

„Интересује ме да ли је било примера да неко није хтео да да прилог или дао није важно према свом имовном стању“, упита ме он[.]

„Наравно, у једном народу мора се наћи и таквих људи. У овом случају била су свега два примера. Али, под моралним притиском целог народа и та су двојица попустила и дала прилог одговарајући свом матерјалном стању.“

„Са свим разумљиво кад је апсолутна већина народа сложна, појединци су слаби да се супротставе вољи већине.[“]

После тога постави ми питање да ли би ја пристао да будем постављен за државног вилајетског школског надзорника за српске школе. Тај положај доносио је плату три пута већу (15 турских лира у злату) од моје тадање плате. Захвалим се учтиво речима: [„]Хвала на тој ласкавој понуди[“], али му рекох да је моје мишљење да за тај

⁷² Мада је највероватније у питању ново поглавље, није обележено римским бројем као сва пређашња поглавља, али је подвучено.

⁷³ На овом месту година је преправљана мастилом и додата је година 1912, која је веома замрљана мастилом.

високи положај потребна факултетска спрема, а ја имам само средњу школу. Он ми на то одговори: [„]Није све у факултету, него у природној интелигенцији и јакој вољи и љубави према повереном му послу.[„]

Народна Скупштина Срба Османлија у Скопљу⁷⁴

После доласка Младотурског режима у Турској се почело на формирању унутарњег политичког живота. У састав Младотурске странке формирају се националне групације. У Европској Турској биле су групације, сем турске, српска, грчка и бугарска групација. Да би српски живаљ организовали у једну политичку организацију сазвасмо скупштину истакнутих Срба из свију крајева од Плеваља до Солуна.⁷⁵ Скупштина је заседавала у Скопљу. За стенографе добили смо стенографе Народне скупштине из Београда. Министарство Спољних Послова Србије дало нам је упутства преко Генералног Консула Србије у Скопљу, Балугџића, да наш национални чамац прикачимо за сада уз брод Младотурског покрета. Ми смо наравно примили упутства, али за сваки случај, ако би малдотурски режим једним контра покретом био оборен, ми смо се осигуравали на тај начин што смо турским елементима, за које смо знали, или сматрали да су противници младотурског покрета, доставили дискретно да и међу Србима има елемената, који су противни Младотурском покрету. Сећам се да смо за то узели Петра Костића,⁷⁶ професора у пензији и Др. Алексу Станишића,⁷⁷ професора Учитељске школе у Скопљу, доцније после ослобођења бана Зетске Бановине.

⁷⁴ Нема ознаке новог поглавља, али је наслов подвучен.

⁷⁵ Народна Скупштина отоманских Срба заседала је 15–24. фебруара 1909. године. Вид.: *Рад Народне скупштине отоманских Срба. Од 2. фебруара до 11. фебруара 1909. год.*, Скопље 1910.

⁷⁶ Петар Костић (1852–1934), наставник и директор призренске богословије, директор гимназије у Солуну, референт за основне школе при Скопској митрополији, секретар велешко-дебарског и рашко-призренског митрополита.

⁷⁷ Др Алекса Станишић (1877–?), после завршених студија педагошких наука у Лајпцигу, Јени у Бајону, 1899. године постављен је за учитеља у Скопљу, а радио је и у гимназији и учитељској школи. Био је наставник у Богословско-учитељској школи у Призрену. Директор средњих школа у Скопљу постаје 1911. године, а после ослобођења постао је управитељ учитељске школе у Скопљу.

Скупштина је радила и дискусија на њој је била врло жива и слободна. Скупштини је присуствовао и делегат Централног Комитета Младотурске странке из Цариграда[.]

Революционарна алијанса српског народа у Турској од 1904-1912 год.

I Историска ситуација

1804 године Срби у Мулацији дигли су устанак. Срби су у Стамбулу Србији и Македонији потпомогли својој борби. После стогодишње ратне се обавија, створила је револуционерна организацију са својим својим очуваним националним идејом, а у крајњој линији ослобођењу од Турака и српској јединици своје државности, Мулацији.

Устанак у Мулацији је под њеним примкама од револуционарне алијансе Срба у Турској, што се показује без напона, са логиком.

Biljana VUČETIĆ

**COMMENTARIES OF ANTONIJE TODOROVIĆ
ON SERBIAN REVOLUTIONARY ACTION IN TURKEY
1904-1912**

Summary

The manuscript called Revolutionary action of Serbian people in Turkey 1904-1912, written by Antonije Todorović is kept in the collection Varia in the Archive of Serbia. The text was written in blue ink, on 64 sheets in three notebooks, size A5, divided in 24 chapters. It seems that the manuscript is not finished since the last chapter was interrupted at the year 1909, and the handwriting was rambling on the last couple of pages. There are no data how it came to the preservation to the Archive of Serbia, or when it was made. The manuscript has no signature, but in further research we came across many documents written and signed by Antonije Todorović, so it is the positive fact that he wrote the text himself. The significance of this historical source lays in the fact that there are few memoirs left on the life of Serbian people under Ottoman rule at the beginning of XX century. Also since the author was Serbian teacher in Turkey, he was educated and well informed on everyday life of Serbs. Many historical sources from period 1904-1912 speak on Serbian Revolutionary Organization in the Ottoman empire, but mostly of the battles between military formations, Serbian chetniks, Bulgarian comitadji and Turkish asker. On the other hand, recollections of Antonije Todorović reveal the events and people engaged in organization of Serbs in Turkey, not only military, as well as cultural, political, ecclesiastical and educational. It is also specific that Antonije Todorović's quotations can often be verified and compared with the archive material of Serbian Ministry of Foreign Affairs dating from that period.

Божица МЛАДЕНОВИЋ

ЗАПИСИ ЖИВОТЕ ЖИВКОВИЋА

Апстракт:

Приређен је за штампу извор Записи, аутора Животе Живковића. Живковић је описао живот свој и своје породице у периоду Првог светског рата и окупације и међуратном периоду, највећим делом у српској и касније југословенској престоници. То је драгоцен извор за истраживање друштвене историје. Аутор је поред саопштавања важних података из српске и југословенске историје и политике велику пажњу у белешкама посветио породици из које је потекао, и у ширем (баба, тетке и њихове породице) и ужем (родитељи и он) смислу. Тиме је сачувано од заборавља мноштво података из приватног и свакодневног живота породице Живковић.

Key words: Života Živković, First World War, writings.

Живота Живковић рођен је 1. октобра 1910. у Београду, а умро 1977. године у истом граду. Био је једино дете мајке Љубице и оца Владана. Живковићи су пореклом били из Свилајнца. Животин деда Милоје Живковић и баба Цвета живели су у том граду док им син Владан није стасао за школовање. Тада се породица Живковић из Свилајнца преселила у Београд. Милоје Живковић је био трговац и имао радњу са монополским артиклима, посебно куповином, резањем и продајом дувана. Милоје је живео 60 година, а његова супруга Цвета доживела је дубоку старост и умрла у 94. години. Цвета и Милоје имали су 15 деце, од којих је само петоро остало у животу: четири ћерке – Љубица, Зорка, Боса и Ђурђина и син Владан.

Владан Живковић је био чиновник. Био је ожењен Љубицом и 1910. године добили су сина Животу. На почетку Светског рата радио је као полицијски писар у Лазаревцу. Потом је мобилисан и као војник је провео четири године ван породице. Прошао је кроз све велике битке у 1914, а потом се у јесен 1915. године повукао преко

Албаније и био на Солунском фронту. Живота Живковић је окупацију проживео са мајком у Лазаревцу и Београду. Мајка је била принуђена да се као и већина жена из чиновничких породица сналази да би преживела. Стога је, заједно са свекрвом и заовама, почела да се бави својеврсном трговином. Њен син је записао: „У почетку су се саме питале како. Али, нужда човека научи свему. Једноставно у борби да деци обезбеде бар исхрану нису ни осетиле да су ушле у трговачке послове. Постале трговци, без стручне спреме, без дозволе, чак прогоњене јер је оваква куповина, на „црној берзи“ била строго прогањана. Али, оне друго нису умеле да раде, а деца морају јести“. По завршетку рата Владан Живковић је наставио да обавља посао полицијског писара. Живота је ишао у трећи резред основне школе.

Живота Живковић је завршио Прву мушку гимназију, па Трговачку академију у Београду. Радио је као књиговођа на железници у Београду. Оженио се Славијом Дачић из Мостара и имали су двоје деце – ћерку Љубицу, рођену 1937. и сина Дарка, рођеног 1942. године. Пред почетак Другог светског рата радио је као књиговођа на изградњи моста код Чачка. После рата постао је директор Флашопромета у оквиру организације ратних војних инвалида. Неколико година касније дао је отказ и отишао да живи у Мостару. Потом је покушао да оде у Француску, али је био ухапшен и осуђен на две године затвора. По изласку је постао приватник и у Мостару се бавио производњом пластике. Годину дана касније пренео је радњу у Сплит због бољих услова рада за приватнике. Пет година је потом остао у Сплиту, а онда је две године радио у Загребу. Ту је доживео потпуну пропаст своје радње, јер су га општинске власти у Сплиту уништиле наплатом разних пореза. Живковић се поново вратио у Мостар и формирао друштвено предузеће Мостарка, које се бавило производњом пластике. Из овог предузећа је протеран 1970. године због национализма. Вратио се у свој родни град и постао је финансијски контролор у Тунелоградњи. Из овог предузећа је 1974. године отишао у пензију.

У белешкама насловљеним са Записи Живота Живковић описао је своје детињство до завршетка I мушке гимназије у Београду. Приказао је живот чиновничке породице Живковић у ратним и мирнодопским приликама. Пред нашим очима дешава се свакодневни живот једне патријархалне београдске породице, са

јасно дефинисаним и профилисаним улогама мушкарца и жене. Породицу овде схватамо шире, убрајајући у њу бабу Цвету, тетке Љубицу, Зорку, Босу и Ђурђину и њихове мужеве и децу. Записи Животе Живковића приближиће читаоцу међуратни Београд, који је онда био много мањи град, па самим тим и приступачнији деци. Живковић је описао Београд са његовим трамвајима, биоскопима, школама, кафанама, улицама, великим ливадама код садашње Каленићеве пијаце, на којима је он са својим друговима проводио безбрижне дане.

Записи су вредни као историјски извор из два разлога. Прво, у њима је забележена успомена једног детета на важан историјски догађај какав је био Први светски рат. Наравно да су та сећања приказана из угла гледања осмогодишњег детета, које не препознаје оца по повратку из рата и које и за време окупације тражи и налази забаву у игри са својим вршњацима. Друго, у Живковићевим записима се налазе драгоцени подаци о породици и свакодневном животу у Београду у периоду између два светска рата. Описујући своје најближе рођаке, он бележи карактеристичне појаве тог времена: склапање нових бракова по завршетку рата, односе у таквим породицама, односе између родитеља и деце.

Записе Животе Живковића објављујемо у оригиналу, без икаквих интервенција и прилагођавања савременом правопису.

II

Свог раног детињства више се сећам из прича своје мајке, очевих сестара, којих је имао четири и њихове деце, који су старији и млађи од мене, но што сам могао да памтим.

Рођен сам (1. X 1910/18. IX по старом календару) у Београду у Баба-Вишњиној улици број 1. Тада ми је отац био писар III класе у кварту на Врачару, са платом од 60 динара. Не могу да могу да упоредим ово примање са вредношћу неке данас одговарајуће плате.

Деда и баба по оцу су ми рођени у Свилајнцу, отац је такође тамо рођен а у Београд су дошли по завршеној основној школи оца, да би наставио гимназију у Београду. Деда је био арманђија – трговац који је имао радњу са монополским артиклима, нарочито куповином, резањем и продајом дувана. Чини ми се да као трговац пропадо услед своје доброте, а још више што је држава ове артикле узела у своју маржу (?) да откупљује и продаје па се оваква професија угасила.

Деда ми се звао Милоје, умро је 1910. од „мицине“ испод руке, у болници: није ме ни видео. Умро је у својој 60 години. Баба се звала Цвета и живела је 94 године. Имали су 15 деце, од којих су остале живе четири ћерке (Ђурђина, Боса, Зорка и Љубица) и син, мој отац.

Отац је ишао у гимназију и колико знам само до IV разреда. У том разреду су га избацили из свих школа, јер је професора гађао мастионицом. Никад ни од ког нисам чуо онако хронолошки знам из неких доцних разговора како му се све кретало даље школовање, осим да је у Пожаревцу-Љубичеву завршио и школу јахања. Знали из истих доцнијих разговора да је учествовао и на неким тркама и да је однео неку победу на коњским тркама.

Сазнање и слике о мом оцу тек знам и памтим из прича мајкиних пре но што се оженио и затим од 1914. године када се је заратило са Аустро-Угарском.

Његов отац-мој деда, пио је сваког дана после ручка $\frac{1}{2}$ литре вина, био то обичан дан, празник или слава. Знао је у томе умерен.

Деда, чак није ни волио овакве пијанце, као што је био мој отац.

Пролазећи поред кафане где се налазио мој отац, пио и обично певао, деда је долазио кући да то саопшти својој жени, обично говорећи: - Ено ти сина у кафани, дере се, боли га зуб.

Што се тиче моје мајке, она ми никад није причала о свом пореклу о својим родитељима и фамилији. Од како почињем да памтим, знам само за једну, како је она говорила „тетка-Наду“, која има ћерку Веру и њену мајку баба – Анђелију која живи у Пожаревцу. Да је баба – Анђелијин муж био царев ађутант, а тетка – Надин муж капетан I класе.

Никад ми ни једна татина сестра ни њена деца доцније, ни ти ко са мајкине стране није ни покушао да одговори о мајчином пореклу.

У својој раној младости сам се нисам усуђивао да о томе питам што ми ни зрелост није захтевала, па је то питање остало отворено.

Сећам се само неких маминих слика са дугачком сукњом, белом блузом кратких рукава и рукавица без прстију које су до лаката. Увек сам ту слику гледао и размишљао: да је морала бити из неке више него просечне фамилије. Али никад нисам чуо о свом деди и баби по мајци. Ту сам увек стао. Осећао сам да нешто има. Претпостављао сам да је била неко сироче; можда дете ван брака. То ме је мучило. Никад ми нико није објаснио где нам је мајка расла и одрасла., чија је итд. И то је остала моја животна загонетка, а тетка-Нада њена сестра, док сам баба – Анђелију произвео у њену мајку, а своју бабу. Стидљиво, али тако, јер ми нико није друкчије објаснио.

Незнам кад се то десило, ради чега и колико година пре рата, али знам да ми је отац из Београда пре почетка аустроугарског рата био са службом у Лазаревцу, као писар у срезу. Ја сам већ био рођен, па смо са њим у Лазаревцу били ја и мајка. Родитељи више нису имали деце, био сам јединац.

О ратовима 1912. г. /одине/ није ми нико ништа причао и тај ми је период непознат, у односу на моју породицу.

Кад је 1914. г./одине/ успламтао аустро-угарски рат ја сам имао 4 године. Све што знам из тог доба може да буде само плод дечије маште и говора неких слика на бази доцнијих прича које сам слушао од родитеља. Тек можда од 5-7 г. /одина/ можда су сва сећања лична, али њих је мало.

Без обзира како се је то умувало у моју главу, али и данас видим нашу бежанију, незнам ни одакле ни где, али како мајка са

неким кућним прњама и ја седимо у неким колима, умотани ћебадима а отац иде пешице поред кола; киша лије, отац гази поред кола и држи се за њих. Мајка га с времена не време зовне:

-Ајде, Владо, седи, дођи уморан си

-Нека, нисам, да је одговарао и тако настављао да пешачи уз кола.

У успомени ми је и бледа слика једне ниске дворишне кућице испред које је дрвена тараба, јутро је мама и ја стојимо као на некој рушевини, неким даскама, док је вода стигла до испод овог кревета на коме смо стајали. Звона су звонила, била је узбуна, јер је то река Моравица била надошла и сад се питам где је то могло бити, у коме граду где протиче Моравица. Можда Алексинцу. Можда неко село. Не сећам се даље шта се десило овде у овом граду, на овом месту.

Само се сећам неке велике основне школе и велике надстрешнице око које је било пуно људи и деце. Ту је било и пуно пекмеза, све је вађен из неких буради. Доцније сам сазнао да је то била школа у Брусу.

Ето шта се сећам из Бруса али зато да сам тада био у Брусу и данас о томе имам потврду. Наиме, код школе су биле смештене краве и волови, који су вукли бежанијска кола. Жене су прилазиле стоци и хранили је, а и вршиле мужу крава, па храниле децу. Вероватно сам то запазио али недовољно. Као радознало варошко мало дете ушао сам међу говеда и отпочео мужу једног бика. Онако мали подвукао сам му се под ноге и кад сам га почео мустити, он се ритнуо, ударио ме копитом у чело и избацио из штале онесвесћеног и крвавог. Каква је била паника, како сам лечен и излечен и колико сам лечен, све ово неznam, само ми на глави ожиљак и данас стоји. А и данас кад видим неког вола, хтео нехтео увек се сетим моје прве муже бикова.

Овде ми се губи слика почетка рата, то је све што знам о том, осим што сам доцније сазнао да нас је отац у Брусу напустио и са осталом војском повукао ка Нишу и даље српском војском, а мајка и ја са осталим породицама вратили се кући у Лазаревац, да сачекамо крај рата и татин повратак.

Отац је био војни обвезник и морао је ићи по свом војном распореду а где је ишао и шта ће и он све доживети, то није знао, као што у том тренутку ни војно руководство ни српски народ није знао шта ће га све снаћи, шта ће и колико трпети.

Знам, негде у јесен 1914. г. /одине/¹ мајка и ја вратили смо се у Лазаревац, да сачекамо крај рата. Нико није знао колико ће то трајати, али су се сви надали да ће то бити брзо. Да ће савезничка војска негде на југу прискочити упомоћ српској војци, да ће „шваба” бити поражен и даће се домаћини вратити својим домовима. И тако је почело ишчекивање и надање све док преко неких канала нису почеле пристизати вести о поразима српске војске и њеном одласку преко Албаније на Крф и за Француску.

За то време ми смо се вратили у наш стан у Лазаревцу. То је била једна посебна кућица у сред варошице, у дворишту, чији је власник био неки Сава Арсенијевић, абаџија, и Мара. Имали су две девојчице, неколико година старијих од мене и сина мог вршњака, који се такође као и ја звао Жика само је имао и надимак „трипула”. Вероватно што је био пуначак. Он ми је био стални друг.

Ни дан данас неznam ради чега али цео Лазаревац је мог оца, осим по његовој дужности, познавао под „ибером”. Звали су га Влада-Ибер. По њему су мајку звали: Иберка, можда јој друго име нису ни знали, а мене су звали „Иберче”.

У то доба, са својих 4 године, наравно, ја нисам имао неки слободан радијус кретања, али ипак преко пута улице из трговачке породице Игњатовић, где је било троје деце, најмлађи је био мој вршњак, звао се је Боривоје, а сви су га звали Боркица, па сам се у његовом друштву, уз одобрење мајкино, или у нашем дворишту играо. Он и „трипула” су ми били први другови у животу и остали све док сам се са мајком налазио у Лазаревцу. И кад смо одрасли нисам их заборавио.

Ја сам био безбрижан, као и свако дете мојих година.

Нисам још умео да схватим време у коме сам се родио и у коме сам живео.

Лазаревац, као и остали градови Србије био је окупиран од немачке војске.²

Тада ми није било јасно ради чега је мајка куповала свињу, ноћу је клала и пригушивала да не скичи док се коље, а ја морао да лежим у кревету. Све је то радила некако тајно.

И много другог нисам знао што се око мене збива. Ја сам са својим вршњацима водио безбрижан дечији живот.

¹ Година је 1915.

² Војска Аустро-Угарске Монархије.

Међутим, Србија је остала без пунолетних мушких глава, уопште без здравих одраслих мушкараца, домаћинства без домаћина, жене без мужева, а деца без својих очева. Остале су само жене са нејаком децом и старе мајке. И ово што је остало требало је да се облачи и храни, а облачење, још које како, прекрајало се оно што се раније имало и то се носило, а намирница нико није у кући толико имао да му трају док се овај рат не заврши. Па и ономе ко је имао и нешто, немачке окупационе власти на честим претресима су одузимали и чак кажњавали за стварање резерви.

Улогу снабдевача, домаћина сад су преузеле жене. Биле су те које су се старале да пронађу, набаве, купе и спреме храну, и гаје и васпитавају своју децу. Оне које су имале у кући новаца, златних предмета и других ствари носиле су у село и давале сељанкама за пројино брашно, сир, маст, кајмак, пршут или неко живинче. А оне које тога нису имале, обично чиновничке жене, оне су се морале сналазити. Како? У почетку су се саме питале како. Али, нужда човека научи свему. Једноставно у борби да деци обезбеди бар исхрану нису ни осетиле да су ушле у трговачке послове. Постале трговци, без стручне спреме, без дозволе, чак прогоњене јер је оваква куповина, на „црној берзи” била строго прогањана. Али, оне друго нису умеле да раде, а деца морају јести.

Већ сам рекао да је мој отац имао 4 сестре и мајку у Београду. Најстарија Зорка, по мужу Томић имала је две кћери Нату и Веру, од којих је прва имала 17 а друга 15 год./ина/ сина Васу 19 г./одина/ и сина Љубу, рођеног почетком овог рата, док јој је најстарији син Аца као добровољац отишао у рат са српском војском.

Сестра Боса имала је сина Млађу старог 8 г./одина/ Милета 6 г./одина/ и ћерку Миру од 3 г./одине/.

Најмлађа сестра Ђурђина имала је око 20 г./одина/ удата, односно удовица Даковић без деце јер јој је муж одмах некако после венчања умро, а она је са очевом мајком живела заједно.

Управо још једна очева сестра која је била најстарија, Љубица заједно са својим мужем Животом Николићем повукла се са српском војском.

Углавном за време рата су у Београду живеле ове моје тетке, са очеве стране и мајкина сестра Нада са ћерком Вером у Пожаревцу. Мајка и ја живели смо у Лазаревцу.

Тетка-Зорка, са децом становала је у Которској улици бр./ој/ 31. а после у бр./ој/ 17. док је баба – Цвета са тетка – Ђурђином становала у истој улици само бр./ој/ 19. код Булубашића док је тетка Боса становала у Чубурској улици бр./ој/ 5. код мале Маџарице, чијег се имена не сећам све је то у близини, углавном на Чубури.

Вероватно у решавању како ове жене да исхране себе и оволику децу, мора да су се негде састале и решиле како да истрају док траје рат и док им се мужеви не врате нашле начин. Из оног што се даље збило проистиче: да су схватиле да је најбоље да се преко моје мајке из околине Лазаревца снабдевају са намирницама, доносе у Београд, нешто продају да наплате пут и задрже за себе колико им је требало за живот. Мислим да је у почетку тако и било. Мајка је набављала од сељака преко месеца и спремала шта се треба да носи за Београд.

Значи моја мајка је била набављач у Лазаревцу, што је било место сабирања намирница. Најстарија тетка-Зоркина ћерка Ната и најмлађа тетка Ђурђина су имале задатак, да дођу у Лазаревац, преузму од мајке шта је купила, прошверцују до Београда и предају баба-Цвети, која то после дели шта којој од ћерки припада, шта је за продају и то прода. То што је донешено лако је у самој кући продавано комшилуку, јер су све жене дознале да оне ово раде и просто једва чекале да се роба донесе из Лазаревца. Доносило се је ту и по који литар ракије и друго искључиво за продају са чиме се је у ствари покривао трошак онога што су задржавали за себе. Нешто је новца и претицало и сав се употребљавао у нове куповине.

У тим намирницама било је намирница за продају и моје мајке, који су новац по поновљеном доласку у Лазаревац давали мајци. Мимо овога и мајка је сама своје купљене намирнице слала у Београд и давала у продају. На овај начин смо отпочели да се исхрањујемо и нисмо гладовали ни ми у Лазаревцу, ни они у Београду.

Мајка је хтела да идем у Пожаревац, код тетка-Наде, али није од аустријских власти добијала пропусницу, јер су тамо окупатори били Бугари.³ Често се вајкала : како и од чега живи њена Нада са дететом.

Као и што се све у животу почиње са малим, само за подмирење личних потреба, тако су моје тетке и мајка почеле.

³ Бугарска окупациона зона у Србији, названа Војно-инспекцијска област Морава.

Ваљда потражњом робе и осећајући да могу и више да зараде, оне нису ни осетиле да су све више обављале веће и крупније послове.

Сећам се да је мајка са пуним колима намирница, поврх кола ради камуфлаже сено за волове и ја на врху завезан, да не био пао са кола, кретала из Лазаревца преко Сремчице и Липовачке шуме за Београд. Или, сећам се да је једном за рачун моје мајке вршена у Даросави берба једног целог винограда и грожђе однешено за Београд.

Незнам зашто, али се сећам да сам са мајком једном ишао возом за Београд преко Лајковца, где се је преседало па ишло даље за Обреновац и Београд. Мајка је била натронтана, незнам шта је носила, посебно неку кошницу и неке сандучиће, који су увек били подаље од нас, ваљда да може рећи како то није њено, ако то „швабе” питају. А ја, био сам обучен, колико сам тада могао бити пристојан, само на мени, преко мог одела неки татин стари сако, чији су се рукави вукли до земље. То је тако и требало, јер сам у обе руке имао по флашу ракије. Ево, сад ми паде напамет и да сам од малих ногу почео да се бавим шверцом – црном берзом и ако то све што сам радио нисам разумевао зашто радим. Да, али у Лајковачкој чекаоници, кад је наишла „швапска” патрола, испустим једну флашу, која се расу, ракија проли предамном и око мене, а чекаоница замирише сва на ракију. Наравно да су то Немци приметили,⁴ салетели се око мене, плакао сам. Знам да су ми из руку узели ону другу флашу, мајка остало унела у воз и на овоме се завршило.

Још једном у неком трговачком походу на Београд ишао сам са мајком, јер ме у Лазаревцу није код кога имала да остави, па су јој запленили пуна кола неке коже. Цео дан су нас држали у комесаријату и тек увече без кола пустили да идемо за Београд. У овом „послу” мора да је мајка финансијски добро уздрмана.

Врло често кад је мајка долазила у Београд доводила је и мене, могло би се рећи остављала код баба-Цвете, а она са теткама могла несметано да набавља и одлази-долази у Београд са намирницама. Ја сам волео кад сам код бабе.

Тетка-Зоркин Васа и тетка-Босин Млађа су били старији од мене 13 односно 4 године, па сам за њихово друштво био мали. Тетка-Зоркин син Љуба је опет био беба, а тетка-Босина ћерка Мира

⁴ Аустроугарска војска.

млађа од мене годину дана, па ја нисам могао и нисам хтео са њима, али тетка-Босин син Миле био је од мене старији 2 године и он ми је у главном друштво.

Напоменуо сам да сам био јединац, и моја мајка је са татиним сестрама живела у таквим односима, као да им није снаја, него рођена сестра. То се је пренело и на нас децу. Сву децу тетака волео сам као рођену браћу, само ове старије сам респектовао, млађе волио као нејаку браћу и сестре, а мог вршњака Милета, можда посебном љубављу, јер смо сво време проводили заједно.

На врху Которске улице, где сад почиње Каленићева пијаца, уз саму кућу налазио се један велики стогодишњи орах, са ниским дебелим разгранатим гранама, око кога смо се по цео дан играли, а највише на њему седели.

Преко пута овог ораха била је једна лепа мања кућа, ограђена дрвеном тарабом и капијом увек закључаном, у којој је становао наш вршњак са оцем и мајком, који се звао Бранко, а звали смо га Бранко-усранко. У наставку његове куће, према садашњој пошти биле су ископане неке утрине и неки засађени кукуруз.

На данашњем месту где се налази зграда тржница Каленићеве пијаце, на сред данашње пијаце налазила се је нека сењара и штала.

У то доба цео комплекс на Каленићевој пијаци представљао је једну пољану, на чијем је крају, супротно од Которске улице била само једна кућа, коју су сви звали „Баторића вила”.

Како је наше дечије славље и радовање било кад моја мајка и тетке са пуним шпедитером намирница дођу са пута, а око жене из околних улица и сви наши другови. Ми вадимо јабуке или крушке па бацамо својим друговима, док и нас наше мајке не отерају.

То није радио Васа и Млађа, јер они су били већ одрасли. Они су радили нешто друго. Неопажено су износили по неки литар ракије или нешто друго, то продавали куповали цигарете, кришом пушили и ишли у биоскоп.

Једне године била је јака зима. Напољу снег. Миле и ја смо били у топлој кухињи и лежали поред прозора у кревету. Обоје смо лежали од богиња. Вероватно малих богиња. Били смо сами у стану. Баба је била негде у комшилуку. Незнам ко је предложио али у главном ми смо онако лако обучени, из топлог кревета и куће излетели у двориште. Чак и боси јурили се, играли и грудвали, све док није наишла баба.

Баба је имала обичај да псује и да за мангупе каже „коцкар” и то јој је била узречица у разговору.

Кад нас је баба видела, долазећи са капије викну:

-Коцкари, коцкарски, у кућу, сад ћу вам ја показати. И стварно онако смрзнуте смо обоје добили батине и поново нас ставила у кревет.

За дуго ништа се није десило. Убрзо смо прездравили.

Знам да је у то доба до Которске улице, односно до њеног почетка где је била кафана „Топлица” и на другом ћошку бакалница Иконовића од Славије долазио трамвај и ту му је била последња станица. На месту „Топлице” која је имала позади настрешницу и башту, сада је велика палата и кафана „Влтава”. Е, дотле је долазио трамвај вукући приколицу, ту ову остави, напред закачи која је ту стајала, тако иде до скретнице и онда пође за Славију, па до Калемегдана. То је била трамвајска линија бр./ој/ 1.

Рат се је продужио, мајка и моје тетке су за све време овако радиле, а ни моје године нису стајале.

Већ сам напунио 6 година. Било је време да пођем у основну школу. Мајка је одлучила да школу учим у Лазаревцу.

Сећам се тог дана, кад ме је мајка заједно са газдарицом тетка Маром повела на упис, мене моја мајка, а Трипулу његова. Носио сам неки буквар и таблицу. Нас двоје ђака ишла смо испред мајки. После уписа у школу мајка ме је водила на сликање. Био сам у неком белом оделу са панталоницама испод колена, које су се завршавале каси...шом (?). Цело одело мајка је сашила „на руке” јер није имала шиваће машине.

Мало је догађаја којих се сећам из ових дана.

Знам да је мајка једном имала умешене кифлице са сиром и ставила у орман, а да сам без питања узимао једну по једну и појео све. Ради чега сам извукао добре батине.

Или, изашле су у трговини неке сличице и кад се преко њих стави црвени целофан онда се појављују друге слике. Сва деца су то купила. Знао сам да мајка ситан новац оставља у креденцу под тацне, узео, колико сам мислио да ми треба и купио ову серију сликарија. Приметивши мајка чиме се играм, испитујући чије су и како сам дошао до њих све сам признао, а наравно тада је поново прут прорadio. И само знам да сам у самоодбрани викао плачући.

- мамице, нећу више никада.

И нисам.

Било је љутих бојева. Заказивале су се туче појединих махала, у којима смо и ми мањи учествовали. „Изистински” смо се гадали каменицама. Било је ту и разбијених глава. Војска, ми млађи, наравно одлазећи у „бој-на бојно поље” окитили би се муницијом (камењем) и праћкама, а узјахали стабло од сунцокрета, онако са жилама и земљом, па пурњајући кроз град и сокацима, губили се на периферију.

Можда сам био и у II разреду, кад сам једном скачући са неког коша, скочио баш на неку изломљену чашу, која ми се је до кости набила у ногу. То је болело, исцурило ми је доста крви, а и батина сам кад се све завршило добио од мајке.

Уопште сам био темпераментно дете, ради чега сам често добијао батина.

Ни у школи нисам боље пролазио.

У разреду смо мушкарчићи седели и помешано са девојчицама. Једног дана сам нацртао како коњ накаче на кобилу и показао другарици Нади Вељковић, која је седела до мене. Она погледа папир, подиже 2 прста и рече учитељу.

„молим учитељу видите шта је Жика нацртао безобразлук и мени дао.“

Ту сам од учитеља добио батина и оставио ме до 14 сати у школи да га чекам, јер ће он доћи да ме обеси. Умро сам од страха, док није дошао, али ме није обесио него само изгрдио и тражио да тако нешто не чиним. Обећао сам му да нећу.

Била је зима 1918. г./одине/. Четврта година рата, а ја сам био у 8 години свог живота. При крају II разреда основне школе у Лазаревцу.

Сећам се било је предвече кад сам се у близини куће, са још пуно деце санкао. Спустили се низ једно брдашце које од улице падало благо у једну башту. Била је граја, гурање и смеха међу децом и ако смо сви били смрзнутих прстију и црвени у лицу од хладноће.

Поред нас је ишла главна улица која води од железничке станице до центра вароши. Из даљине се је чула песма, хармоника и прапорци са коња који су вукли санке. Музика и песма била нам је све ближа. Видели смо најзад неколико силуета у санкама и хармоникаша који седи поред кочијаша певајући и свирајући. Инстинктивно смо престали са санкањем ухватили се позади за санке, трчали ми смо нешто викали. Чини ми се да сам ја био најбучнији

и клизао се држећи се за ове санке. Ово као атракцију смо напустили и опет наставили са својим санкањем већ (је) пао и густ(?) рани густ зимски корак (?).

Није од овог прошло више од пола часа, а са неколико страна су ме звале жене:

- Иберче, Иберче, а чуо сам и мајчин глас где виче

- Жико, сине Жико, дођи одмах.

Чим сам стигао до мајке она полете до мене сва усплахирана говорећи

- Тата ти је дошао, тата. Хајде да те одмах обучем оно у кући је један чика чека да те води код тате.

И ја сам се узнемирио. Не знам ради чега ја идем. Зашто он не дође кући. Брзо сам био спремљен и неки човек ме је одвео до у град пред „Гранд”, отворио врата, угурао ме унутра, показао једну групу српских војника, њих 3-4 за једним столом и рекао.

Познајеш ли ко ти је од њих отац, иди код њега, иди, јер ваљда сам неодлучно стајао. Није чудо. Нисам знао коме да приђем. Нисам познавао оца, јер кад је полазио у рат мени је било 4 година, а сад ми је 8 па га нисам запамтио.

Док сам ја тако збуњен и неодлучан, неко време стајао, од стола устаде један официр са великим брковима, из корак –два стиже, до мене плачући и вичући

- Сине мој. Сине, Жико.

То је био мој отац, који ме је зграбио на крило, поново сео за сто, наставио да наздравља са својим друштвом истовремено мене милујући, љубећи и говорећи

- Мој сине, татин син.

Наравно добио сам неке чоколаде.

То је била група која је пре 1 сат санкама и са музиком дошла у град и за којом сам ја трчао.

Рат је завршен, домаћини, родитељи се после 4 године враћају својим кућама. То важи за оне који су остали живи и заједно са Србијом преживели рат.

Многи рат нису ни дочекали да се заврши, а неки се нису ни вратили у земљу.

Теча Живота и тетка-Љубица су још у Француској, вратили су се тек 1920. год./ине/.

Теча Драгиша, муж тетка-Зоркин се вратио, муж тетка Ђурђине је погинуо, муж тетка- Босин Светолик је умро од ТБЦ,

муж тетка-Надин као капетан I кл./асе/ умро је на Крфу од тифуса, а мој је отац се вратио као капетан.

Други разред сам завршио на Умци где је отац био премештен за судског писара, а трећи разред у Пожаревцу. Оца су после рата стално премештали с службом.

У Пожаревцу смо становали у истом дворишту са тетка-Надом, код неког Миладина и Сосе који су имали сина Жику, мог вршњака и своју ћерку, млађу од мене. То је била баштованска породица, а имали су и неку врсту „градског купатила” које у то доба није радило. Школу сам учио на другом крају града, на „Бујрану”.

Одмах после рата у Србији су почела политичка трвења, а тиме и прогони и освете својим противницима. Владе су се често мењале. Мој отац је био по политичком убеђењу радикал. Ова његова честа премештања могу само да објасним тиме да је премештан био кад су долазили његови политички противници, и миран само кад је његова партија на власти.

Тако, ваљда, кад је његова партија била на власти 1920. г./одине/ он из Пожаревца бива премештен у Београд, где долазимо завршавамо II разред основне школе и настављамо даље школовање. Никад нисам сазнао у којој је служби био и како је премештен у Београд.

Настанили смо се код баба–Цвете односно код тетка-Ђурђине, у Браничевској 25, а она се је баш тада удала по други пут за Радомира Стошића.

Некако после њене удаје, удала се је и тетка-Боса са Глигорија Васића и остала у свом старом стану у Чубурској улици бр./ој/ 5.

Мало ми је остало успомена из овог доба.

Карактеристично ми је само сећање мајке и очево, како је он са Умке одлазио за Београд. То је спреман чист веш за неколико дана, сува храна, спремала се кола за пут и сено за коња, а велики одмор је био у Остружници. Можда и конак. Сад је то чак и смешно, ако овај пут са „фићом” пређем за 15-20 минута.

Значи, основну школу сам завршио у Београду у школи „Св./етог/ Саве” у Авалској улици. Учитељ ми је био један ситан, мали, живахан човек, звао се је Стеван Живковић. Био је строг. Одмах на почетку године представио нам се, боље је рећи престравио нас је, јер кад је први пут ушао у разред и онако мали стао иза катедре,

почео је да лупа по катедри са штапом дебљине 1 прст. Учионица се орила а ми смо умиralи од страха.

Ја ћу да вам предајем, испитујем и учим, а мир ће да одржава Мирко и он снажно удари штапом о катедру, док се је у разреду чула „мува како лети” и ударање наших уплашених срца.

Ово је „Мирко”, показа он на штап и још једном њиме лупи о катедру.

Знао је наш учитељ шта ради. Увек је са тим штапом долазио на час, свечано и трескајући га спуштао га је на катедру, а тек онда почињао да предаје или испитује. Није „Мирко” увек стајао непокретан на крају. Вршио је често и свој задатак, који му је учитељ најавио још првог дана, а пре што га изупотреби обично би рекао:

Е, ајде, „Мирко” да видимо шта хоће тај и тај и да га умиримо. Па после тога опет неко време тајац у разреду.

Рекао сам да смо се доселили код тетка-Ђурђине, у Браничевску улицу бр./ој/ 25. То је зграда која захвата Лаудонову (Стојана Протића) и Браничевску.

Преко пута ове зграде, са лица, према Карађорђевог парку све је био празан простор, ливада, до Небојшине улице, само са једном кућом код Небојшине улице. Са доње стране ове утрине прилазило се је са Хаџи-Милентијевом улицом, а према цркви Св./етог/ Саве дуж целог плаца, све до Небојшине била је бодљикава жица од црквене порте. По овом имању биле су само неке утабане и изукршане стазе, људи који су преко ње ишли и тражили краће путеве да би из Браничевске изашли на Небојшину улицу у Карађорђев парк.

Огроман плац је био порта цркве Св./етог/ Саве. То је црква у којој сам се крстио.

Овај плац је захватао од Браничевске па до Карађорђевог парка (до Небојшине улице, од Небојшине до Крушедолске, затим Крушедолском и Катанићевом, па од Катанићеве до Браничевске огроман простор. На доњем делу овог плаца, баш у непосредној близини зграде где сам сад становао, па ка Катанићевој улици постојали су темељи започетог зидања храма Св./етог/ Саве, који су остали напуштени. Високи зидови са израђеним и бетонираним подрумима. Горњи део је сав изидан до исте висине и сад ми се чини да је то било нешто огромно. Као неки град. Све обрасло травом. Ови темељи су за нас представљали највећу атракцију. По

њима смо јурили увек кад нисмо били у школи. Зашто и не би кад нам то нико није забрањивао, осим родитеља, који су се бојали да са ових зидова испаднемо и исповредимо. И поред бриге родитељске један мој друг Перица, је пао и од последица пада умро. Био је јединац.

У врху овог плаца била је мала црква Св./етог/ Саве, која је имала приступ из Катанићеве улице. Ова црква је и сад на истом месту.

Недељом, кад су се одржавале свадбе, долазио сам, са осталом децом, гурао се вичући куме, изгоре кеса, сакупљали толико новца да можемо поподне платити биоскопску карту.

III

Док сам завршавао основну школу, Миле тетка-Босин, већ је био у првом разреду гимназије. Учио је у I мушкој гимназији, на западном Врачару.

По завршетку основне школе уписао се и ја у гимназију. У I мушку, јер сам становао на Врачару. Незнам како и зашто, али сам Милета опет затекао у првом разреду. Чак смо били у истом разреду и седели у истој клупи.

Миле је из Чубурске улице морао да прође портом цркве Св./етог/ Саве, где смо се на поласку састајали и на повратку растајали.

У пролеће и лето, у порти или пред школом, пре почетка часова прво смо играли кликера. Ту је Миле био најбољи од свију нас. Увек је свима односио. Наравно, мени је моје враћао.

Сећам се тако једном приликом имали смо у разреду пун сламни шешир кликера, које смо за време часа хтели да избројимо. У том бројању одвали се дно шешира, а сви се кликери разаспу по разреду. Настане смех, сви су почели да купе, као да су њихови, нисмо их више ни добили, а осим тога и кажњени од професора.

На завршетку првог разреда свечано смо били обучени и дошли у гимназију на сликање целог разреда за успомену на ту класу. Чекајући да отпочне сликање, ми смо отпочели да играмо кликера, а кад смо са игром завршили и потражили наш разред они су се већ били сликали и отишли.

То је из мојег школовања са Милетом.

Незнам зашто, али њега су сви звали Миле-Кривча. Без овог „Кривча“ нико није знао ко је иначе. Чак, Мира или Млађа, кад се на њега наљуते онда га зову „Кривча.“

И даље, Миле и ја и по престанку његовог школовања стално смо били заједно.

Кад његов очух купи дрва и Шиптар их исече, тада нас двојица убацујемо у подрум и слажемо их па добијемо за биоскоп новац.

Тако сам ја завршио први разред гимназије, од тетка-Ђурђине преселили се код татине најстарије сестре Љубице, на Краљевом тргу бр./ој/ 5/1, која је имала велики стан а и муж јој напрасно умро, као полицијски писар, вршећи једну продају, код кафане Пролећа.

Осим комфора што смо добијали и отац је изашао из полицијске службе и ступио у Управу Монопола, чије су канцеларије биле у Кнез Михајловој улици бр./ој/ 40.

Ја мислим да је за промену стана највише утицала моја мајка и тетка-Ђурђина. Нормално. Осим што је то мањи стан, ту су била два пијанца. Два рођена брата. Мој отац и теча-Рада, тетка-Ђурђинин муж. Кад су трезни фини, паметни људи. Али кад су трезни? Кад је један трезан други није, или се и други брзо опије. Онда певају, љубе се или се свађају. Час урлају, час се веселе. То је тако стално. Може се рећи да су обојица ноторне пијанице. У једној кући један би и могао да се трпи али у оваквој кући њих двоје, то је немогуће дуго издржати.

Овакве какви су то су само могле да издрже ове две патријархалне жене. Али, ето и њином стрпљењу је ваљда дошао крај кад су успели да њих двоје раздвоје и ми се преселимо.

Мог оца и теча-Раду, једно за друго није везивало само то што су се слагали у пићу или веза менталитета. Они су били и политички истомишљеници. Радикали. Требало је у то време живети па знамо шта је значило партијски једномишљеник или припадник другој партији. У то доба су биле углавном две партије, које су се смењивале на власти. Радикалска, на челу са Николом Пашићем и демократска на челу са Љубом Давидовићем. Код нас у Србији људи подељени на партије гложили су се, свађали, један другом сметали у животу, чак нису ни говорили, знале су се радикалске породице, а исто тако била исто подељена.

Ако су ово биле две главне партије, које су се смењивале на власти, мора се рећи да су се родиле и јеретичне, напредне партије, као републиканска и затим комунистичка, чији бити члан значило је право херојство. Само су се знали прваци ових партија, којима се због јавног мњења ништа није смело учинити и поред изазивања, а они мали чланови су били шиканирани и радили илегално, па тако нечујно хапшени и страдали.

Тетка-Зоркин муж Драгиша, фини човек. Увек весео, спреман за шалу и вицове своје својствене и ако је био пијанац исто као мој отац и теча-Радоје, није им био друштво, јер је он био демократа.

Тетка-Босин, пак други муж Глигорије Васић – Глиша, ни он није био друштво мом оцу и теча – Ради. Он је био Сремац из Мововина, код Шида. За време рата био је аустроугарски жандарм. После рата дошао је у Београд и запослио се у Мин./истарство/ Финансија као адм./инистративни/ чиновник. Висок, крупан одлучног корака и држања. Као да га сад гледам са малим брчићима, које је сваког јутра дотеривао везујући их брковезом и фазонирајући их дрветом шибице или чачкалицом. Он се није мешао у политику. Мој отац и теча – Рада звали су га: „онај жандар“, „лала“, „сремац“ или „цуксифирер“, „. Ни он њих баш није „бегенисао“, зато што су пијанци.

Али, моја мајка са свим очевим сестрама и мајком, односно баба–Цветом имала је однос као да им је рођена сестра или као да ју је баба–Цвета родила. Томе је сигурно допринела искључиво доброта моје мајке, о којој су сви говорили да је она стварно била изванредно добра жена.

Све су ми тетке имале ситну децу, односно тетка–Боса и тетка–Ђурђина и то из другог брака, па је моја мајка умела да распореди своје време код куће, спреми кућу и ручак за мене и тату, па отрчи код једне од тетака и њима помогне. Нарочито око мешања колача или кувања слатка.

Све су је моје тетке звале „мајка“.

Тако је било кад смо се иселили од тетка–Ђурђине, на Краљев трг, то је скоро код Калемегдана, а све су тетке остале на Чубури. Има ту добрих 2 км. растојања.

На Чубуру се од Калемегдана ишло трамвајем бр./ој/ 1. Он је тада имао последњу станицу између малог и великог Калемегдана,

код улазне капије за горњи град, па ишао преко Славије данашњом Узун Мирковом, Васе Чарапића, Коларчевом, па преко Теразија до Славије. Одатле један крак, директан бр./ој/1., ишао је улицом Св./етог/ Саве и Катанићевом до Макензијеве (Толбухинове) и скретао у Макензијеву лево ка Славији, а одатле затварао круг до Калемегдана. На углу Катанићеве и Макензијеве идући десно ка Чубури (пред Курсулином улицом) била је полазна станица за трамвај „стопарче“, тако се звао, јер је карта коштала 0,50 дин./ара/ и ишао до Новопазарске и избијао на Приштинску (14 октобра) све до Црвеног Крста. Онај од Славије што се одвајао и полазио из Шумадијске улице (сада Пролетерских бригада), ишао је до ауто команде, ту је правио круг и поново долазио до Славије.

Ја се удаљих. Са Краљевог трга мајка је преко недеље код тетака ишла трамвајем. Иначе, сваке недеље је било обавезно да отац, мајка и ја идемо код теча Раде и то рану ујутру. Тамо се кува заједнички и остајемо доцкан поподне.

Наравно ја имам своје друштво до ручка и после ручка, а они нигде не иду из куће.

Од раног јутра отац и теча—Рада пију ракију. Тетка—Ђурђина је лепо певала, па кад се већ „наките“ онда им обавезно пева. Значи, падне и песма. Запева и баба. Буде ту и плача, ако се сете кога покојника, па смеха, а некад и свађе. Као и сваки пијанци. До подне се напију и натрезне. Само моја мајка је трчкарала око њих и у овоме није учествовала. Чак се је љутила, склањала пиће, звала да се иде кући и зато била грђена од мужа, зета или бабе.

У овој гужви и ја сам имао свој задатак и улогу.

Тетка—Ђурђина је тада имала само двоје деце, старију ћерку Виду и млађег сина Милана (Миле), размажену децу, научену на уљуљкивање пре спавања. Ја сам обично учио, чувао децу, док су се старији „о свом трошку“ забављали а обавезно сам их морао и успављивати. То успављивање падало ми је веома тешко. Једно дете увек је било за колевку. Обично се деца нахране, ставе у спаваћу собу да спавају, ја са њима да их ушушкам и успавам, а старији остају у кухињи да ручају, пију уз ручак, пију кафу, отац и теча се поново напију и певају, љубе и грле.

Е, да су деца бар хтела одмах заспати. Лежим поред колица, помало их дрмам и док то радим дете ћути. Кад престанем са љуљањем, оно одмах почне да плаче. Ја често заспим пре њега, али

ме његов плач пробуди. Некада сам и по 1-2 сата љуљао дете док не заспи. Ово успављивање деце мрзео сам више од свега. Тако слушајући дечји плач и кукајући, не знајући још ништа о браку и деци увек себи говорио:

Е, Жико, кад се будеш оженио и будеш имао своје деце, нећеш своје љуљати. То је било неко зарицање из одвратности према овоме што сам чинио.

Тако је испадало да сам и ја учествовао у подизању деце теча-Радине, од њихових раних ногу. Тек, кад сам сасвим одрастао и надаље у мом животу утврдио сам да сам овој деци био ближи него деци других тетака која су њени вршњаци. Осећао сам кроз цео свој живот да су ми та деца као рођене сестре и браћа, па сам се са њима тако и понашао. Мислим, да су и они у првој својој младости тако осећали.

Код тетка-Босе, која је као што сам рекао становала на средокраћји између тетка-Ђурђине и тетка-Зорке, живот је текао друкчије. Деца из првог брака, најстарији већ је „отишао у трговачке помоћнике“ – почео да шегртује у мануфактурној трговини и да се осећа мушкарчићем. Није био у поквареном, али је био у друштву, одвајао се од куће, подуже заостајао од куће, а и више задржавао за себе од своје шегртске зараде, пошто се то у кући очекивало и било је потребно. Средњи син Миле, са којим сам се ја у главном дружио по напуштању школе и он је отишао да ствара своју будућност. Отишао је на занат. На изучавање тапетарског заната. Сасвим је био супротног менталитета од свог старијег брата Млађе. Прионуо је свом занату. Имао је и целу шегртску платицу, од које је највећи део и давао у кућу, а себи задржавао колико за биоскоп. И он је увек био кицош. Јесте нешто заносио главу на десну страну и на то уво слабије чуо, па су га ваљда ради тога звали „Миле Кривча“ или „глуви“. Интересантно, ја га тако никад нисам звао.

До које године неznam, али до њихових момачких година у кући је стално било жалбе на њих, нарочито на Млађу, да мало дају у кућу новца за своје издржавање.

Сећам се теча-Глиша је имао ваљда му је то било остало из војске, неки кожни корбач са дрвеном дршком из које су израстале 6 кожне опуте и то је висило на вратима која су делила кухињу од собе. То док су били са станом у Чубурској улици, а после сам тај корбач изгубио из вида.

Данас су Млађа и Миле људи преко 60 година, а мислим да се још сећају тог корбача и батина које су од њега примили. Ко зна због какве непослушности.

Можда сам тада, заједно са уском фамилијом осуђивао и ово „батинање“, кад су сви говорили:

- Може, није им отац, њега то не боли. Али, сад то гледам другим очима. Теча Глиша је одмах после рата затекао мушку децу са погрешним васпитањем мајке, као нежне, немоћне и природе да никог не може да укори, а лоше створеним уличним манирима, што је на прави пут заиста могао само овај корбач да изведе.

Друкчије је то било са затеченом ћерком тетка-Босином Миром, млађом од мене само годину дана. Не само што је била још дете и то женско, него што је и по природи као женско дете била везана за мајку и кућу. Није нигде излазила све док није пошла у школу, а и тада у школу је одлазила и назад кући. Тако је било и кад је ишла у гимназију. Оваквом понашању допринеле су и две девојчице из комшилука Љубица и Мица, са којима је она била стално, односно увек кад је била слободна играјући се у свом дворишту или код ових другарица. Ја рекох да се је играла кад је била слободна, а да то буде она је морала да обави свакодневну куповину, по неколико пута да отрчи до бакалина, који је био у истој кући и да „распреми“ кућу. Тако је то било док је учила школу и док се није скроз задовојчила. А учила је само II разреда гимназије у I женској гимназији која се је налазила на углу Зорине (Ивана Милутиновића) и Његошеве улице.

У овом новокомпонованом браку где су муж и жена били још млади људи почела су да се појављују и деца. Деца из другог брака. Прво једна слатка мала девојчица, по имену Олгица, која је живела само до своје друге године. Била је дивна. Незнам како је то дете упуштено и изгубљено.

Али, туга се је брзо заборавила. Заборавила се је мала Олгица оно:

Гук, гулину, даље па даље (кукурику царе, па царе) што је она као декламацију научила и деца су почела да се рађају. Прво Бранка, па Угљеша па Нада. Сва су ова деца била као деца врло иста.

Претпостављам, а то је и сигурно, да због чувања ове мале гарнитуре деце, Мира и није могла ићи у школу, јер је неко морао у кући тетка-Боси помагати. Вероватно да је то био највећи и једини

разлог, јер ако јој није ишла школа од руке, могла је ићи на занат, али није јер је требало помагати мајци у подизању ове мале деце. Поготову ако се зна да је тетка–Боса била сасвим тиха и непокретна жена. Можда ћу претерати ако кажем да је била реткост њен излазак из куће. Можда је једном у години дана. Иначе, ја сам је запамтио увек дебелу, лепог округлог лица, доброћудног изгледа, са младежом испод доње усне. Увек се смешкала. И кад се жалила, кад је грдила и кад је хтела да уради најтеже што је могла да каже овом детету је: коцкаре један, бог те убио. Таква је остала до краја свог живота.

Код тетка–Зорке, који су стално становали у Которској улици, теча Драгиша је рано отишао у пензију. То је омањи човек, сувоњав са малим брчићима. Као да је био рођени брат мог оца, био је такође пијанац. Стално у неком „убеученом стању“ просипајући неке својствене вицеве који су се нама деци чинили леви и умесни, па нам је он био драг. Међутим то тетка Зорка најбоље зна да није тако, јер је он умео да прави разне сцене, свађе и чак физичке испаде у пијаном стању, што је тешко било подносити. Онако, као пензионер, било је обично да прво оде код баба-Цвете на кафу, од ње код тетка-Босе или дође код нас и у подне се врати. Ту се он шали – „измотава“ са бабом и женама, узајми неки динар и оде. Чудно је кад једног дана не дође. Не могу се сетити, али је он увек имао неке приче, вицеве и шале да после себе остави, што се преко целог дана препричава. На пример, право са улице (код тетка-Босе) иде у клозет ту седи, кад добије кафу тамо је однесе да пије, али дигне онако обучен једну ногу кроз коју прогура шољицу и „кобојаги“ пије кафу. Ми деца гледамо, чудимо се и то данима препричавамо, а ево и сад то казујем. Или, пошто је био са српском војском у Француској: онда обично са нама нешто прича француски, али ту знам да је најчешће говорио: Вуи, луи, господине итд.

Најстарији син Аца, је као српски добровољац био у Француској: вратио се је као дреер и запослио се. Био је одличан мајстор (стр. 52), одлично плаћен а страшан, неописив пијанац. Кад је трезан онда је био добар и радан човек. Његов живот ми није пуно познат јер је он много старији од мене, кретао се ван куће што ја као дете нисам могао знати и пратити. Знам само да је често долазио кући пијан, лупао и викао, увек на неког, чак и код нас долазио једном тако пијан и све главу лупао о зид некога грдећи. Одлично је певао из баритона.

По старешинству, после Аце долази Васа. Он је од мене старији 13 година. О њему знам много више, што је он за време рата био у земљи и што сам мало млађи био са њим. Уосталом много више се о њему и причало, а имало је и шта, у односу како је свој живот отпочео и водио имало да се о нечему говори и води рачуна.

Пословица је : да се по јутру дан познаје. То се је видело и код Васе. Још од прве младости био је вредан, осећајан и неизмерно добар и наиван. Целог века остао је срамежљив, чак и у својим зрелим годинама. Али, без труни животне среће. Оно мало што је у животу успео, успео је са осмехом да схвата као врхунски успех.

Још за време рата, за време окупације, у својој 17–18 г./одини/ радио је на трамвају као контролор. Можда му је то једна почетна трагична тачка у животу јер га је окупација и ово запослење и рад на истом после рата одвратило од школе и заната. Тако по завршетку рата не учи школу и не прихвата се изучавања никаквог заната. Заљубљује се. И то у Јеврејку. Не сећам се како се је звала али је била из породице Меворах. Баш кад је отпочела та његова велика љубав, бива зрео за војску. Позивају га, он избегава.. Прво се прикрива код фамилије и другова, па кад га почињу и тамо да траже и оглашавају за војног бегунца, више напуштена места. Дању је са својом девојком лутао градом и околином а спавали су по београдским напуштеним цигланама. Трајало је то можда 11/2-2 г./одине/ У том међувремену се са том девојком оженио. Она се је покрстила и добила православно име Вера. Нашао је стан у Дубљанској улици, тамо где је сече Чубурска улица. Добили су и сина Велимира. У том стану је од војних власти пронађен. Тада сам се баш нашао код њега, који ми је на поласку рекао:

- Обилази Веру и децу и помози их колико можеш, и ако је знао да ја баш много не могу учинити за њих. Био је осуђен као војни бегунац, осуђен на 3 године и ово одлежао у Марибору. За време лежања у затвору, код Вере су се десиле промене. Неописиво велика љубав, са нечувеним патњама заборављена је, нашла је другу љубав себи. Сад је тек себе „докрајчио“. Без школе, без заната, без жене и љубави, незапослен, а са поодмаклим годинама. Почео је да прави емалин и да га продаје на Великој пијаци па кад није ни то ишло, а радио се пут од „Славије“ Шумадијском улицом, па поред Карађорђевог парка до ауто команде, онда је постао неки надзорник.

Помагао сам му, као малишан код продаје „емалина“, јер сам распакивао и сортирао кутије, док је он продавао.

Кад је био пословођа у Шумадијској улици, сатима сам стајао у Карађорђевом парку уз ограду поред пута и гледао га како „надзирава“ или са њим разговарао.

Он је због мене врло често долазио код нас, кад смо становали код тетка – Љубице на Краљевом тргу, а пре но што смо се ми тамо доселили једном недељно смо нас двојица ишли код тетка–Љубице у посету. Та нам је тетка била врло шкрта и велико је то што би нам дала 0,50 дин./ара/ за трамвај.

Обично нам није давала за трамвај, па се је Васа досетио и када би смо ишли он би са ормана узео и теглу слатка. Било којег. То је могло јер је тетка–Љубица била врло кратковида. Скоро слепа. У парку преко пута Капетан–Мишиног здања исекли би смо 2 ком./ада/ кратка штапића, очистили, отишли у биоскоп и са тим штапићима јели и набадали из тегле. Са тиме смо прекинули кад је тетка, неznam како, једног дана приметила да на орману нема једне тегле са слатком.

У Београду, у чије доба сва су деца од малих ногу умела да ускачу и искачу из трамваја. Има то свог разлога. Знао сам и ја добро да ускачем и искачем. Једно знам, био сам у 4 разреду основне школе, можда у 1 гимназије, у биоскопу „Клерин“ на Теразијама давао се филм „Крик меса“ са Елиас Јанингсон у главној улози. Васа ме је водио на представу. Тада је трамвај за Чубуру ишао преко Теразија и Славије.

Између Теразија и Славије била је само једна трамвајска станица код „Лондона“. Биоскоп се је налазио између трамвајске станице Теразије и Лондон. Овом истом пругом ишао је и трамвај за Топчидер, само што није стајао код „Лондона“ него нешто доле ниже у Милоша Великог улици. И, излазећи из биоскопа, прво Васа, па затим ја ускочимо у први трамвај који је наишао, не гледајући да ли иде за Топчидер или иде за Чубуру где смо ми пошли. Тек кад смо ускочили видели смо да смо ушли у погрешан трамвај. Одмах смо се договорили да код Лондона искочимо, а док смо се договорили већ смо стигли код Лондона и Васа први искочи. Заборавих рећи. Напољу је била зима, снег, лед и клизаво као на игралишту за сличугање. Ја искочим, оклизнем се и паднем, тако да ми тело дође између предњих и задњих точкова. Ухватио сам се рукама за дрвени

рам који је постојао, али како трамвај иде тако ми глава остаје све ближе предњим, а ноге задњим точковима иако сам се очајнички батргао. Чујем вику, цику, зашкрипаше точкови и стадоше, а моја глава већ уз предњи точак, а ноге уз задњи. Искочише људи из трамваја, кочничар, извукоше ме, а ја стојим блед као да сам од креча прављен. Сви вичу. Незнам ни шта ни ко, само знам, да се кочничар довуче до мене и „одалами“ ми једну шамарчину. Ја и после тога као да се то мене не тиче. Немогу да се приберем и ништа нисам осећао, нити реаговао.

Сигурно да о овоме Васа и ја нашим код куће нисмо причали.

После Васе рођена је ћерка Наталија. Као мала девојчица, неznam каква је била али ово како је ја памтим „дечјег“ била је много лепа цурица. И сад се сећам девојачког лика и оне лепоте. Чак се сећам и једне њене и тетка-Ђурђинине слике, где она има неку широку машну у коси и где је поред тетка-Ђурђине одавала зрелију девојку но што јесте. Она је за време рата са тетка-Ђурђином долазила у Лазаревац за набавку намирница, па су њих две ишле и на игранке, где су „као београђанке“, а уз то и лепе биле видно запажене.

Једне ноћи су ми задале страха њих две. Бојао сам се сам да останем у кући нарочито ноћу. То веће сам начуо да оне негде требају ноћу да изађу. Неспавам ја никако. Од страха и знатижеље. И стварно. Нешто пре 24 h њих две се обуку и изађу из куће. Несмејући да останем сам, брзо се обучем и за њима. Оне одоше у врх баште где се налазио артерски бунар. Ја полако за њима и кад сам дошао близу сакријем се у једном ноћној сенци. Није дуго трајало оне се враћају, причају и смеју. У чему је ствар. Доцније сам дознао да их је нека лазаревљанка научила: да ако хоће да виде свог суђеног треба кад је млад месец тачно у 24 h да погледају у бунар и да ће видети његов лик. А оне су се смејале јер у бунару нису никог виделе.

Млађа сестра звала се Вера.

Она није била Натине лепоте.

Обе су имале своје другарице и друштво у својој улици.

Најмлађи члан ове породице, тј. најмлађи син тетка-Зоркин је Љуба. То је дете рата. Он је био беба почетком рата. Каже тетка-Зорка да он оца није упознао, а и кад се је вратио из рата да је мали побегао испод стола и никако није хтео да изађе. Кад је тетка била упорна и позивала га онда је испод стола довикивао: „Нека прво оде тај војник“.

Док сам ја био ђак основне школе Љуба је био још мали, немам из тог доба шта да се сећам, осим срастања старијег и млађег рођака.

Остаје да поменем још најстарију татину сестру Љубицу, која станује на Краљевом тргу и код ње смо се сад и ми уселили. Њен муж, теча Живота, већ сам рекао да је као полицијски писар умро пред кафаном „Пролеће“ док се обављала једна рација. Остала је удовица, а нису имали деце. Колико су сви у фамилији били „лаке руке“, нарочито моја баба-Цвета, очева мајка, толико је она била циција и ценила свој динар. Њен тврдичлук у породици је просто био пословичан. Па, ето, баба-Цвета је скоро сваки дан долазила са Чубуре на Велику пијацу и како је била галантна у животу, тако и у куповини, па покупује до последњег динара. Неоставивши себи ни за трамвај 0,50 дин./ара/ да би се вратила кући. Тада, а и обично она „обиђе“ да види шта јој ради најстарија ћерка, попије кафу, мало поразговарају и кад пође тражи јој 0,50 дин./ара/ за трамвај. Не. Она јој тај новац неда. Врло брзо је говорила, као и баба, па онако више вајкајући само кроз уста говорила би баби:

- Недам, што си све потрошила на пијаци, што ниси одвојила за трамвај. Онда јој баба нуди неке паприке или краставце за тих 0,50 пара док је не приволи и стално јој говори

- Ево ти ово кучко једна, ево узми ово кучко једна. Па кад добије новац, зграби своје ствари и одмах оде као да ништа није било. То се понављало скоро сваког дана.

Каква разлика између ове њене најстарије ћерке, других ћерки и снаје, односно моје мајке. Сушта противност.

Зато што су оне биле према њој добре, а и међусобно се слагале, баба их је све поједнако волела и у току дана у одласку или на поласку са пијаце она је њих обилазила, код сваке попије кафу и сваку је за нешто „изгрдила“ и дала неки савет. Још је у свему томе интересантно, да је баба ишла и враћала се са пијаце и обилазила ћерке и снају не користећи превозно средство – трамвај; него искључиво пешице. До душе тада трамваји у оно доба нису ишли тако често, па је она говорила:

- Немогу, да чекам травај, јер се журим.

Тако је то било сваког дана. А кад недеља, а нарочито Божић или Ускрс у фамилији све оживело. Мени се чини као да је за те велике дане било славље за фамилију. Других људи се несећам.

Недељом, на пример, код најмлађе сестре Ђурђине, где је баба и живела, обучена празнично долазила су до подне још 2 зета од друге две ћерке и мој отац. Наравно без жене и без деце. Кад они поседе, попричају, па и попију и пред подне се разиђу, само мој отац остане, мајка и ја.

Сестре и снаја се виђају у неодређено време, кад је то којој угодно. Тетка-Зорка је исто тако, као и баба ишла у „обиласке“ али по подне, јер је она била запослена у Министарству индустрије и само по подне је имала времена за шетњу. А за Ускрс и Божић постојале су одређене свечаности и дужности, како за одрасле у фамилији, тако и за нас децу. За Божић је Миле увек био положајник код нас а код баба Цвете ја и код њих ја. Мислим да је Млађа то исто био код тетке Зорке. Тада је Миле код нас, а ја код њих био гост на доручку и ручку. Добијао је неки мали милхброт и колаче и неки динар. И ја тако исто код њих. Наравно да смо били обучени у најсвечанија одела, која су нам могли набавити. И положајници су тог дана важни гости. Стари је то српски обичај да неко здраво, једро и младо чељаде на Божић процара ватру и док варнице лете на све стране он изговара:

- Колико варница толико среће, здравља и напретка у кући.

То је лице које је још по мраку дошло, ставило прангију и улазећи у кућу прво им честитало празник са „Христос се роди“. А сви укућани у глас одговарају „Ваистину се роди“ и посипају га са житом.

То је положајник. Зато је Миле код нас долазио ујутру још по мраку, да га не би неко други претекао а исто тако и ја ишао код њих.

И преко ове обавезе сва деца имали смо дужност да обиђемо целу фамилију. Чак и родну моју кућу у Приштинској улици.

Тако смо радили скоро сваке недеље, а обавезно о Ускрсу и Божићу.

О овим великим данима, обавезно су сва деца, т.ј. унуци и прауници, сви зетови и ћерке били код баба Цвете на реферисању. У ствари то је било прешло у обичај. Тих празничних дана код баба Цвете је било живо и на окупу цела фамилија. Нико тада није ни схватао, нити је ценио колико је то лепо, нити је мислио да ће свега тога једног дана нестати.

Али, ето, мени испало из сећања, кад се сви скупе за ручком, а баба својим старачким гласом прва поведе, тек да остале раскрави:

-Играли се коњи врани
На обали крај Мораве
Сами себи говорили:
Дај нам боже путовати.....

Како сам напред навео, тако је текао живот од недеље до недеље, од празника до празника и у љубави, слози, патњи живела је једна велика фамилија која је бројала око 20 људи, жена и деце.

Свака породица живела је за себе са својим проблемима, родитељи се мучили и подизали децу, имала је своју прошлост, а сви скупа су се држали као једна целина, једва чекајући да се скупе, састану, провеселе и испричају. И ми млади смо у том духу били одгојени, само што ми нисмо чекали баш недеље за неке састанке, него смо то радили стално. Морам да подвучем да смо се и ми некако делили на парове и тако се дружили, јер су то биле групе сличних година. На пример, још за време I светског рата друговале су тако Ната (тетка Зоркина најстарија ћерка) са тетком Ђурђином, татином најмлађом сестром.

Васа, син тетка Зоркин, са Млађом сином тетка Босиним.

Миле, тетка Босин и ја, а Мира тетка Босина ћерка са Љубом сином тетка Зоркиним.

У главном, не у главном него искључиво наша фамилија је била чиновничка. Сви домаћини су били чиновници, а жене само домаћице осим тетка Зорке, која је такође била службеник. Она и моја мајка су само завршиле ондашњу вишу женску школу која им је давала ранг велике матуре, само што мојој мајци отац није давао да се запосли и ако је за то имала разлога. Односно, отац је пио и лумповао па је често у кући минимално давао за живот, па није дозвољавао да му се жена запосли. Ради тога је трпела цела кућа, а највише моја мајка. Интересантно је, да мајка није дозволила никад нико да оца у њеном присуству критикује и грди. Толико је то била добра и велика душа.

Теча Глиша је прихватио Млађу, Милета и Миру из првог брата тетка Босиног, заузео један крут, односно, оштар и војнички став, затим се појавила и деца из овог брака: Бранка, Угљеша, Нада и живот је у њиховој кући текао, са малим трзавицама, око давања зараде у кућу ових старијих, док се не би остварило оно што је сматрао да је „нормално“. Све је тако ишло док се ова деца из првог брака нису оженила (Млађа) и удала (Мира), а Миле отишао да станује као самац (заједно смо становали). Тек тада је потекло све

нормално јер су деца била остала само мала која су слушала и коју је он на свој начин строгости припремао за живот. Он је стално радио као службеник у Мин./истарству/ Финасија у својству благајника режисера-економисте.

За теча-Драгишу, тетка Зоркиног мужа, од како памтим, знам да је пензионер, а да је био надзорник у општини београдској. Какав и докле не знам. Тетка Зорка је радила, као што сам рекао. Најстарији син Аца, вратио се као српски добровољац ратник, из Француске, са изученим дресерским занатом. Био је одличан мајстор али пијанац и трошакација. Чак и свађалица пргав кад се опије. Колико пута полупа све око себе, па кад се истрезни, каје се.

Млађи од њега, Васа, за време рата остао је без школе и заната. Сад се мувао свуда. Од кондуктера, трговца, беспосличара до грађ./евинског/ пословође. Онако како живот гура немилосрдно неквалификованог и нестручног човека. Али, што је веома чудно био је стидљив. Није неки лажни стид и срамота. Он је био ћутљив, само се смешкао и учинио би човеку све што од њега тражи. Чак би и свој последњи динар дао, ако би му ко затражио. Неописиво добар, просто оличење.

Ната, старија ћерка Зоркина „излупана“ ратом и већ девојка, озбиљна тражила је прилику за запослење, а исто тако и за удају. Збиља је била лепа. Стасита девојка. Кршна шумадијска раса. Имала је млађу сестру Веру, веселу и живахну, али не тако лепу, као што је Ната.

У овој фамилији растао је и мој млађи брат Љуба, који дете рођено у рату није баш био пожељан амбијент у њиховој породици, где се стрепило: да ли ће отац или брат доћи пијан, или обојица. То нису могле да подносе Ната и Вера као девојке. Наравно, непријатно је да им момци виде оца или брата стално пијане. У таквој ситуацији, жене траже излаз удајом. То су оне и учиниле. И тетка Зорка је мученица. Сећам се колико је пута напуштала кућу и оставила течу или сина Ацу, да у пијаном стању праве скандале. Тако се десило у овој породици.

Код теча Раде, где је живела моја баба-Цвета (татина мајка) код њих смо и ми мало становали, а затим мој отац и теча стално преко недеље и на празник били заједно, јер су по свему слични, имао је живот у својој породици материјално сређен, а и део живота ове породице. Овде могу и себе да убројим јер сам се у њој неговао од своје 8 године, па како ће се даље видети стално сам за њу везан, као да сам њен члан.

Теча је био судски извршитељ општине београдске. Сећам се док је још радио одлазио сам код њега у канцеларију. То је била једна ниска зграда која је захватала леви угао Добрачине улице и Васине, а из Добрачине, мислим да је био један велики улаз – као капија. На том је месту данас зграда Југословенске извозне кредитне банке. Као такав је пензионисан и из Браничевске улице бр./ој/ 25 код Сремца добио стан у Херцег Степана бр./ој/ 3. Боже кад се сетим. Сви ти павиљони нови осим оних што гледају на Радничку улицу изграђени су одједном. Само се теча уселио и постао као неки надзорник зграде. Ту смо у стану били мој отац и мајка врло често а ја стално, само што сам ишао у школу. Било је ту незнам колико кључева. Могао сам да отворим који оћу стан, таван или подрум. По тим зградама сам јурио.

Доцније се је теча запослио у „сикурациони ђенерали“, на Теразијама, као инкасант. Страшно је био вредан. Пола Београда он обигра у току дана. Долазио је кући сав знојав. Никад није трошио новац од наплата, него скокни проценат који је дао награду за тај дан зарадио. А добро је зарађивао и зато се је у кући добро кувало и јело.

Баба је кувала и доцније подизала децу, а тетка Ђурђина уређивала кућу и куповала из бакалнице. Баба је ишла чак и на пијацу.

Ја сам био бабин мезимац, зато што сам једини остао да носим њено презиме Живковић и што сам јединац њеног јединог сина. Па тако, једном док је баба купала најстарију ћерку, тетка Ђурђину – Виду питам је

- Баба, колико си ти имала деце?

- Петнаесторо, коцкаре – одговори ми баба

Питам ја тако бабу даље:

- Па, добро, баба како си стизала да окупаш и успаваш толику децу. Баба ми је тако купајући малу и негледајући ме одговори ми:

- Ја, мислиш да сам радила као ове садашње мајке; окупа га, пресвуче и нарани, па 2 сата труска у рукама да заспи. Јок, ја га окупам, намирим, ставим у корито и гурнем под кревет. Оно плаче, почне да се диже, удари главом о кревет, врати се у корито и заспи.

Као и све њене вршњакиње оног доба, била је само добра мајка и домаћица, неписмена.

Врло често, док је она трчкарала по кухињи, кувајући ручак, уз учење сам читао новине. Наравно ћутећи и гледајући у новине. Њу је све интересовалао и увек ме терала да јој читам. Знајући шта

је интересује, прочитам јој по коју дневну вест, ко се је убио, кога је згазио воз; ко се је удавио, или неку дневну сензацију. За све то време она само говори:

- Ију, ију, коцкари једни

Онда остало читам за себе и гледам у новине. Једном, ваљда заинтересована и расположена каже ми:

- Читај, читај још коцкаре један шта си престао.

- Па нема више ништа, одговорих јој и наставих да читам.

Баба се није задовољила оваквим одговором него дође до стола, поче да окреће по странама новине показује и говори;

- А види ове словиће, па види ова словића, па види ови туди, ко покојни мој Милоје. А шта пише, коцкаре један. Хајде читај. - Добро, рекох, и да се нашалим са бабом, а она је знала за шалу, почех јој читати новину попреко из сваког ступца по један ред, да се добије „папазјанија“ нешто без везе.

Слушала баба мало време, да би повезала шта јој читам, па кад није могла онда рече:

- Шта ми то читаш коцкаре један кад ништа неразумем, читај ко се је убио.

Са..... бабом, теткама браћом и сестрама, а са укоренењем породичном љубављу живео сам и растао.

Да ли сам их баш тако волео и мој Београд у коме сам тада растао, неznam да ли сам их онда тако доживљавао, али мислећи сад о свему томе имам осећање да је то било и лепше но што ја умем да опишем, али сигурно да је нешто што је оставило најдубље трагове у мом животу, који су дивни непоновљиви и неизрециви.

Код тетка Зорке Аца је био пуно старији запослен и имао је своје друштво. Васа, без професије, више није радио но што је радио, па и ако је био старији од мене 13 год./ина/ био ми је приступачан. Често је долазио и са њим сам друговао. Ната запослена, Вера не, али обе девојке за удају. Гледале су на мене као на брата од ујака, а не балавца који није њино друштво.

Код тетка Ђурђине родило се већ троје деце Вида, Миле и Зага. Они су још мали ја сам ту још „главни“, али сам осећао да се измиче тло испод ногу и да долазе „младе снаге“ – смена генерације. Само сам остао „главни“ да играм око њих и да их мазим.

Božica MLADENović

THE WRITINGS OF ŽIVOTA ŽIVKOVIĆ

Summary

The source Writings, by Života Živković, has been edited for publication. Živković described his life and the life of his family during the First World War and the occupation period between the wars, mostly in the Serbian, and later in the Yugoslav, capital. This is an important source for studying social history. Beside providing important facts about Serbian and Yugoslav history and politics, the author paid great attention to the family he came from. This included information not only about his parents and himself, but also about his grandmothers, aunts, and their families. This helped preserve a great amount of data about the private and everyday life of the Živković family.

Биљана ВУЧЕТИЋ
Срђан РУДИЋ

ПИСМА МИЛАНА РЕШЕТАРА ВЛАДИМИРУ ЋОРОВИЋУ (1919–1924)

Апстракт:

У овом раду објављено је и прокоментарисано шеснаест писама професора Милана Решетара упућених Владимиру Ћоровићу у периоду од 1919-1924. године. Истакнуто је да писма представљају драгоцен историјски извор за период непосредно после Првог светског рата и догађаје везане за стварање Краљевине СХС. Посебна пажња је усмерена на идентификовање личности из јавног, културног и политичког живота које су били Решетарови и Ћоровићеви савременици и сарадници.

Key words: Milan Rešetar, Vladimir Ćorović, correspondence, The Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, The Dubrovnik Archive.

Шеснаест писама Милана Решетара упућених Владимиру Ћоровићу, која овде објављујемо, настала су у периоду од 1. јануара 1919. године до 6. јула 1924. године.¹ Сва писма су писана црним мастилом, тешко читљивим рукописом, јер су слова изузетно ситна. Девет писама је сачувано без коверти (писма бр.1, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16), а седам на дописницама, па смо могли да наведемо и адресе пошиљаоца и примаоца. Три писма су написана ћирилицом (писма бр. 4, 10, 13), дванаест латиницом, док је једно писмо (писмо бр. 14) писано и ћирилицом и латиницом. На тексту нисмо вршили посебне интервенције. Подвучене речи су ауторово дело, а задржали смо и оригиналну интерпункцију. Наше интервенције на

¹ Писма се чувају у Историјском институту у Београду.

тексту су једино допуне неких скраћених речи, које смо означили угластим заградама. Датуми су дати у оригиналу и по новом су календару.

Милан Решетар је био слависта, историчар књижевности и нумизматичар.² Од 1908. године је био редовни професор на Катедри за словенску филологију Филозофског факултета у Бечу. Након пензионисања 1919. године прешао је из Беча у Загреб, где је од 1919. до 1927. године предавао на Свеучилишту. Познанство и пријатељство са Владимиром Ћоровићем сеже у време 1904–1908. године.³ Наиме, Ћоровић је тада студирао у Бечу словенску филологију, историју и археологију у семинару код Ватрослава Јагића, Константина Јиречека и Милана Решетара. За време Првог светског рата Ћоровић је ухапшен и осуђен на бањалучком велеиздајничком процесу, због чега је провео три године на робији. Ослобођење је дочекао у Загребу, где је са Ивом Андрићем уређивао *Književni jug*, на чију адресу су му стигла и два Решетарова писма (писма бр.2, 3). На свим територијама југословенских земаља ослобођених пропашћу Аустроугарске створена је организација Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба, која је представљала врховну власт нове државе, са задатком да изврши припреме за уједињење југословенских народа. На седницама 17–19. октобра 1918. године конституисало се Народно вијеће СХС, у које је ушао Владимир Ћоровић као један од чланова Главног одбора Народног вијећа за Босну и Херцеговину. Народно вијеће је престало да постоји актом о проглашењу уједињења 1. децембра 1918. године, али је још 1. новембра 1918. године именovalo прву владу која се називала Народна влада СХС за Босну и Херцеговину, а која је 1. фебруара 1919. године преименована у Земаљску владу Босне и Херцеговине. Владимир Ћоровић је био старешина Уреда за штампу Предсједништва Земаљске владе (писмо бр. 5).

² Опширније у: Милан Пл. Решетар, Гласник Хрватских земаљских музеја 54, Сарајево (1942), 532 (Ј. Петровић, некролог); В. Horvat, *Prof. Milan Rešetar; Povodom desetogodišnjice*, Numizmatika V, Zagreb (1953), 82–86; С. Марјановић-Душанић, *Решетар Милан*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997, 621.

³ Опширније у: В. Ћоровић, *Историја Срба*, Београд 1989, 1989², 1995³, 1–16 (Р. Љушић, Р. Михаљчић); Р. Љушић, *О судбини Ћоровићеве књиге Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992, 819–844; Ј. Д. Митровић, *Владимир Ћоровић, Прилози за биографију*, Споменик САНУ 131, 7 (1992), 241–259; Р. Самарџић, *Писци српске историје IV*, Београд 1994, 193–205, 267–273; Р. Михаљчић, *Ћоровић Владимир*, Енциклопедија српске историографије, Београд 1997, 688–690; Б. Маринковић, *Скривени свет Владимира Ћоровића*, Билећа–Гацко 2006.

Ћоровић је 1919. године дао оставку на мандат првој скупштини – у Привременом народном представништву, јер је постао професор на Филозофском факултету у Београду (писмо бр.7, 9).

Садржај писама се односи на догађаје из периода стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Драгоцени су коментари Милана Решетара који се односе на поједине личности културне, просветне и друштвене елите новостворене државе, као и на проблем враћања грађе Дубровачког архива (писма бр.6, 8, 10).

1.

Инв.број 9/32

Сигн. IX/2

U Beču 1. I [1]919.

Dragi gosp.[odine] doktore.

Primio sam Vaše pismo bez datuma (Vi ga gotovo nikad ne pišete!), koje predano pošti 27.oga. pr.[oslog] mj.[eseca] Drago mi je da Vam dobro dolaze moja obavještenja, a još mi je milije što se slažu s vijestima što primате od drugih.

Imenovanje dra Čorovića bilo bi vrlo srećno, pa se nadamo da će ga novi ministar⁴ potvrditi: ali još je važnije da se ukloni ta „nepodopština” da propali gjak zastupa našu državu u vojenim stvarima. Kako taj mladi gospodin slabo razumije našu situaciju, evo Vam novog dokaza! Poslao je, čini mi se, juče u vrlo važnoj misiji u Biograd baš prof. Begovića⁵! A ja mislim da bi B.[egović] morao se čuvati da ne izriče poslije pjesme što je ispjevao još proljetos a koji je u javnom koncertu deklamovala kći tadašnjega ministra predsjednika Seidler-a⁶. Ja sam baš željan da vidim osugujete li i Vi tu pjesmu i njenog pjesnika kao

⁴ Генерал Михаило Рашић био је министар војни од 20. децембра 1918. до 30. марта 1919. године.

⁵ Милан Беговић (1876–1948) књижевник. Аустроугарску војску је служио у интендантским јединицама у Бечу (1915–1918), а југословенску при војној мисији у Бечу 1919. године, на шта се односи овај део Решетаровог писма.

⁶ Ernst Seidler von Feuchtenegg је био аустријски министар–председник од 23. јуна 1917 – 27. јула 1918.

što je ja, a bogu hvala i svi naši ljudi ovdje osuguju, pa vam je eto šaljem. Uopće ta vojnička kancelarija naše agencije treba da se radikalno reformiše. Što treba tako oko 30 oficira, da vuku masne plate i da upotrebljavaju kurire i Transporte za to, da samo sebi dobavljaju svakojake namirnice iz Hrvatske? Što, hoćemo li poslije pet krvavih godina imati opet i kod nas oficirsku kastu?

Vi se dakle vraćate u Sarajevo? Kad je Vama milije da se vratite tamo negoli da odete u Pariz, i meni je pravo, jer znam da ćete vrijedno i savjesno raditi za narod, gdje god se nalazite.

Kad ste spomenuli zagreb[ački]. univerzitet, mogu Vam povjerljivo kazati da se preko dekana Körbler-a⁷ dogovaram s povjerenikom Rojcem⁸ kako bih mogao tamo nastaviti svoj rad, ali ja sam odmah postavio kao prvi uvjet da neću nikako uzimati drugomu mjesto na koje je godinama čekao. Može se dakle raditi samo o tome da ne postanem redovnim profesorom sistemovane katedre.

Duško⁹ je moja velika briga i – veliki trošak! Dok je bio u nesrećnoj austrijskoj uniformi, potrošio sam nanj od svoga (dakle preko njegove plate!) više od 12.000 kruna gotova novca! Pa i sada moram da trošim, jer je u Zagrebu strašno skupo, a bosanska mu je vlada dala dopust na neodregjeno vrijeme, ali mu ne daje plate – barem nije dala za decembar niti tamo niti ju je amo poslala. A što će biti š njim? Neće biti ništa od toga putovanja? Više sam se istrošio pa bogami ne znam kako ću dalje pored ove bečke skupoće, koja je još užasnija od zagrebačke.

Zbogom, dragi doktore, bog dao Vama i Vašima i našoj miloj domovini svako dobro u novoj godini! Srdačno Vas pozdravljamo svi zajedno. Vaš

MRešetar.

⁷ Ђуро Кеблер (1873–1927), филолог. Од 1903. године био је ванредни а од 1908. редовни професор старокласичне филологије на Универзитету у Загребу. Декан Филозофског факултета био је 1908/09. и 1918/19. године, а и ректор свеучилишта 1914/15. године.

⁸ Милан Ројц (1855–1935), правник и политичар. У хрватској влади је 1906. године постао „одјелни предстојник за богоштовље и наставу.“ У покрајинској влади за Хрватску и Словенију, која је признала врховну власт Народном вијећу СХС, био је повереник за просвету. Као члан Демократске странке 1920. године ушао је у Народну скупштину. Био је заслужан за оснивање и развој виших и нижих школа и многих научних установа у Хрватској.

⁹ Ради се о сину Милана Решетара.

2.
ИНВ.број 9/33
Сигн. IX/2

Grof. MRešetar, Wien 8/1 Kochgasse 15
Poštovan[om]. gospodinu
Dru Vladimiru Čoroviću
Gundulićeva ulica 29 Zagreb
Književni Jug (Kroaten)

U Beču 3. I [1]919.

Dragi gospodine doktore,

Jučer sam dobio rješenje moje molbe za penziju – skinuli su me sa službe s 30.im decembra a to mi je javljeno 2/I, dakle nisu mi ni otkazali za 14 dana ranije kako što se i kuharicama otkazuje!

Sada dakle postaje zbilja aktuelno pitanje da se preselim u Zagreb. Vi govorite da se vraćate u Sarajevo i ne biste li mi ostavili svoj stan? Ako biste, recite mi gdje je, koliko ga je, što stoji i kada biste mi ga mogli predati.

Zadnji put sam zaboravio da reagiram na vaše riječi o Manojloviću¹⁰. Ja sam se s njim bio zavadio ne radi nekih štampanja nego radi jedne njegove nelijepa informacije, di kao on pokazuje dobru želju da se to zaboravi, ja sigurno neću to dalje tjerati, jer ja dolazim u Zagreb ne zato da trošim svoje vrijeme u svagjenije nego da živim u prijateljstvu s ljudima i da radim. Pozdravite ga dakle i Vi lijepo s moje strane.

Izvještaj o rječenoj sjednici srpske skupštine jako nas je utješio i neka bog samo da da i djela budu uvijek tako lijepa kao što su riječi.

Za stan molim Vas da mi odmah odgovorite. Puno Vas pozdravlja

Vaš
M. Rešetar

¹⁰ Гавро Манојловић (1856–1939), доктор историје и класичне филологије. Од 1897. године је био приватни доцент Свеучилишта у Загребу, од 1901. ванредни, а од 1902. редовни професор. Пензионисан је из политичких разлога 1908. године, јер је био члан српско-хрватске коалиције. Реактивиран је 1910. године и предавао је до 1924. године. Од 1924. до 1933. године био је председник ЈАЗУ.

3.
ИНВ.број 9/34
СИГН. IX/2

Grof. MRešetar, Wien 8/1 Kochgasse 15

Poštovan[om]. gospodinu Dru Vladimiru Ćoroviću
Gundulićeva 29 Zagreb Književni Jug (Kroaten)

U Beču 5. I [1]919.

Dragi gosp. Doktore.

Žao mi je što moram uzeti našu pohvalu što sam izrekao Dru Č. Večeras sam naime saznao od čoveka kome verujem kao sebi samom da je u početku rata pred njim i pokojnim dok. Urpanijem zvao bosanske Srbe „izdajnicima” i „podlim narodom”. To je gadna dvoličnost, jer preda mnom, koji doista nisam dvorski savetnik niti ću biti, kazao se još boljim Srbinom od mene. Za njegove nesreće večeras sam čuo takogjer od „izvora prvoga reda”, kako govore historičari, da za vreme rata nije više išao u srpsku crkvu niti je govorio s protom! Ja neću da ga previše osudjujem, ali i Kralj mora da ima neke granice! Megjutim danas su on i Dr. Defrancuski s gospodjom u Salonwagen-u krenuli put Beograda, gde će ih valjda dočekati prof Begović. A jeste li pročitali što je bilo u „Slovincu”¹¹ od 31/XII u jugoslavenskoj agenturi? Svaka je riječ istinita!

Možda ćemo se skoro videti, jer mislim da je možda najpa-metnije da sam dodjem u Zagreb a eventualno pogijem i u Beograd. Pokušaću da preksutra dobijem telefonsku vezu s povjerenikom Rojcem, pa ako me on svjetuje da dodjem, eto me, iako mi neće biti lako putovati u sadašnjim prilikama.

Za danas neću ni nakoga više psovati, a trebalo da smijem na sebe samoga, di ja ovako iskreno pišem samo Vama, jer znam da ste Vi uvereni da ja ovako pišem i govorim, jer mislim da mogu tako možda nešto malo pomoći narodnoj stvari.

Zbogom, dragi gosp. doktore, i srećni Vam stari praznici a još srećnija nova godina! Vaš

iskreno odani
MRešetar

¹¹ Пун назив листа био је *Slovenec, političen list za slovenski narod*, а излазио је од 1873. до маја 1945. године као информативни лист за словенски народ.

4.
Инв.број 9/35
Сигн. IX/2

Grof. MRešetar, Wien 8/1 Kochgasse 15
Poštovanomu gospodinu
Dru Vladimiru Ćoroviću
Gundulićeva 29 Zagreb
Književni Jug (Kroaten)

У Бечу 10. I [1]919.

Драги госп.[одине] докторе,

Мој Вам таст¹² поручује да се је г. Пач¹³ обратио на австронемачку владу с молбом да га преузме у своју службу а да он пренесе амо и балкански институт.¹⁴ Овдашња је влада склона да то учини и требало би дакле припазити да не би он понео са собом и штогод што је наше.

¹² Милан Решетар је био ожењен Станком, ћерком Ватрослава Јагића, са којом је имао двоје деце, сина Душка и ћерку Јелку.

¹³ Карл Пач (1865–1945). Године 1893. постао је професор гимназије у Сарајеву, а истовремено је преузео бригу о римској археологији у БиХ. Од 1898. био је кустос Земаљског музеја у Сарајеву у којем је остао до септембра 1919. године. Пач је заслужан за оснивање Балканског института (1904–1918) у оквиру Земаљског музеја Босне и Херцеговине. Од 1919. године је живео у Бечу.

¹⁴ „Институт за истраживање Балкана“ основао је 1904. године при Земаљском музеју у Сарајеву Карло Пач. Јавни карактер Института био је признат јануара 1905. године. Актом је било сугерисано да у будућем називу установе дође до изражаја њено босанско-херцеговачко порекло и карактер; стога је створен назив „Босанско-херцеговачки институт за истраживање Балкана у Сарајеву“. Институт је свог првог службеника, историчара Владимира Ћоровића, примио августа 1909. године. Институт је 1911. проглашен државном установом. Од јуна 1914. године носио је ново име: „Завод за истраживање Балкана“. Владимир Ћоровић је након суђења после сарајевског атентата напустио службу. На његово место постављен је априла 1917. године Грегор Чremoшник. Народно веће и Народна влада су 27. новембра 1918. године прогласили Институт за непотребну установу, а Институт је стварно угашен августа 1919. године. Ликвидација Института поверена је Владимиру Ћоровићу који је првих дана јануара 1919. године враћен у Сарајево у Земаљски Музеј за кустоса. Опширно у: Ђ. Бослер, *Институт за проучавање Балкана*, Споменица стогодишњице рада Земаљског музеја Босне и Херцеговине 1888–1988, Сарајево 1988 (392–396).

Пуно Вас и срдечно поздравља

5.
Инв.број 9/36
Сигн. IX/2

U Beču 14. II [1]919.

Za Duška sam vidio da mu je vrlo dobro kod francuske misije i to mu je i vrlo dobra praktična škola za usavršavanje u francuskom jeziku, pa zato najbolje je da ostane tamo i da uzmogne akobogda ući u službu ministarstva spoljašnjih poslova. Imao je sada, to jest imali smo

svi veliku nesreću: poslao sam mu veliki sanduk sa svim njegovim bilješkama i s rubljem u vrijednosti od kakvih 10-12 hiljada kruna, pa je sve ukradeno iz transporta koji je bio pod stražom naših vojnika!

Mesto Duška preporučujem Vam dakle moga staroga prijatelja višega gragjanskoga savjetnika Gjorgja Stratimirovića,¹⁵ sina generala iz 1848. godine, koji je ovdje kod Komisije za regulisanje Dunava, pa je i on skinut sa službe. On je godinama služio i u Bosni pa bi bilo pravo da ga Bosna i preuzme; mogao bi i lijepo raditi uz to i u muzeju za gragjevinskim, arhitektonskim i starinarskim poslovima, na kojima poljima je i naučno radio. Molim Vas, govorite o njemu s mojim prijateljem Sabom Jelićem¹⁶ pa mi pišite što bi se moglo za njega učiniti i to, molim lijepo, što prije!

Mi ovdje čekamo da se počne proces pročišćavanja, ali kao da se voda sve više muti i pogani!

Ovdje nam je sve tješnje i bjednije – jedva da dišeš!

Zbogom i dragi gospodine odgovorite mi što prije za Stratimirovića!

Svi Vas zajedno lijepo pozdravljamo, a osobito

Vaš
MRešetar

6.

Инв.број 9/37

Сигн. IX/2

U Beču 5. VI. [1]919.

Dragi gosp.[odine] doktore.

Molim Vas da predate ovo pismo g. ministru Šukriji¹⁷ i da mu najtoplije preporučite g.[ospodina] Stratimirovića. Već to što je sin generala Stratimirovića daje mu nekako pravo da naš narod ne dopusti

¹⁵ Ђорђе Стратимировић (1858–?). Служио је 1884–1887. код Генералне дирекције у Бечу, а 1887–1891. у Задру и Сплиту. Ту га је у археолошке радове упутио Дом Фране Булић. Тај рад је наставио у Босни и Боки Которској. У периоду 1893–1919. године био је у Комисији за регулисање Дунава у Бечу.

¹⁶ Сабо Јелић је био повереник за јавне радње и железнице у Народној влади Краљевине Срба Хрвата и Словенаца за Босну и Херцеговину.

¹⁷ Није јасно ко је министар Шукрија.

da on s majkom i sestrom strada baš sada kada naš narod likuje. Ali nije samo to – on je tako dobar Srbin, tako pošten i vrijedan čovjek, tako savjestan i marljiv radnik, da sam sobom zaslužuje da se nešto za nj učini. Što god dakle za njega učinite, učinićete čovjeku što to zbilja zaslužuje, a učinićete i mojemu staromu i dobromu prijatelju, pa ću Vam na svemu i ja biti zahvalan kao da ste za mene učinili.

Nemojte mi zaboraviti ni Duška! Za njega sam Vam pisao već iz Zagreba: gledajte, molim Vas, da ga ministarstvo spoljašnjih poslova pozove što prije u Biograd (regent je već potpisao ukaz negdje 20.oga maja!) i da ga vojna komanda oslobodi vojne službe. A pomognite mu i da dobije svoju bosansku platu od decembra [1]918 do maja [1]919; to će u početku jako trebati, jer će imati velikih troškova. Ako biste mu pak mogli pomoći i da nagje sobu, to bi bilo baš pravo dobročinstvo.

Vrlo mi je žao što Vas zadnji dan nijesam mogao vidjeti; tražio sam Vas dva puta u parlamentu, ali Vas nije bilo.

Ja sam srećno amo stigao i odmah počeo raditi da prije svega dobijem od austrijske vlade dopuštenje da odnesem arhiv u Dubrovnik.¹⁸ Poteže će biti radi transporta a osobito oko vojničke straže, bez koje ne mogu da idem. U dekretu naime što je ministarstvo poslalo našem poslanstvu amo, sve je prilično općenito kazano, pa zato pišem i Ljubi Stojanoviću¹⁹ da progovori o tome s ministrom Davidovićem.²⁰

Vraćam se na Duška. Ako bi ste Vi pošli iz Biograda prije nego on dogje a imali što da mu poručite ili ostavite, obratite se, molim Vas, na prof.[esora] Gjaju²¹ (Kalenićeva 10).

Moja Vas žena i Jelka lijepo pozdravljaju, a tako i vaš

MRešetar

¹⁸ Велике серије докумената Дубровачког архива су после пада Дубровачке републике под аустријску власт пренете у државни архив у Бечу. По предлогу Константина Јиречека 1895. године већи део грађе је враћен у Дубровник. Аустријска влада је 1915. године послала већи део Дубровачког архива у Грац. На основу заједничког споразума влада Републике Аустрије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 5. и 15. априла 1920. године враћена је грађа која се чувала у Бечу.

¹⁹ Љубомир Стојановић (1860–1930), историчар. Био је секретар СКА 1913–1923. године. Од године 1918. активно се бавио политиком као члан Републиканске странке.

²⁰ Љубомир Давидовић (1863–1940), политичар. Министар просвете у периоду 3. II 1918–16. VIII 1919. Председник владе 16. VIII 1919–19. II 1920.

²¹ Иван Ђаја (1884–1957), физиолог, професор Београдског универзитета. Бавио се изучавањем фермената и биоенергетиком. Написао је први уџбеник људске и животињске физиологије на српском језику.

7.
Инв.број 9/38
Сигн. IX/2

Prof. MRešetar, Zagreb, Mažuranićev trg 6
Poštovanomu gospodinu
prof. Dru Vladimiru Ćoroviću
Univerzitet Biograd (Srbija)

U Zagrebu 19. I. [1]920.

Dragi gosp.[odine] kolega

Prije svega sa svim srcem čestitam što ste ušli u naše uže kolo; ja sam doista samo čitao da ste bili od senata predloženi, ali mi baš danas govore (a vratio sam se juče iz Graca) da je izašao već i ukaz i bilo dakle u sto dobrih časa!²²

Zatim Vas molim da podsjetite g.[ospodji]ce Vasiljevićeve, kod kojih je Duško stanovao, da su mu obećale da će meni odmah poslije 10ga poslati 240 dinara što su mu ostale dužne, pa još da prihvatite i neke njihove rodice što svira klavir, sveske s ruskim komadima za klavir što je ona bila uzela u Duška. On je sada već u Londonu, dobili smo njegov telegram od 6og. da su srećno stigli u Pariz.

Jeste li počeli predavati? Što predajete? A imate li već stan i jeste li doveli familiju u Biograd? To Vas pitam, jer sam se i ja dosta namučio čekajući 2½ mjeseca stan a gotovo cijelu godinu imenovanje. Sad sam bogu hvala u oba pogleda smiren: imamo vrlo lijep stan od početka oktobra a krajem istoga mjeseca bio sam imenovan redovnim profesorom. I za Murka²³ smo predložili da bude pozvan. Govorite lijepo Stanojeviću²⁴ i Radoniću²⁵, a recite ovome drugome da mi je baš žao što me nije bilo ovdje kad je amo došao. Puno Vas i srdačno pozdravlja

vaš MRešetar

²² Станоје Станојевић је довео Владимира Ћоровића за ванредног професора народне историје на Филозофском факултету у Београду 1919. године.

²³ Матија Мурко (1861–1952) слависта. Од године 1897. је професор на катедри за славистику на Бечком универзитету, 1902. професор у Грацу, 1917. у Лајпцигу, а 1920. у Прагу. Бавио се славистиком, словенским старинама и етнологијом, спојивши културно-историјско и филолошко интересовање.

²⁴ Станоје Станојевић (1874–1937), историчар. Од 1919. године редовни професор Београдског универзитета.

²⁵ Јован Радонић (1873–1956), историчар. Од 1919. године редовни професор опште историје средњег века на Филозофском факултету.

8.
ИНВ.број 9/39
СИГН. IX/2

Poštovanomu gospodinu
prof. Dru Vladimiru Ćoroviću
Biograd (Srbija)
Mišarska 9

U Zagrebu 1. VII. [1]920.

Dragi gosp. kolega.

Kad one gospogjice nijesu Vaše rodice, neću Vas više njima gnjaviti – odnese vrag i više! Nego bih svakako želio spasiti one ruske note, pa Vas zato molim da mi javite bečku adresu gosp-ice Dokićeve, da je mogu pitati jesu li te note kod nje. – Kako mi dakle pišete, nema novog zakona o univerzitetima koji se ne bi obazirao na zagrebački, pa mi je to vrlo milo, jer bi inače bio jedan faux pas²⁶ više. Sad čekamo obećano izjednačenje plata, koje će valjda doći...a valjda i neće. – Što se tiče dubrov[ačkog] arhiva nikako se ne mogu s Vama složiti, jer se nema pitati gdje može od toga dijela dubrov.[ačkog] arhiva biti veće koristi, nego se može pitati čiji je po pravdi taj dio arhiva pa zato komu ga treba povratiti. Što bi rekli Novosagjani, kad bi im odnijeli biblioteku Matice Srpske, jer u Biogradu može više koristiti, ili Sarajlije, kad bi iz istoga razloga prenijeli u Biograd zemaljski muzej? Vi biste dakle morali razumijeti kako može Dubrovčane boljeti kad vide da Biograd čini istu nepravdu koju im je učinio Beč. To bi dakle bila velika politička pogreška, a učinjeno ih je previše! S puno pozdrava od svih nas

Vaš MRešetar

²⁶ Faux pas – погрешан корак.

9.
Инв.број 9/40
Сигн. IX/2

Поштов. Господину
Проф. дру Владимиру Ђоровићу
Biograd (Srbija)
Мишарска 9

U Zagrebu 18. X. [1]920.

Dragi gosp.[odine] kolega

Oprostite što Vam se opet javljam radi onih nota što je moj sin zaboravio u gosp.[odjice] Vaše rogjake, ali (ako dobro pamtim!) ona mi je bila iz Beča pisala da će ovih ferija doći kući te da će onda naći one note. Ako je dakle zbilja došla, podsjetite je, molim Vas, pa uzmite Vi te note i zamolite u moje ime kolegu Manojlovića ili Šurmina²⁷ da mi ih donese.

Čujem da nećete više kandidovati.²⁸ Drago mi je za nauku, ali mi je žao za naše narodno predstavništvo koje i tako nema previše pametnih i (gotovo sam htio napisati nešto što bi se moglo shvatiti kao uvreda za mnoge članove!).

Zbogom! Srdačno Vas pozdravljamo svi zajedno. Vaš

MRešetar

²⁷ Ђуро Шурмин (1867–1937). Од 1902. године је радио као професор хрватског језика и књижевности на Загребачком свеучилишту. Пензионисан је 1908. као члан Хрватско-српске коалиције. Реактивиран је 1910. године, да би почетком рата због веза са Србијом био поново суспендован. На Свеучилиште је враћен 1915. године. Од 1905. године готово без прекида је биран за посланика у Хрватском сабору као члан Напредне странке. После пада Аустроугарске био је повереник Народног већа у Загребу за трговину и промет, а након уједињења у два маха министар у ресорима социјалне политике и трговине и индустрије.

²⁸ Владимир Ђоровић је 1919. године дао оставку на мандат у Привременом народном представништву, јер је постао професор на Филозофском факултету у Београду.

10.
Инв.број 9/41
Сигн. IX/2

У Загребу 7.III. [1]922.

Драги г. колега

Ви знате мене а знате и Душка, за којег Ви сами можете најбоље посвједочити да се је он у Босни добро држао (с чега је и бачен на фронт), па можете помислити колико ме је ово забољело: он је недавно позван у министарство, јер да сви млађи чиновници морају радити у министарству 2 године, а он је тамо био само 4 мјесеца. Против тога не могу казати и не кажем ништа, али његов шеф, наш посланик код Ватикана др. Бакотић,²⁹ неће да га ријеши службе док му не дође замјеник а нема пара да му даде на пут. Тако је Б. писао министарству, а ово је 4.ога телеграфски одговорило, „ако Б. не упути Д.-а за 7 дана у Биоград, да ће га избацити из службе” – наравно не Б-ћа него Душка! Богами то су некакви варвари и грубијани које би требало у шталу бацити, немоли да управљају уредом који би имао бити најфинији у цијеломе царству! Него мене особито боли, а и љути, што сам потпуно увјерен да се тако с Душком поступа, јер смо ја и он „пријечани” и „Швабе” – избацили би радо из службе њега и задржали каквог неквалификованог и необразованог Србијанца који је ближи њиховој грубијанској и „турској” души. Па се чуде да Србија и српство губи све више симпатија код „пријечана” и баш као наумице ствара међу њима себи непријатеље! Мене, богу хвала, добро познате, па ћете ми вјеровати да моје српство неће нимало страдати од оваког поступка што га је можда скривио само један не баш од првих чиновника у министарству, али – и то смијем рећи – нећете ми тако лако наћи човјека који је тако разборит да кривицу једног Србијанца неће свалити на све. То Вам дакле јављам (а пишем и Цвијићу³⁰) па

²⁹ Лујо Бакотић (1867–1941), књижевник и публициста. У Далматинском сабору је био заступник Српске странке. Био је члан комисије српске владе која је израдила пројекат конкордата између Краљевине Србије и Ватикана, који је потписан 1914. године. У периоду 1920–1923. године био је посланик при Ватикану, а потом је био на разним дужностима у Министарству иностраних послова.

³⁰ Јован Цвијић (1865–1927), географ. Био је председник СКА у периоду 1922–1927. године.

гледајте да се праведно поступа са Душаном – нека се изда Бакотићу заповијед за коју је он одговоран а не Душан који мора слушати свога шефа а не може путовати без новаца.

А кад сам почео, још ћу Вас нешто молити, али прије овога лијепа Вам хвала што сте препоручили ону Рускињу Деметровићу³¹ – Ваша је препорука лијепо помогла, баш Вам хвала! Сад Вас пак молим за себе ово. Кад уграбите прилику да разговарате с г[осподином] Прибићевићем³² гледајте да чујете што он мисли о овим стварима:

1) Мени је министарство исплатило лани све моје трошкове и дневнице зато што сам пренио дубров.[ачки] архив из Граца у Дубровник, осим тога ми је напосе послало 20.000 круна за „плаћену возарину” које ја нијесам платио; ја сам одмах то јавио препорученим писмом његову секретару Петровићу па кад нијесам добио одговор на прво писмо, писао сам и друго, опет препоручено и опет без одговора. Би ли ја смио употријебити тај новац: 1) да исплатим канонику Лиопопили³³ и проф.[есору] Синдику,³⁴ који су ми помогли да уредим архив, по 2.000 круна, како сам ја био предложио министарству и како ми је Марко Цар³⁵ био јавио да је

³¹ Јурај Деметровић (1885–1945), политичар и публициста. Као члан Демократске странке био је 1919. године повереник за господарство, а 1921. покрајински намесник у Хрватској. Члан самостално демократске странке постаје након раскола у Демократској странци 1925. године. Касније постаје министар трговине у влади Петра Живковића – на положају министра је био у неколико наврата. Стрељан је 1945. године.

³² Светозар Прибићевић (1875–1936) био је уредник *Новог Србобрана*, органа српске самосталне странке у Хрватској за време Куеновог режима. Од године 1906. био је у Српско-хрватској коалицији. У име Хрватског Сабора је 29.10. 1918. године образложио је раскид свих веза Хрватске са Аустроугарском. У првој влади СХС добио је ресор Унутрашњих дела. Био је Министар просвете у влади СХС у периоду 24. децембра 1921. до 16. децембра 1922. године.

³³ Дум Антун (Анте) Лиопопили био је кандидат Правашке листе на изборима 1905. године за Царевинско вијеће у Бечу. Као каноник у Дубровнику написао је неколико дела, од којих су значајнија *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija na odgovor episkopu Nikodimu Milašu*, Dubrovnik 1914. и *Dubrovačka katedrala i njezine slike*, Dubrovnik 1930.

³⁴ Илија Синдик (1888–1958), историчар. У периоду 1919–1924. године био је професор гимназије у Дубровнику. Од 1949. године предавао је на Филозофским факултетима у Београду и Новом Саду.

³⁵ Марко Цар (1859–1953), књижевни критичар, есејиста и путописац.

у мин. примљено, па ја то јавио оној двојици, и тако компромитовао и себе и министарство; 2) за то да обиђем, што је свакако потребито, музеје у Осијеку, Биограду, Сарајеву и Дубровнику (у Д.[убровник] и архив) за други (описни) дио моје дубров.[ачке] нумизматике што је примила Срп.[ска] академија.³⁶

2) Његошев одбор, који ми је повјерио редакцију држ.[авног] издања Њ.[егошевих] дјела предложио ме је као члана има већ, чини ми се, 2 мјесеца; пријатељ Паја је међутим успио да нађе за себе указ и паре да иде у Беч, али се није постарао да потјера моје „велико именовање” за које треба само $\frac{1}{2}$ табака папира.

3) Мој старији брат (68 година), намјеснички савјетник у пензији, живи са женом и кћерком у Дубровнику од кукавне пензије од 2.800 круна. Жена му је била пучка учитељица па кад је пошла за њега оставила је службу и добила само „отправнину” од каквих 1.500 круна, јер није имала право на пензију: имала је доиста 12 год.[ина] службе али 4 су биле прије испита успособљења, па према тадашњим прописима није могла добити пензије. Сада су говорили да се рачунају за пензију учитељима и године прије тога испита па је она прије пар мјесеци затражила да јој се даде пензија а да ће она вратити „отправнину”, али је министарство одбило; она би сада хтјела тражити реактивацију (њој је само око 45 година) па се пита би ли то могло да буде, или би ли се како друкчије могло помоћи тој несрећној фамилији. Мој је брат био члан српске дубров.[ачке] омладине и као политички чиновник увијек се врло коректно држао, тако да га је народ свуда врло волио. Али да, и он је пријечанин!

Данас имам пуну врећу молби! Хвала што сте ми послали одломак оне пјесме; за Исток писао сам у Сарајево, али немам још одговора. Ко је директор сарај. музеја и је ли вам пријатељ?

Молим Вас, питајте др. Петковића³⁷ могу ли се прегледати у Нар.[одном] музеју дубровачки новци.

Срдечно Вас сви поздрављамо. Збогом!

Ваш
МРешетар

³⁶ На основу ових истраживања настао је рад: М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I–II*, Сремски Карловци 1924, 1925.

³⁷ Петковић Владимир (1874–1956), историчар уметности и археолог. Од године 1922. био је редовни професор Београдског универзитета. У периоду 1921–1935. године био је управник Народног музеја у Београду.

11.
Инв.број 9/42
Сигн. IX/2

U Zagrebu 12. VII. [1]923.

Dragi g.[ospodine] kolego.

Kad je Paja sporazuman, šampajte slobodno Luču onako kako sam je ja priredio za štampu, samo vratite moj „rukopis” Paji za izdanje svih djela vladičinih – ako ga bude!³⁸ Biće sigurno praktičnije da korekturu neko čita tamo kod Vas, samo pazite da savjesno čita. Inače, ako mora biti, šaljite meni reviziju.

Iz Beča stižu opet nepovoljne vijesti. Moj je tast prebolio doista samu bolest, ali nije njene posljedice – slab je i nema apetita, pa se liječnici opet jako boje za njega i tako smo mi ovdje opet u velikom strahu i spremni da nas svaki čas pozovu u Beč.

Žena mi je pričala koliko ste se Vi i s kakvom ljubavlju zauzimali za našega Dedu, pa Vam i ja najsrdačnije zahvaljujem. Ona mi reče da bi, u slučaju katastrofe, neko došao i iz Biograda u Beč. Ako bi se nesreća dogodila, ne bi li ipak bilo bolje da bi iz Biograda neko došao radije u Varaždin? Jer pokopao bi se tamo a ne bi u Beču.

Ovom prilikom Vam preporučam savjetnika Gjorgja Stratimitovića sina generalova iz 1848/9, u Beču i on je pripadnik hercegnovske općine i traži penziju. Ministarstvo inostranih poslova aktom od 5. maja o. g. red br. 1251 preporučilo je Ministarstvu gragjevina (jer je Str.[atimirović] bio viši gragjev.[inski] savjetnik) njegovu molbu koju je on prikazao baš prije godinu dana i sada gladije u Beču bez plate i bez penzije od prošle jeseni! Gledajte da nagjete taj akt i da se stvar povoljno i napokon reši!

Sa srdačnim pozdravima od svijeh nas

Vaš MRešetar

³⁸ Милан Решетар је приредио Његошево дело *Луча Микрокозма*, које је објављено 1923. године у издању Српске књижевне задруге. Као прва књига у збирци Целокупна дела Петра Петровића Његоша објављени су 1926. године *Горски вијенац*, *Луча Микрокозма* и *Шћепан Мали* у Решетаровој редакцији, а у издању Државне штампарије Срба, Хрвата и Словенаца. У другој књизи ове збирке, такође у Решетаровој редакцији, објављени су *Свободијада*, *Мање пјесме* и *Проза*. Иначе, у периоду 1890–1940. године изашло је десет издања Његошевог *Горског вијенца* са Решетаровим коментарима.

12.
Ињв.број 9/43
Сигн. IX/2

U Dubrovniku 23. IX. [1]923.

Dragi kolega

Došavši s morskog putovanja amo, nagjoh Vaše malo utješljivo pismo što mi ga je žena donijela iz Zagreba. Od srca Vam hvala što ste se i opet zauzeli za nas, a bog prostio Ćurčinu³⁹ što je tako povukao u blato Jagićevo ime a nama nanio tako grdnu štetu. Inače ne mogu vjerovati da ministarstvo ozbiljno namjerava da nam uskrati cijenu biblioteke – to bi zbilja bila prava otimačina.⁴⁰ Nego o tome neću da Vam sada govorim dok u Beču ne vidim je li što pokojnik napisao i je li mu od poslanstva data nakon „protuizjava”. Moramo naime ja i žena ići tamo, jer se od Nikice ne može imati nikakva odgovora a još manje kakve obavijesti, pa tako ne znam je li on zahvalio T. Popoviću⁴¹ i ministarstvu na potpori za prijenos pokojnikov, jer sada sam uvjeren da ministarstvo neće dati ni pare preko onih 20 miliona austr.[ijskih] kruna što je Nikici dao Tića, premda je ministarstvo obećavalo da će podmiriti sve troškove i, kako je kroz novine javilo, stvorilo taki zaključak.

Naprotiv Vas molim da se raspitate o ove dvije stvari:

1) je li ko odnio iz pokojnikove kuće njegove memoare i kod koga se nalaze? Molim Vas, to mi svakako javite. Istina, pok.[ojni] je želio da ih izda Srp.[ska] Akademija, ali prije nego se izdadu, treba da ih ja, prema njegovoj uputi, završim.⁴² A, istinu ću Vam kazati, treba i vidjeti da se starac nije još u čemugod prenaglio, pa da ne bude opet nepritika i familiji i Akademiji. Zaludu, on poslije proljetošnje

³⁹ Милан Ћурчин (1880–1960), песник, преводилац, књижевни историчар и публициста. У периоду 1907–1914. године био је доцент на Универзитету у Београду. Током Првог светског рата био је члан Југославенског одбора у Лондону.

⁴⁰ Ватрослав Јагић је преминуо 5. августа 1923. године у Бечу. Његову библиотеку је откупила југословенска влада и она се данас налази у Семинару за јужнословенске језике Филолошког факултета у Београду.

⁴¹ Тихомир Поповић је био службеник Министарства иностраних дела.

⁴² Мемоари Ватрослава Јагића су изашли у издању Српске краљевске академије у два дела: В. Јагић, *Спомени мојега живота*. Део I (1838–1880), Београд 1930; II (1880–1923), Београд 1934.

influenције počeo je i duševno malaksati! Inače ne mogu da razumijem kako je on mogao onako pisati, i to baš Ćurčinu koji mu je već jednom napravio svinjariju izdavši još jedno njegovo pismo.

2) Kako se je stvar uputila, bojim se da će grijeh Jagićev ispaštati njegov zet sa kćerom mu i unukom, bojim se naime da će me baciti u penziju a neće preuzeti u drž. službu, i tako bi me ekonomski uništili. Molim Vas, ako možete, gledajte da saznate kakve intencije ima ministarstvo u mojem pogledu i može bit da bi tu mogao pomoći kao uplivni radikal, Radonić kojemu ću se svakako obratiti kad vidim kako je u Beču. To jest, trebalo bi prije znati jesu li i univerz.[itetski] profesori od 1/IX na raspoloženju; hoće li se i za nas sastaviti komisija za preuzimanje? Koji će joj biti članovi?

Molim Vas da mi na ova dva pitanja odgovorite što prije možete, i to u Zagreb (Mažuranićev trg 6), jer mi krećemo odavle 28.ga

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš
MRešetar

13.
Инв.број 9/44
Сигн. IX/2

У Загребу 9. XII. [1]923.

Драги пријатељу.

Богами ја сасвим заборавио, то јест не сјетио се да погледам у Cod. dipl.; а која су то старија издања? Само оно Иљинскога⁴³? Нијесам ни за њега знао, па Вас молим да ми јавите натпис, па мјесто и годину штампања; иде сада неко у Петроград који би ми могао наћи ту књигу.

Како видите журим се да пошаљем признаницу, јер ће ми тај новац добро доћи да купим за Божић печеницу и вина, чега без њега

⁴³ Г. А. Иљински (Иљинский Григорий Андреевич) (1876–1937), руски филолог–слависта, историчар и археограф. Био је члан Руске, Бугарске и Пољске Академије наука. Оптужен је 1934. године за славизам и осуђен на логор, па на изгнанство у Сибир где је стрељан 1937. године. Рехабилитован је 1967. године. Аутор је бројних радова из области славистике и историје словенских народа.

уз наше масне плате не би било. Ако треба на признаницу биљег, дајте га и одбијте од мог новца. А молим Вас да ми пошаљете барем један егземплар књиге, па, ако треба, одбијте и то. И на свему Вам лијепа хвала.

Врло ми је жао да је због оног несрећног чл. 4 Љуба изгубио и ову последњу сталну плату што је имао.⁴⁴ А је ли то морало бити.

Са срдчним поздравима од свијех нас

Ваш
МРешетар

P.S. Овај сам се пут баш осрамотио! Погледао сам баш сада у Cod. Dipl. IV и тамо нашао да је повеља штампана у Миклошића,⁴⁵ а ја је не могао наћи!! А тражио сам је тамо – богами не разумијем како је то могло да бидне?

14.
Инв.број 9/45
Сигн. IX/2

У Загребу 15. IV. [1]924.

Драги пријатељу.

Тек данас ми адвокат пише из Беча да бечки суд, прије него изда Einantwortungsurkunde⁴⁶ да су моја жена и њен брат баштиници Јагићеви (а без те Urkunde⁴⁷ наше министарство неће да исплати

⁴⁴ Према члану 4 Закона о чиновницима и осталим државним службеницима, који је ступио на снагу 1923. године, државни службеник није могло бити лице које испољава начела против постојеће државне форме. Стога је Љубомир Стојановић, који се у новоствореној држави ангажовао као републиканац, поднео оставку на место секретара СКА, иако се Академија није сложила са мотивима његове оставке.

⁴⁵ Франц Миклошић (1813–1891), лингвиста. Од 1850. је редовни професор словенских језика и књижевности на Бечком универзитету. Његов наследник на катедри био је Ватрослав Јагић.

⁴⁶ Ein Antwortungsurkunde – Описно–одговарајући документ

⁴⁷ Die Urkunde, f. (нем) – потврда, акт, уверење

цијену Ј-ћеве библиотеке), тражи писмену потврду од свих лица што се спомињу у Ј-ћевој опоруци „dass sie Kenntnis des Testamentes erlangt haben”,⁴⁸ па како Ј.[агић] у 5.ој тачки говори да је остатак његове библиотеке својина наше владе, односно нашега министарства просвјете, то морам имати таку потврду и од министарства. Молим Вас, помозите нам, јер иначе нећемо никад доћи до те потврде, па до Urkunde, а напokon до новца! Будите тако добри, па пођите с овим овјереним пријеписом опоруке у министарство, па нека га прочитају и даду писмену потврду (српски или њемачки, не француски) да је м-ство ерланговао ту кентнис, а – што је важније – и добило књиге што су биле остале (премда по ријечима адвокатовим рекби да суд тога не тражи). Обратите се дру В. Катићу, који има наш наш акт од 24. X. 923, Opšte Odelj. br. 8037, или дру Ј. Локару,⁴⁹ који takogjer zanj zna. Oporuku mi svakako vratite, jer je moram slati i u Varaždin, a recite mi koliko ste potrošili svega za takse i td.

Molim Vas samo da mi to što prije učinite!

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš

MRešetar

Mažuranićev trg 6

15.

Инв.број 9/46

Сигн. IX/2

U Zagrebu 16. V. [1]924.

Dragi g. kolego.

Poštено Vam vraćam 25 D[inara] što ste za nas potrošili i još jednom sa svim srcem zahvaljujem. Dr Lokar je strašno oprezan Slovenac, vulgo Kranjac; ja sam ga bio molio da u moje ime prikaže molbu, ako ustreba, i da plati taksu, ali se on bojao da mu ja neću vratiti novac, pa nije učinio ništa; megjutim se je ponudio Stanoje⁵⁰ da će on to

⁴⁸ “да су поседовали знање о тестаменту.”

⁴⁹ Јанко Локар (1881– ?) словеначки филолог и фолклориста.

⁵⁰ Односи се на Станоја Станојевића.

svršiti pa nijesam hteo više se obraćati Dru Lokaru. Vi ste ga sigurno i molili da mi pošlje svjedodžbe preporučenim pismom, a on se opet bojao da mu neću vratiti poštarinu te poslao običnim pismom sve mareći da se je prosto pismo moglo izgubiti.

Nego ja Vam ni danas neću dati mira. Vi sigurno poznate upravnika Nar.[odnog] pozorišta M. Predića.⁵¹ On je krajem marta tražio od mene da mu pobilježim akcente na Vojnovićevijem Maškaradama iz potkuplja,⁵² i kazao da rečem koliko ištem honorara. Ja sam radio oko 7-8 sati i poslao mu 7/IV knjigu i pismo kojim sam tražio 500 D u ime honorara. Progje 14 dana a od njega nikakva odpisa, te ga ja zamolih kartom da mi javi je li primio knjigu i moje pismo. Tada mi je odgovorio prepor.[učenim] pismom i izvinjavao se da je dao naredbu svojim ljudima da odgovore i pošlju honorar, da na žalost vidi da to nije učinjeno, ali da je sada i to učinjeno itd. itd. Od toga je pisma do 8.oga o. m. prošlo 14 dana a od honorara ni traga ni glasa. Pisao sam mu zato opet 8.ga da nijesam primio ništa, a on opet muči. Recite mi kakav je to čovjek? Što mi odmah nije rekao da „nema kredita”, pa bih mu ja to rado učinio ako ne zbog njega a to radi Dubrovника, ali ovako ponašanje to je zbilja seks balkanicus. Kakva razlika izmegju Nar.[odnog] Pozorišta i ovdašnjeg Nar.[odnog] Kazališta; i za njih sam naime učinio istu stvar, koja je za me bila još lakša, jer je Dr. Gavela⁵³ dolazio k meni i sam bilježio akcenta; o honoraru nije bilo govora, nego mi pri kraju posla Dr. G.[avela] ponudio i dao za mene i moje karata za neke predstave, pa sam ja bio sasvim zadovoljan, nego poslije par dana dobio poviše toga još i 500 dinara.

S puno srdačnih pozdrava od svih nas

Vaš

MRešetar

⁵¹ Милан Предић (1881–1972), књижевник и ликовни критичар. У неколико наврата је био управник Народног позоришта у Београду: 1. III 1924 – 11. XI 1924; 21. VIII 1925 – 14. VIII 1933; 13. X 1939 – 26. VI 1940; 1. I 1945 – 30. IV 1947.

⁵² Иво Војновић (1857–1929) књижевник, песник, драмски писац. Затворен је 1914. године као српски песник у Дубровнику и до маја 1915. године био је у тамници у Шибенику. Након тога одлази у Загреб, а 1919. године у Француску. Од 1922. године најчешће борави у Дубровнику. Умро је у Београду 1929. године.

⁵³ Бранко Гавела (1885–1962) редитељ и театролог. Од 1909. до 1917. године радио је пристав у загребачкој Универзитетској библиотеци и деловао као критичар. У периоду од 1922. до 1926. године био је директор драме у Загребу, а у периоду од 1926. до 1929. године директор драме у Београду.

U Zagrebu 6. VII. [1]924.

Dragi prijatelju.

Ne zamjerite što Vas nijesam potražio prije mog odlaska ali u srijedu 2.oga svršio sam svoj posao poslije 12 a u 6 ½ bio sam već na stanici.

Imam da Vas zamolim da pomognete da se ne učini velika nepravda i još veća šteta našem fakultetu. Radi se o imenovanju profesora za arheologiju. Prof.[esor] Brunšmid⁵⁴, koji je nedavno penzionisan, preporučio je a odnosni odbor predložio fakultetu da se na njegovo mjesto ministarstvu predloži naš stari docenat za arheologiju u južnoslav. zemljama Dr. Viktor Hoffiller,⁵⁵ i na njega je palo 15 glasova, ali Vodnik,⁵⁶ et C.^{io} iznijeli su separatum votum za diletanta Szaba,⁵⁷ koji se u pravu arheologiju razumije manje negoli ja, jer sam ja barem školovan i ispitan klasični filolog, dok je on germanista; ali ima još više: on Vam je pristaša škole generala Czerliena,⁵⁸ majora zaboravio sam mu ime – onoga Slovenca, znate ga – koji govori o najstarijoj historiji Slavena kao što se je ludovalo prije 160 godina – on n.pr. ne vjeruje da je bila seoba naroda, pa zato i vjeruje da smo mi ovdje autohtoni itd. itd.

⁵⁴ Јосип Бруншмид (1858–1929), археолог. Од 1893. био је кустос у Археолошком оделу Народног музеја (касније Археолошки музеј) у Загребу. У периоду 1896–1924. године био је професор археологије на Свеучилишту у Загребу и управник Музеја.

⁵⁵ Виктор Хофилер (1877–1954), археолог. Кустос археолошког музеја у Загребу постао је 1901. године, 1914. хабилитовао се за приватног доцента на загребачком свеучилишту, а 1924. постао је редовни професор на истом свеучилишту. Бавио се углавном преисторијом, римском археологијом, епиграфиком, историјом и историјом уметности.

⁵⁶ Бранко Водник (1879–1926), књижевни историчар и критичар. На Филозофском факултету у Загребу је предавао хрватску и српску књижевност, од 1911. године као доцент, а од 1922. године као редовни професор.

⁵⁷ Ђуро Сабо (1875–1943) конзерватор, музеолог и историчар уметности. Од 1911. године био је секретар Земаљског повјеренства за чување споменика у Хрватској и Славонији, 1919–1926. године управник Музеја за уметност и обрт у Загребу, а од 1928. године до смрти управник Музеја града Загреба.

⁵⁸ Марко Церљен (Czerlien) (1840–1918) генерал. Од године 1873. до 1883. публиковао је десетак расправа стручно-војничког карактера. Покушао је безуспешно да се бави пореклом и прошлошћу Словена – *Auf slavischen Spuren*, 1914.

Pa se je našlo opet 8 članova fakulteta koji su glasovali za taj sep.[aratum] votum što ga je obrazložio Grga Novak!⁵⁹ Molim Vas, gledajte da protumačite stvar g. ministru, da ne bi opet, zlo obaviješten iz Zagreba, nametnuo našem fakultetu jednog neznaicu. Dobro će biti da znate da Dr Hoffiller nije nikakav blokaš nego u svem demokrata kao i ja, samo što se ni on ne ističe u politici.

Zbogom, dragi kolega, moj (od Maretića⁶⁰ u „Jezičkom Savjetniku[”] dopuštami) „rukoljub” Vašoj poštovanoj gospogji.

Vaš
MRešetar

Biljana VUČETIĆ, Srđan RUDIĆ

CORRESPONDENCE FROM MILAN REŠETAR TO VLADIMIR ĆOROVIĆ (1919-1924)

Summary

Here published sixteen letters that Milan Rešetar addressed to Vladimir Ćorović are dated from January 1919 to July 1924. All of them are written in black ink and in hardly legible handwriting. The content of letters mostly refers to events related to the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Milan Rešetar and Vladimir Ćorović were prominent professors, one philologist other historian, who met in 1904 at the Department for Slav philology, history and archaeology of Vienna University. In the period 1919-1924, Rešetar was teaching at the University of Zagreb and Ćorović gave up his political career and became a professor at Belgrade University. These letters represent valuable historical sources, that inform on persons from cultural, educational and social elite of newborn Kingdom, and give data on the return of materials to the Archive of Dubrovnik.

⁵⁹ Грга Новак (1888–1978), историчар. Од године 1920. вршио је дужност доцента опште историје средњег века на Филозофском факултету у Скопљу, а године 1924. изабран је за редовног професора Опште историје на Свеучилишту у Загребу.

⁶⁰ Томислав Маретић (1854–1938) слависта. Био је од 1888. године редовни професор словенске филологије на Филозофском факултету у Загребу. Од године 1907. па до смрти био је уредник и обрађивач Академијиног *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. У периоду 1915–1918. године био је председник ЈАЗУ.

Божица МЛАДЕНОВИЋ

ЖИВОТ И ДЕЛА ВОЈВОДЕ КОСТЕ ПЕЋАНЦА¹
(село Ђураковац)

Апстракт:

Приредили смо за штампу белешку непознатог аутора о детињству и дечаштву четничког војводе Косте Миловановића Пећанца. То је изузетно занимљива белешка која нуди до сада непознате детаље из младости Косте Пећанца, пре свега о породичној трагедији и смрти родитеља, потом његовом даљем животу као сирочета о коме су бригу водили рођаци. Свакако да ће овај извор помоћи стварању што потпуније слике о животу једне по много чему несвакидашње личности.

Key words: Kosta Pećanac, Đurakovac, note.

Живот и дело Косте Миловановића Пећанца уткани су у историјску путању српског народа крајем 19. и у првој половини 20. века. Кроз његов живот и рад могу се видети успони, падови и трагичне поделе у српском народу и држави. За непуних седам деценија (65 година), колико је ходао овим светом, имао је богату ризницу доживљаја, отприлике колико и десетак личности које живе на уобичајен начин. Стога нам је био прави изазов написати

¹ Овај смо документ добили од чланова породице Миловановић из Куршумлије приликом промоције књиге о Кости Миловановићу Пећанцу. То је део из неке шире публикације. Није било имена аутора, а види се да је излазило у наставцима. Из садржине се може закључити да је четнички војвода Пећанац лично приповедао своје доживљаје из детињства и младости некоме ко је то забележио и публиковао. Неопходно је обавити посебно истраживање да би се открила та особа, као и назив публикације у којој је белешка објављена.

биографију једне тако динамичне личности.² Тешкоће на које наилази биограф Косте Пећанца произилазе из неколико разлога. За поједине периоде његовог живота има мало примарних историјских извора. Извори којима смо располагали углавном су личне природе, односно настали су из пера самог Пећанца.³ У њима, такође, често постоји неподударност међу подацима, која збуњује и оставља утисак недоречености и непотпуности.

Документ који објављујемо добили смо на поклон од чланова породице Миловановић, Костиних рођака, који живе у Куршумлији и околним селима. Десило се то приликом промоције биографије Косте Миловановића Пећанца у Куршумлији, 12. новембра 2004. године. Документ је само део, и то први, неке шире публикације. Примећује се да је текст излазио у наставцима, а у првом делу су описани детињство и младалачке године живота Миловановића. Из садржине се може закључити да је четнички војвода Пећанац лично приповедао своје доживљаје неке ко је то записао и публикувао. Није забележено име аутора, а родбина је мишљења да је текст из пера Глигорија Божовића, који је био венчани кум Кости Пећанцу и његовој супрузи Софији, а касније му крстио децу и дао им имена. Неопходно је обавити посебно истраживање да би се открио писац, као и назив публикације у којој је белешка објављена.

Живот и дела војводе Косте Пећанца откривају непознате податке из детињства и младости четничког војводе и у томе је вредност овог историјског извора. Документ је објављен у аутентичном облику, са оновременим изразима и правописним правилима.

² Момчило Павловић, Божица Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879-1944, биографија*, Београд 2004, друго издање 2006.

³ Изјава Анкетном одбору дата августа 1919. године, Записник саслушања, у: Миливоје Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд 1971, 345; *Дневник Косте Миловановића Пећанца од 1916. до 1918. године*, приредила Б. Младеновић, Београд 1998; Б. Младеновић, *Два извора о одговорности Косте Пећанца за рад у српској герили и током Топличког устанка*, Мешовита грађа (*Miscellanea*), Београд 1990, XX, 127-138.

Село Ђураковац налази се на 18-ом километру идући од Пећи за Митровицу. Са северне стране његове постоји садашњи Државни пут, некада звани „Царски Друм“. Река Исток, врло плодна, јер се њоме наводњавају читави комплекси ливада и њива, пролази кроз поменуто село. Са десне стране Истока налази се засеок Прекале, који је добио име по томе што се до њега долази прелазећи дотичну реку.

Село Ђураковац добило је име, бар тако предање каже, по неком Ђури који га је, не знам у ком веку, први населио. На левој страни Истока, у средини села, налази се једна мала црквица Византијског стила, од тврдог материјала, а која је готово до половине у земљи. Узрок, што је до половине у земљи, изгледа да је у томе, што је земља која је откопавана од гробова нагртана случајно око ње, те је црквица добила описани изглед. Обим гробља није био велики а сматрало се за грех сахранити неког ван његовог обима, те се приликом закопавања мртвих морало исто прекопавати да би се и за њих створиле гробнице. Црквица је на једној висоравни, и са њене северне стране налази се поток Благача, а са леве (са југа) Ђураковачки поток. На једној другој висоравни, далекој свега неколико стотина метара налази се једна кућица, од мешовитог материјала, окружена великом авлијом оплетеном од прућа, и кољем зашиљеним на врху, тако да је ограда служила као нека врста одбране од нападача. Авлија је имала две капије (вратнице) и то капицик кроз који су људи улазили, и велика капија која је служила за улаз колима. У великој авлији била су четири храста, симетрично распоређена на четири ћошка, које мештани називају дубовима. У тој малој и живописној кућици родио сам се једног пролећњег јутра (крајем марта) 1879, од оца Милосава и мајке Персиде – Петране, како су је звали. Отац ми се звао Милосав Ложанац. Његово презиме долазило му је од села Ложана, а право презиме му је било Барјактаревих, и рођен је у селу Дечанима недалеко од Дечана (манастира). Име његовог оца било је Јован Барјактаревих, такође рођен у селу Дечанима, кога су Арнаути убили бранећи своја имања у Дечанима. Мајка ми је родом из Брскута – Црне Горе. Отац јој се звао Шћепан Вучелић, рођен негде око Медуне у Црној Гори.

Како се мом оцу нису држала деца, јер му је деветоро умрло, наговори га нека врачара да ме крсти незадојеног, а на путу окуми онога ко први наиђе. Он је послушао и изашао на пут код једне ћуприје, јер се веровало да и ћуприја има неко дејство да деца живе. Наредио је своме момку да ме понесе до ћуприје, а сам је узео пушку зв. Латинку и два пиштоља звана „ПЕЋАНКЕ“, и отишао је на место код реке Истока, да би сачекао кума који је требао да наиђе. Судбина је хтела да први наиђе калуђер Довник – Ћириле, из Патријаршије, познат и најстаријим људима у Метохији. Калуђер је са собом водио момка по имену Велимир, а кога су Бугари, баш због мог крштења, убили 1917 год. а тако исто и брата му Радивоја, и целу имовину уништили. Калуђер је радо примио позив мога оца када се чуо глас : „Прими Бога и Св. Јована“, са изврнутом колевком како је био обичај. Затим је калуђер вратио колевку, по обичају опет у првобитно стање, и пољубио се са мојим оцем Милосавом. Свротивши у цркву Ђураковачку, наредио је своме момку да замени њега – кума, а уз то је казао момку да ми да име Коста, јер се веровало да ће дете које добије то име бити отпорно и чврсто као кост, и да ће дуго живети. То су па чинили оним људима којима се нису држала деца, исто као што су се женској деци оних родитеља, који су рађали женску децу, да би та женска деца престала да се рађају, давало им се име Стојанка.

Отац ми Милосав имао је рођеног брата Милована, и када су дознали 1876 год. да ће Србија објавити рат Турској, реше се обадвојица да пређу у Србију, и у оближњим селима Сојане и Кијево, где је било српског живља, образују једну чету од 25 људи, те преко Санџака код Јавора, пређу у Србију. Ту се пријаве Команди попа Војводе Жарка Љешевића Херцеговачког, који је тада командовао одредом српских добровољаца. У великој борби негде око Јавора погине ми стриц Милован, док ми отац буде рањен и лечен у Крагујевцу. Милован је оставио једног синчића, коме је било 5-6 година, када је он отишао у рат, и који се звао Илија. После завршеног рата 1878 год. гранична линија се померила за четири округа који су нама – Србима припали, али мој отац није био те среће да се његов крај ослободи, јер је био доста удаљен од границе тадашње Србије. После тога он се са својих 12 другова врати у своје село, док су 13 другова погинула за време рата. Дошли су у село Сојане са пушкама, које су се звале „Прибодова или Острагуша“.

У том времену брат од стрица мога оца, који се звао Филип, био је Кнез (кмет) над кнежевима (кметовима) у целом округу, (нахији), и судио је и расправљао, по тадашњем обичају, заједно са чувеним Хаџи-Зеком у целом округу, кога су доцније убили браћа Зајмовићи (Арнаути) по наговору Србије, јер је Хаџи-Зека хтео да исели целу Метохију због отимања имања и насељавања Арнаута, али и зато што је у последње време био плаћеник Аустријски.

Кад је мој стриц Филип везао бесу (заклетву) са Хаџи-Зеком да мој отац са 12 другова, који су ратовали против Турака, добију милост бесу (допуштење) да могу живети мирно, и да добију бесу (часну реч) да их нико неће дирати, они се онда врате, и оду својим кућама те почну да живе мирним животом тежака.

У том времену, после овог рата, велики део избеглица Мауђера – Арнаута, који су избегли из округа Топличког, населили су се по Метохији. Брзо су сазнали о четовању мога оца и његових другова против Турске Царевине и убрзо су их почели гонити и мучки убијати, те су и мог оца ранили 1881. год. када је био у лову, јер је био страстан ловац. Мој отац је преболео те ране, али је доцније подлегао 1883 године и умро у истој кућици у којој сам се ја родио. И ако сам имао свега 5 година врло се лепо сећам пратње, као и гроба где је сахрањен, тако да сам после 25 година погодио његов гроб и ако ми га није нико казао, ма да споменика није било, већ само један старински крст од камена, грубо израђен. После недељу дана моја мати Петрана отишла је на гроб мога оца, и по Црногорском обичају узела два камена и убила се ударајући се по грудима и по глави, тако да је трећи дан умрла од удара камена, јер је настало крволиптање. Сећам се добро када је умрла. Када су жене закукале ја сам био у авлији где сам дељао један прутић, и када сам зачуо кукњаву погледао сам горе на чардак, и тада сам се посекао по левом кажипрсту, где и данас носим ожиљак као знак изненадне смрти моје мајке. Нисам плакао за мајком, јер сам био мали (свега сам имао 5 год.) већ сам плакао од бола што сам се посекао по кажипрсту. И чудо је да се сахране мајке као и других ствари око погребца не сећам, док се свију детаља као : изношења сандука, свештенства, пратње, спуштања тела у гроб, као и самог гроба мога оца, добро сећам, премда је размак од његове смрти до смрти моје мајке био свега десетак дана.

Сада за мене и мога брата од стрица Илију настају тешки дани, јер је њему било 15 год. а мени свега 5. После петнајест дана од смрти мојих родитеља нападну нас Арнаути, исеку нам ограду да би нам отерали стоку коју смо имали. И ако се то десило ноћу, Илија је то осетио, шчепао је пушку мога оца и почео се борити и пуцати из куће на Арнауте. Убрзо је стигла помоћ наших рођака који су чули пуцњаву, стрица Филипа кнеза, и брата му Јове и Милића, јер су били у близини, као и Прен-Паљока (католик) великог пријатеља, скоро умрлог ми оца. У тој борби од нападача буду двојица рањени, од којих је један умро од задобивених рана у том окршају, а други је прездравео. За ово убиство нас су сматрали као кривце, и ако смо бранили своју имовину и почели су нам претити убиством.

СЕОБА ИЗ КУЋЕ

Ништа ми као детету није свежије остало у памети као сеоба из наше куће у кућу стрица Филипа, од кога смо били одељени, а који нас је узео да нас заштити и заклони као малолетне од Арнаута.

Дан је био облачан, а киша је почела лагано да пада. Упрегнули смо у кола волове, којих се и данас још лепо сећам. Поред тога дошло је још троја кола наших рођака и суседа, који су товарили кућевне ствари у кола. Закључасмо празну кућу, као и напуштену авлију. Мени дадоше да понесем једно бакраче и сан (бакарна чинија). Како није било далеко брзо смо дошли у стричеву кућу, коју сам познавао као своју. Кућа мога стрица такође је имала засебан чардак где су се примали гости – кајмакани (начелници), и арнаутски поглавари као и Владике који су тада били по народности Грци.

Друга кућа била је стара, у истој авлији, није имала оцак јер је било огњиште на сред куће са старим преклом (преклом – сковано уметнички од гвожђа), на коме је била лавовска глава, а које је служило за наслањање дрва, да неби пала и гасила ватру. Сео сам на једну трonoгу столицу да би се осушио, пошто сам у путу покисао, али као заинат дим је јурио на мене и није ми дао мира, и тако сам се морао стално са столицом померати, као да ми је хтео рећи : „Коста, није ти ту место“.

Стрина Мара, која је била родом из вароши Пећи, удата у нашој кући, имала је деце, а и мене је узела под своје и стала се

бринути о мени. Прва играчка коју ми је дала била је праћка од конопље, те сам купио камење и гађао њоме врапчиће и свраке по плотовима. Ја сам био једини мушкарац у тој кући, малишан, јер је све друго било одрасло, међу којима и девет девојака, а ја једини мушкарац од деце.

Мени није било забрањено као мушкарцу да идем на чардак, где су долазили већи достојници, или познате арамбаше (тако су их тада звали). Слушао сам их додавајући им жар машицама да запале дуван. Седели су обично на сеџаде са прекрштеним ногама. Додавао сам им воду у тасу калаисаном, који је служио само за воду.

Био сам увек лепо обучен у Ђаковачком фермену и чакширицама са гајтаном ишараним, јер ми је мајка оставила новац који је од оца остао. На ногама сам носио гломазне кондуре које су клопарале када сам ишао.

КАКО САМ ТУРКЕ НАМРЗАО

По тадашњем обичају најлепша су се јела доносила тим харамбашама, печене кокошке или чорба, затим пита гибаница која је била зачинак целог јела. Од свакога јела имали су обичај да оставе по мало ради напретка и берићета у кући. Гледајући како једу питу а ја сам био велики љубитељ пите, у себи сам их псовао зашто ми више не оставе као берићет, јер сам ја, зато што сам био једини мушкарац у кући, добивао увек остатак те пите. Међу њима било је и таквих који врло мало оставе тако да сам их ја још више намрзо и претио им у себи.

ПРВА НОЋНА БОРБА КОЈОЈ ЈА ПРИСУСТВУЈЕМ

Било је то једне јесење ноћи када ме је стрина Мара почела скидати да легнем. У брзо су запуцале пушке на кући мог стрица Филипа, и отворила се очајна борба између нападача, Кокића Арнаута, који су дошли да освете погинулог Арнаутина, и мог стрица Филипа.

Они су дошли да освете погинулог Арнаутина, њиховог рођака, који је погинуо при нападу на моју кућу и Илијину. Стрина је узела сач – вршник, заклонила ме је од куршума да ме не погоде, јер је зграда била сазидана од слабог материјала, а мартинке,

(пушке), које су се тада први пут појавиле у том крају, могле су да пробију куће слабог материјала. Цело село, Латини и Срби пришли су нам у помоћ. Ја се отмам од стрине, изађем напоље и пођем старој кући где видех на прагу свог стрица Милића, где је пао преко прага наузнак, са пушком стегнутом у руци, а са леве стране груди шибала је крв, јер беше погођен у сред срца. Нападаци су најзад отступили. Мој стриц Милић био је најличнији у нашој фамилији, са великим брковима, великог раста, јер смо сви ми високи у нашој фамилији. Некада је и он био одметник од Турака, и мрзели су га много, јер им је чинио велике штете.

После ове погибије мог стрица Милића, мој други стриц кнез Филип успева да се измири са Арнаутима помоћу Хаци-Зеке. Затим настаје затишје једну годину дана.

Село Ђураковац насељено је католицима т. зв. Латинима Србима и једним делом Арнаута. Католици и Срби били су од увек у великом пријатељству и бранили су се заједнички од Арнаута. Било ми је тада 7 год., када сам се са латинском децом спријатељио, и када смо почели велику децју борбу са децом Арнаута, а нарочито са децом Кабашких Арнаута. Направили смо праћке и тукли смо се код реке Благаје каменицама јер је ту имало најлепших камења за праћку.

Једнога дана у међусобној борби са кабашком децом, погодим једно дете у главу каменицом, из њихове породице, и нанесем му теже повреде. Како је тада лекара било мало, рана се инфицира и то Арнаутче умре после петнајест дана.

До тада не памтим да ме је ко избио или повуко за уво, али ме је због овог догађаја, стриц Филип добро истукао да се тог догађаја и данас сећам. Због погибије овог дечка настају тада затегнути односи између Кабашке и моје фамилије. Помоћу великих пријатеља и Прен Паљоке и Мил Паљоке, који су уживали велики глас као јунаци у нашем крају, успели смо да се измиримо плативши пола крви – 6 ћеса, а то је шест стотина динара, рачунајући на грошеве три хиљаде гроша. По њиховим законима за дете се плаћа пола крви – 6 ћеса, а за одраслог човека 12 ћеса или шест хиљада гроша. У то време је било тешко саставити шест ћеса, а дванајест још теже, јер је био скуп новац. Мој је део имања и стоке продаван за попуњавање плаћања ове крварине – пола крви. За пуну годину нисам смео излазити из куће, и ако смо се били измирили бојали су се моји да ме Арнаути не убију. Постао сам досадан целој

кући, а нарочито сестрама од стрица које су биле већ стигле за удају. Оне су имале нарочиту башту и колибу зв. бусару, у којој су седеле и везле. Башта је била ограђена тако да их нико није могао видети, јер су се тада и српске девојке криле. Пењао сам се на њихову колибу, сметао им, откривао и померао бусење и бацао прашину на платна која су везле. Једнога дана им се досади и дохвате ме и баце у блато звано „Мишомор“, да би ме заплашиле да им више не досађујем, али ја за мало се тада нисам удавио у блато, и у колико сам се више отимао у толико сам више тонуо у блато. На моју вику дотрчала је стрина Мара и извукла ме из блата изгрдивши их са речима : „Роспије једне не дирајте ми дете“.

ДРУГА МОЈА БОРБА СА ДЕЦОМ НЕКЕ БАЈАЗИТОВИЋА Из Прекала (засеок Ђураковца)

По народном обичају постоји код нас деце неко котурање дрвеног точка који се са великим штаповима (буцама) претерује. Обележи се двома линијама, за сваку страну по једна и ко је вештији тај потуче другу групу дечака, и то се сматрало као нека врста победе. Ове су се игре играле само у току беле недеље. Због ове игре чешће је долазило до свађе, а ретко која Бела Недеља да је се завршила без убиства, нарочито код одраслих.

Ово котурање ма да није обичај код Арнаута, они, нарочито деца, узимају учешћа у игри са децом њихових година. Ја и моји другови потучемо једном у котурању Арнаучиће и одемо весело кући, весели што смо их победили. Али сутрадан преварише ме Ариф и Арслан браћа Арнаутчићи, те ме добро изударају. Вратих се кући и нехтедох да плачем и да причам ником, већ стално мишљах како да им се осветим. Да се тучем сам нисам смео јер су били јачи од мене, а другове које сам молио да ми помогну да се осветим нису смели да пођу. Мог рођака Радојка и друга Панту замолим да ми помогну да украдем од стрица два велика домаћа пса – чувара и да их тутнем на Арифа и Арслана да би се тако осветио што су ме тукли. Пошто украдох с њима псе, а како су ме чекали у поток, поведох их на ланцу и предадох друговима да их држе да се не отму док не пронађем Арслана и Арифа. Водећи их тако неопажено низ Ђураковачки поток, јер би ме и моји тукли, а и Арнаучићи би побегли када би ме видели да идем са псима. Када сам пришо ближе

где она двојица браћа Бајазитовићи чуваху стоку, натуткам оба пса и путивши их онако са ланчевима-синцирима око врата. Пси их нападну и стадоше их уједати, а ја потрчах и почех их ударати штапом. Један од мојих паса који се звао Белов, био је рањаван за време борбе и није хтео, чим их је оборио на земљу да их уједа, јер је изгледа био племенитији од другог пса који се звао Гацко. Овај други пас почео их је немилосрдно уједати и цепати им одело. Када су ме Арнаућићи почели молити да им опростим, ја сам им опростио и отишао, узевши псе, као победилац. Овај се је догађај десио пре подне, а после подне дошао је Нека Бајазитовић отац Арнаућића, са мартинком и редеником о појасу, заједно са арамбашом Азиром Тишуком кога сам познавао из раније. Чим сам их видео сакрих се у салаш (кош). Видео сам да нису хтели у почетку да уђу у кућу. Најзад на велико наваљивање мога стрица Филипа ушли су унутра. Видео сам да им се кува кафа, али шта су разговарали предосећао сам и ако нисам могао да чујем. Када их је мој стриц испратио чуо сам из мог склоништа, да им је дао реч да ме више неће трпети у својој кући, и да ће ме најурити из села. Испративши их стриц Филип позвао је и напао моју стрину Мару, која ме је узела под своје, да је за све ово она крива што ме размазила, и нареди јој да ме одмах по ноћи одведе код моје рођене тетке, очеве сестре, која се звала Станислава и била удата за Панту Кевчанина из села Кијева, а који је тада живео у селу Томанце близу Ђураковца. Чуо сам кад је наредио мом брату од стрица Илији да ме заједно са стрином одведе тамо.

Идуће ноћи следовало је моје бежање из мог родног места.

Мој брат Илија који је тада, и ако млад, био врло храбар наоружа се, узме ме за руку и са најпотребнијим мојим стварима доведе ме у село Томанце код тетке, где смо ишли све преко шума, њива и ливада, јер путем нисмо смели ићи, и ако је била ноћ, бојећи се освете Бајазитовића. Ту ме предаде тетке Станислави и продужи за Ново село које се налази близу Пећи. Ја сам остао код тетке да живим ма да сам био доста утучен и туговао за својим рођеним крајем.

Мој брат Илија је убрзо остао т. зв. „Царски одметник“, и почео је по путевима из заседе да убија Арнауте и Турке а и да их пљачка. Тада се био здружио са неким Малисорцима-Арнаутима који су били католици, тако да је био страх и трепет за муслимански живаљ у целој околини. Примора, као одметник, Бајазитовића за

измирење и ови пристану, тако да се Илија измири са њима и поведе са собом неколико Малисораца ради сигурности. После овог догађаја настанисмо се сви у засеок Прекале, јер нам је прва кућа, где сам се ја родио, била порушена. Илија се ту и оженио и узео мене да станујем код њега. Покупили смо све покућанство које нам је још остало и које нам је било растурено код рођака. Куписмо три краве и два вола и почесмо да живимо мирним тежачким животом. Тада сам се и измирио са браћом Бајазитовићима, Арифом и Арсланом.

На сам Крстов-дан 1889 г. позове ме Ајдар Горанац, Арнаутин, да му водим волове да вуче кукуруз са њиве кући. Ја не хтедох а он ми опсова мајку, а ја њему, и ако сам био десетогодишњак, и оца и мајку. Он ме појури да ме због тога туче а ја га ударих каменицом и побегох кући и трчући викао сам брата Илију у помоћ, који изађе са пушком у руци, јер му је јавила жена да ме Ајдар гони. Ускочих задихан у авлију а Илија дочека Ајдара код вратнице, и после мало оштрих речи пукле су пушке и Ајдар је пао смртно погођен на земљу, док је Илија остао неповређен. Браћа Тишуковић – Рама и Ибрајим – Арнаути, нападну Илију због овог убиства и настане пушкарање. Илији дође у помоћ Раца Прекала Србин и велики јунак, који је доцније погинуо са своја четири брата, спасе Илију, а ја побегнем у Ђураковац и јавим мојим рођацима да се чувају, јер су их могли убити Ајдарова браћа и ако су нам они били даљни рођаци. После овога догађаја побегли смо у кулу Прен Палёке, а после пола сата стиго је и Илија из шуме и зачудио је се када ме виде ту. Жена Илијина је остала у кући јер Арнаути нису никада убијали жене, пошто су то сматрали за нечовечност и срамоту.

Стриц ми Филип умре тих година природном смрћу. Ајдарова браћа и Бајазитовићи опљачкаше нам нашу напуштену кућу и остадосмо без игде ичега. Другога излаза нисмо имали осим да пребегнемо у Србију. Наши рођаци, а нарочито Филипов син Димитрије, пристану да плате дванајест ћеса за крв рођацима погинулог Ајдара, а нас замоле да обојица пребегнемо у Србију. Благодарећи једном свештенику из Пећи, поп Павлу, јер смо били под његовом парохијом, а и великом трговцу Туши Попадијићу из Пећи, скупљена је једна количина новаца за пут, и да се плати путовањама за Србију.

Латини које је нашао Прен Палёка узели су на себе да нас преведу до манастира Девича, као и Малисорци, Илијини другови

из хајдуковања, јер даље пут нису знали. Једнога дана осванули смо код манастира Девича. Калуђери су нас лепо примили, јер су свакога оног који убије неког Турчина или Арнаутина, лепо дочекивали. Они су нам нашли два Мауђера (Арнаутина) да нас преведу у Србију за неколико белих мецедија (једна мецедија вредела је 23 гроша). Они су се звали Шериф и Ариф Игришта, зато што су били досељени из Игришта (село близу Куршумлије). На самог Св. Луку 18 октобра 1889 год. били смо пребачени код карауле „МЕРДАРЕ“, на српску страну, више села Боровца.

Пре него што ћу прећи на свој живот у Србији, изнећу дела неколико заборављених јунака, које сам као дете упознао, то су : Сталета Денић из Кијева, кога су Арнаути називали Стале-Дена, и опевали га у својим народним песмама, јер је био највећи јунак тога времена. Њега су се Турци из целе нахије необично плашили.

Затим Мата Ракошанин и Гаша Костић четовали су са својим четама, те су често убијали Арнауте по целој нахији, а нарочито су их сачекивали у Понорским планинама, где су их пресретали и убијали. Као дечак био сам сав сретан када би донели неког Арнаутина погинулог од Мате и Гаше. Они су дочекали дубоку старост, и умрли су пре три године у срезу Косаничком у селу Крчмару.

Сталета је погинуо, иако доста млад, у Кијеву.

Раца Прекала из села Прекала, Србин, такође велики јунак и борац, у борби са Бајазитовићима, са којима су и моји стричеви водили борбу, погинула су му три брата, док најзад није и он сам погинуо.

Од католика, Прен Паљока и брат му Мил Паљока водили су борбу са Арнаутима, и више пута, као дечко, присуствовао сам тим борбама у којима су Паљоковићи увек били јачи.

Од Арнаута прваци и зликовци – убојице су Јонуз Ђоц из Томанца, који је убио, тога се добро сећам, кајмакана – Окружног Начелника Турског, као и много јунака Српских и Турских. Његов брат Љуљ Ђоц убио ми је деду по мајци Шћепана Вучелића. Моји ујаци, Веља и Бојо, убили су неког његовог рођака ради освете, и пребегли у Скадар, јер нису смели у Црну Гору, пошто их је Кнез Никола, из непознатих разлога, протерао.

Азир Тишук из Прекала био је велики Арнаутски борац. Погинуо је најзад код Дечана у свађи са другим Арнаутима које је као два племена, завадио један Српски калуђер због неке Дечанске

шуме и воде. Ту је у међусобној борби изгинуло 180 Арнаута-бораца због крвне освете. Због ове велике погибије Арнаута и међусобне борбе, Срби су могли лакше да живе у овим крајевима.

Племе Кокићи, Арнаути близу Сојана, који су често нападали моју фамилију и убили мог стрица Милића, доживео сам да се осветим и да уништим целу њихову фамилију због крвне освете.

Љуљ Ђону, који ми је убио деду, поклонио сам живот, пошто ми се у дубокој старости покорио. Њега је доцније убио један Рудничанин, поручник, родом, из Горњег Милановца, зато што су му мештани казали да је то убица мога деде, и подговорили су га да га убије као старог зликовца. Због овога догађаја сам се мало љутио, али сам ипак увидео да је ово дело учинио као шумадинац и патриота, из љубави према мени, те сам му опростио.

Božica MLADENović

THE LIFE AND WORKS OF THE DUKE KOSTA PEĆANAC (Đurakovac village)

Summary

We prepared for publication a note of the unknown author about the childhood and youth of the chetnik duke Kosta Milovanović Pećanac. This is extremely interesting note, which offers hitherto unknown details about the youth of Kosta Pećanac, primarily concerning family tragedy and the death of his parents, and his subsequent life as an orphan, taken care of by his cousins. It is certain that this source will help to create a more complete image about the life of a unique personality.

МЕШОВИТА ГРАЋА, XXVIII (2007)
MISCELLANEA, XXVIII (2007)

*** РЕГИСТАР ИМЕНА**

- Абди Баша – 25.
Абдулхамид II, турски султан - 296.
Ајдар Горанац – 375.
Александар Карађорђевић, српски кнез – 64, 67, 142.
Александар Обреновић, краљ – 203, 211- 213, 215, 216, 221, 271.
Александар, бугарски егзархијски прота – 277, 289.
Алексић, Анђелко, четовођа - 275.
Алексић, Јован, прота – 276.
Андрејевић Игуманов, Сима – 63, 64, 75-79, 82, 83, 85, 87, 90, 92, 94-96, 100, 109, 268, 269.
Андрић, Иво – 342.
Анђелија, баба – 311.
Анђелковић, Коча – 21, 23, 24.
Антић, Вучко, брат Ј. Антића – 94, 99.
Антић, Јован, капућехаја Србије на Порти – 63-66, 70-109.
Антићка, супруга Ј. Антића – 83, 89.
Антоновић, Исаија, архимандрит ковински – 11, 15, 18.
Антоновић, Настас – 214.
Антула, Димитрије – 248.
Араницки, Кирил, професор – 132.
Ариф Игришта – 376.
Арсеније IV Јовановић, српски патријарх – 12, 20.
Арсеније IV Чарнојевић, српски патријарх - 20
Арсенијевић, Жика – 313.
Арсенијевић, Мара – 313.
Арсенијевић, Сава, абација – 313.
Атанацковић, Јован, генерал – 275.
Атанацковић, Платон (Павле), владика бачки – 138.
Бабунски, Јован, учитељ – 278, 281.
Бадемлић, Ристо – 214, 279.
Баерл – 147.
Бајазит I, турски султан – 297.
Бајазитовић, Ариф – 373, 374, 375, 376.
Бајазитовић, Арслан - 373, 374, 375, 376.
Бајазитовић, Нека – 373, 374.
Бакотић, Лујо, књижевник, публициста – 354, 355.
Балугџић, Живојин, новинар, дипломата – 211, 218, 220, 221, 295, 296, 297, 298, 303.
Барић, Јеврем, трговац – 141.
Барјактаревић, Јован, деда К. Пећанца – 367.
Барјактаревић, Милосав - в. Ложанац, Милосав
Батаковић, Душан – 204.
Бацетовић, Аксентије – 279, 281.
Беговић, Милан, књижевник, министар – 343, 346.
Белимарковић, Јован, – 204.
Бељајев, Алексеј, руски конзул – 288, 289, 290.
Бем, Јосиф, генерал – 152.
Берто, капу-олан – 63, 72-74, 76, 79, 81-87, 90, 91, 94, 100, 102, 103, 109.
Бетелхајм – 135.
Благојевић, Александар Кочански – 279.

* Регистрима нису обухваћене табеле на странама : 34-61; 167-191; 232-244.

Блазнавац Петровић, Миливоје, генерал – 142.

Бобалић, Петар, потпуковник – 148.

Богдан, војвода – в. Хајнц, Богдан.

Богдан, оборкнез из Пардање – 16, 18.

Богдановић, Константин, адвокат – 151.

Богдановић, Милица – 9, 12.

Богоић, Б. – 291.

Богорид – 101.

Богосав, прота из Поречја – 16.

Божовић, Глигорије, кум К.Пећанца – 366.

Божовић, Григорије, учитељ – 229, 276, 285.

Божовић, Лазар, школски управитељ у Куманову – 274, 276, 277.

Бојо, ујак К. Пећанца – 376.

Бослер, Ђ. – 347.

Бошковић, Стојан – 204.

Брана, војвода - в. Јовановић, Бранивој.

Бранко, друг Ж. Живковића – 317.

Бранковић, Живан, будимски биров – 12.

Бранковић, Јанко, капетан из Липе – 16, 18.

Брановачки, Јован – 21, 23, 24, 26, 28.

Брезанац – 218.

Бруншмид, Јосип, археолог – 363.

Булбашић, породица – 315.

Булић, Фране – 349.

Варнава Росић, српски патријарх – 298.

Вартенслебен, фелдмаршал – 24, 27, 28, 30.

Васиљевић, Алимпије – 204.

Васиљевић, госпођица- 351.

Васиљевић, Т. – 206.

Васић, Апостол, учитељ – 229.

Васић, Бранка - 335.

Васић, Глигорије – 321, 325, 327, 328, 335.

Васић, Нада – 328, 335.

Васић, Олгица – 328, .

Васић, Угљеша – 328.

Велимир, момак – 368.

Величковић, Атанасије, архимандрит манастира Крушедол – 8, 15, 17.

Велков, Коста – 158, 160, 161, 162.

Веља, ујак К. Пећанца – 376.

Вељковић, Нада – 319.

Вера, рођака Ж. Живковића – 311, 314.

Веселички, Гаврило Божидаревић, новинар – 248.

Веснић, Миленко, председник владе – 209.

Виктор, митрополит нишки – 157.

Висарион, игуман манастира Раковица – 15, 18.

Вићентије Јовановић, митрополит београдско-карловачки – 9, 10, 20.

Вићентије Поповић, митрополит карловачки – 8.

Вићентије, игуман манастира Ремета – 15, 19.

Владисављевић, Јоаникије епископ темишварски – 15, 17.

Водник, Бранко, књижевни историчар, критичар – 363.

Војводић, Михајло – 293.

Војиновић, С. – 69.

Војновић, Иво, књижевник – 362.

Вуић, Мирко, провизор из Петроварадинског шанца – 18.

Вујовић, Владислав – 165.

Вук, војвода – в. Поповић, Војин .

Вуковић, Сава – 113, 158.

Вукосављевић, Сретен, учитељ – 231.

Вулић, Страхиња, мајор из Потиске крајине – 18.

Вучелић, Шћепан, деда К. Пећанца - 367, 376.

Гавела, Бранко, редитељ, театролог – 362.

Гаврило, парох из Модоша – 15, 18.

Гавриловић, Максим, епископ мохачко-сечујско-сегетски – 15, 18.

Гавриловић, Милан – 281.

Гавриловић, Славко – 21, 22.

Гај, Људевит – 144, 145.

Гарашанин, Илија – 67, 69.

Гарашанин, Милутин – 204.

Георгије, игуман манастира Бешеново – 16, 19.

Георгије, прота у Малом Араду – 16, 18.

Герман Деркскиј, патријарх – 101.

Герман, Јован – 65, 66, 71, 72, 76, 99, 107, 108.

Герчић, Јаков Јаша, директор Карловачке гимназије – 138.

Глигорић, Велибор – 205.

Гођевац, Милорад, лекар – 275.

Григорије, рилски монах – 113, 114.

Гринвалд – 135.

Гроздановић, Андра – 231.

Грол, Милан – 205, 216.

Грубач, М. – 118.

Грујић, Јеврем – 204.

Грујић, Р. – 9, 10.

Грујић, Сава, министар – 209.

Дабетић, Милић, учитељ – 231.

Давидовић, Љубомир, министар – 209, 324, 350.

Даниловић, Ј. – 207.

Дафинић, Јешко – 131.

Дачић, Славија - в. Живковић, Славија.

Демелић, Сава, капетан – 21, 23, 24, 27, 28, 29, 30.

Деметровић, Јурај, политичар, публициста – 355.

Денић, Стале – 376.

Денковић, Д. – 206.

Дефранцуски, др -346.

Димитраћ, сараф – 102.

Димитрије, оборкнез из Смедерева – 18.

Димитрије, рођак К. Пећанца – 375.

Димитријевић, Василије, епископ будимски – 10, 12.

Димитријевић, Давид – 273, 298, 299.

Димитријевић, Јанићије – 301.

Димитријевић, Коста, оберкапетан – 16, 18.

Димитријевић, Никанор епископ костајничко-зринопољски – 15, 17.

Димитријевић, Никола, српски капуолан – 82.

Димитријевић, Никола, епископ вршачко-себешки, касније темишварски – 11, 12, 15, 16.

Димитријевић, Стојко – 165, 166.

Добросављевић, Станоје, из Карловаца – 8, 17.

Доде, Алфонс – 300.

Докићева, госпођица – 352.

Доленц, М. - 206.

Драшковић, Милорад – 204, 209, 210.

Дука, Стева – 135.

Дурковић-Јакишић, Љ. – 69.

Духамел, пуковник – 97.

Ђаја, Иван, физиолог, професор – 350.

Ђеорђије, игуман манастира Јазак – 19.

Ђика, књаз – 97.

Ђилас, Јагош К. – 229.

Ђорђе Скопљанче – 285, 295, 296.

Ђорђевић, Андра, - 207.

Ђорђевић, Д. – 205.

Ђорђевић, Крста – 165.

Ђорђевић, Мика – 208.
Ђоц, Јонуз – 376.
Ђоц, Љуљ – 376, 377.
Ђулинац, Васо, оберкапетан Потиске крајине – 16, 18.
Ђуро, из Ђуроваца – 367.
Ђуровић, Арсен – 229.

Едrefовски, Атанас Стојанов – 159.
Елезовић, Глиша – 231.
Енвер-паша, Исмаил – 294, 299, 300.

Жабарац, Драгутин – 165.
Жавал, Пол Кремје, председник одбора балканске изложбе у Лондону – 248, 259.
Желев, Ђ. – 112.
Живановић, Ж. – 213.

Живановић, Јаков, књижевник, политичар – 151, 153.
Живковић, Боса – 307, 309, 310, 314-317, 320, 321, 323, 325, 327-329, 335.
Живковић, Василије, прота – 146, 153.
Живковић, Владан Ибер, отац Ж.
Живковића – 307, 308.
Живковић, Дарко, син Ж.
Живковића – 308.
Живковић, Ђурђина – 307, 309, 310, 314, 315, 320-322, 324, 326, 327, 332, 334, 335, 337, 338.
Живковић, Живота – 307-309, 319, 320, 339.
Живковић, Зорка -307, 309, 310, 314-316, 320, 325, 327, 329, 332, 334-336, 338.
Живковић, Љубица - ћерка Ж..
Живковића – 308.
Живковић, Љубица, мајка Ж..
Живковића – 307.

Живковић, Љубица, тетка Ж..
Живковића – 307, 309, 310, 314, 315, 320, 324, 331, 333.
Живковић, Љубомир – 216.
Живковић, Милоје, трговац – 307, 310, 338.
Живковић, Пантелејмон, епископ темишварски – 139.
Живковић, Петар, председник владе -355.
Живковић, породица - 39.
Живковић, Славија – 308.
Живковић, Стеван, учитељ – 321.
Живковић, Цвета – 307, 309, 310, 315, 316, 321, 325, 329, 333, 334, 336.
Жика, из Пожареваца – 321.
Жујовић, Ј. – 216, 250.

Зајмовић, браћа – 369.
Замфировић, Јелена – 134.
Замфировић, породица – 151.
Захарија, игуман манастира Ораховица – 15, 19.
Захаров, банкар – 74, 75.
Зорић, Живан, оберкапетан Потиске крајине – 8, 15, 17.
Зубан, Лазо – 63, 64, 67, 96, 101, 102, 106.

Иван, прота из Ирига – 15, 19.
Иванић, Делфа – 270.
Иванић, Иван – 271, 277.
Игнатије, игуман манастира Војловица – 15, 18.
Игњатовић, Боривоје-Боркица – 313.
Игњатовић, породица из Лазареваца – 313.
Изит-бег – 83.

- Измет-паша – 95.
 Иконовић, бакалин – 318.
 Илија, игуман манастира Беочин – 15, 19.
 Илија, рођак К. Пећанца – 368, 370, 371, 374, 375.
Илић, С. – 66.
 Иљински, Григориј Андрејевич, руски филолог – 359.
 Имамбашија – 88.
 Имелић, Меланија – в. Пејчић, Меланија.
 Имелић, пуковник – 138.
 Исаија, игуман манастира Шишатовац – 19.
- Јагић, Ватрослав – 342, 347, 358, 359, 360, 361.
Јагодић, Милош – 166.
 Јанингсон, Елиас – 331.
 Јанић, Голуб С. – 291.
 Јанићије, игуман манастира Петковица – 15, 19.
 Јанко, учитељ – 277.
 Јанковић, Александар – 74.
 Јанковић, Јован - Јоца, учитељ – 135.
 Јанча, командант добровољаца из Србије – 147.
Јевтовић, Миленко – 229.
Јездић, К. Д. - 213.
 Јездић, Љубомир, адвокат - 281.
Јекић, З. - 206.
 Јелачић, Јосип, хрватски бан – 144, 148, 152.
 Јелић, Сабо – 349.
 Јиречек, Константин – 342, 350.
 Јован, надвојвода – 146.
 Јован, прота из Фаџета - 15, 19.
Јовановић, А. - 227.
 Јовановић, Аврам, свештеник у Баји – 19.
- Јовановић, Алекса – Коца – 271.
 Јовановић, Бранивој – 285.
Јовановић, Владимир – 118.
 Јовановић, Илија, капетан – 279.
 Јовановић, Јован Пижон – 248.
Јовановић, Јован М. – 231.
 Јовановић, Јован, епископ бачки – 139.
 Јовановић, Михајло Михла, поручник – 153.
 Јовановић, Миша, трговац – 136.
 Јовановић, Никола Американац – 249, 250.
 Јовановић, Остоја, оберкапетан у Себешу – 16, 18.
Јовановић, С. – 213, 216.
 Јовичић, Александар – 248, 250.
 Јово, рођак К. Пећанца – 370.
 Јосиф II, аустријски цар (1741-1790) – 21, 22, 28.
 Јосиф Рајачић, митрополит и патријарх српски – 139, 142, 144, 146, 148, 151.
 Јосиф, прота из Печке – 16, 18.
- Калистрат, калуђер у Рилском манастиру – 112.
 Каљевић, Љубомир – 204.
Камбуrowa Радкова, Р. – 112, 160.
Кандић, Љ. – 207.
 Капушварац, Пантелија, капетан из Сигета – 16, 18.
 Карађорђе Петровић – 117, 209.
 Карађорђевић, династија – 67, 212.
 Карацић, Вук Стефановић – 114, 126, 137.
 Карло VI, аустријски цар (1711-1740) – 10.
 Катарина II Велика, руска царица (1762-1796) – 22, 28.
 Катић, др В. – 361.

Кеблер, Ђуро, филолог -344, 348.
 Кирик – 84, 91.
 Кирил, игуман манастира Витовница – 15.
 Кирил, игуман манастира Вранић – 19.
 Кирил, игуман манастира Врдник – 16.
 Кирил, прота – 18.
 Киш, Ернест, мађарски генерал – 150, 153.
 Clairfaiy, фелдмаршал – 27.
 Кнежевић, Ђура Ст. – 212.
 Ковачевић, Миливој, војвода из Вараждинског генералата – 13, 16, 19.
 Кокић – 371.
 Кокићи, племе – 377.
 Коловрат, гроф – 141.
 Копитар, Јернеј – 132.
 Косанић, Адам – 153.
 Коста Батут – 151.
 Костић, Вићентије, градоначелник Панчева – 150.
 Костић, Гаша – 376.
Костић, М. – 12, 195.
 Костић, Петар, ректор призренске богословије – 231, 303.
 Кочић, Петар – 293.
Краков, Станислав – 290.
Крестић, Василије – 118, 148,
 Крстић Павловски, Мицко, војвода – 275, 278.
 Кујунџић, Лазар – 271, 272, 280, 281.
 Кујунџић, Милан – 204.
 Кушевић, Емил, барон -143.
 Кушевић, Светозар – 146.

Ла Тур, Тивадар, гроф, - 142.
 Лазаревић, Новица – 165.
 Лазић, Благоје, прота из Пакраца – 16, 18.
 Лазић, Григорије – 132.

Леко, Марко – 248, 249, 251.
 Леонтије, игуман манастира Враћевнице – 16, 18.
 Леополд I, аустријски цар (1658-1705) – 11.
 Лиєпопили, Антун – 355.
 Ложанац, Милосав, отац К. Пећанца – 367, 368.
 Локар, Јанко, филолог – 361, 362.
 Луковић, Раде, посланик – 281.

Љешевић, Жарко Херцеговачки, војвода - 368.
 Љубица – 328.
Љушић, Р. – 342.

Маврокордат – 106.
 Мајерхофер, Фердинанд, аустријски конзул – 141, 142, 149, 152, 153.
 Максимовић, Живан, капетан из Новске – 16, 18.
 Малисорци – 374, 375.
 Манаћ – 74, 75, 102, 105, 106.
 Манојловић, Гавро, историчар, филолог -345, 353.
Мантран, Р. – 21.
 Мара, газдарица – 318.
 Мара, стрина К.Пећанца – 370, 371, 373, 374.
 Марго, Ђорђе, пештански парох – 136.
 Маретић, Томислав, слависта – 364.
 Марија Терезија, аустријска царица (1717-1780) – 21.
 Маринко, оборкнез из Сарчије – 18.
Маринковић, Б. – 342.
 Маринковић, Војислав – 205.
 Марјановић, Алемпије Овчеполски – 279.
Марјановић-Душанић, Смиља – 342.

- Марковић, Аћим, из Пардање – 18.
 Марковић, Аћим, уредник Српских новина – 67.
 Марковић, Божидар – 203, 204, 206-217, 220, 222, 223
 Марковић, Милан, правник -204, 206-210, 212-216, 218-220.
 Марковић, Цене, српски четнички војвода - 279.
 Мартини, Хенри – 292.
 Матић, Димитрије, министар просвете и црквених дела – 124, 165, 204.
 Маца – 102.
 Машин, Драга – 216, 271.
 Меворах, породица – 330.
 Мелентијевић, Никанор епископ крушедолски – 15, 17.
 Менаса – 86.
 Меркад – 86.
 Метерних, кнез – 141.
 Мијатовић, Стеван – 165.
Микић, Ђ. – 226, 227.
 Миклошић, Франц, лингвиста – 360.
 Миладин, башпован из Пожаревца – 321.
 Миладиновић, Жарко – 293.
 Милан Обреновић, краљ – 113, 119, 204, 208, 211-215, 217, 221, 222.
 Миланковић, Тодор – 134.
 Миле Кривча, рођак Ж. Живковића – 314, 317, 323, 324, 327, 328, 334, 335.
 Миленковић, Танасије – 194.
Милић, Иво -206.
 Милић, рођак К. Пећанца – 370, 372, 377.
 Милићевић, Јован – 193, 194, 195, 200, 201.
Милићевић, М. - 195.
 Милићевић, Михаило, посланик у Великој Британији – 248.
 Милићевић, Сава – в. Милошевић, Саватије.
 Милован, стриц К. Пећанца – 368.
 Миловановић, породица из Куршумлије – 365, 366.
 Милош Обреновић, кнез – 64, 65, 69, 77, 99, 100, 117, 137, 142, 145, 158, 194.
 Милошевић, Саватије, четнички војвода – 271, 272, 273, 274, 280, 281.
 Милошевић, Михајло, епископ будимски – 8, 15, 17.
 Милтијад – 96.
Миљковић, Бранислав – 205.
 Мира, рођака Ж. Живковића – 314, 316, 324, 328, 335.
Митровић, Ж. – 213.
Митровић, Ј.Д. – 342.
 Михаило Обреновић, кнез (1823-1868) – 64, 65, 68, 113, 142, 146, 193, 208.
 Михаиловић, Јован, учитељ – 272.
 Михаиловић, Тома – в. Михајловић, Тодор .
 Михајло Јовановић, митрополит – 111-116, 157, 158, 160-163.
 Михајло, прота из Бихарске жупаније – 16, 19.
 Михајло, прота из Липове – 15, 19.
 Михајло, прота из Себеша – 16, 18.
 Михајловић, Јован, начелник Министарства спољних послова – 271
 Михајловић, Тодор, учитељ – 277.
 Михаљевић, Михајло, војвода Вараждинског генералата – 13, 16, 18, 23, 137.
 Михаљевић, Миховил, генерал – 137.
Михаљчић, Раде – 342.
 Мица – 328.
Младеновић, Божица – 366.
 Млађа, рођак Ж. Живковића – 314, 316, 317, 324, 327, 328, 334, 335.
 Мојсије Петровић, београдски митрополит – 7-9, 11, 13, 15, 17, 19, 20.

Монастерли, Јован, капетан из Посавске крајине – 8, 16, 17.
Мурат I, турски султан – 297.
Мург, Ефтимије, револуционар – 147.
Мурко, Матија, слависта – 351.
Муса-паша – 77, 91, 92, 94, 96.
Муштик бег, начелник просвете – 302.

Нада, тетка Ж. Живковића – 311, 314, 315, 321.

Наполеон Бонапарта – 21.
Неира, султанова ћерка – 81, 82.
Ненадовић, Јеврем – 67.
Ненадовић, лекар – 140.
Ненадовић, Љубомир – 126.
Ненадовић, Матија – 67.
Ненадовић, Петар, митрополитски егзарх – 11.
Неофит Рилски – 158, 160.
Никандр, јеромонах рилски – 113, 115.
Никица – 358.
Никола I Петровић, црногорски кнез – 376.
Николајевић, Божидар – 205.
Николаћ, Аристарх логотет – 96, 100, 101,
Николић, Васо, оберкапетан Подунавске крајине – 8, 16, 17.
Николић, Доситеј, епископ ваљевски – 15, 18.
Николић, Живота – 314, 320, 333.
Николић, Љубица - в. Живковић, Љубица.
Новак, Грга, историчар – 364.
Новаковић, С. – 117.
Новаковић, Светислав, председник суда – 208.
Новаковић, Стојан – 204.
Његош, Петар Петровић – 357.

Обрадовић, Доситеј – 125.
Обрадовић, Драгомир, директор скопске гимназије – 294.
Обреновић, династија – 67, 68, 109, 203, 206, 208, 212, 214, 215, 217, 219, 223.
Огњеновић, Константин, учитељ – 159.
Оренштајн, натпоручник – 153.
Осман-паша – 107.

Павићевић, Иван – 209, 212, 213, 216.
Павле, београдски прота – 13, 16, 18.
Павле, игуман манастира Свети Ђурађ – 16, 18.
Павле, свештеник из Пећи – 375.
Павловић, Висарион, епископ бачки – 10.
Павловић, Јефта, трговац – 194, 195, 199.
Павловић, Момчило - 366.
Павловић, Теодор – 125, 126, 129, 137, 151.
Павловић. Д. – 23, 24.
Паја - 356, 357.
Паљока, Мил – 372, 376.
Паљока, Прен – 370, 372, 375, 376.
Панта Кевчанин, теча К. Пећанца – 374.
Панта, друг К. Пећанца – 373.
Пантелејмоновић, Петар, прота у Баји – 19.
Пантелић, Јован, директор Карловачке гимназије – 146, 153.
Папила, Павле, генерал – 28.
Пара, Бохумил, аустријски конзул у Скопљу - 287, 288.
Парлић, Александар – 301.
Пач, Карл, професор, кустос Земаљског музеја у Сарајеву – 347.
Пачић, Манојло, капетан из Пеште – 8, 17.

- Пашић, Никола – 209, 216, 277, 324.
Пејин, Јован – 228, 272.
 Пејчић, Александар – 138.
 Пејчић, Ана – 138.
 Пејчић, Григорије – 131.
 Пејчић, Ђурица – 138.
 Пејчић, Јаков – 131.
 Пејчић, Константин-Коста, лекар, књижевник – 125-130, 136, 137, 148, 152, 155, 156.
 Пејчић, Меланија – 138.
 Пејчић, Митра – 131.
 Пејчић, Софија – 138.
 Перић, Нићифор митрополит рашко-призренски (1901-1911) – 225, 227, 231, 245.
 Перица, друг Ж. Живковића – 323.
 Перишић, Тома Вучић – 63, 64, 67, 72, 89, 109, 142.
Перовић, Миливоје – 366.
 Персида (Петрана), мајка К. Пећанца – 367, 369.
 Перцел, генерал мађарске војске – 152.
 Петар Јовановић, митрополит – 112.
 Петар Карађорђевић, краљ – 208, 222, 248, 273.
 Петковић, Владимир, историчар уметности, археолог – 356.
 Петровић, Геден (Платон), епископ бачки – 134, 139.
Петровић, Ј. – 342.
Петровић, Милић Ф. – 227.
 Петровић, Мита – 63.
 Петровић, Радич – 23.
 Петровић, секретар С. Прибићевића – 355.
 Петровић, Стеван Книћанин, војвода – 142, 149, 150, 153.
 Петронијевић, Аврам – 63, 64, 67, 71, 72, 89, 94, 105, 106, 108, 109, 142, 151.
 Пећанац, Коста Миловановић, четнички војвода – 365, 366, 370, 377.
 Пећанац, Софија, супруга К. Пећанца – 366.
 Печеновић, Јован – 165.
 Пироћанац, Милан – 204.
 Пољански, професор – 136.
 Попадић, Туша, трговац из Пећи – 375.
Поповић, Васиљ – 21, 22.
 Поповић, Војин, капетан – 279.
Поповић, Д. – 213.
Поповић, Д. Ј. – 24.
Поповић, Душан – 9, 12.
 Поповић, Лазар – 205, 209.
 Поповић, Никола прота – 16, 18.
 Поповић, Темко – 301.
 Поповић, Тихомир, државни службеник – 358.
 Предић, Милан, књижевник, ликовни критичар – 362.
 Прибићевић, Светозар, политичар – 355.
 Продановић, Васа, капетан из Ковиља – 18.
Продановић, Ј. – 216.
 Прокопије, проигуман манастира Хопово – 18.
 Протић, Ђорђе, министар иностраних дела – 63, 64, 66, 109.
 Протић, Сава, архимандрит – 273, 274.
 Радак, Ђорђе – 151.
 Радановић, свештеник – 148.
Радев, И. – 112.
 Раденковић, Богдан – 272, 295, 296, 297.
 Радецки, Јохан, гроф, аустријски фелдмаршал – 144, 146.
 Радивој – 368.
 Радичевић – 101.

Радишић, Вукашин – 63-69, 72, 76, 79, 80, 83, 84, 87, 90, 93, 96, 100, 103, 104, 107-109.

Радишић, Орестије, ешкуч из Будима – 12.

Радојевић, Кеза, капетан из Гроцке – 8, 16, 17.

Радојевић, Мира - 206.

Радојко, рођак К- Пећанца – 373.

Радонић, Ј. – 12.

Радонић, Јован, историчар – 351, 359.

Радосав, судија из Пакраца – 16, 18.

Радосављевић, Недељко – 31, 32, 158.

Радослав, Мата – 151.

Радусевић, Јаков, прота у Нештину – 16, 18.

Развигор, војвода - в. Јездић, Љубомир.

Рајковић, Сретен, капетан – 279.

Рајовић – 101.

Ракошанин, Мата – 376.

Ранковић, Јанко, судија из Пакраца – 16, 18.

Ранковић, Светозар – 279.

Рафајловић, Жика, бан Вардарске бановине - 275.

Раца Прекала – 375, 376.

Рашид-пашинаца – 99.

Рашић, Михаило, министар војни – 343.

Рашковић, Гаврило, кнез из Београда – 12, 16, 18.

Рашковић, Јован, темишварски биров – 18.

Рашковић, Никола, оберкапетан Посавске крајине – 15, 18.

Рефија, султанова ћерка – 81, 82.

Решетар, Душан, син М. Решетара – 344, 347-351, 354, 355.

Решетар, Јелка, ћерка М. Решетара – 347, 350.

Решетар, Милан, професор универзитета у Бечу – 341-353, 356, 357, 359-362, 364.

Решетар, Станка, супруга М. Решетара – 347.

Риза бег – 297.

Риза-паша, Али, турски везир – 75, 83.

Ристић, Јован – 118, 193, 194, 195, 200, 201.

Ристић, Михајло Џервинац, капетан – 279.

Ристић, Михајло, конзул у Скопљу – 272, 273, 276, 286-290.

Рифат-паша – 66, 79.

Ројц, Милан, правник, политичар – 344, 346, 348.

Руварац, Димитрије – 11, 12.

Руми, Карло Георг – 132.

Сабо, Ђуро, конзерватор, музеолог, историчар уметности – 363.

Савић, Владимир, инжењер, публициста – 248.

Самарџић, Р. – 342.

Самарџић, Стеван, учитељ – 231.

Сарим-ефендија – 82, 92, 107.

Светолик, теча Ж. Живковића – 320.

Seidler, Ernest von Feuchtenegg, аустријски министар - председник - 343.

Секулић, Стева, трговац – 282.

Сенесије, бугарски владика – 290.

Сима, овчански свештеник – 149.

Симић, Алекса – 67, 99.

Симић, В.Њ. – 222.

Симић, Ђ. – 213.

Симић, Ђорђе, дипломата – 203.

Симић, Јеврем Јеша – 271.

Симић, Стојан – 67, 94, 137.

Симић, Милан – 142.

Симовић, Душан – 207.

- Синдик, Илија - 355.
 Скакаљевић, Риста – 231.
 Скерлић, Јован – 205.
Слијепчевић, Ђоко – 32.
 Соколов, Симо – 159.
 Соколовић, Глигор, војвода – 281, 295.
 Соса, из Пожаревца – 321.
 Софроније Раваничанин, епископ арадско-јенопољски – 15, 18.
 Софроније, архимандрит манастира Ходош – 15, 18.
 Спасић, Милован – 165.
 Спира, шурак Ј. Антића - 83.
 Sztaray , гроф – 27.
 Стајевић, Никола – 165.
 Стаматовић, Павле, књижевник, свештеник, историчар – 148.
 Станислава, тетка К. Пећанца – 374.
Станић, Миле - 66, 273.
 Станишић, Алекса, професор - 303.
 Станко, прота из Пакрачке епархије – 16, 18.
 Станковић, Ђорђе – 136.
 Станковић, Игњат – 136.
 Станковић, Јован, народни секретар – 147.
 Станковић, Константин – 136.
 Станковић, Корнелије – 136.
Станојевић, Станоје, историчар – 207, 351, 361.
 Станојковић, Јован Довезенски, четовођа – 275, 276, 295.
 Стеван Станковић, митрополит карловачки (1837-1841) – 125, 139.
 Стеван Стратимировић, митрополит карловачки (1790-1836) – 125, 131, 133, 138, 139.
 Стеван, игуман манастира Кувеждин – 16, 19.
 Сед, Алфред, публициста – 248.
 Стефановић, Стефан Тенка – 67, 142.
 Стефановић, Никифор, епископ славонски – 15, 18.
 Стојадиновић, Драгиша, адвокат – 281.
 Стојановић, Исидор – 68.
 Стојановић, Коста, министар привреде – 248, 259.
 Стојановић, Љубомир, политичар – 207, 209, 216, 350, 360.
 Стојановић, Никола – 65, 66.
 Стојановић, Сава – 231, 301.
Столић, Ана – 203, 204, 205.
 Стошић, Вида – 326, 337, 338.
 Стошић, Ђурђина - в. Живковић, Ђурђина.
 Стошић, Зага – 338.
 Стошић, Милан-Миле – 326, 338.
 Стошић, Радомир – 321, 324, 325, 326, 327, 336.
Страњаковић, Д. – 118.
 Стратимировић, виши грађевински саветник – 357.
 Стратимировић, генерал – 349.
 Стратимировић, Ђорђе – 148, 349.
 Стратимировић, Теодор – 133.
 Суловићи, учитељ – 135.
 Танкосић, Војислав Воја, мајор српске војске - 270, 279.
 Тапер – 105.
Тарашоева, Валерија – 159.
 Таса – 103-106.
 Тахир-паша – 97, 105.
 Ташевић, Петар – 271.
 Ташко, прота – 276, 277, 286, 287.
 Теодоровић, Лазар – 67.
 Теодоровић, Светозар – 138.
Тешић, В. – 205.
 Титов, руски конзул – 66, 78, 79, 85, 86, 90, 91, 98, 104, 106, 107.

Тишук, Азир, арабаша – 374, 376.
 Тишуковић, Ибрајим – 375.
 Тишуковић, Рама – 375.
 Тодоровић, Антоније Шарпланинац – 265, 266, 267, 273, 305.
Тодоровић, Д. – 216.
Томандл, Миховил – 125, 127, 131, 137, 142, 147, 152.
 Томашевић, Софроније епископ бачки – 8, 17.
 Томић (Меворах), Вера – 330.
 Томић Вера – 332, 336, 338.
 Томић, Аца – 314, 329, 330, 336, 338.
 Томић, Васа – 314, 316, 317, 330, 331, 332, 335, 336, 338.
 Томић, Велимир – 330.
 Томић, Драгиша – 320, 325, 229, 336.
 Томић, Зорка - в. Живковић, Зорка.
 Томић, Јаша – 293.
 Томић, Љуба – 314, 316, 332, 333, 335, 336.
 Томић, Наталија – 314, 315, 332, 335, 336, 338.
 Томић, Ненад, провизор из Футога – 8, 17.
Трговчевић, Љубинка – 206, 212.
 Трипула, друг Ж. Живковића – 318.
 Трудар, Павле – 80.
 Туцаковић, Јаков, министар – 199.

Ћамил-паша – 79, 95, 98, 107.
 Ћеловић, Лука – 275.
 Ћириле (Довник), калуђер – 368.
 Ћирковић, Јован – 272.
 Ћоровић, Владимир – 69, 204, 341-343, 345-348, 351-353, 364.
 Ћурчин, Милан, песник, преводилац, публициста – 358, 359.

Укин, Лања – 281.
 Урпани, др – 346,

Фердинанд I Кобург, краљ Бугарске (1887-1918) – 270.
 Фердинанд I, V, аустријски цар , угарски краљ – 141.
 Филарет, рилски монах – 113, 114.
 Филип, рођак К- Пећанца – 369-372, 374, 375.
 Фирмилијан, митрополит – 273.
 Фичо, породица из Београда – 194.
 Франц I, аустријски цар – 141.
 Франц Јозеф I, аустријски цар – 141.
 Франц Карло, аустријски надвојвода – 145.

Хајнц, Богдан, четнички војвода – 285.
 Хамилтон, гроф, аустријски генерал, – 10.
 Хаулик, Јурјо, загребачки бискуп – 144.
 Хаџи Зека – 369, 372.
 Хаџи Тошев, породица – 159.
 Хедервари, Куен, бан - 355
 Хозреф-паша, сераскер – 64, 97, 99, 101, 105.
 Хозреф-пашиница – 99.
 Холецова, Катарина – 213.
Хорват, Б. – 342.
 Хофилер, Виктор, археолог – 363, 364.
 Храбовски, Јанош, барон, генерал – 141.

Џакић, Јован, учитељ – 276.
 Цар, Марко - 355.
 Цвејо, посланик, сапунџија из Великог варада – 16, 19.

Цветиновић, Јован, ешкут из Будима – 12.
Цветковић, Јован - Кумановац, учитељ – 276.
Цвијић, Јован, географ – 354.
Цемовић, Милан, учитељ – 231.
Церљен, Марко, генерал – 363.
Цетинић, М. – 206.
Црногорац, Живан, карловачки прота – 8, 17.

Чајковски, Михаило – 64, 65, 67-69.
Чарик, руски секретар у Цариграду – 82.
Чарнојевић, Михајло, из Арада – 8, 16, 17.
Чарториски, Адам – 64, 65, 67, 69.
Чремошник, Грегор – 347.
Чудомир, прота из Сурчина – 16, 19.

Шагуна, Андреј, барон, румунски митрополит у Аустроугарској – 146.
Шакиб-ефендија – 96, 97, 100, 101, 105.
Шантрел – 86.
Шарпланинац – в. Тодоровић, Антоније.
Шериф Игришта – 376.
Шефкет паша, Махмут – 296, 297.
Шешлија, Митар, учитељ - 298.
Шукрија, министар – 349.
Шуменковић, Илија – 281.
Шуменковић, Матеја – 272.
Шупљикац, Стеван, војвода – 144, 146, 149, 150, 151.
Шурмин, Ђуро, професор, министар – 353.

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ПОЈМОВА

- Азбуковица – 32.
 Азот – 276, 278.
 Албанија – 308, 313.
 Алексинац – 32, 194, 229, 312.
 Арад – 8.
 Аустрија – в. и Хабзбуршка монархија - 21, 130, 141, 144, 156, 298, 300, 350.

Бабек – 74.
 Баја – 19.
 Бајловац – 281.
 Бајон – 303.
 Балкан – 163, 247, 268, 269, 270, 300.
 Банат – 23, 143, 146, 148, 152.
 Бановци – 148.
 Бања Лука – 293.
 Бањски округ – 32.
 Батајница – 69.
 Башино село – 271.
 Белица, срез – 194.
 Бело Поље (код Пећи) – 228.
 Бељаковце, село – 276, 277.
 Београд – 11, 12, 20, 22, 23, 25, 32, 63, 65, 66, 70, 74, 79, 83, 84, 90, 94, 99, 104, 107, 113, 114, 124, 126, 138, 141, 142, 147, 152, 157, 193-195, 199, 200, 205, 210-214, 217, 225, 229, 230, 246, 248, 260-263, 270, 273, 274, 291, 293, 295, 298, 300, 307-311, 314-316, 321, 331, 337, 338, 343, 346, 350-354, 356-358, 364.
 Београдска митрополија – 7, 9, 13, 62.
 Београдско-карловачка митрополија – 7-9, 20.
 Беране – 228, 230,
 Берлин – 68,
 Беч – 71, 139, 141-143, 146, 147, 151, 203, 229, 297, 342, 343, 345, 347, 349, 350, 353, 355-360, 364.
 Битољ – 107, 269-272, 295, 296, 301.
 Бихарска жупанија – 16, 19.
 Благача, поток – 367.
 Богаз – 93.
 Бока Которска – 349.
 Бон – 68, 207, 212.
 Боровац – 272, 376.
 Борово – 125, 128, 131, 134.
 Босна – 113, 291, 293, 294, 300, 342, 347-349, 354.
 Браила – 97.
 Брзаска – 24.
 Брод – 143.
 Брскути, село – 367.
 Брус – 312.
 Бугарска – 158, 159, 247, 248, 264, 267, 269, 270, 294, 301.
 Бугарски егзархат – 157, 160, 163, 268, 269.
 Будим – 12, 128.
 Будимпешта – 126.
 Бујукдер – 107.

Вараждин – 13, 16, 18, 19, 357, 361.
 Вардар, река – 276, 278-280, 287, 299.
 Варшава – 271.
 Васељенска патријаршија – 31, 111, 160, 226.
 Ватикан - 271, 354.
 Велес – 266, 271-273, 276, 278, 279, 282.
 Велешко-дебарска епархија – 272.
 Велика Британија – 68, 248, 250.

Велика Хоча – 271, 272, 281.
Велики Варад – 16, 19.
Верона – 144, 146.
Видин - 22, 68, 157, 158, 160.
Видинска митрополија – 32, 62,
157, 158, 160.
Винковци – 128, 131.
Влашка – 23, 24, 26, 28, 29, 76, 96,
97, 101, 105, 148.
Војводина – 142, 205, 294.
Врање – 268, 275, 280, 285, 290, 300.
Враћевшница, манастир – 18.
Враца – 159.
Врачар – 310, 323.
Вршац – 23, 28.
Вуковар – 126, 131.
Вучитрн – 228, 230.

Галата – 102.
Гњилане – 230, 281.
Гориоч, манастир – 228.
Горњи Милановац – 377.
Гостиварски срез – 279.
Графенберг – 128.
Грац – 208, 350, 351, 355.
Грачаница – 230.
Гроцка – 8.
Грчка – 301.
Гуглино брдо – 285.
Гургусовац – 32.

Далмација – 294.
Дарданели – 269.
Даросава – 316.
Девич, манастир – 228, 375, 376.
Дечани, манастир – 367.
Дечани, село – 367, 376.
Довезенац – 275, 276.
Долово – 148.

Доњи Пореч – 280.
Дримкол – 281.
Дубоки Поток – 228.
Дубоки Поток, манастир – 228.
Дубочица, село – 286.
Дубровник – 341, 343, 350, 355,
356, 358, 362, 364.
Дунав – 23, 24, 65, 105, 131, 349.
Ђаковица – 228.
Ђураковац, село – 365, 367, 372-
375, 377.
Ђураковачки поток – 367.
Ђурђеви Ступови – 228.
Ђурђеви Ступови (Беране), мана-
стир – 228.

Европа – 21, 22, 28, 117, 218, 249.
Енглеска – в. Велика Британија
Ечка – 147.

Жбевц – 295.
Женева – 207, 209, 210, 211, 213.

Загреб – 143-145, 151, 229, 293, 308,
342, 344-348, 350-354, 357-364.
Задар – 349.
Зајечар – 32.
Зворничка митрополија – 32.
Зелениково – 278.
Земун – 23, 69, 141, 147, 150-152.
Зетска Бановина – 303.

Инсбрук – 143, 145-147.
Исток, река – 367, 368.
Италија – 144-146, 150.

Јавор – 368.
Јагодина – 80, 194.
Јадар – 32.
Јалија – 100.
Једренски вилајет - 295.
Јена – 303.
Јужна Србија – 265, 267, 268, 280, 283, 291.

К`шаље, село – 277.
Калемегдан – 318, 325, 326.
Карловачка митрополија -7, 9, 13, 17, 19.
Качаник – 269.
Кијев – 112, 268.
Кијево, село – 229, 368, 374, 376.
Кичево – 272.
Кладово – 32.
Кленак – 143.
Књажевац – 193, 194, 196.
Ковин – 137, 153.
Козјак – 281, 286.
Кокошиње – 275, 276, 279.
Копривница – 32.
Косанички срез – 376.
Косово – 226, 269, 289, 298, 301, 302.
Косовска Митровица – 228, 299, 367.
Костајница – 16, 66.
Крагујевац – 65, 69, 70, 229, 290, 368.
Крајина (Источна Србија) – 23, 26, 27, 32.
Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – 266, 341, 343, 349, 350, 364, 369.
Краљево – 229.
Кратовски срез – 279.
Крива Паланка – 266, 279, 285.
Крушево – 270.
Крушедол, манастир -134, 138.
Крф – 313, 321.
Крчмар, село – 376.

Кулич, утврђење – 23, 26, 30.
Кулпин – 133.
Куманово – 266, 272, 274, 275, 277-285, 288-290, 292, 302.
Куршумлија – 366, 376.

Лазаревац – 307, 308, 311, 313-316, 318, 319, 332.
Лајковац – 316.
Лајпциг – 303, 351.
Лесковац – 208.
Линц – 143, 145.
Липова – 16, 19.
Липовачка шума – 316.
Ложани, село – 367.
Лондон – 247-251, 260-264, 351, 358.
Лука – 27.

Љубичево – 310.

Мађарска (Угарска) - 22, 125, 127, 133, 141, 146, 151, 156.
Македонија – 265, 267, 270-273, 277, 278, 291-293.
Мала Влашка – 22.
Марибор – 330.
Маријања, село – 16.
Маријенбад – 137.
Марсељ – 68.
Медун – 367.
Метохија – 368, 369.
Милешева, манастир – 228.
Минхен – 209, 211, 213, 218, 220, 222.
Михиал-Оглу – 97.
Молдава – 24.
Моловин, село – 325.
Морава, река – 23, 335.
Моравица, река – 312.

Москва – 229.
Мостар – 298, 308.
Мургаш – 276.

Неготин – 32, 159, 209.
Немачка – 68, 209, 211, 215, 217.
Неродимље – 230.
Ниш – 112, 199, 268, 292, 312.
Нишка митрополија – 32, 62, 157, 158.
Нова Варош – 228, 230, 231.
Нови Пазар – 228, 230.
Нови Сад – 23, 28, 29, 126, 128, 134,
139, 147, 205, 220, 221, 293.
Ново Село – 374.
Новска – 16.

Обреновац – 316.
Одеса – 268.
Ораховац – 230, 281.
Оршава – 22, 23, 25, 66, 152.
Осијек – 356.
Острогон – 132.
Остружница – 321.
Охрид – 272, 301.

Пакрац – 18.
Панчево – 125, 126, 129, 137, 139,
144, 146, 148, 150, 152, 153, 155, 156.
Параћин – 65.
Пардања – 18.
Париз – 68, 96, 102, 249, 251, 344, 351.
Пера – 97, 100, 105.
Перлез – 147.
Персија – 106.
Петроварадин – 141.
Петроград – 203, 359.
Пех – 111, 228, 230, 367, 374, 375.
Пехка патријаршија – 111, 116.

Печка – 16.
Пешта – 8, 65, 68, 125, 126, 128,
130, 135-137, 156.
Пирот – 112.
Пљевља – 228-230, 303.
Повардарје – 279.
Подримље – 281
Пожаревац – 137, 194, 196, 212,
310, 311, 314, 321.
Пожун – 128, 132, 134, 135, 147.
Полице – 228.
Пољска – 67.
Пореч (у Србији) – 275, 276, 279, 282.
Посавина – 17.
Праг – 145, 148, 351.
Прекале, заселак – 367, 373, 375, 376.
Прешево – 275, 278, 290.
Призрен – 225, 228, 229-231, 268,
281, 288, 289, 303.
Пријеполје – 228, 230, 231.
Прилеп – 270, 272, 276, 282.
Приштина – 226, 228-230, 245, 299, 301.
Прокупље – 208.
Пруска – 22.

Рађевина – 32.
Ражањ – 32.
Раковица, манастир – 18.
Рашко-призренска епархија – 225,
228, 231, 245, 246.
Рашко-призренска митрополија – 273
Ржаница – 228.
Рила, манастир – 111-116, 160.
Рим – 203.
Ристовац – 295, 300.
Рудник, село – 279.
Рума – 151, 293.
Румунија – 261.
Русија – 21, 22, 28, 229, 268, 269, 289.
Рушчук – 142.

Сава – 143.
 Самоковска епархија – 111, 116.
 Санџак – 269, 368.
 Сарајево – 344, 345, 347, 348, 356.
 Сарџија – 18.
 Свилајнац – 307, 310.
 Сврљиг – 32.
 Себеш, град – 16.
 Сибир – 359.
 Сигет – 16
 Сип – 23.
 Сипић, село – 217.
 Сједињене Америчке Државе – 207.
 Сјеница – 228.
 Скадар – 228, 288, 376.
 Скопље – 226, 228-231, 245, 266, 271-273, 276, 277, 279, 280, 282, 284, 287, 288, 290, 294-296, 298-303, 364.
 Скопска митрополија – 273, 303.
 Скопска Црна Гора – 278-280.
 Славија, део Београда – 318, 326, 331.
 Славонија – 16, 128, 363.
 Славонски Брод – 143.
 Словенија – 344.
 Смедерево – 137.
 Сојане, село – 368, 377.
 Солун – 267, 269, 271, 295, 296, 303.
 Сомбор – 138, 139.
 Софија – 111, 270, 289.
 Сплит – 308, 349.
 Србија – 13, 16, 17, 21, 23, 24, 26, 31, 32, 63, 64, 67, 69, 71, 74, 76, 77, 82, 84, 86, 88, 91, 92, 95, 97, 100, 101, 105, 107, 111, 112, 115-119, 142, 147, 149, 152, 158-160, 163, 165, 194, 195, 200, 205, 209-211, 214-219, 222, 223, 225-228, 230, 246, 268, 271-273, 275, 279, 281, 283, 285, 286, 291, 292, 294-296, 301, 313, 315, 320, 321, 324, 351-354, 368, 375, 376.
 Средска – 228.

Срем – 151, 152.
 Сремска Митровица – 138, 143, 152.
 Сремски Карловци – 7, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 65, 126, 128-134, 138, 141, 143, 147, 149-151, 156, 203, 205.
 Сремчица – 316.
 Српска митрополија – 31, 113, 116, 158, 160.
 Стара Србија – 225-227, 229-231, 246, 267, 271-273, 276, 279, 281, 291-293.
 Стрезовце (Стрновац), село – 284.

Тарапија – 105.
 Темишвар – 151
 Темишварски Банат – 13.
 Темнићки срез – 194.
 Теразије – 326, 331, 337.
 Тетово – 272, 273.
 Тимок, река -
 Тимочка епископија – 31-33, 62, 158.
 Томанци, село – 374, 376.
 Топлица – 268, 369.
 Топчидер – 331.
 Трн – 159.
 Трнова, манастир – 135
 Турска (Отоманско царство, Османско царство) – 21, 22, 24, 26, 28, 31, 62, 64, 159, 225, 227, 230, 265, 267-269, 272, 275, 282, 288, 294, 295, 297, 300, 303, 305, 368, 369.

Ћуприја – 194.

Ужице – 32.
 Умка – 321.
 Ушћудар, четврт у Цариграду – 83.

Фаџет – 15, 19
 Фордрнберг – 146,

Фрајбург – 209, 212, 213, 215, 218, 219, 222.
Франкфурт – 68.
Француска – 22, 68, 210, 308, 313, 320, 329, 336.
Фрушка Гора – 141.
Футог – 8, 17.

Шабац – 32, 295.
Шајинац, село – 290.
Шапрон – 138.
Шарпланина – 281.
Швајарска – 210.
Шид – 325.
Шумадија – 267.

Хабзбуршка монархија – в. и
Аустрија – 7, 11, 12, 19-22, 28, 158, 159, 310, 313, 314, 342, 353, 355.
Халка – 74, 75
Херсон – 22.
Херцеговина – 291, 294, 300, 342, 347, 349.
Хрватска – 16, 146, 294, 344, 345, 346, 355, 363.

Цариград – 63-68, 70, 71, 76, 78-80, 83, 84, 87, 90, 93, 96, 97, 100, 103, 106, 107, 109, 111, 226, 229, 230, 267-269, 272, 295, 298, 299, 301, 304.
Цетиње – 230.
Цирих – 220.
Црвени крст – 326.
Црна Гора – 209, 247, 248, 261, 264, 367, 376.
Црна Река, манастир – 228.
Црна Река, округ – 32.
Црно море – 65.

Чачак – 308.
Челопек, вис – 280, 281.
Чубура – 315, 325, 331, 333.

Џебали-махала, четврт у Цариграду – 88.

МЕШОВИТА ГРАБА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXVIII (2007)

Издавач
Историјски институт Београд

За издавача
Др Тибор Живковић, директор

Лектура и коректура
Јелка Јовановић

Регистар
Милица Јованчићевић

Превод
Александар Бошковић

Секретар Редакционог одбора
Снежана Ристић

Компјутерска припрема за штампу
Слободан Симић

Штампа
Чигоја штампа
Студентски трг 13, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-7743-067-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea / Одговорни
уредник Петар В. Крестић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20;
Н.С. 2003, књ. 21-. - Београд : Историјски институт,
1956-1990 ; 2003- (Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа

COBISS.SR-ID 14717954